Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”

NICOLAE CORLĂTEANU

Testament

Cred în izbânda limbii române

Biblioteca revistei „Limba Română”

Nicolae CORLĂTEANU

TESTAMENT

Lectori: Tatiana FISTICANU-CURMEI
Veronica ROTARU

Machetare: Oxana BEJAN

Coperta: Mihai BACINSCHI

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

Corlăteanu, Nicolae
Testament. Cred în izbânda limbii române: Studii. Comunicări. Memorii / Selecţie, coordonare şi prefaţă de Alexandru Bantoş.
Biblioteca revistei „Limba Română”.
Chişinău, Tipografia Serebia, 2010, 256 p.

ISBN

CZU

Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”

Nicolae CORLĂTEANU

TESTAMENT

Cred în izbânda limbii române

Studii. Comunicări. Memorii

Selecţie, coordonare şi prefaţă
de Alexandru BANTOŞ,
redactor-şef al revistei „Limba Română”

Chişinău – 2010

SUMAR

Notă asupra ediţiei 8

Alexandru BANTOŞ. Spovedanie în faţa propriei conştiinţe 9

LAS VOUĂ MOŞTENIRE... 15

DESPRE ADEVĂR FĂRĂ PĂRTINIRE

Româna literară în Republica Moldova: istorie şi actualitate 19

Romanizare şi reromanizare 31

Începuturile scrisului românesc 43

Repere din istoria filologiei române interbelice 51

Premisele şi realizarea proceselor de neologizare 63

Preliminarii la *Dicţionarul de derivate* 71

DIALOGURI ÎN TIMP

„M-am străduit ca ideea unităţii lingvistice moldo-române să fie mereu prezentă, în forme, bineînţeles, acceptabile în vremurile de grea cumpănă” 81

„Atribuirea denumirii de limba română pentru noţiunea de limba literară în Republica Moldova nu ştirbeşte nici autoritatea şi nici demnitatea nimănui” 93

DESPRE EVENIMENTE, OAMENI ŞI VREMURI

Jubileu publicistic 103

Un act de însemnătate istorică 107

Cvadragenara 109

La semicentenar 113

1989 123

Ion Heliade Rădulescu 125

Poet al întregii romanităţi 143

Leca Morariu – destin şi realizare 147

Grigore Nandriş 155

Nandrişii – problema adaptabilităţii 177

ADUCERI-AMINTE

Crezul meu 187
Feci quod potui 189
Sorgintea 195
Excursie prin dulcea Bucovină 201
MAI DEPARTE – LINIŞTE, LINIŞTE... 215

INSTANTANEE FOTOGRAFICE CU NICOLAE CORLĂTEANU

OMUL ŞI SAVANTUL NICOLAE CORLĂTEANU

Nicolae MĂTCAŞ. Suflet în sufletul neamului 235
Silviu BEREJAN. Un promotor constant al limbii literare române 239
Anatol CIOBANU. *Vir doctissimus et magister illustrissimus* 243
Irina CONDREA. Un dascăl al tuturor 253

Nicolae CORLĂTEANU
14 mai 1915 – 21 octombrie 2005

Am fost şi rămân un om ce nu m-am manifestat niciodată ca o fire înfocată, care se mistuie într-o văpaie. Sunt o fire măsurată, cumpănită, meditând mult la fiecare pas făcut în viaţă. Poate de aceea unii m-au apreciat ca persoană nehotărâtă, care nu ştie, chipurile, ce trebuie să întreprindă în cutare sau cutare moment. De fapt, această nesiguranţă aparentă se explica prin necesitatea unui răgaz în aprecierea situaţiilor prin care mi-a fost dat să trec. […] Nu m-am văzut un apostol sau diriguitor de conştiinţe în anii marilor răscruci. De cele mai multe ori asemenea diriguitori nu rezistă criticii şi, odată cu schimbarea vremurilor, rămân slabe repere onomastice, privite cu indiferenţă, deseori cu dispreţ şi chiar cu duşmănie. Am căutat să înţeleg perioada istorică în desfăşurare, cu toate contradicţiile, sfâşierile şi frivolităţile ei.

Din volumul *Răspântii*,
Biblioteca revistei „Limba Română", Chişinău, 1995

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Volumul de faţă conţine o parte din textele scrise şi publicate de către Nicolae Corlăteanu în ultimele două decenii din viaţă, în special între anii 1995-2005, perioadă în care distinsul om de ştiinţă, abandonând atitudinea circumspectă în abordarea identităţii românilor basarabeni, vorbeşte deschis, în baza unor irevocabile argumente, interzise şi pasibile de pedeapsă în perioada sovietică, despre romanitatea şi românitatea noastră, aceeaşi cu a tuturor românilor. În acest sens se impune cunoscutul testament Las vouă moştenire..., *plasat în debutul cărţii.*

Primul capitol – Despre adevăr fără părtinire – *include câteva articole în care autorul ia în dezbatere teme de referinţă în lingvistica naţională: romanizarea şi reromanizarea spaţiului dacic, istoria limbii române literare, implicit începuturile scrisului românesc, aspecte privind filologia română interbelică, unele chestiuni de lexicografie etc. Un loc aparte îi revine excepţionalului studiu* Româna literară în Republica Moldova: istorie şi actualitate, *un fel de carte de învăţătură pentru basarabeni.*

Cele două dialoguri, realizate la distanţă de cinci ani (1990 şi 1995), oferă detalii despre itinerarul parcurs de către încercatul lingvist întru deplina sa descătuşare spirituală şi naţională. Or, opinia acad. Nicolae Corlăteanu a avut impact benefic asupra multor concetăţeni, inclusiv din conducerea Republicii Moldova, care continuau şi după 1991 să se afle în expectativă, evitând să afirme adevărul despre noi, şi s-a dovedit a fi decisivă în formularea poziţiei Academiei de Ştiinţe a Moldovei în chestiunea denumirii limbii noastre, exprimată în două rânduri de către forul ştiinţific suprem – la 9 septembrie 1994 şi la 28 februarie 1996, a cărei esenţă („Denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este LIMBA ROMÂNĂ") a rămas nestrămutată, graţie rezistenţei opuse de către colaboratorii institutului academic de resort, şi după cei opt ani de presiuni diabolice exercitate de către guvernarea comunistă.

Revelatoare sunt textele din capitolul Despre evenimente, oameni şi vremuri *pentru cititorul care doreşte să cunoască implicarea în social şi personalităţile ce i-au călăuzit destinul şi au stat la baza formării savantului, cetăţeanului şi românului Nicolae Corlăteanu. Între acestea ar trebui mai întâi evidenţiată figura ilustrului lingvist Grigore Nandriş, profesor la Universitatea de la Cernăuţi, pe care Nicolae Corlăteanu l-a considerat un îndrumător al său.*

Aducerile-aminte *completează portretul moral şi intelectual al autorului, crâmpeiele invocate nuanţează destinul neordinar al omului şi savantului Nicolae Corlăteanu, evocat cu multă căldură în paginile cărţii şi de către Nicolae Mătcaş, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Irina Condrea – discipoli şi lingvişti notorii, care cunosc profund opera şi viaţa patriarhului filologiei româneşti din Basarabia, rămas în conştiinţa contemporanilor ca „un constant promotor al limbii literare române" (S. Berejan).*

Alexandru BANTOŞ

SPOVEDANIE ÎN FAŢA PROPRIEI CONŞTIINŢE

Ultimii zece ani din viaţa academicianului Nicolae Corlăteanu (n. 14.05.1915 – d. 21.10.2005) constituie o etapă calitativ nouă, esenţială în biografia sa de om de ştiinţă şi de cetăţean. Începând cu anul 1995, la revista „Limba Română" publică sistematic studii lingvistice şi articole ce reflectă adevărata poziţie a savantului în problema identităţii noastre, distinsul profesor devenind nu numai un colaborator activ şi un susţinător consecvent al publicaţiei, dar şi membru marcant al colegiului de redacţie. În acest context voi aminti faptul că anume la sugestia şi la insistenţa academicianului am încercat să atenţionăm autorităţile Republicii Moldova în vederea necesităţii de a susţine revista, având şi o întrevedere cu preşedintele Petru Lucinschi, la care a fost abordată problema finanţării publicaţiei noastre – dată fiind situaţia precară a acesteia – din bugetul statului moldovenesc, finanţare sistată în 1994, după venirea agrocomuniştilor la cârmă. Preşedintele de atunci a ascultat argumentele fostului său profesor care pleda pentru „editarea revistei cu propriile noastre puteri şi pentru ca «Limba Română» să ajungă în toate bibliotecile publice din Moldova, aşa cum a fost în anii 1991-1993, când revista se afla sub tutela Ministerului Ştiinţei şi Învăţământului de la Chişinău". În urma acestei întrevederi, Petru Lucinschi a dispus finanţarea, „de probă", a unui nou număr de revistă, specificând că dacă „trece" şi „suntem lăsaţi în pace", continuăm. „Trecerea", desigur, a fost barată, iar animozităţile declanşate ulterior au determinat abandonarea proiectului, redacţia rămânând în aşteptarea unor vremuri mai bune...

Dascăl prin vocaţie, Nicolae Corlăteanu este preocupat, ca om trecut prin vârtejul înstrăinării de neam şi ţară, de continuitatea mesajului identitar ce urmează a fi transmis tinerei generaţii întreg, fără a fi trunchiat sau denaturat. De aceea, ori de câte ori are prilejul, şi textele de faţă sunt dovadă în acest sens, reputatul filolog accentuează că basarabenii sunt români şi vorbesc limba română. După o viaţă trăita la *RĂSPÂNTII* (astfel se intitulează şi cartea de memorii a lui N. Corlăteanu, editată în colecţia Biblioteca revistei „Limba Română", Chişinău, 1995), au venit timpuri mai libere, când avem dreptul şi obligaţia, considera academicianul, să recunoaştem tranşant, că teoria celor două limbi şi două popoare romanice orientale a fost un sinistru experiment ideologic şi că „moldovenismul vulgar" de sorginte rusească şi sovietică a sucombat odată cu dispariţia imperiului bolşevic. Studiile, memoriile, articolele şi recenziile sale sunt definitorii pentru înţelegerea justă a fenomenelor sociolingvistice de la noi.

În anii 1995-2005 profesorul şi-a exprimat, deplin şi benefic pentru întreaga societate, *credo*-ul de autentic slujitor al ştiinţei, de fiu al Basarabiei. Astfel, prin intermediul revistei, au fost făcute publice concepţiile lui vizând multiplele aspecte ale funcţionării limbii române literare, autorul oferind argumente în favoarea denumirii corecte a limbii oficiale a statului, precum şi referitor la ameliorarea climatului lingvistic din Republica Moldova (vezi interviul *„Atribuirea denumirii de limba română pentru noţiunea de limba literară în Republica Moldova nu ştirbeşte nici autoritatea şi nici demnitatea nimănui”*, „Limba Română”, nr. 1, 1995, reprodus şi în volumul nostru, articolele şi studiile inserate în nr. 3, 1995, al revistei „Limba Română”, cu prilejul împlinirii a 80 de ani de la naştere, exegeza *Româna literară în Republica Moldova: istorie şi actualitate*, publicată în nr. 4 al revistei şi prezentată iniţial în calitate de raport principal la Conferinţa ştiinţifică „Limba română este numele corect al limbii noastre”, desfăşurată pe 20-21 iulie 1995 în sediul Parlamentului Republicii Moldova, colectivul redacţiei revistei „Limba Română” aflându-se printre organizatori).

Nicolae Corlăteanu îndeamnă să fim sinceri în faţa propriei conştiinţe şi în faţa conştiinţei celor ce ne vor urma. Majoritatea textelor elaborate acum conţin mesaje cu valoare testamentară, fiind o *mea culpa* pentru erorile comise în anii de crunt despotism şi de ignorare flagrantă a libertăţilor fundamentale ale omului, dar şi o răzbunare a memoriei numeroşilor conaţionali care au plecat în lumea umbrelor, luând cu ei şi visul de a-şi recunoaşte deschis originea, istoria, neamul, apartenenţa la cultura şi civilizaţia românească. Anume din acest unghi trebuie apreciat textul având ca titlu cunoscutul vers al văcăreştilor *Las vouă moştenire...*, încredinţat redacţiei revistei „Limba Română” pe 27 aprilie 2005 pentru a fi inclus în ediţia specială dedicată împlinirii a 90 de ani de la naşterea lingvistului. N. Corlăteanu, îmi amintesc, a aşteptat cu febrilă nelinişte revista, iar în ziua fixată pentru apariţia ei de sub tipar mi-a telefonat în câteva rânduri, ultima dată, când tocmai semnalele ajunseseră la redacţie, zicându-mi cu glas stins: „Mata ai promis că azi apare revista. De ce întârzie atâta?”. Tulburat, am comandat de urgenţă un taxi, grăbindu-mă să-i transmit volumul. Spre surprinderea mea, l-am găsit acasă liniştit şi calm, aşa cum îl ştiam întotdeauna, împreună cu cei doi Alexandri – fiul şi nepotul. A luat emoţionat revista, s-a aşezat la masă şi a răsfoit-o îndelung, cu luare-aminte. Într-un final m-a rugat să dau citire primelor două pagini. Testamentul a fost ascultat în picioare, ca la o sacră ceremonie. După lectură academicianul ne-a îmbrăţişat cu privirea, mărturisindu-ne:

– Sunt două pagini, doar două, pentru ele am muncit, am suferit şi am sperat o viaţă. Nu credeam să ajung această zi...

Reprezentant al generaţiei anilor ’40, N. Corlăteanu şi-a făcut studiile în perioada interbelică la Chişinău şi la Cernăuţi, sub îndrumarea unor inimoşi, talentaţi şi competenţi profesori, înaintea tuturor situându-se Grigore Nandriş,

al cărui chip îi va lumina întreaga viaţă. De la aceşti profesori, „mari specialişti în domeniile lor de activitate şi oameni modeşti, prietenoşi şi grijulii ca nişte adevăraţi părinţi”, Nicolae Corlăteanu a însuşit dragostea faţă de limba, literatura, cultura, istoria neamului (*Per pedes apostolorum prin Bucovina*, „Limba Română”, nr. 1-3, 2001). Iată cum evocă N. Corlăteanu în volumul *Nandrişii* (editat în colecţia Biblioteca revistei „Limba Română”, Chişinău, 1998) imaginea acestei familii de români bucovineni, originari din satul Mahala, situat pe malul stâng al Prutului, la şapte kilometri de Cernăuţi: „Am sentimentul că ei ne transmit în continuare, de peste timpuri, un tulburător mesaj de înaltă demnitate şi probitate morală, de adâncă iubire de ţară şi de neam, confirmând încă şi încă o dată adevărul că cele peste două secole de asuprire străină nu au reuşit să distrugă sufletul românesc, retras în ultima cetate, cum este satul. Urcuşurile şi coborâşurile dinastiei de ţărani bucovineni sub presiunea istoriei sunt marcate de forţa de luptă şi demnitatea cu care românul ştie să se opună tuturor vicisitudinilor sorţii”. Tot despre Nandrişi, neam de bucovineni dezrădăcinat şi risipit în lume de necruţătorul tăvălug sovietic, Nicolae Corlăteanu consemnează: „Scopul lor suprem (al intelectualilor din dinastia Nandrişilor – *A.B.*) a fost şi rămâne patriotismul, iubirea de locurile natale şi de neam în toate împrejurările şi situaţiile, chiar şi în cele mai grele”.

Adaptabilitatea este o problemă esenţială pentru bucovineni şi basarabeni, întrucât, în fond, de ea a depins supravieţuirea populaţiei din stânga Prutului. Adaptarea ce implică, de altfel, jertfe, uneori echivalate cu dispariţia, îl preocupă în mod deosebit pe savant în volumul amintit şi în alte lucrări, în care analizează destinul eroilor, dar şi al său, încercând să explice „cum a trecut prin viaţă”. În acest context, omul de ştiinţă şi cetăţeanul Nicolae Corlăteanu nu-şi face un rechizitoriu de conştiinţă, cum se obişnuieşte adesea şi cum, poate, ar fi vrut unii, în măsură să aţâţe gâlceavă în jurul său. Este o scrutare calmă, la rece, a propriei biografii, a vremii în care a fost obligat să reziste el şi „întregul neam”, este o privire retrospectivă a omului înţelept şi modest, cu experienţă bogată şi amară, care şi-a trăit viaţa, cea mai mare parte a ei, într-o „ţară ferecată”, conştient, în îndepărtata juneţie, dar şi la adânci bătrâneţe, „că fiecare generaţie poartă răspundere în faţa istoriei şi nu este permis nimănui să-şi compromită sau să-şi trădeze neamul” (*Nandrişii*, p. 71).

Nicolae Corlăteanu se află printre puţinii intelectuali basarabeni cu temeinică şcoală românească, cu o excelentă pregătire în filologie şi în drept, care a supravieţuit terorii fostului regim şi a rămas în serviciul ştiinţei filologice şi al pedagogiei naţionale, participând la reconstituirea destinului românilor basarabeni. Am fost salvaţi de o pleiadă de oameni cu caracter, ce au ştiut cum să se orienteze în labirintul evenimentelor: „Ne-a prins viaţa între roţi... şi ne mână fără voia noastră înainte”, zice Gr. Nandriş, citat de Nicolae Corlăteanu. Şi în continuare: „Mă hrănesc cu optimismul viguros

că vom cuceri viitorul”. Ce ne-am fi făcut noi, românii din stânga Prutului, fără Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Grigore Vieru, fără Vasile Coroban, Ion Osadcenco, Ion Vasilenco, fără Nicolae Testemiţeanu, Mihai Grecu, Igor Vieru, Valeriu Cupcea, Gheorghe Ghimpu, Nicolae Sulac, fără alţi veritabili intelectuali, cunoscuţi sau anonimi, ce au scăpat ca prin miracol de gulaguri şi siberii? Ei, temerarii feciori ai acestui meleag, nu i-au părăsit pe cei mulţi, care aveau nevoie de sprijin, nu au acceptat exilul intern, ci au trăit întreaga dramă a neamului. Ostracizaţi şi marginalizaţi de regim, au căutat mereu echilibrul în măsură să asigure supravieţuirea noastră, a tuturora, în timpul ocupaţiei sovietice. Oamenii de ştiinţă, pedagogii erau lesne atunci (dar parcă numai atunci?) anexaţi, remorcaţi la politică. De aceea, îmbrăcând masca de supuşi şi chiar de învinşi, ei „s-au ghemuit într-o singură idee”, cea de a rezista, având certitudinea că adevărul îşi va găsi cândva rostirea autentică. Într-o recenzie apărută în nr. 10 din 1999 al „Limbii Române”, referindu-se la anii postbelici, la acea perioadă tristă şi zbuciumată din istoria noastră modernă, alteori cu deznodământ fatal nu numai pentru persoane şi familii aparte, ci şi pentru popoare întregi, Nicolae Corlăteanu, condamnând pesimismul şi deprimarea unor contemporani, generate de dificultăţile prin care trece în prezent limba, ştiinţa, cultura, în fine, Basarabia, sublinia: „Dacă după 28 iunie 1940 şi mai ales după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial intelectualii basarabeni – cei aflaţi sau reveniţi acasă, adică generaţia patruzecistă a secolului XX – ar fi nutrit asemenea sentimente pesimiste, cred că nu mai puteam vorbi acum despre limba română, răspândită pe teritoriul Basarabiei. În acele condiţii precare s-au găsit totuşi, ce-i drept foarte puţini, o mână de oameni **care păstrau în inimile lor credinţa fermă în vigoarea şi vitalitatea neamului nostru**” (subl. n. – *A.B.*). Unul dintre aceşti „foarte puţini” a fost lingvistul, scriitorul, publicistul, blândul şi bunul profesor Nicolae Corlăteanu, care a ştiut să se adapteze, în sensul direct şi sănătos al cuvântului, la noile condiţii sociale şi politice. Împrejurările istorice – se ştie – l-au constrâns, ca şi pe atâţia alţii, să urmeze alt drum decât cel hărăzit de soartă. „Sunt o voce a generaţiei mele...”, declară cu dezinvoltură academicianul, meditând asupra trecutului său.

Despre Nicolae Corlăteanu, erudit şi competent cercetător filolog, dascăl al mai multor generaţii de absolvenţi ai facultăţilor de litere, acad. Silviu Berejan spunea: „Nu numai eu am făcut ucenicie la şcoala ştiinţifică corlăteniană, ci practic – în mod direct sau indirect – toate cadrele de filologi din republică au făcut această ucenicie. Se poate spune chiar fără nici o exagerare că nimeni dintre româniştii actuali nu au avansat în ştiinţă fără să beneficieze, cel puţin parţial, de spiritul şi principiile şcolii sale, ce a stat la baza filologiei naţionale, dirijând activitatea acestui dificil, în special în condiţiile republicii noastre, domeniu al

ştiinţei”. Or, Eugeniu Coşeriu, cel care a reuşit să evadeze din fostul imperiu, îi considera pe pedagogii, oamenii de ştiinţă şi scriitorii noştri, ce au rezistat opresiunilor şi au servit cauza naţională, adevăraţi eroi.

Enigmatică şi cam întârziată le-ar părea unora decizia profesorului N. Corlăteanu de a aborda deschis, tranşant, începând abia cu anul 1995, în „Limba Română”, în alte reviste, în cărţi, probleme de stringentă actualitate pentru soarta limbii şi a neamului, fapt recunoscut chiar de către profesor: „Am fost şi rămân un om ce nu m-am manifestat niciodată ca o fire înfocată, care se mistuie într-o văpaie. Sunt o fire măsurată, cumpănită, meditând mult la fiecare pas făcut în viaţă. Poate de aceea unii m-au apreciat ca persoană nehotărâtă, care nu ştie, chipurile, ce trebuie să întreprindă în cutare sau cutare moment. De fapt, această nesiguranţă aparentă se explica prin necesitatea unui răgaz în aprecierea situaţiilor prin care mi-a fost dat să trec. [...] Nu m-am văzut un apostol sau diriguitor de conştiinţe în anii marilor răscruci. De cele mai multe ori asemenea diriguitori nu rezistă criticii şi, odată cu schimbarea vremurilor, rămân slabe repere onomastice, privite cu indiferenţă, deseori cu dispreţ şi chiar cu duşmănie. Am căutat să înţeleg perioada istorică în desfăşurare, cu toate contradicţiile, sfâşierile şi frivolităţile ei”.

Este o răscolitoare şi indispensabilă *spovedanie în faţa propriei conştiinţe*, reliefată de către venerabilul dascăl şi în volumul de retrospecţiuni *Aşa am trecut până acum prin viaţă* (Chişinău, 2000). Sunt gânduri profunde pe care ar trebui să le memorizăm. Discret, suntem sfătuiţi să scrutăm realitatea astăzi, poate mai mult ca oricând, în mod cinstit, fără orgolii şi false veleităţi, şi să nu uităm că, vorba regretatului academician Nicolae Corlăteanu, „noi şi cei ce ne vor urma suntem chemaţi să continuăm la nesfârşit existenţa acestui neam pe pământ”.

Alexandru BANTOŞ
Decembrie 2009

LAS VOUĂ MOŞTENIRE...

După vremea faptelor, a căutărilor şi a efortului creator, vine în viaţa omului o vreme a liniştii, a retrospecţiei şi a spovedaniei: port în sufletul meu experienţa amăruie a peste şaptezeci de ani de muncă ştiinţifică şi pedagogică şi voi să mă adresez – foştilor elevi şi studenţi, celor care cunosc lucrările şi activitatea mea, tineretului studios, tuturor oamenilor de bună credinţă – cu vorbele înţeleptului strămoş Marcus Tullius Cicero: *Ego plus quam feci, facere non possum*, adică „Mai mult decât am făcut, n-am putut să fac".

Am recunoscut, în anii din urmă, că eu, fiind constrâns de regimul sovietic, am vorbit şi am scris despre „limba moldovenească", deşi aveam în inimă (o ştiau mulţi dintre voi!) şi Ţara, şi limba, şi istoria întregului neam românesc. Eram, dragii mei, „supt vremi", sub crunte vremi, eram – mai ales filologii – copiii nedoriţi ai unei realităţi istorice vitrege şi nu aveam voie să rostim răspicat întregul adevăr.

Astăzi timpurile s-au mai schimbat, trec anii... şi eu îmi amintesc tot mai des de versurile mântuitoare ale lui Ienăchiţă Văcărescu:

„Las vouă moştenire
Creşterea limbii româneşti
Şi-a patriei cinstire".

Le doresc învăţăceilor mei, cărora m-am străduit să le menţin trează conştiinţa de neam şi care muncesc acum în aşezămintele ştiinţifice de învăţământ, de cultură, în justiţie şi în instituţiile statului, să contribuie permanent la extinderea şi consolidarea adevărului că limba noastră literară, limba exemplară pe care o folosim şi o vor folosi şi generaţiile viitoare, limba lucrărilor literare şi ştiinţifice, limba din documentele administrative etc. este, precum susţine şi Academia de Ştiinţe a Moldovei, una singură şi se numeşte **Limba Română**, aceeaşi pentru toţi românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistreni, cei din Banatul sârbesc, din Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Rusia, S.U.A. etc.).

Sunt la o vârstă înaintată şi mulţumesc Celui de Sus că mă are în pază şi că mă pot bucura de lumina Lui. Sunt recunoscător destinului că am ajuns a fi contemporanul ideii de integrare europeană a Republicii Moldova, ţară ai cărei reprezentanţi oficiali beneficiază, în cadrul lucrărilor Consiliului Europei, ale altor foruri internaţionale, de traduceri nu în pretinsa (de art. 13 al Constituţiei) limbă „moldovenească", ci în **limba literară română**, limbă aptă să exprime în chip

civilizat această opţiune strategică, creând premise optime de comunicare dintre diferite naţiuni şi culturi.

Cred că în condiţiile actuale se impune, mai mult decât oricând în istoria Basarabiei, concilierea (inclusiv a partidelor politice) în problema denumirii limbii. Istoria însăşi reclamă acest obiectiv. Cei din fruntea ţării sunt chemaţi să repare greşelile trecutului, de aceea mă adresez lor: fiţi mai înţelepţi, renunţaţi la vechile precepte, oficializaţi adevărul, faceţi să dispară dintre noi, pentru totdeauna, „mărul discordiei”! Numai astfel vom redobândi demnitatea de cetăţeni ai unui stat realmente liber, independent şi suveran. Ţineţi minte! – v-o spun în calitate de încercat drumeţ pe întortocheatele căi ale basarabenilor – *limba română* este numele corect şi adevărat al limbii noastre şi ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani şi pentru cei ce vor veni după noi.

Eu cred, cred sincer în izbânda limbii române şi a neamului românesc!

Dixi et salvavi animam meam!

„Limba Română”, nr. 4 (118), 2005, p. 5-6

DESPRE ADEVĂR
FĂRĂ PĂRTINIRE

ROMÂNA LITERARĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ISTORIE ŞI ACTUALITATE

1. Ori de câte ori mă aflu în situaţia de a vorbi într-un mediu rural sau al unor oameni mai puţin versaţi în problemele lingvistice, obişnuiesc să-mi încep cuvântul cu adresarea: „Oameni buni”, pe care am auzit-o şi am practicat-o mereu în convorbirile nu numai cu sătenii mei caracuieni, ci şi cu alţi locuitori în timpul investigaţiilor dialectologice şi folclorice realizate pe teritoriul republicii noastre şi al Bucovinei. În continuare le spuneam ce aveam de spus în moldoveneşte, aşa cum eram deprins a vorbi de la mama, tata, fraţii şi surorile mele, de la toţi consătenii şi concetăţenii mei. Şi totdeauna m-au priceput, şi am ajuns la bună înţelegere.

Acum mi s-a oferit ocazia să mă înfăţişez în incinta Parlamentului Republicii Moldova, ai cărui deputaţi din actuala legislatură sunt în marea lor majoritate oameni de la ţară, feciori şi fiice de ţărani, dar care astăzi – mulţi dintre ei – nu mai mânuiesc sapa şi cazmaua, coasa, îmblăciul şi plugul, ci sunt cu studii superioare de specialitate, au ajuns în posturi de conducere (agronomi, ingineri, învăţători, profesori, medici, ziarişti etc.). Făcând carte la Universitatea de Stat din Moldova şi la alte instituţii de învăţământ superior, ei au devenit doctori în diverse ştiinţe, profesori de liceu şi profesori universitari, conducători de întreprinderi industriale, nu numai la sate, ci şi la oraşe, scriitori de vază, oameni de înaltă cultură. Dumneavoastră, domnilor deputaţi, prin voinţa poporului nostru, aţi ajuns acum la cârma legislaţiei noastre, întocmiţi legile.

Şi totuşi, omul simplu de la ţară, ca şi cel plecat de curând de acolo şi care trăieşte acum o viaţă nouă, deşi are alte preocupări în epoca noastră de dezvoltare rapidă a ştiinţei şi tehnicii, nu uită de cele ce i s-au întipărit în inimă şi în suflet de la moşi şi strămoşi. Cred că are mare dreptate Petru Cărare când spune:

„Eu n-am ucis ţăranul din mine,
Şi dacă-n vârtejul de timp nou
A fost să-mi schimb eu plugul pe stilou,
Tot asudând îmi capăt drept la pâine”.

De altfel, problema legăturii indestructibile dintre generaţii, adaptabilitatea la noile condiţii de viaţă i-au preocupat pe mulţi oameni de cultură şi, în special, pe scriitori. T. Arghezi, de exemplu, reda cu deosebită emoţie gândul:

„Ca să schimbăm, acum, întâia oară
Sapa-n condei şi brazda-n călimară,

Bătrânii-au adunat, printre plăvani,
Sudoarea muncii sutelor de ani”.

Această experienţă a vieţii generaţiile mai în vârstă au adunat-o pentru a uşura calea celor tineri spre cuceririle ştiinţei, progresului tehnic, spre atingerea idealurilor supreme de păstrare şi dezvoltare a tradiţiilor seculare, pentru a ridica neamul nostru strămoşesc la un nou nivel de ştiinţă, cultură, aşezându-l alături, în rând cu toate popoarele civilizate ale lumii.

În această convorbire cu dumneavoastră, doresc să mă adresez cu aceleaşi cuvinte moştenite de noi de la strămoşi:

Oameni buni! Hai să explicăm, să lămurim pe înţelesul tuturor unele probleme şi să ajungem la o bună înţelegere şi în privinţa chestiunilor ce privesc limba noastră, ca să nu mai menţinem tensiunile, neliniştea: nici a noastră, nici a celorlalţi concetăţeni, mai ales a celor conduşi de avânt tineresc.

1.1. Zicând acestea, cu învoirea dumneavoastră, mă voi strădui să-mi expun părerile asupra următoarelor teme, ce vor fi continuate mai în detaliu de oratorii care vor urma la cuvânt:

a) Limba vorbită a graiurilor şi limba literară;

b) Româna literară – sinteză a specificului lingvistic romanic est-european;

c) Mihai Eminescu despre sursele de formare a românei literare;

d) Integrarea noastră în spiritualitatea europeană şi mondială.

A. **LIMBA VORBITĂ A GRAIURILOR ŞI LIMBA LITERARĂ**

2. Din multitudinea de probleme ce privesc limba ca fenomen social, ca principal mijloc de comunicare a gândurilor şi sentimentelor umane, m-am hotărât să expun aici pe scurt relaţiile dintre vorbirea vie – graiurile, limba de conversaţie, pe de o parte, şi limba literară, limba exemplară – cum o numesc unii, pe de alta.

Ceea ce caracterizează în mod deosebit vorbirea vie este prezenţa nemijlocită a doi, trei (în orice caz nu prea mulţi) vorbitori, posibilitatea de a indica în mod nemijlocit un obiect concret despre care se discută, uneori chiar arătându-l cu degetul *(iată-l, iaca, vezi!*). În asemenea condiţii se cere o precizie mai mică în exprimare, fără prea mulţi termeni ştiinţifici sau tehnici de specialitate, se recurge frecvent la folosirea pronumelor demonstrative (*acesta, acela,* chiar şi la formele lor dialectale *aista, asta, aiasta, ăla*) etc. Caracterul de dialog exclude utilizarea propoziţiilor mai lungi şi complicate. Se admit şi unele repetări. Ca mijloace suplimentare de expresie apar *mimica, gesturile, intonaţia.* Nu mai menţionăm faptul că în vorbirea vie mai apar câteodată greşeli care pot trece uneori şi neob-

servate, cuvinte străine nelalocul lor sau alte abateri de la normele literare. Cele mai frecvente sunt rostirile populare ca: *tişior, chişior* sau scurtat: *cior – ţi-ai spalat cioarili* (rostirea literară cere forma *picior*). Nu sunt recunoscute literare nici formele morfologice dialectale ca *să şie, să ştibă* (literar – *să fie, să ştie*), precum şi construcţiile sintactice de tipul *ce tu faci*? (literar – *ce faci tu?*). Abundente sunt şi abaterile de la normele lexicale. Când auzim vorbindu-se, chipurile, în moldoveneşte: *acolo palucesc butâlşili, el îi zaslujenâi, l-o lişât, altă astanovkă* şi multe altele de acelaşi fel, mai putem noi spune că e vorba de limba noastră? Nu! Acestea sunt cuvinte şi forme luate din diverse limbi. Nu e vorba aici nici de limba noastră, nici de cea rusă, ci de un ghiveci lingvistic. Asemenea vorbire macaronică circula pe vremea ocupaţiei austriece şi în Bucovina, când amestecul lingvistic includea germana. „Ein popă ging odată mit o iapă zum căpăstru. Aber de ia un zeit încoace iapa wollte nicht să meargă. Haide, iapă, sagte popa, aber iapa în veci se culcă." Lucrurile acestea întotdeauna se luau în râs. Astfel, în comediile lui V. Alecsandri cucoana Chiriţa vorbea cu francezul Charles despre *fleurs de coucou* (flori de cuc) şi de *tambour d'instruction* (dobă de carte). Ruşii au avut şi ei chiriţa lor. În 1840-1844 scriitorul Ivan Petrovici Meatlev a publicat poemul *Сенсации и замечания госпожи Курдюковой за границей, дан лэтранже* în care apar versuri macaronice ca *Je ne dis pas la каша / Манная avec de пенки; / Поросёнок sous le хрен* etc. Iar la noi, astăzi, auzim deseori curiozităţi lingvistice ca cele citate, rostite chiar în serios în convorbirile obişnuite nu numai dintre oameni puţin instruiţi.

Mergând pe această cale, se poate ajunge în genere la o asimilare deplină, când vorbirea corectă va fi înlocuită cu totul prin mijloace lexico-gramaticale ce aparţin altor limbi.

Se observă totuşi în ultima vreme o anumită tendinţă – ce-i drept, foarte timidă – de a corecta într-o oarecare măsură situaţia. Am surprins astfel convorbiri dintre diferite persoane, mai ales tinere, de felul: „*Asta-i după potrebnosti.* – Da pe moldoveneşte? – *După necesitate.* – Şi *voobşce* aşă-i. – Da moldoveneşte? – *În general*". Trebuie deci să fim mereu atenţi la felul cum vorbim, să ne controlăm mijloacele de exprimare.

Acum despre limba literară. Ea a luat naştere, mai întâi de toate, în formă scrisă, de aceea cere mai multă atenţie şi precizie în alegerea cuvintelor, o construire mai adecvată şi îngrijită a propoziţiilor, o diferenţiere mai vădită din punct de vedere stilistic. În vorbirea literară se utilizează frecvent cuvintele cu sens abstract *(aspect, ipoteză, respectiv* etc.), termenii ştiinţifici şi tehnici *(micron, proton*). Se impune aici folosirea corectă şi obligatorie a articolului posesiv (*al*, *a*, *ai*, *ale*) şi a altor particularităţi gramaticale normative.

Oamenii de înaltă cultură, scriitorii în special, au sesizat foarte bine această diferenţiere. Se întreba odată poetul clasic rus A. Puşkin: „Poate oare limba scrisă

să se asemene întru totul cu limba vorbită?”. Şi răspundea: „Nu, tot aşa după cum limba vorbită nu se poate asemăna întru totul cu cea scrisă... Limba scrisă se împrospătează în fiece clipă cu expresii născute în vorbire, dar nu trebuie să renunţe la cele dobândite în decursul secolelor. A scrie numai cu mijloacele limbii vorbite înseamnă a nu şti limba”, încheia poetul rus.

Sunt importante şi instructive şi părerile altor maeştri ai cuvântului. Scriitorul italian Edmondo de Amicis (1846-1908) considera că „diferenţa dintre limba vorbită şi cea scrisă ne reaminteşte deosebirea dintre fugă şi un mers liniştit” (autorul avea în vedere, probabil, mai ales tempoul rapid de vorbire al italienilor). Englezul B. Shaw (1856-1950) preciza: „Sunt cincizeci de feluri de a spune *da* şi cinci sute de a spune *nu,* dar numai un singur mod de a scrie aceasta”.

Limba literară, mai ales cea scrisă, adresându-se unui public larg, poartă un caracter monologic sub forma unei stilizări a modului oral de comunicare. Are loc ceea ce se numeşte proces de sublimare, perfecţionare, înălţare la cel mai înalt grad de desăvârşire a vorbirii vii, populare.

Limba literară este un idiom cu caracter universal, funcţionând în toate sferele de activitate umană a entităţii etnice respective. Limba literară are un caracter supradialectal, ea e superioară dialectelor, graiurilor, vorbirii populare vii, mijloacelor expresive de conversaţie obişnuită, degajată, nestingherită.

B. **ROMÂNA LITERARĂ – SINTEZĂ A SPECIFICULUI LINGVISTIC ROMANIC EST-EUROPEAN**

3. E de subliniat în mod special că la procesul de formare şi stabilizare a limbii române literare moderne, unice pentru toţi românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, maramureşeni etc.), au participat reprezentanţii tuturor provinciilor istorice româneşti, după cum constata şi academicianul rus V. F. Şişmariov.

Adevăraţii ctitori ai acestei forme sublimate a romanităţii lingvistice orientale – limba română literară – au fost: muntenii Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, moldovenii Gh. Asachi, C. Negruzzi, ardelenii G. Bariţ, A. Mureşanu ş.a. Toţi aceştia înţelegeau că în procesul de formare a unei limbi literare (ca cele ce se stabiliseră deja în Spania, Franţa, Italia, precum şi în Portugalia) nu se pot limita (în noile condiţii de dezvoltare socială şi economică a secolului al XIX-lea) doar la mijloacele expresive ale vorbirii populare din cutare sau cutare ţinut românesc, ci erau necesare resurse de îmbogăţire din toate ţinuturile şi din alte limbi, în special din latină – ca bază de formare a tuturor limbilor romanice literare moderne, de asemenea, din aceste limbi romanice actuale.

Ion Heliade Rădulescu scria: „Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră (latina) moştenire şi de la surorile noastre (limbile romanice apusene) partea ce ni se cuvine”. Aplicând în practică acest principiu, el a căutat să pună în circulaţie o serie întreagă de cuvinte, considerate atunci ca neologisme (*deputat, instanţă, procuror, tribunal, reciproc* etc.). În acelaşi timp, Heliade Rădulescu cerea „să lucrăm limba”, ceea ce însemna că aceste cuvinte, luate din alte limbi, trebuiau adaptate „după genul şi natura limbii noastre”. Deci nu se cade a spune, de exemplu, ca în greceşte, *patriotismos, cliros* etc., ci *patriotism, cler.* El se pronunţa categoric împotriva traducerilor lingvistice artificiale (calcurilor) de tipul: *cuvântelnic* (în loc de *dicţionar*), *neîmpărţit* (*atom*), *asupragrăit* (*predicat*), *aniadzănoapte* (*nord*) ş.a. Ca să anihileze deosebirile regionale „în pronunţie, în materie, în formă şi în fraze” (adică ceea ce astăzi numim dialectisme – *N.C.*) în 1828, la Sibiu, Heliade Rădulescu a publicat o gramatică pe baza tuturor celorlalte lucrări similare cunoscute de el (S. Micu şi Gh. Şincai, Ienăchiţă Văcărescu, I. Molnar ş.a.).

Heliade a purtat o vie corespondenţă cu ardeleanul G. Bariţ şi moldoveanul C. Negruzzi, apărând ca un veritabil animator cultural, dând dovadă de multă înţelepciune în procesul de creare a unei limbi literare unice pentru românii de pretutindeni pe baza subdialectelor dacoromânei. Heliade Rădulescu socotea că „singurul mijloc ca să ne unim la scris şi să ne facem o limbă generală literară este să urmăm limbii cei bisericeşti şi pe tipii ei să facă cineva şi limba filozofului, matematicului, politicului”. Aceasta însemna că pe baza limbii folosite în textele vechi, scrise în corespundere cu limba vorbită, recurgându-se – în vederea creării terminologiei filozofice, ştiinţifice şi social-politice – la mijloacele de limbă din latină şi din limbile romanice occidentale, să se completeze golurile din sistemul lexical şi gramatical al limbii române literare.

Contactele dintre cei trei oameni de cultură din cele trei provincii se realizau şi prin publicarea de articole, schiţe literare, traduceri în revistele şi ziarele timpului. Astfel, în revista de sub direcţia lui Heliade „Curier de ambe sexe”, C. Negruzzi şi-a publicat schiţa *Cum am învăţat româneşte* (nu moldoveneşte!, deşi Negruzzi era moldovean!), recunoscând că el a învăţat limba maternă de la ardeleanul P. Maior. Tot în revista lui Heliade Rădulescu moldoveanul C. Negruzzi a publicat traducerea în limba română a povestirii *Cârjaliul* şi cea a poemului *Şalul negru* – ambele de A. Puşkin. În aceeaşi revistă C. Negruzzi a publicat nuvela istorică *Alexandru Lăpuşneanul* şi poemul *Aprodul Purice*, iar V. Alecsandri a apărut cu o serie de poezii populare din Moldova. În tipografia lui Heliade Rădulescu a fost publicată în româneşte traducerea lui Al. Donici a poemului *Ţiganii* de A. Puşkin. Ardeleanul G. Bariţ a tipărit şi el mai multe articole în ziarele lui Heliade Rădulescu.

C. Negruzzi vorbea cu admiraţie despre această activitate de până la 1848 a lui I. Heliade Rădulescu, numindu-l „vindecător” al limbii române. E de subliniat că o caracterizare similară prezenta mai târziu şi M. Eminescu în ziarul „Timpul” (21 noiembrie 1881). „El (Heliade) scria cum vorbeşte, viul grai a fost dascălul său de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenţionale de scriere din Evul Mediu şi ale cărţilor eclesiastice, a devenit *unealta sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne* (sublinierea mea – *N.C.*). Din acest punct de vedere, Heliade Rădulescu a fost cel dintâi scriitor modern al românilor şi părintele acelei limbi literare pe care o întrebuinţăm astăzi. Chipul propus de el în 1828 pentru încetăţenirea termenilor tehnici, a termenilor noi pentru idei nouă se urmează şi se recomandă şi astăzi ca cel mai potrivit”, încheia Eminescu. Meritul mare al lui I. Heliade Rădulescu constă în faptul că el s-a străduit să absoarbă din cultura europeană marile valori spirituale ale umanităţii, adaptându-le la necesităţile timpului şi îmbrăcându-le într-o haină lingvistică aleasă – româna literară.

C. MIHAI EMINESCU DESPRE SURSELE DE FORMARE A ROMÂNEI LITERARE

4. Trei izvoare principale considera M. Eminescu că trebuie puse la baza formării şi a dezvoltării limbii române literare:

a) vorbirea vie, limba vorbită pe întregul masiv romanic nord-dunărean (moldoveni, munteni, ardeleni, olteni, basarabeni, bucovineni etc.);

b) tradiţia lingvistică şi literară, cuprinsă în cărţile noastre vechi (literatura religioasă şi cea populară, operele cronicarilor);

c) mijloacele de limbă folosite de scriitorii de mare talent, numiţi scriitori clasici.

4.1. Relaţiile dintre vorbirea vie a graiurilor, pe de o parte, şi limba literară (sub forma ei scrisă, mai ales), pe de alta, Eminescu le considera ca raporturi dialectice între general şi particular, căci fundamentalul şi principalul încorporează diversitatea. „Aceste dialecte, scria poetul, stau în acelaşi raport cu limba scrisă, ca şi mulţimea concretă de fiinţe organice de acelaşi fel, însă totuşi deosebite de ele.” Este ceea ce numim astăzi (E. Coşeriu ş.a.) proces de abstractizare succesivă: întâi actul concret de vorbire (prima etapă de abstractizare), apoi eliminarea individualului şi generalizarea socialului (a doua etapă de abstractizare).

În epoca modernă a limbii literare aspectul ei scris (dar şi cel literar oral) se deosebeşte în plan sincronic de varianta populară (şi de cele regionale) printr-o aplicare mai strictă şi mai consecventă a sistemului de norme academice, fixate în dicţionare şi în gramatici. Normele literare constituie un sistem de reguli unitare

de întrebuinţare a mijloacelor expresive ce conferă limbii literare o anumită stabilitate, unitate, ferind-o de utilizări subiective şi incorecte.

4.2. S-a spus, pe drept cuvânt, că Eminescu a fost cel mai harnic scriitor, care citea mereu cărţile înaintaşilor săi, medita asupra fiecărui cuvânt folosit de ei. În acest mod în scrierile sale poetul căuta totdeauna cuvântul ce exprimă adevărul.

Poetul nota: „În hârţoage vechi am descoperit mai multe formaţii sintactice fermecătoare, mai multe timpuri, care au fost uitate, apoi conjuncţii, prepoziţii şi adverbe şi chiar două moduri noi, deşi defective”. În acest tezaur al limbii vechi a aflat Eminescu, de exemplu, acea formă expresivă de mai mult ca perfect analitic, care apare şi în *Luceafărul*:

„Iar apa unde *a fost căzut*
În cercuri se roteşte”.

El scotea în evidenţă importanţa cărţilor vechi, având în vedere toate operele scrise în perioada preclasică, mai ales cele ale cronicarilor moldoveni şi munteni.

4.3. În diverse articole eminesciene aflăm aprecieri elogioase la adresa scriitorilor moldoveni. Astfel el sublinia că Varlaam „a făcut ca limba noastră să fie aceeaşi, una şi nedespărţită în palat, în colibă”, că Negruzzi este „cel mai bun prozaist”, iar Alecsandri – „cel mai mare poet al nostru, care străbate secolele” şi deşteaptă „dorul ţării străbune”.

În acelaşi timp Eminescu avea cuvinte de laudă pentru scriitorii munteni şi ardeleni: „Eliad zidea din visuri şi din basme seculare / Delta biblicelor sânte, profeţiilor amare”, „Bolliac cânta iobagul ş-a lui lanţuri de aramă”, „L-ale ţării flamuri negre Cârlova oştirea cheamă”, „Mureşan scutură lanţul cu-a lui voce ruginită... Preot deşteptării noastre, semnelor vremii profet”.

4.4. Cele trei surse de constituire şi dezvoltare a limbii literare se cer a fi îmbinate în mod raţional, fără a exclude sau a exagera rolul uneia dintre ele. Procesul de selecţionare a celor mai adecvate mijloace expresive se realizează în mod conştient şi efectiv prin stabilizarea normelor literare.

La ce se poate ajunge dacă se recurge cu preponderenţă la caracteristicile fonetice şi la structurile gramaticale exclusiv populare (denaturate încă în fel şi chip), ne arată practica lingvistică din fosta R.A.S.S.M. în perioada 1924-1940, când apăreau mostre de tipul: *şinşiancă, slăbăşiune militară, stare întrenorodnică, guvern de coroli* sau calchieri directe de tipul: *crudărie, cruzâme* (din rus. „materie primă”), *„unirea soartei istorişe, aşa cum şi cu unirea lind'ii şi alcătuinţii naţionale”* sau împrumuturi inutile denaturate de tipul: *zădăşili, crujoaşili, iaceişili, krasnâi ugolok, komnatî* ş.a.

Altă extremă se încercase anterior în unele lucrări lingvistice şi literare ale latiniştilor şi italieniştilor în secolul al XIX-lea, supuse satirei lui C. Negruzzi în *Muza de la Burdujeni*.

Calea dreaptă, care constă în folosirea echilibrată a celor trei surse, urmată adecvat şi consecvent în dezvoltarea limbii române literare, a fost realizată de adepţii curentului tradiţionalist (I. Heliade Rădulescu [primul preşedinte al Academiei Române], C. Negruzzi, G. Bariţ, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Russo, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu), apoi de M. Eminescu, I. Creangă, B.-P. Hasdeu, I. L. Caragiale, G. Coşbuc, Al. Vlahuţă ş.a.

Toată lumea înţelege acum că limba literară constituie o unitate lingvistică spaţială şi structurală de rang superior, având o răspândire teritorială şi socială generală şi structură riguros normată, ce asigură în modul cel mai adecvat necesităţile de redare a gândurilor şi sentimentelor vorbitorilor unui popor. Limba literară reprezintă tot ce conţine mai de preţ vorbirea vie, graiurile de pe întregul teritoriu al poporului dat. Ea constituie un diasistem care s-a format în decursul secolelor. Pentru a ajunge la starea contemporană a limbii lor literare, francezilor le-a trebuit nu mai puţin de opt secole: a fost nevoie să apară scriitori clasici, consideraţi drept modele de folosire a mijloacelor expresive ale limbii franceze. Ruşii au avut nevoie nu mai puţin de cinci veacuri ca să ajungă la nivelul lui A. Puşkin, F. Dostoevski, L. Tolstoi.

De la primele texte scrise în limba română şi până la apariţia clasicilor literaturii române au trecut de asemenea nu mai puţin de patru sau cinci secole. Până în 1812 limbajul vorbit pe teritoriul din estul Prutului era inclus în procesul general de dezvoltare a limbii pe întregul masiv romanic nord-dunărean. După această dată, timp de 106 ani vorbirea vie din Basarabia s-a dezvoltat spontan, fără a se cizela, a se perfecţiona şi fără a beneficia eficient de îmbogăţirea resurselor expresive din perioada clasicismului lingvistic şi literar român. Despre condiţiile deosebit de vitrege în care s-a aflat graiul basarabean vorbea clar academicianul rus V. F. Şişmariov, specificând lipsa limbii naţionale în învăţământ, administraţie, ştiinţă, cultură, biserică. În timpul rusificării ţariste n-au putut exista scriitori basarabeni, care ar putea fi consideraţi clasici, în stare să pună bazele unei noi limbi literare, deosebite de cea română. Cu referire la perioada sovietică V. F. Şişmariov sublinia în mod deosebit că, deşi populaţia băştinaşă din R.S.S.M. se află în strânsă legătură cu ruşii şi cu alte popoare, ea nu trebuie să uite că vorbeşte o limbă romanică, dominată de legile ei interne. Savantul rus atribuia un mare rol scriitorilor în procesul de statornicire a normelor unei limbi literare.

În această epocă însă, scriitorii îşi realizau creaţia literară în concordanţă doar cu ideologia dominantă, care promova existenţa în R.A.S.S.M. (iar apoi şi în R.S.S.M.) a unei noi limbi romanice – „limba moldovenească", deosebită de cea română. Deosebită în sensul că ea era coborâtă la rangul de grai teritorial, lipsită multă vreme de tradiţia lingvistică şi literară clasică, îmbibată cu elemente lexicale şi calchieri după model rusesc, neologismele necesare fiind considerate ca elemente burgheze dăunătoare. Nu era vorba, la scriitorii din R.S.S.M., de o

corespundere între trăire şi limbaj, ci de o competitivitate a semnificaţiei poetice cu o anumită concepţie social-politică oficializată, redată de multe ori într-o formă lingvistică aservită unor modele alogene. În felul acesta se creau mostre de exprimare primitivă, proletcultistă, caracter absolut efemer, legat de un eveniment politic sau chiar de un discurs al unui conducător politic.

Nu pot nega că şi eu personal, ca şi mulţi dintre cei prezenţi aici, am vorbit şi am scris nu o dată (fiind constrânşi de împrejurările cunoscute) despre „limba moldovenească". Susţin şi în prezent că noi, moldovenii, – şi din Basarabia, şi din Moldova istorică – am vorbit si vorbim moldoveneşte, cântăm cântece moldoveneşti, spunem poveşti moldoveneşti. Sunt creaţiile seculare ale poporului nostru. Am auzit şi am însuşit încă din copilărie graiul moldovenesc de la mama, de la apropiaţii noştri, de la consăteni. Îl vorbim cu toţii şi astăzi în împrejurările şi situaţiile potrivite.

Cât priveşte *limba literară*, limba model, exemplară, de care ne folosim mai ales în scris, în lucrările literare, ştiinţifico-tehnice, limba oficială din documentele noastre social-politice şi administrative, ea trebuie numită limba română. Ea este limba normată, supradialectală, limba română literară, unică pentru toţi românii (*moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistrieni*, cei din Banatul sârbesc, din Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Rusia, S.U.A. etc.). E cazul să-l cităm aici pe scriitorul nostru I. C. Ciobanu („Moldova literară", 18 iunie 1995): „Doamne fereşte dacă această limbă (= literară) s-ar fi născut prin uzurpare şi s-ar fi numit după vreo regiune oarecare: muntenească, oltenească, ardelenească, bănăţeană, bucovineană, moldovenească etc.! Atunci s-ar fi văzut cum joacă dracul într-un picior! Sintagma „limba română" e unificatoare. Ea nu înalţă, nu coboară, nu laudă, nu subapreciază pe nimeni, ea creează condiţii egale! Şi taie o dată pentru totdeauna apa de la moara rătăciţilor!".

De altfel, istoria şi situaţia modernă ne oferă multe exemple concrete când în diverse state este în circulaţie aceeaşi limbă literară, deşi statele sunt independente şi suverane.

D. **INTEGRAREA NOASTRĂ ÎN SPIRITUALITATEA EUROPEANĂ ŞI MONDIALĂ**

Se impune a înţelege cu toţii, o dată pentru totdeauna, că încercările întreprinse în perioada sovietică de a crea o nouă limbă literară romanică pe teritoriul fostei R.S.S.M., diferită de cea română, n-au dat şi, de fapt, nu puteau da nicicând rezultatele scontate. Dimpotrivă, au dat naştere la discuţii infructuoase, pentru că în nici un chip nu se poate ascunde adevărul confirmat istoriceşte prin unitatea de limbă, literatură, creaţii artistice. Odată şi odată trebuie să ajungem cu toţii la

înţelegerea că limba noastră literară trebuie numită cu numele său adevărat – română. Acest lucru nu afectează în nici un fel nici ambiţiile, nici orgoliul cuiva, cu atât mai mult, independenţa şi suveranitatea statală a Republicii Moldova. Recunoaşterea unei limbi literare unice în estul romanic creează posibilitatea reală de a restitui şi a folosi întreaga moştenire creatoare clasică (literatură, artă, tradiţii cultural-istorice), excluzând practica din trecutul nu prea îndepărtat când scriitorii şi valorile artistice, culturale şi istorice comune se divizau după criteriul teritorial şi politic.

În afară de aceasta, se poate realiza mai eficient pătrunderea mai lesne şi în contextul economic şi cultural general-european, în care cultura şi limba română nu sunt în nici un fel puse la îndoială. Dimpotrivă. Oamenii de ştiinţă (lingvişti, literaţi, istorici, filozofi, reprezentanţi ai disciplinelor biologice şi ai ştiinţelor exacte) caută să stabilească legături tot mai strânse între Vestul şi Estul romanic european. Un singur exemplu în această privinţă. Cunoscând şi admiţând concepţiile lui B.-P. Hasdeu, S. Puşcariu, N. Iorga ş.a. despre latinitatea limbii române, asemănările şi deosebirile ei structurale faţă de limbile romanice apusene, lingvistul (romanist şi românist) suedez Alf Lombard în monumentala sa lucrare, consacrată verbului român (2 volume, 1223 pag.), publicată în 1955 în limba franceză în oraşul Lund din Suedia, sublinia că studiul istoric şi comparativ al limbilor romanice în general şi al fiecărei limbi romanice în parte, fără a ţine cont de ambele Romanii (cea de vest şi cea de est), trebuie considerat nu numai incomplet, ci chiar şi zadarnic. În legătură cu aceasta savantul suedez recurgea la o comparaţie plastică. E ca şi cum, lucrând la o masă cu patru picioare, tâmplarul s-ar mulţumi s-o lase doar cu trei. În aceeaşi situaţie s-ar afla un romanist care în studiul său istoric-comparativ, studiind limbile romanice, alături de cele trei limbi principale surori (franceza, spaniola, italiana), n-ar vorbi şi de a patra – „limba română, care, în opinia romanistului german W. Meyer-Lübke, „arată caracterele romanice, ba încă le arată în multe privinţe mai curate decât celelalte limbi romanice. Limba poporului român prezintă în chipul cel mai netulburat dezvoltarea de la graiul latin spre cel romanic”.

Nu mai vorbim de atenţia ce i se acordă Republicii Moldova în prezent în plan internaţional, când – prima dintre ţările C.S.I. – a fost primită în Consiliul Europei, organism în care reprezentanţilor ţării noastre li se fac traduceri nu în pretinsa limbă moldovenească, ci în limba română, pentru că integrarea în structurile europene necesită mijloace adecvate de limbă care să redea această opţiune strategică fundamentală, iar ştiinţa lingvistică urmăreşte crearea condiţiilor optime pentru realizarea acestui obiectiv.

Cred că în condiţiile actuale se impune, poate mai mult decât oricând, concilierea părţilor antagoniste ale cercurilor politice din republica noastră în problema denumirii limbii. Vehicularea ideii despre un eventual referendum în această

privinţă este absurdă, deoarece ar însemna ca o problemă strict ştiinţifică să fie soluţionată de oameni care se orientează poate mai puţin în asemenea domenii teoretice şi istorice complicate. Să ne închipuim pentru moment că s-ar declara un „sfat cu poporul" în privinţa sistemului heliocentric şi cel geocentric ale universului. Cum credeţi, mulţi dintre oamenii simpli s-ar decide să-l voteze pe Mikolaj Kopernik? Cred că nu, deoarece în concepţia populară până astăzi soarele merge pe cer de la răsărit spre apus într-un rădvan tras de cai albi.

Şi mai este ceva. La referendum sunt chemaţi să se pronunţe toţi, toată populaţia. Ca să determinăm numirea limbii populaţiei majoritare, trebuie să apelăm la alogeni? Nu e curios?

5. Încheind, consider că atribuirea denumirii de limba română pentru noţiunea de limbă literară, oficială în Republica Moldova, nu ştirbeşte cu nimic nici autoritatea, nici demnitatea nimănui. Dimpotrivă, urmăm calea de dezvoltare firească a oricărui popor, despre care M. Eminescu scria: „Măsurariul civilizaţiei unui popor astăzi este o limbă sonoră şi aptă a exprima prin sunete – noţiuni, prin şir şi accent logic – cugete, prin accent etic – sentimente". În realizarea acestui scop în zilele noastre apare cu evidenţă rolul decisiv al limbii române literare ca factor de cultură, de dezvoltare a terminologiei ştiinţifice şi tehnice, de diversificare stilistică. Îi urmăm în această privinţă pe predecesorii noştri în utilizarea experienţei de perfecţionare a mijloacelor expresive, pentru a ne situa alături de toate popoarele civilizate ale lumii.

Confirmarea limbii române ca limbă literară în Republica Moldova nu lezează cu nimic sentimentul general uman şi conştiinţa naţională ale vorbitorilor, deoarece la formarea şi dezvoltarea limbii române literare – alături de scriitorii şi oamenii de cultură munteni şi ardeleni – au contribuit în mod substanţial, cum am arătat mai sus, şi cei moldoveni, inclusiv cei originari din Basarabia (A. Donici, Al. Russo, B.-P. Hasdeu, A. Mateevici, C. Stere ş.a.). Afară de aceasta, rămâne în vigoare forma vie a graiurilor moldoveneşti, dar fără acele denaturări care i s-au atribuit în mod dăunător în diverse perioade.

Dacă tindem să mergem pe calea progresului economic, social, politic, tehnico-ştiinţific, cultural, e cazul să militām şi pentru mijloace de exprimare adecvate, pentru o limbă care să corespundă epocii în care trăim, numind această limbă cu numele ei adevărat. Să nu ne ascundem după deget, ci să privim realitatea în mod cinstit, aşa cum este. E vorba şi de o îmbinare fericită a formei denominative cu cea a conţinutului, doar nimeni nu se mai îndoieşte acum că în estul Europei nu există decât o singură limbă romanică.

La sfârşitul acestei comunicări aş dori să amintesc un fapt din trecutul istoric îndepărtat. A fost întrebat odată Alexandru Macedon cum de a supus el toată lumea cunoscută pe acele timpuri, nimeni până atunci nereuşind să facă acest

lucru. Împăratul a răspuns: „Avut-am patru ajutoare cu mine: unul – cuvântul dulce; altul – mâna întinsă prieteneşte; altul – judecata dreaptă; altul – iertarea celor greşiţi. Cu aceste ajutoare am supus toată lumea”.

Noi astăzi nu vrem să cucerim lumea, dar ca să ne înţelegem – noi înde noi – suntem în stare? Să cugetăm cu toată înţelepciunea. Dacă toţi, cum declarăm în ultimul timp, recunoaştem unitatea limbii, trebuie să mărturisim şi unitatea denumirii ei, cum apare ea în toate statele unde are circulaţie această limbă (România, Republica Moldova, Ucraina, Rusia, Serbia, Bulgaria, S.U.A. etc.). Este o denumire absolut justificată ştiinţific, pe care a acceptat-o o lume întreagă, denumire precisă, corectă, durabilă – limba română.

Reformularea cuvenită a articolului 13 din Constituţie va servi drept chezăşie pentru însuşirea unei limbi literare (scrise şi orale) în formele cerute de normele respective cu toată terminologia ştiinţifică, tehnică, culturală, adecvată exigenţelor contemporaneităţii.

Comunicare prezentată la Conferinţa ştiinţifică
„Limba română este numele corect al limbii noastre”,
Chişinău, 20-21 iulie 1995

ROMANIZARE ŞI REROMANIZARE

1. Din timpuri străvechi Europa – ca civilizaţie – se afla sub semnul pericolului. Persista necesitatea formării unui popor capabil să creeze o cultură, o literatură, un mod deosebit de viaţă, să strălucească nu numai şi nu atât prin puterea armelor, cât prin superioritatea cugetării umane. Astfel, preluând tot ce era mai de preţ la popoarele învecinate, în special concepţiile filozofice ale fenicienilor, grecilor etc., s-a impus şi a rămas pentru secole şi milenii *Aeterna Romana Urbs*, care prin organizare şi spirit superior a supus mai întâi triburile şi neamurile italice învecinate – oscii, umbrii, sabinii, apoi şi galii din nordul peninsulei şi grecii din sud (perioada latinizării), pentru a devansa apoi toate seminţiile, aflate pe continentul european în jurul Mării Mediterane – *mare nostrum, mare internum*, cum o numeau romanii (perioada romanizării). Ajuns la apogeu, Imperiul Roman îşi întindea stăpânirile din ţara Albionului[1] (Marea Britanie de azi) până la Stâncile Gibraltarului, de la coastele atlantice ale Galiei până la Pontul Euxin (Marea Neagră), de la ruinele Cartaginei de-a lungul coastelor nordice ale Africii şi până la delta Nilului, iar de acolo în Asia Mică, Siria până la Tigru şi Eufrat. Cu alte cuvinte, Roma domina atunci toată lumea cunoscută pe acele vremuri. Tot ce era în afară (Africa ş.a.) cartografii romani notau *hic sunt leones,* deci nu mai era civilizaţie şi cultură, pentru că doar *Roma caput mundi.*

Când în anul 476 d. Hr. Imperiul Roman de Apus a ajuns în mâinile tribului germanic al herulilor lui Odoacru, ştafeta civilizaţiei şi a culturii romane a preluat-o Constantinopolul – considerat drept a doua Romă, mai ales datorită continuării tradiţiilor sale juridice, literare, artistice. Cunoştinţele juridice ale romanilor, dreptul roman şi-au aflat formulările definitive în *Corpus juris civilis* al lui Trebonian în timpul domniei lui Justinian (împărat roman al Orientului, 527-565). Principiile de bază ale dreptului roman – *Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* – au servit ca model legiuitorilor din diferite ţări în cursul secolelor. Cf. îndeosebi Codul civil al lui Napoleon l (1804). Cât priveşte artele plastice, pictura în special, arta romană, sub forma sa bizantină, s-a apropiat mai târziu (sec. XIII-XIV) tot mai mult de arta occidentală, ceea ce demonstrează în mod deosebit *Tratatul de pictură* al lui Panayotis Doxaras din acea perioadă.

Comunicare prezentată în cadrul seminarului cu statut permanent de pe lângă Secţia de ştiinţe socioumane a Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova.

2. Când vorbim de romanizare în sens propriu, înţelegem un proces de includere a obiceiurilor, a modului de organizare a instituţiilor, a culturii şi a civilizaţiei romane, în special utilizarea limbii latine nu numai în organizaţiile oficiale, ci şi în relaţiile cotidiene ale populaţiei autohtone cu toţi cei veniţi din alte provincii romanizate în decursul mai multor secole.

Orice nouă provincie cucerită de romani era supusă unui proces bine planificat de romanizare, care se desfăşura în diverse perioade şi în condiţii politice, economice, culturale diferite.

Corsica şi Sardinia – aflate în nemijlocită apropiere de Roma, fiind despărţite de metropolă doar de Marea Tireniană – au fost cucerite de romani în anul 238 î. Hr. şi romanizate mai intens decât alte provincii.

I. ROMANIZAREA DACIEI

3. Dacia s-a aflat în mod efectiv sub stăpânire romană doar 165 de ani (106-271 d. Hr.), situându-se la o distanţă mult mai mare decât, să zicem, Corsica şi Sardinia şi dispunând, în Peninsula Balcanică, de căi de comunicaţie şi mijloace de legătură mult mai puţine.

Şi totuşi mai mulţi factori au contribuit la intensificarea procesului de romanizare, la crearea unei atmosfere romanizante în una dintre ultimele cuceriri mai importante ale romanilor.

Cu mult înainte de cucerirea *de facto* a Daciei, se stabiliseră legături comerciale strânse între romani şi daco-geţi, confirmate şi de cei peste 25 de mii de dinari republicani din secolele III-II î. Hr. ce s-au găsit pe teritoriul Daciei [1].

Legăturile cu romanii s-au accelerat odată cu apropierea acestora de malurile Dunării, în anul 27 î. Hr. Moesia este parţial ocupată de romani, iar în anul 15 î. Hr. în ea sunt dislocate 2 legiuni romane, dintre care una la Oescus (Ghighen, în Bulgaria de astăzi) pe Dunăre. Ca urmare a presiunii tracilor, stăpânirea romană se întinde pe întregul mal drept al Dunării până la Pontul Euxin. Din Imperiul Roman, încă înainte de cucerire, soseau în Dacia mulţi meseriaşi, agricultori, muncitori, mai ales pentru minele de aur şi argint [2].

4. S-a menţionat adesea că romanizarea Daciei s-a realizat intens, într-un răstimp relativ scurt, întrucât secolele I-II d. Hr. au fost epoca de cea mai mare intensitate a romànismului, precum şi datorită faptului că în Dacia se observa o intensă romanizare a oştirilor imperiale şi o mare influenţă a soldaţilor romani asupra aborigenilor. Pe teritoriul Daciei se aflau permanent peste 25 de mii de legionari romani [3], incluşi în legiunea XIII Gemina cu garnizoana la Apulum (Alba-Iulia), iar după anul 168 şi legiunea V Macedonica cu reşedinţa la Porolissum (Moigrad). Aceşti soldaţi nu erau originari din Peninsula Italică, pentru că Traian

printr-un edict special interzisese colonizarea provinciilor cucerite cu locuitori din Italia, pentru a nu o lipsi de forţele de muncă. Legionarii romani aflaţi după anul 106 în Dacia erau adunaţi „ex toto orbe romano”, din cele mai diverse provincii: Moesia Inferior şi Moesia Superior, Tracia, Dalmaţia, Pannonia, precum şi din provinciile răsăritene (Asia Mică, Siria [4], Egipt) şi din cele apusene (Galia, Retia) şi chiar din Africa.

Deşi aceşti ostaşi proveneau din diverse provincii, toţi vorbeau limba latină, care era pentru ei *lingua franca* – limbă internaţională pentru oamenii ce se diferenţiau din punct de vedere etnic şi lingvistic [5].

Un rol deosebit în procesul de romanizare a Daciei l-au jucat veteranii, legionarii-romani trecuţi în retragere după 25 de ani [6] de serviciu, care în unele aşezări formau majoritatea locuitorilor. Ei se considerau *cives romani optimo jure optimaque lege*, adică cetăţeni romani de cel mai înalt statut juridic, folosindu-se de mari privilegii (honores) pe întregul teritoriu al Imperiului Roman. Veteranii primeau loturi mari de pământ fără nici o compensaţie, care nu se impuneau cu niciun fel de impozite (tributum), puteau fi aleşi în *conventus* (adunarea coloniştilor dintr-o provincie) în calitate de conducători de oraşe sau sate. Urmaşii vechilor daco-geţi erau trimişi şi ei în diverse provincii romane, ajungând până în Britania (Anglia de astăzi). Cei ce se întorceau în Dacia cu drepturi de cetăţeni romani infiltrau în familiile lor limba latină şi modul de viaţă al romanilor. Cât priveşte limba daco-geţilor, ea de acum dispăruse în Nordul Dunării în secolul al V-lea.

Un anumit rol l-au jucat şi şcolile, în care se învăţa a vorbi şi a citi latineşte. Era obligatorie însuşirea unor modele de scris, numite *praescripta,* despre care pomeneşte şi filozoful Seneca în *Epistolele* sale. Limba latină, utilizată şi în procesul de educare a copiilor băştinaşi, era considerată un mijloc important de romanizare a ţinutului. Primele şcoli elementare din Dacia au fost organizate de scribi (copişti, grefieri) şi învăţători (litteratores) în oraşele: Sarmisegetusa, Apulum, Drobeta, Porolissum ş.a. Pe o stelă, descoperită în Dacia, apare un copil cu un stilus în mână[2].

Relaţiile dintre sudul şi nordul Dunării au continuat după părăsirea Daciei de către romani (271 d. Hr.) până la începutul secolului al VII-lea [7]. Dovadă – numeroase inscripţii, monede aflate pe teritoriul Daciei şi al celor două Moesii [8].

E de menţionat şi faptul că obiceiul pământului, legea nescrisă a românilor (*jus valachicum, lex antiqua*) conţine unele elemente juridice, păstrate încă de la daco-geţi, dar cele mai multe – din dreptul roman, ceea ce vădeşte, fără îndoială, o continuitate instituţională daco-geto-romană, pe baza căreia au fost asimilate creator şi anumite influenţe străine.

5. Nu se poate afirma că romanizarea a avut loc în mod cu totul paşnic. Mai ales îndată după cucerire populaţia autohtonă opunea o rezistenţă aprigă. Istori-

cul latin Salustiu (86-35 î. Hr.) menţiona că aborigenii îi numeau pe cuceritorii romani *latrones gentium* „jefuitori ai poporului”. Cât priveşte Dacia, populaţia autohtonă s-a răsculat de multe ori (anii 117-118, 139, 143, 156, 170 etc.). Ca să scape de stăpânirea romană, o parte din populaţia dacică se retrăgea în nordul Carpaţilor, formând acolo colonii ale dacilor liberi, care deseori năvăleau asupra Imperiului Roman.

Cu toate aceste împotriviri ale aborigenilor, se poate spune că întregul teritoriu stăpânit de romani (afară de Grecia şi Asia Mică) era de acum romanizat către sec. III-IV d. Hr. în consecinţă, împăratul Caracalla a acordat în anul 212 prin „Constituţie Antoniana” dreptul de cetăţean roman tuturor celor născuţi liberi (ingenui) din Imperiul Roman. Condiţia *sine qua non* pentru cetăţenia romană era cunoaşterea limbii latine.

6. E necesar să menţionăm că dacă până prin secolul al III-lea d. Hr. latinitatea în Moesia şi Dacia se dezvolta datorită legăturilor cu Roma, fiind îndreptată spre Occident, în secolele următoare (IV-VI) populaţia romanizată dunăreană se orienta tot mai mult spre Constantinopol – noua capitală a Imperiului Roman de Răsărit[3]. Aici se păstra cultura şi limba latină, care a continuat să fie vorbită până prin secolul al VII-lea. După aceasta a căpătat răspândire limba greacă, arta şi literatura bizantină.

7. Soarta populaţiei romanizate din sud-estul european a fost pereclitată timp de vreo zece secole din cauza unor mari mişcări de popoare migratoare, cunoscute în istorie sub numele de năvăliri ale barbarilor.

Prin teritoriul Daciei au trecut în Peninsula Balcanică triburi: germanice – goţii (271-375), gepizii (453-566); turcice – hunii (375-453), avarii (566-799), protobulgarii (sec. VII), pecenegii (sec. IX-XI), cumanii (sec. XI); mongole – tătarii (sec. XIII); turcii-osmanlâi (sec. XIV-XV).

E cunoscut rolul aparte pe care l-au avut populaţiile slave în estul Europei, inclusiv pe teritoriul carpato-dunărean. În secolele V-VI protoslavii erau împărţiţi în două triburi mari: sclavinii şi anţii.

Din ramura sclavinilor s-au format:

– spre nord-estul Europei – polonii, polabii, pomorenii;

– spre nord-vest – cehii, slovacii;

– spre sud-vest – sârbii, croaţii, slovenii.

În sudul Dunării slavii i-au asimilat pe protobulgari (sec. VII), care le-au dat acestor slavi numele etniei – bulgari şi al limbii – bulgare.

Din ramura anţilor s-au format: ruşii, ucrainenii şi bieloruşii.

În secolul VI d. Hr. pe teritoriul Moldovei trecea hotarul dintre anţi şi sclavini. Spre sfârşitul aceluiaşi secol teritoriul Munteniei de astăzi se numea Sclavinia.

În perioada de migraţie a popoarelor în sud-estul european nu se mai pomenea de existenţa populaţiei romanizate, care totuşi trăia acolo, căci în atenţia cro-

nicarilor se aflau doar stăpânitorii efemeri. Migraţia popoarelor a avut consecinţe importante pentru întreaga istorie a Europei. C. Stere spunea: „După prăbuşirea Imperiului Roman şi aşezarea valurilor provocate de migraţiunile popoarelor, o noapte atât de lungă a cuprins gândirea europeană, cauza principală este că sub valul acestei nopţi trebuia să se săvârşească taina de închegare a noilor individualităţi naţionale, din amalgamul tuturor raselor să se diferenţieze popoarele cele noi, care numai odată ce sunt constituite reiau firul progresului universal, agonisesc din nou comorile culturii şi ale civilizaţiunii omeneşti” [9, p. 12-13].

II. O ENIGMĂ ISTORICĂ

8. Profesorul-academician ieşean Al. Xenopol a publicat în 1885 în limba franceză lucrarea *Une énigme historique. Les roumains au moyen âge*. În 1937 medievistul francez Ferdinand Lot în monografia *Les invasions barbares* a intitulat un capitol *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. În acelaşi an Gh. I. Brătianu, profesor la Universitatea din Iaşi, discutând în contradictoriu cu fostul său îndrumător de studii medievale, a publicat în franceză o broşură cu acelaşi titlu. În 1940, completându-şi lucrarea, Gh. I. Brătianu a editat studiul monografic *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*. Într-adevăr, ce poate fi mai enigmatic, mai misterios şi mai miraculos decât supravieţuirea timp de mai multe secole a poporului român în clipele cele mai grele ale epocii medievale, în acele „cumplite vremi, de cumpănă mare pământului nostru şi nouă” (M. Costin).

Medievistul francez a fost impresionat de faptul că niciodată între sfârşitul celui de-al IV-lea secol şi până în al XII-lea nu este vorba de o populaţie romanizată vieţuind în vechea Dacie [10, p. 282]. Ca urmare, a apărut o teorie istorică *(argumentum ex silentio),* folosită mai ales de istoricii maghiari şi germani. În baza „tăcerii” documentelor istorice, ei au căutat să nege continuitatea elementului romanic în Dacia, iar alţi istorici, pentru a „explica” situaţia, au pus în circulaţie în acest caz îmbinarea „o enigmă şi un miracol”.

După ce analizează părerile diferiţilor istorici şi filologi străini şi români, Gh. I. Brătianu menţionează că enigma rămâne întreagă, de altfel, ca şi întrebarea pe care o pune în mod firesc: de unde au venit atunci românii? Combătând argumentele adversarilor continuităţii în Evul Mediu a aşezărilor romanice pe teritoriul carpato-dunărean, Gh. I. Brătianu consideră just că evacuarea completă a Daciei de către romani nu se poate baza doar pe un singur text (Eutropius, istoric roman din sec. IV).

Trebuie să se ţină cont mai ales de cele relatate de istoricul got romanizat Iordanes (sec. VI), care în *Istoria goţilor de la origini până în anul 551* men-

ţionează că Aurelian a evacuat din Dacia peste Dunăre doar legiunile romane (*evacuatis exinde legionibus*). Retragerea romanilor peste Dunăre s-a realizat din motive politice şi strategice, constituind „o fluctuaţie strategică şi politică în apărarea dunăreană a imperiului” [11, p. 119]. Relaţiile cu nordul Dunării s-au păstrat, ceea ce dovedesc şi cele peste cinci mii de monede romane dezgropate la Galaţi, datând nu mai târziu de secolul V d. Hr.

9. În secolele V-VI pe teritoriile carpato-dunărene au apărut protoslavii, care au infiltrat în vorbirea populaţiei romanizate multe elemente lexico-frazeologice, termeni administrativi şi religioşi, profesionali, modificând mult şi toponimia ţinuturilor respective, păstrată şi până astăzi (Craiova, Dolj, Târgovişte, Camen(c)a, Bistriţa ş.a.).

În izvoarele musulmane din secolele IX-XI apare abrevierea *V.n. nd.r.,* nedescifrată până acum, dar care topografic se referă la locurile cu populaţie romanizată, în aceeaşi perioadă apare etnonimul *valah*, desemnând aceeaşi populaţie din sud-estul european. În 976 scriitorul bizantin Georgios Kedrenos îi atestă pe vlahii cărăuşi (cărvănari) în Macedonia între lacurile Prespa şi Castoria. Acelaşi etnonim, indicând populaţia romanizată, este atestat în Europa Occidentală în poemul francez *Chanson de Roland* (sec. XII) sub forma *blos*[4].

Notarul anonim al regelui maghiar Bela al III-lea consemna că, la venirea ungurilor în Europa Centrală (895-906), aceştia i-au aflat acolo pe „vlahi şi păstorii romani”, fapt confirmat şi de cronica rusească a lui Nestor, care susţine că vlahii i-au cucerit pe slavii din Carpaţi înainte de venirea maghiarilor [11, p. 124].

Referitor la Moldova, termenul în discuţie apare în cronicile poloneze (redactate în limba latină), în legătură cu jurământul dat de Ştefan cel Mare regelui Kazimir al Poloniei (1485) privind Pocuţia: *ex valachico in latinum versa est.*

De altfel, regalitatea maghiară a trebuit să recunoască dreptul nescris, obiceiul pământului *(jus Valachiae, ritum Valachiae, lex Olachorum),* pe care îl considera „lex antiqua et approbata”, comun pentru tot teritoriul românesc, şi care scotea în evidenţă nu numai procesul de etnogeneză şi de formare a limbii române, ci şi o continuitate instituţională, ce îşi are începutul în sinteza daco-geto-romană [12, p. 52], pe baza căreia au fost asimilate unele influenţe străine. Trebuie să conştientizăm că ceea ce e al nostru, e al nostru, iar ce am luat de la alţii, am acceptat pentru că s-a produs cu asentimentul nostru şi pentru că de multe ori el venea tot de la latini prin filieră când grecească, când slavă. Acest lucru îl menţionează Basil Munteanu, care vorbeşte despre o „a doua fuziune cu slavii” [13], definind astfel pentru lumea occidentală specificul autohton al culturii şi limbii române. De altfel, şi M. Eminescu sublinia faptul că „în privinţa limbii româneşti Diez are meritul de a fi nimicit pe cale ştiinţifică basmul despre originea slavă a limbii româneşti, precum şi acele susţinute cu patimă de filologi de şcoală veche slavonă şi combătută în acelaşi mod nedibaci de şcoala veche a filologiei româneşti” [14, p. 326].

Mult timp populaţia romanizată din arealul carpato-dunărean nu era menţionată, deoarece cancelariile stăpânitorilor şi cronicarii oficiali nu-i pomeneau decât pe stăpânii regiunii date, neinteresându-se de populaţia autohtonă. Numele *rumân* (din *roman, România*) avea mult timp o valoare socială peiorativă, privind plebea ţăranilor clăcaşi, supuşi la biruri, după bunul plac al stăpânitorilor, dar pe care îi menajau într-o oarecare măsură, pentru a-şi asigura existenţa. E pomenit în această privinţă conducătorul din secolul V al hunilor, Attila (434-453), supranumit „biciul lui Dumnezeu", care într-o convorbire cu Priscus [15] (410-473) recunoştea că populaţia locală procura toate cele necesare (alimente, cai etc.) pentru poporul său. De aceea avarii îi îndemnau pe localnici: „ieşiţi, semănaţi, seceraţi, nu vom lua de la voi decât jumătate din bir" [13, p. 35].

Spania şi România, aflate la extremităţile lumii romane, se aseamănă prin istoria lor zbuciumată, dar au rezistat în luptele pentru existenţă în ciuda atâtor vitregii ale sorţii. Un mare filolog, lingvist şi istoric literar, Ramón Menéndez Pidal (1869-1968), examinând situaţia populaţiei şi a limbilor romanizate pe continentul european, scria: „Limba spaniolă s-a născut într-un mediu aspru, nu atât de aspru ca acel în care s-a născut româna, dar fără îndoială că în condiţii mai defavorabile decât acelea pe care le-au avut surorile sale mai mari: franceza şi italiana".

III. REROMANIZAREA

10. A reromaniza înseamnă a romaniza din nou, a pune în circulaţie mijloace lexicale de origine latino-romanică pentru a crea posibilitatea de redare şi în limba noastră a noţiunilor noi, reclamate de dezvoltarea socială, economică, culturală etc. contemporană, înseamnă a introduce termeni ştiinţifici, tehnici ce corespund stadiului actual european şi mondial. Reromanizarea a însemnat în acelaşi timp consolidarea caracterului romanic al limbii române, Începuturile reromanizării trebuie căutate încă în secolele XVII-XVIII [16, p. 370], când s-a extins introducerea în limba românilor de pretutindeni a neologismelor – împrumuturi din surse latino-romanice (parţial greceşti) – adaptate la cerinţele noastre gramaticale sau prin crearea de mijloace morfologice proprii limbii române, necesare pentru procesul de modernizare a mijloacelor de comunicare.

11. La cronicarul Miron Costin aflăm numeroase cuvinte de origine latino-romanică, trecute mai ales prin filiera poloneză: *astronom, calendar, colonie, cometă, comisar, consul, imperator, milion, republică, senator, tiran, veteran* etc.

Dimitrie Cantemir recurge la neologisme, referitoare la cele mai diverse domenii: *academic, activitate, agonie, anatomie, antidot, autor, axiomă, catalog,*

cataractă, dialect, instrument, organ, sentenţie, sferă, sistem, teatru, tractor ş.a., culese din izvoare etimologice greco-latine.

Fiind conştient că asemenea termeni n-aveau o circulaţie largă, D. Cantemir s-a simţit obligat faţă de cititori să dea la sfârşitul *Istoriei ieroglifice* un glosar („Scară a numerelor şi cuvintelor străine tâlcuitoare") de vreo 300 de neologisme, traduse şi explicate de autor.

12. Tendinţele de ridicare la nivel european a posibilităţilor expresive ale limbii române s-au intensificat în special la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în cel următor.

În procesul de reromanizare, început de cronicari şi de D. Cantemir, un rol de cea mai mare importanţă l-a jucat Şcoala Ardeleană (S. Micu-Klein, Gh. Şincai, P. Maior ş.a.). Aceşti corifei ai romanităţii est-europene şi ai continuităţii ei în Dacia aveau totdeauna în minte că în septembrie 1437 la Căpâlna (Căpâlniţa din judeţul Odorhei, Transilvania) a avut loc o înţelegere între nobilii maghiari, fruntaşii secui şi patriciatul săsesc, prin care a fost declarată *Unio trium nationum.* Reprezentanţii acestor trei naţiuni îşi asumau obligaţia de a se ajuta reciproc contra ţăranilor români de pe teritoriul Transilvaniei, ce se răsculau mereu împotriva asupritorilor. Înţelegerea aceasta a fost reînnoită de mai multe ori până în 1848, constituind un mijloc de asuprire socială şi naţională a populaţiei româneşti din Ardeal. Ca să combată asemenea fapte, adepţii Şcolii Latiniste au încercat să stabilească relaţii cu romanicii Occidentului, mai ales după trecerea în 1700 a unor români la catolicism. Au fost trimişi tineri în Occidentul romanic ca să cunoască temeliile istorice, să studieze originile limbii române la Seminarul Sancta Barbara din Viena şi la Institutul *De propaganda fide* de la Roma. Cărţile lui Samuil Micu, Gh. Şincai, P. Maior s-au răspândit în rândul maselor largi ale transilvănenilor. „Pietrele unghiulare ale ideologiei lui Klein vor rămâne... ideea romanităţii şi ideea continuităţii istorice" [17, p. 95]. N. Iorga arăta că S. Micu începea foarte de departe cu originile – din vremea supremaţiei bulgare, care ar fi adus ea singură amestecul în româneşte al „cuvintelor sloveneşti" care-i „sunau rău la ureche acestui fanatic al romanităţii fără amestec" [18].

De aici, de fapt, au şi pornit mai târziu, în secolul al XIX-lea, ideile puriste ale curentului latinist, romanomania, apogeul căreia a fost cunoscutul *Dicţionar* al lui A. T. Laurian şi I. Massim din 1871-1876. Călăuzit de sentimentul măsurii şi al modestiei, M. Kogălniceanu se ridica împotriva romanomaniei: „În mine veţi găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribui la sporirea romanomaniei, adică mania de a ne numi romani" [19. p. 64].

13. Cu toate exagerările ce s-au vădit în activitatea curentului latinist, ideile şi acţiunile Şcolii Ardelene au contribuit mult la redeşteptarea naţională a românilor de pretutindeni, mai ales a celor din Muntenia şi Moldova.

Trecând Carpaţii, Gh. Lazăr a pus bazele învăţământului superior românesc, contribuind la formarea intelectualităţii româneşti, împreună cu o pleiadă de scriitori, numiţi mai târziu clasici ai literaturii române, în fruntea lor s-au aflat I. Heliade Rădulescu (primul preşedinte al Academiei), N. Bălcescu, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. Russo, Al. Donici etc.

Ucenic al lui Aron Pumnul – ardelean paşoptist –, tânăr de numai 16 ani, M. Eminescu, ajungând la Blaj, a exclamat: „Te salut, Roma mică. Mulţumescu-ţi, Dumnezeule, că m-ai ajutat s-o văd".

Generaţiile de scriitori şi oameni de cultură care au mers pe căile deschise de întemeietorii Şcolii Latiniste se simţeau „chemaţi să împlinească năvalnic ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani... O întreagă lume a spiritului trebuia clădită la repezeală ca să răscumpere istoria pierdută. Cartea şi învăţătura erau pentru ei mijloacele unui salt istoric ce trebuia grăbit şi stimulat pe toate căile. E vorba de un adevărat mesianism al cărţii", menţiona L. Blaga [20, p. 52].

14. Pentru a construi un stat de cultură la gurile Dunării, era nevoie şi de mijloace de limbă corespunzătoare pentru a reda performanţele ştiinţei, tehnicii moderne, care nu puteau fi luate – cum spunea Heliade Rădulescu – decât de la maica noastră, limba latină, şi de la limbile-surori romanice. „Neologismul latin a avut ca urmare o plămădire din nou a limbii române tot atât de importantă ca şi împrospătarea prin împrumuturi din slavoneşte" [16, p. 379]. Un romanist german (probabil, Ernst Gamillscheg) îi spunea lui S. Puşcariu: „la voi totul e romanic, dar în alt fel *romanic* decât în Italia, Franţa sau Spania" [21, p. 460]. În acest sens romanistul suedez contemporan Alf Lombard considera, pe bună dreptate, că, spre deosebire de limbile romanice occidentale, limba română se distinge prin bogăţia de mijloace sinonimice, care diversifică valorile stilistice ale limbii noastre prin neologismele împrumutate din alte limbi învecinate sau mai îndepărtate. Un singur exemplu. Pe lângă lexemul polisemantic de origine latină *cuvânt (conventum)* apar *vorbă* (slav. *dvorâba)* şi *slovă* (pop. şi poetic).

Terminologia modernă de origine latino-romanică a intrat pe la 1840-1860 în vocabularul românesc. *Dicţionarul de neologisme* al lui E. Protopopescu şi N. Popescu din 1862 conţinea aproximativ 8000 de cuvinte [22, p. 57-79]. Tendinţa de modernizare continuă până în zilele noastre. *Dicţionarul de neologisme* al lui Florin Marcu, Constant Mâneca (ed. a treia – 1986) include aproximativ 50 de mii de neologisme, marea lor majoritate (circa 75%) având rădăcini latine. În prezent îşi fac loc tot mai mult şi cele de provenienţă englezo-americană, formate deseori şi ele pe bază de radicali latino-romanici (engl. *fixing* – lat. *figo, fixi, fixum, figere* „a înfige, a fixa", engl. *tubing,* germ. *tubling,* fr. *tube*, lat. *tubus*).

În general, procesul de romanizare continuă să aibă un efect benefic, sporind şi astăzi bogăţia mijloacelor de exprimare, perfecţionând în mod real limba română literară prin mijlocirea adoptării neologismelor formate atât din surse lingvistice proprii, cât – mai ales – şi prin preluarea lor din alte limbi, îndeosebi romanice, deoarece, cum opina M. Sadoveanu, „neologismul intră firesc acolo unde e nevoie de el, pentru conciziune şi precizie" [23, p. 34].

* * *

Problemele abordate mai sus prezintă interes ştiinţific şi adesea sunt luate în dezbatere. E vorba uneori nu numai de aspecte pur ştiinţifice, ci şi politice, economice. Pe parcursul anilor şi chiar al secolelor s-au emis diverse opinii şi ipoteze, interpretarea faptelor şi documentelor variind de la o perioadă istorică la alta.

În toate timpurile însă savanţii sunt chemaţi să urmeze calea cercetărilor obiective ale datelor oferite de istorie.

„Martirul, eroul şi înţeleptul sunt numai trei forme ale uneia şi aceleiaşi substanţe – adevărul" [24].

NOTE

[1] Albion – după culoarea albă a falezelor înspumate ale Oceanului Atlantic (Pliniu cel Bătrân).

[2] Stilus era un condei (de os sau metal), ascuţit la capătul cu care se scria pe tăbliţa cerată şi lat în partea opusă, spre a netezi, ştergând.

[3] Se ştie că după moartea în 395 d. Hr. a împăratului roman Teodosie l cel Mare, Imperiul Roman a fost împărţit în două: cel de Răsărit, revenit lui Arcadiu (395-408 d. Hr.), care a dăinuit până în 1453, când a fost cucerit de turci, şi cel de Apus, sub conducerea lui Honoriu (395-425), pe timpul căruia se simţeau vădite semne de decădere. În anul 476 d. Hr. Imperiul Roman de Apus a căzut în mâinile herulilor – un trib germanic.

[4] H. Gregoire et R. De Keyser, *La Chanson de Roland et Byzance* // „Byzantion", XIV, 1939, p. 290-291.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. V. Pârvan, *Die Nazionalität der Kaufleute in römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909; M. H. Crawfort, *Roman Republican Koin Hoards*, Cambridge, 1971; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj-Napoca, 1974.

2. М. Е. Сергиенко, *Ремесленники Древнего Рима*, Ленинград, 1968.

3. М. Штаерман, *Этнический и социальный состав римского войска на Дунае*, Москва, 1933.

4. C. C. Petolescu, *Les colons d'Asie mineure dans la Dacie romaine* // „Dacia", XXII, 1978.

5. H. Schuchardt, *Die lingua franca* // „Zeitschrift für romanische Philologie, Band 33, 1909, Cf. A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1938.

6. Ţ. K. Колосовская, *К вопросу о социальной структуре римского общества I-II вв. н.э.* (*Colegia veteranorum*) // „Вестник древней истории”, 1969, 4.

7. Prin edictul lui Phoca, împărat bizantin, la anul 602 d. Hr. limba latină înceta a mai fi judecătorească şi diplomatică în „imperiul oriental” (T. Cipariu, *Chrestomatia sau analecte literare*, Blaj, 1858).

8. V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoromân*, Bucureşti, 1911; V. Pârvan, *Dacia. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1925.

9. C. Stere, *Limba şi geniul naţional* // „Viaţa Basarabiei”, Chişinău, nr. 10, 1936.

10. F. Lot, *Les invasions barbares*, Paris, 1937.

11. Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940.

12. Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj – Bucureşti, 1989.

13. B. Munteanu, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Paris, 1938, cf. Al. Niculescu, *Basil Munteanu – marele nostru european* // „România literară”, nr. 21 din 28 iulie 1992.

14. M. Eminescu, *Fr. Diez şi limba română* // *Scrieri politice şi literare*, Bucureşti, 1905.

15. Priscus – om politic şi cronicar bizantin. A scris lucrarea *Imperiul Bizantin şi Attila*, valoroasă prin diverse ştiri despre politica şi etnografia hunilor.

16. S. Puşcariu, *Limba română*, *I*, *Privire generală*, Bucureşti, 1976.

17. L. Blaga, *Geneza metaforei şi sensul culturii*, Bucureşti, 1937.

18. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, Bucureşti, 1928.

19. M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1948.

20. L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1966.

21. S. Puşcariu, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974.

22. I. Iordan, *Un dicţionar de neologisme în 1862* // *Studii şi cercetări lingvistice*, I, Bucureşti, 1950.

23. M. Sadoveanu, *Evocări*, Bucureşti, 1954.

24. M. Eminescu, *Cugetări*, Bucureşti, 1979.

„Limba Română”, nr. 3-5, 1999, p. 189-196

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ROMÂNESC

Istoria ne instruieşte să ne dăm seama de felul cum înţelegem viaţa şi activitatea oamenilor din vremurile trecute, spre a ne putea orienta în contemporaneitatea noastră. Faptele trebuie deci prezentate aşa cum s-au derulat în realitate, ca să obţinem o imagine obiectivă privitoare la cele petrecute în timpuri îndepărtate: „Căci pe mucedele pagini stau domniile române, / Scrise de mâna cea veche a-nvăţaţilor mireni" (M. Eminescu).

Una dintre trăsăturile specifice ale literatorilor din epoca medievală a istoriei europene – care cu greu poate fi percepută în zilele noastre, când fiecare popor îşi are limba şi cultura sa naţională şi orice carte poate fi tradusă în limba poporului respectiv – era concepţia despre experienţa aşa-numitelor limbi „sfinte" sau clasice, considerate perfecte prin structura formelor, construcţiilor sintactice, prin bogăţia de cuvinte capabile să redea idei superioare, pe când limbile vorbite de diverse popoare nu erau în stare să exprime toate noţiunile abstracte, în special cele religioase. În Vestul european o astfel de limbă „sfântă" era considerată latina medievală, folosită nu numai de popoarele romanice apusene (italian, francez, spaniol, portughez), ci şi de cele germanice (german, englez), slave apusene (ceh, slovac, sloven, polon), precum şi de poporul maghiar (vezi Т. М. Покровский, *История римской литературы*, Москва – Ленинград, 1940, p. 13).

În Estul european această funcţie până în sec. VII o îndeplinea limba greacă (bizantină) (vezi H. Schuchardt, *Der Vocalismus Vulgär Lateins*, I, Leipzig, 1866), cf. Al. Philippide, Originea românilor, I, Iaşi, 1932, p. 362), iar apoi (din sec. IX) – limba veche slavă, prima limbă literară slavă, numită „latina Orientului". Aceasta, de fapt, se prezenta ca un dialect al limbii bulgare din jurul Salonicului din a doua jumătate a secolului IX, limba lui Chiril şi Metodiu. În decurs de un secol şi jumătate centrul culturii şi literaturii slave s-a schimbat de trei ori. Fraţii Chiril şi Metodiu şi-au desfăşurat activitatea culturală pe teritoriul Moraviei şi Panoniei în anii 863-886, iar ucenicii lor, Kliment şi Naum, au trecut în Bulgaria de est (cu capitala în oraşul Preslav) şi în sud-vestul Macedoniei, în oraşul Ohrida (893-971). Când Bulgaria ajunge sub stăpânirea Bizanţului (972-1186), centrul culturii slave se mută în Rusia kieveană (înc. sec. XI).

Toate aceste împrejurări explică de ce în calitate de limbă a bisericii, a cărţilor de slujbă bisericească, a cancelariei domneşti din Moldova şi Ţara Românească multă vreme s-a întrebuinţat limba veche slavă cu puternice influenţe slave ruseşti şi ucrainene (B.-P. Hasdeu, *Principii de lingvistică*, Chişinău, 1974,

p. 128-134, *Словник староукраїнской мови XIV-XV*, p. 1-2, Київ, 1977-1978; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I-IV, Москва, 1964-1973).

Cele mai vechi manuscrise slave, aflate în Moldova, datează din sec. X-XI. Astfel, se crede că un Evangheliar de la mijlocul sec. X (*Cartea preotului Sava*), păstrat acum în Arhiva centrală de la Moscova, în care se află cuvântul *саньтъ* (lat. *sanctus*), aşa-numitul Codex Suprasliensis, datat cu aceeaşi perioadă ca şi Evangheliarul de la Reims (Franţa), în care apare adv. conj. *nici* şi subs. *spadă*, se presupune că ar fi scrise în Moldova. Primul text epigrafic din Moldova poartă data de 30 martie 1392. E vorba de o inscripţie pe o pecete, anexată la un document al lui Roman Muşat (v. D.P. Bogdan, *L'originalité des inscriptions, manuscrits, documents et livres roumains redigé en slave*, în „Revue des études sud-est europeennes", tome XIX, 1981, nr. 1, p. 100).

Moldova şi Ţara Românească s-au aflat mult timp în preajma unor ţări balcanice şi est-europene, în care limba bisericii şi a statului era limba slavă. Mai multe secole au avut această orientare, dar în cele din urmă s-a ajuns la trezirea conştiinţei şi la recunoaşterea adevărului istoric că poporul trebuie nu numai să-şi vorbească limba moştenită din moşi-strămoşi, ci şi să-şi dezvolte cultura, ştiinţa de carte în această limbă.

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea spre nord-vestul viitoarei Moldove, în Carpaţii nordici, se afla un comitat de frontieră în cadrul regatului ungar, numit Maramureş. În 1353 Maramureşul a fost inclus în principatul Transilvaniei. În 1359 Bogdan I a trecut în Moldova, alungând pe Dragoş, vasal regelui Ungariei, devenind astfel primul domn al statului independent Moldova. În acele timpuri funcţionau în Maramureş mai multe mănăstiri, între care se evidenţia cea de la Peri, care a jucat un rol deosebit în dezvoltarea cultural-religioasă nu numai în regiunea dată, ci şi în ţinuturile adiacente, mai ales în Moldova. Mănăstirea Peri ţinea direct de Patriarhia ortodoxă de la Constantinopol, având titlul de stavropighie[1], fiind învestită cu autoritate asupra tuturor bisericilor româneşti din Maramureş şi nordul Transilvaniei. Ea a jucat un mare rol în lupta bisericii româneşti ortodoxe pentru autonomie şi pentru traducerea în româneşte a cărţilor bisericeşti, fiind pe acele vremuri şi un însemnat centru tipografic, desfiinţat în 1733. A fost reşedinţa unui episcopat ortodox, care nu era înfiinţat după normele canonice, episcopii fiind aleşi chiar de preoţii din partea locului, dar şi de mitropoliţii Moldovei.

Acolo, între pădurile seculare, s-a vorbit totdeauna în limba română continuatoare a latinei populare, a latinei prezente neîntrerupt în Nordul şi Sudul Dunării.

În mănăstirile maramureşene şi bucovinene s-a cultivat treptat graiul nostru strămoşesc cu temeliile lui daco-latineşti, în care românul mărturiseşte credinţa

în Dumnezeu. E botezat de preot la biserică, unde bătrân şi tânăr îşi fac cruce, se roagă spre iertarea păcatelor, rostesc rugăciunea: „Tatăl nostru carele eşti în ceruri sfinţească-se numele Tău, vie împărăţia ta, facă-se voia Ta, precum în cer aşa şi pre pământ, pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi şi ne iartă nouă păcatele noastre, precum şi noi iertăm greşiţilor noştri şi nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăveşte de cel rău. Că a Ta este împărăţia, a Tatălui şi a Fiului şi a Sfântului Spirit. Amin".

Din totalul de 76 de cuvinte incluse în această rugăciune 68 sunt latinisme, 7 – slavonisme şi 1 – grecism. Aceasta e situaţia şi în primul text în limba română– *Codicele Voroneţean* aflat de prof. huşean Gr. Creţu în 1871 în podul mănăstirii de la Voroneţ de lângă oraşul Gura-Humorului din Bucovina. În vorbirea curentă situaţia e şi mai clară. Omul vede pe cer soarele, luna şi stelele. Românul are o ţară şi e ţăran, care având pământ îl lucrează, îl ară, seamănă grâu, orz, secară. Apoi seceră şi aduce cu căruţa totul de pe câmp acasă. Din pădure cară lemne de foc. Toamna pe ploaie, vânt, iarna pe un ger de crapă pietrele stă în casă la cald. Are pe lângă casă găini şi alte păsări, precum şi scroafă cu purcei. Unii au şi oi, capre. De la fântână cară apă ca să ude florile pe care le pune pe ferestre.

Toate cuvintele din text sunt moştenite de la împăratul Traian. Unele au fost date cu împrumut şi vecinilor şi nu numai lor. De-a lungul secolelor în limba română s-au infiltrat şi elemente împrumutate mai ales de la slavi, cu care am trăit alături, în relaţii de prietenie, dar uneori şi de dependenţă dură: *stăpân*, care te *plăteşte*, te *hrăneşte*, dar şi te *obijduieşte*. *Stăpânul* e *bogat*, *mândru*, *grozav*. Uneori cu el te *sfădeşti*, el te *prigoneşte*, te *zdrobeşte*.

S-au adăugat cu timpul şi unele ungurisme, numind *meşteşuguri*, *hamuri*, *ilăuri*. S-au format *oraşe* cu *belşuguri*, *gazde* bogate. La trecerea *hotarului* se dădea *vamă*. Era nevoie şi de un *cnezaş*, se plătea *bir*. Orientul ne-a adus prin turci şi tătari numele obiectelor de uz casnic (*cazan*, *tipsie* ş.a.) sau militar (*baltag* ş.a.), dar şi a celor de lux (*conac*, *fildeş*, *catifea* ş.a.). Compararea unor cuvinte trădează unele procese psihice elementare. *Dorul* nostru românesc ne vorbeşte despre nostalgie. *Cheful* este de sorginte orientală, iar *jalea* slavă, exprimând durerea. *Gândul* poate reda o meditaţie profundă, dar şi un vicleşug. Diversitatea căilor de formare şi răspândire a cuvintelor vorbeşte despre bogăţia izvoarelor de inspiraţie pe care le-a cunoscut de timpuriu limba noastră. Un exemplu elocvent sunt primele texte redate în limba naţională. *Codicele Voroneţean* şi cele trei psaltiri (*Scheiană*, *Voroneţeană*, *Hurmuzachi*) ne dovedesc că ele nu însemnau nicicum nişte începuturi de civilizaţie, ci continua lor circulaţie, mai ales în centrele puţine la număr atunci. Mănăstirea Peri era poate singura, în acea epocă veche, care ajunsese la un nivel superior de cultură şi civilizaţie. Dacă sub aspect literar primele texte religioase româneşti traduse n-au aproape nicio valoare, fiind doar nişte cărţi necesare preoţilor pentru slujbele religioase, în schimb în planul dezvoltării culturii ele au o importanţă cu

totul deosebită. Este vorba, în cazul nostru, de anumite părţi din Biblie – principala sursă a revelaţiei divine, alcătuită din: a) Vechiul Testament, redactat în sec. XIII-II î.Hr., tradus, la cererea regelui egiptean Ptolemeu (Filadelful; 283-246 î. Hr.) pe insula Pharos de 72 de învăţaţi iudei (Septuaginta), care au lucrat 72 de zile. În limba latină Biblia (Vulgata) a fost redactată de Sf. Eusebiu Ieronim în sec. IV d. Hr. şi este cea mai răspândită carte din lume, tradusă în 1800 de limbi; b) Noul Testament, care cuprinde cele patru Evanghelii canonice ale apostolilor Matei, Marcu, Luca şi Ioan, Epistolele apostolilor, Faptele apostolilor, de sfântul Luca, ucenicul apostolului Pavel, redactate probabil în anul 63 d. Hr. şi Apocalipsa apostolului Ioan, în care se preveste̦şte triumful Evangheliei după o domnie a Anticristului.

Ne vom referi la traduceri, în vederea elucidării procesului de formare şi de răspândire a limbii literare româneşti. Deşi o bună bucată de vreme drept limbă oficială a Moldovei, a Ţării Româneşti şi a Transilvaniei a fost limba slavă, graiul poporului avea circulaţie generală în vorbirea vie a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, aceştia păstrându-şi conştiinţa de neam. Printre documentele oficiale, redactate în slavoneşte, se întâlnesc şi unele scrise în latina medievală – limbă oficială în Polonia, Ungaria şi alte ţări. În textele slavone pătrundeau cuvinte şi chiar propoziţii redactate în limba vorbită de populaţia autohtonă. Se întâmpla ca unele nume proprii să apară în forme slavizate. Astfel, pe vremea lui Alexandru cel Bun numele boierului Ion Jumătate e redat uneori Jumătatev (document din 7 ianuarie 1403) sau Jumătatevici (5 aprilie 1412). În anul 1469, octombrie 26, Ştefan cel Mare semnează un document în care citim: „селом Пухоţлом что ест ţ Лапушном ценутулом”. E vorba deci de satul Puhoi, azi din plasa Ialoveni. În textele slave pătrund şi forme morfologice româneşti. În colecţia de documente a lui I. Bogdan pot fi atestate forme de genitiv plural ca *arămeşcilor*, *cornilor*, *socilor*, *ulmilor*, *tomeştilor*[2]. Sunt atestate şi fragmente întregi de tipul: „у нашим конец выртопа на руптура”, adică „la capătul de jos al hârtopului spre ruptură” (document dat la Neamţ de Alexandru cel Bun la 23 martie 1422).

Cu trecerea timpului limba documentelor slave se îndepărtează tot mai mult de termenii oficiali slavi, care sunt substituiţi de cuvinte şi forme autohtone, pentru că, după vorbele cunoscutului slavist rus A. I. Iaţimirski, „pisarii domneşti tot mai mult gândeau moldoveneşte şi-şi exprimau ideile în slavoneşte”. Se citează în acest sens dintr-un document de la Ştefan cel Mare (18 februarie 1466): „za vaşu zdravie” în loc de „za vaşe zdravie”, pentru că în slavă *zdravie* e de genul masculin, pe când în româneşte e feminin („pentru sănătatea voastră”). În *Uricariul* lui Th. Codrescu (vol. XVIII, p. 241) „s svoieiu pravoiu moşie dintra patra parte din djumătate a triia parte”.

Oficial în cancelaria domnească a Moldovei limba naţională se introduce începând cu domnia lui Petru Şchiopul, 1559-1568 (N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureşti, 1941, p. 47). În biserică limba ţării se introduce

oficial abia pe timpul mitropolitului Dosoftei (1671-1673, 1675-1686 (*Ibidem*, p. 117).

Traducerea de cărţi în limba vorbită de masele largi ale populaţiei a însemnat începutul unui proces de largă democratizare a culturii. Mitropolitul Varlaam, motivând necesitatea de a tipări la Iaşi *Carte românească de învăţătură*..., confirma că poporul moldovenesc „ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înţelege cartea altei limbi şi pentru lipsa dascălilor ş-a învăţăturei, cât au fost învăţând mai de multă vreme, acmu nice atâta nimeni nu învaţă".

Odată cu traducerea textelor în limba naţională oamenii puteau să înţeleagă bine predica pe care o auzeau la biserică şi sensul documentelor ieşite din cancelaria domnească.

Primele traduceri în limba română sunt: *Codicele Voroneţean* (*CV*), care cuprinde Faptele apostolilor şi câteva epistole ale lor şi trei Psaltiri – Scheiană (*Sch*), cuprinzând 150 de psalmi şi câteva fragmente din Vechiul Testament, Voroneţeană (*V*), cu text paralel – slav şi român, Hurmuzachi (*H*), care se crede că, spre deosebire de celelalte două, nu este o copie, prezentând chiar autograful traducătorului.

Apariţia primelor texte în limba română implică o serie întreagă de probleme referitoare la data şi locul apariţiei lucrărilor, cauzele şi condiţiile obiective care le-au dat naştere, autorii lor. Cele mai multe dintre aceste texte ne-au parvenit ca manuscrise în cópii de pe texte mai vechi. Deseori nu s-a păstrat începutul cu titlul cărţii şi sfârşitul cu încheierea cuvenită. Pentru a data apariţia unor asemenea texte au fost folosite tot felul de mijloace de comparare a acestor monumente nedatate cu altele la care, printr-o întâmplare fericită, s-a păstrat anul, luna, chiar şi ziua când au fost scrise. Rareori apare numele autorului, pentru că pe acele vremuri, la noi, ca şi în alte părţi, nu era vorba de o proprietate literară, cartea putând fi în genere nesemnată sau iscălită prin pseudonim, ceea ce face ca autorul să fie cunoscut cu anevoie.

Data aproximativă de apariţie a unui text vechi este determinată uneori cu ajutorul filigranelor, adică al mărcii transparente, imprimate în structura hârtiei în timpul fabricării acesteia.

Mijloacele lingvistice istorico-comparative joacă un rol de primă importanţă la determinarea datei, a locului şi a autorului, când cercetăm un monument literar, mai ales de limbă veche. Studiindu-se amănunţit limba primelor noastre texte, s-a constatat înrudirea lor prin anumite fenomene lingvistice comune. În toate este prezentă o manieră comună de a urma fidel originalul tradus, ceea ce şi face ca astăzi textul să fie înţeles cu greu. Trăsăturile comune ale primelor noastre texte sugerează concluzia că ele au fost realizate, dacă nu chiar în aceeaşi localitate, cel puţin în aceeaşi regiune, aproximativ în aceeaşi epocă, poate chiar de acelaşi autor, în orice caz sub influenţa aceloraşi factori.

Ceea ce caracterizează în mod deosebit consonantismul textelor în discuţie este fenomenul rotacismului (trecerea lui *n* intervocalic în *r*) sau folosirea ambelor consonante (*-nr-*). Cf. în *CV – bi**nr**e, bu**nr**u, mâ**nr**a, î**nr**aintea, nimă**r**ui*; în *Sch – adu**r**ă, ţi**r**e-me, albi**r**ile*; în *V – mi**r**u**r**ea, închi**r**ă-să*; în *H – adu**nr**aţii, cunti**nr**it-ai* etc.

Forme rotacizate apar şi în documentele de slavă moldovenească ale cancelariei domneşti. Într-un document de la Ştefan cel Mare dat la 13 septembrie 1503 aflăm forma *Căpăţi**r**oasi* în loc de *Căpăţi**n**oasa* (I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 288). E de menţionat că urme de rotacism apar şi la unii scriitori moldoveni din diferite perioade istorice. Forme ca *nimărui, nimuru, nimăruia* apar la Varlaam, Dosoftei, N. Costin, apoi la: Gh. Asachi, I. Creangă, I. Gh. Sbiera, S. Fl. Marian ş.a.

În anchetele dialectale, efectuate în anii ’50-’60 ai sec. XX de către V. Melnic, V. Stati, R. Udler (v. vol. I, partea I, Chişinău, 1969, p. 230), sunt atestate forme rotacizate de tipul: *î**nr**ainte*, *pă**r**la*, *ţă**r**i-măi* ş.a. Interes deosebit prezintă forma *a**r**i**r**ă* din *CV*. E vorba de o asimilare progresivă (lat. *arena* „nisip”, fr. *arene*) sau de un caz de dublă rotacizare. În română circulă substantivul a) *anină* (din lat. *arena* „nisip”) cu sensul „nisip”, b) *anină* „fructul aninului”. În *CV* (ed. Sbiera, p. 93/12 şi M. Costinescu, p. 47/12) e vorba despre „nisip”, numit aici *a**r**i**r**ă* (cu doi de *r*). Dublul *r* trebuie explicat astfel: mai întâi s-a produs rotacizarea *a**n**ină – a**r**ină* (fruct al aninului), iar apoi prin asimilare progresivă *arină* a trecut în *arir**ă***. Mai e de notat şi un alt caz de rotacism. În *CV* 4/9 apare forma *măreştergură* cu sensul „ştergar”, „ştergătoare”. În *Noul Testament* (1648) de la Bălgrad (Transilvania) şi în *Biblia* (1688) de la Bucureşti apare substituirea cuvântului în discuţie prin „ştergătoarea”. A. Scriban atestă în Bucovina cuvântul mâneştergură „pânzătură”, „lăvicere”, „ţoluri”, iar Gh. Ghibănescu (*Surete şi izvoare*, t. IX, Iaşi, p. 143) pomeneşte numirea de sat Mâneştergureni. Situaţia devine clară. Formele rotacizate circulau doar în nordul Moldovei şi în Maramureş. Ele nu au fost atestate în sudul Transilvaniei, Banat, Oltenia, Ţara Românească (cf. Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932, p. 70, *idem*, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1986, p. 422).

Frecventă în primele texte este africata *dz*, care are circulaţie largă şi astăzi în graiurile moldoveneşti. În *CV – adzimeloru, astădzi, audzulu*. În *Sch* şi *H* apar formele *adaudze, tradze* (cu fricativa *dz* în loc de africata *ge*). În localismele sorocene (şi nu numai în ele) apare pluralul *ai* (de la *an*) frecvent la Gr. Ureche, Dosoftei, D. Cantemir, I. Neculce, în textele folclorice („Îmblă, frate, mândrul soare / Îmblă, frate, să se-nsoare / Nouă ai / Pe nouă cai”). Din folclor această formă a trecut şi în creaţiile eminesciene: „Şi făcu o nuntă mare dup’opt *ai* de înstrăinare” (*Călin Nebunul*) ş.a.

Materialul faptic prezentat ne îndrumează spre o concluzie care nu coincide întru totul cu cele susţinute de predecesorii noştri. Astfel, S. Puşcariu (*Limba cărţilor sfinte*, în „Revista ortodoxă română”, nr. 11-12, anul 1936) era de părere

că limba primelor traduceri „nu reflectează limba unui ţinut deosebit de graiurile vorbite în alte regiuni”.

Dacă avem în vedere anumite particularităţi specifice de limbă, situaţia apare altfel. Am atestat mai sus unele cuvinte şi forme care caracterizează mai ales partea nordică a teritoriului daco-carpatic. E vorba în special de formele rotacizate specifice pentru acea perioadă de început, caracteristice doar ţinuturilor nordice ale Moldovei şi Maramureşului. „Oricine e deprins cu limba ţăranului de astăzi, citeşte chiar monumentele veacului al XVI-lea fără mare greutate”, sublinia A. Lambrior în *Cartea de citire* acum o sută şi ceva de ani (1881). Primele traduceri, în special *Psaltirea Voroneţeană,* aveau probabil menirea de manual de învăţare a limbii slave şi a celei cărturăreşti moldoveneşti. De aceea nu este exclus ca una dintre mănăstirile bucovinene – poate chiar Voroneţul (aşezat la o încrucişare de mari drumuri comerciale) – sau una din Maramureş – se prea poate mănăstirea Peri – să fie leagănul primelor traduceri.

În privinţa cauzelor şi împrejurărilor care au stimulat procesul traducerii cărţilor bisericeşti în limba română, într-un timp când domina concepţia limbilor „sfinte”, s-au pronunţat mulţi oameni de ştiinţă, istorici, filologi. Apariţia scrisului pe teritoriul intra- şi extracarpatic, ca şi în orice alte ţinuturi, s-a datorat, fără îndoială, necesităţilor imperioase de comunicare, mai întâi, schimbului de informaţii pur personale, iar apoi cerinţelor mai largi de stabilire a legăturilor sociale, economice, politice, statale. Motivul principal constă în faptul că în secolele XV-XVI printr-un teritoriu nord-european trecea un drum comercial care pornea din Flandra (provincie istorică între Franţa, Belgia şi Olanda), străbătea oraşele hanseatice de la Marea Baltică, Polonia, ajungea la Liov (care în 1450 număra peste 100 de mii de locuitori), Suceava şi la Cetatea Albă. De acolo, pe coasta Mării Negre, poposea la Kaffa în Crimeea. Pe apele Mării Negre se făcea legătura cu Ciprul (vezi O. Gorka, *Bialograd i Kilja a wuprawa r. 1497*, Warszawa, 1932, p. 32). Interesele economice îl determinau pe regele polonez să obţină suveranitatea asupra Moldovei, încercând să-i înlăture pe unguri şi pe turci. În 1387 conducătorul comitatului Moldovei, Petru, depune jurământ de credinţă regelui polonez Vladislav Jagello. Un jurământ asemănător a depus şi Ştefan cel Mare în 1468 (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 300). Cronicarul polonez Jan Dlugosz considera că Ştefan cel Mare era cel mai vrednic dintre cei căruia i s-ar putea încredinţa cinstea de comandant contra turcilor, ţinând cont de înţelegerea şi hotărârea tuturor creştinilor (N. Cartojan, *op. cit.*, I, p. 37).

În sec. al XV-lea stăpânirea paşnică de 32 de ani a lui Alexandru cel Bun şi domnia viguroasă de 47 de ani a lui Ştefan cel Mare au contribuit cu mult la propăşirea plugăritului, a meşteşugurilor, a comerţului. Au fost încheiate mai multe alianţe politice şi militare cu Polonia, Rusia, Ungaria, Veneţia. A fost recâştigată Chilia (1465), dar au fost cedate apoi Chilia Veche şi Cetatea Albă (1484). Au fost ridicate sau întărite cetăţile Chilia Nouă (1479), Orheiul Vechi (înainte de 1484).

Ştefan cel Mare a ctitorit mănăstirea Putna (1466-1469), a ridicat biserica mănăstirii Sf. Gheorghe de la Voroneţ (1488) şi aceea de la Neamţ (1497). Pe atunci mănăstirile, bisericile erau singurele focare de cultură. Aici se aflau şi şcoli, în care se învăţa limba de cultură a acelor vremuri – cea slavă –, se copiau cărţile şi manuscrisele slave, se însuşea arta caligrafiei, ornamentaţiei.

Academicianul rus A. I. Sobolevski menţiona că unele dintre cărţile şi manuscrisele din mănăstirile româneşti au fost apoi împrăştiate prin bibliotecile Parisului, Vienei, Pragăi, Zagrebului, Liovului şi la cele de la muntele Athos din Grecia. Gavriil Uric de la mănăstirea Neamţului copiază un Tetraevangheliar slavon (1429), căruia ulterior i s-a adăugat textul grecesc corespunzător. E vorba despre unul dintre monumentele artei caligrafice moldoveneşti care se păstrează la Biblioteca Boleiana din Oxford.

În legătură cu problema scrisului pe teritoriul carpato-dunărean nu trebuie neglijate materialele aflate în arhivele de la Bistriţa (Transilvania), publicate de N. Iorga şi Al. Rosetti (N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriţei*, *Scrisori domneşti şi scrisori private*, I-II, Bucureşti, 1899-1900; Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut de XVII-e siècles tirèes des archives de Bistritza, Transilvanie*, Bucureşti, 1926). Interesant este faptul că forme rotacizate apar şi în textele slave, în care se strecoară câte un cuvânt românesc cum ar fi *mesteacă**r**ul* în loc de *mesteacă**n**ul* atestat într-un document de la Petru Aron din 23 august 1453. Iar în documentul lui Ştefan cel Mare de la Badeuţi din 13 septembrie 1503 e prezentă forma *Căpăti**r**oasa* în loc de *Căpăţi**n**oasa* (vezi I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 288).

Primele noastre texte scrise (fie şi sub forma unor traduceri) se prezintă ca o expresie lingvistică a faptelor şi evenimentelor din trecutul istoric. Ele ne călăuzesc spre o cunoaştere a progresului comunicativ şi estetic al limbii noastre, realizat iniţial prin străduinţa primilor traducători şi autori originali (mai puţini la număr), care trebuiau să învingă greutăţile începutului. Calea dezvoltării a trecut apoi prin etapa de scrieri istorice şi literare originale ale cronicarilor şi ale aceluia care a fost „filozof printre regi şi rege între filozofi”, adică D. Cantemir, pentru a ajunge la scriitorii noştri clasici, iar apoi şi la cei contemporani nouă, care, bazându-se pe tradiţia literară şi lingvistică strămoşească, reprezintă un spectru bogat de direcţii stilistice.

NOTE

[1] În greaca bizantină termenul *stavropigion* avea sensul: „cruce transmisă de Patriarhul de Constantinopol, care se înfigea pe locul unde trebuia să se clădească o biserică. În Pravila de la Govora (1640) se află scris: „neştine de va vrea să zidească o biserică în temelie să înfigă o cruce, ce iaste stavrosfig şi să cădească arhiereul şi să facă rugăciune şi să înceapă a zidi”.

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I-II, Bucureşti, 1913.

„Limba Română”, nr. 3-5, 2000, p. 171-176

REPERE DIN ISTORIA FILOLOGIEI ROMÂNE INTERBELICE

1. Ţinând cont de faptul că diferiţi autori atribuie adeseori unora şi aceloraşi termeni diferite semnificaţii, voi începe expunerea cu precizarea câtorva termeni lingvistici.

În greaca veche cuvântul *gramma* însemna „literă”, iar construcţia *grammatike tehne* semnifica „arta de a citi fi a scrie literele”. Latinii, împrumutând termenul *grammatica,* i-au creat derivate şi i-au lărgit sensul. În perioada clasică, la Cicero, în forma grecească *grammatice, grammatices* şi în cea latinizată *grammatica, grammaticae,* i se atribuia sensul „ştiinţa gramaticii”; iar *grammaticus* era „dascăl de literatură, erudit, filolog, critic”. Horaţiu, folosind forma de plural, îi acorda sens colectiv, uneori însoţit şi de o nuanţă ironică sarcastică, precum în exemplul *non ego grammaticas ambire tribus dignor* „eu nu vreau să fac curte clicilor de grămătici”. Ca ştiinţă, gramatica includea, de fapt, tot ce se referea la teoria şi practica de cunoaştere a tuturor mijloacelor de vorbire, de exprimare a gândurilor şi sentimentelor. Cu timpul, termenul dat, cu semnificaţie largă, a fost mereu disecat, apărând termeni pentru a desemna ramificarea ştiinţelor, cu semnificaţie mai precisă. Chiar la Cicero este prezent şi termenul *philologia* (grec. *philein* „a iubi” + *logos* „limbă, ştiinţă”) cu sensul „pasiunea pentru cercetări în genere” (literare, filozofice, ştiinţifice). Seneca îi acorda termenului dat un sens restrictiv – „explicare a operei autorilor de seamă”.

În Evul Mediu şi mai târziu, când se vorbea despre filologia clasică, se avea în vedere tot un sens larg, incluzându-se studierea întregii vieţi sociale şi intelectuale a grecilor şi romanilor, precum şi a altor popoare (I, p. 14-15). În perioada secolului al XIX-lea filologia şi-a restrâns semnificaţia la studierea ştiinţifică a limbii şi literaturii poporului respectiv. O. Densusianu considera filologia drept bază „a oricărui studiu din istoria limbii şi literaturii unui popor” (I, p. 17). În acelaşi timp el separa lingvistica de istoria literaturii (I, passim). Al. Philippide includea filologia în întregime în istorie: „Acea parte a istoriei care are ca obiect de expunere viaţa omenească în toate manifestările sale se numeşte Filologie. Filologia cuprinde dar istoria vieţii publice (Istoria politică, aşa-numita de obicei Istorie), private (Istoria socială), artistice (Istoria artelor) şi intelectuală (Istoria literară) a omului” (2, p. 7).

În zilele noastre termenul *filologie* s-a stabilit cu sensul de ştiinţă care studiază limba manuscriselor şi a tipăriturilor vechi pentru a se putea

înţelege exact anumite texte, precum şi căile lor de transmisiune (DEX, s.v.).

Pentru studierea limbilor vii ca expresie a gândirii omeneşti şi ca principal mijloc de comunicare între oameni, a fost pus în circulaţie în 1833 termenul (în formă franceză) *linguistique* de către scriitorul, membru al Academiei Franceze, Charles Nodier (1780-1844). Termenul *linguiste* este atestat încă în secolul al XVII-lea (3, s.v.).

În limba română acest termen e atestat sub diferite forme: la A. Russo, T. Maiorescu, M. Eminescu, B.-P. Hasdeu – *limbist, limbistic, limbistică*; la A. Scriban – *linghist, linghistic, linghistică*; la I. A. Candrea – *linguist, linguistic, linguistică,* în *Dicţionarul limbii române* (al Academiei), 1944 – *linguist, linguistic, linguistică,* dar se admite şi *lingvistică.* Această ultimă forma a termenului se află în prezent în circulaţie generală în limba noastră, denumind studiul contemporan, istoric şi comparativ al limbilor vii[1].

DEX dă ca normă forma *lingvistică,* dar admite şi varianta *linguistică.*

DOOM şi DOEOM nu mai pomenesc alte forme de ortografiere decât: *lingvist, lingvistic, lingvistică.*

2. În *Arta poetică* bătrânul poet latin clasic Horaţiu a emis dictonul: *grammatici certant* „gramaticii se ceartă”, adică discută, uneori foarte aprins. Aceasta-i treaba lor, dar în acelaşi timp înseamnă că ei (ca şi, de altfel, alţi participanţi la discuţii) rareori se pun de acord în chestiuni litigioase. De aceea poate una dintre caracteristicile ştiinţei despre limbă este că reprezentanţii ei lucrau şi continuă să lucreze în mod izolat, formându-şi concepţii proprii, care cu greu se pot pune în concordanţă cu cele ale altor specialişti din acelaşi domeniu. Al. Philippide, de ex., a lucrat mulţi ani la opera sa fundamentală *Originea românilor* singur, fără niciun colaborator. Alcătuind prestigiosul său *Dicţionar român-german*, Heimann (Hariton) Tiktin n-a recurs la ajutorul nimănui. Şi nu e vorba de exemple singulare. Probabil şi acesta a fost un motiv că întrunirile filologilor în general[2], şi ale celor români în special, au avut loc relativ târziu în istoria acestei discipline vechi cât însăşi omenirea.

3. Deşi O. Densusianu, cu firea lui timidă şi solitară, era considerat de contemporanii săi ca un cărturar retras în împărăţia de gânduri a cuvântului omenesc, totuşi el a simţit la un moment dat necesitatea de a se aduna împreună cu colegii săi pentru a discuta în comun problemele stringente ale ştiinţei despre limbă. Iată de ce anume el, O. Densusianu, a luat iniţiativa de a convoca primul Congres al Filologilor Români, fiind susţinut de profesorii universitari bucureşteni (M. Dragomirescu, N. Cartojan, Charles Drouhet ş.a.), clujeni (S. Puşcariu, N. Drăganu, Th. Capidan ş.a.), cernăuţeni (Al. Procopovici). Ieşenii lipseau. La congres participau numai filologii universitari (profesori, conferenţiari, asistenţi). Nu s-a apelat la o întreagă armată de profesori secundari. (Au fost prezenţi doar G. Adamescu şi G. Popa-Liseanu, care erau membri corespondenţi ai Academiei.) Profesorilor de limba română şi latină de la licee li s-a refuzat participarea la

primul Congres al Filologilor (10, p. 367). Nu mai vorbim de lipsa învăţătorilor de la şcolile primare, care ar fi putut lua parte activă la examinarea unor anumite chestiuni abordate în cadrul congresului filologilor (chestiuni de predare a limbii şi literaturii în şcoli, probleme de ortografie etc.).

4.0. Primul Congres al Filologilor Români a avut loc între 13-15 aprilie 1925 la Universitatea din Bucureşti şi a urmărit două scopuri principale:

a) Fixarea anumitor „directive de activitate comună în materie de filologie" în sensul larg acceptat în general în acea perioadă;

b) Discutarea unor probleme „privitoare la învăţământul limbilor moderne şi clasice", căutându-se în acest mod stabilirea unor concordanţe între aceste studii şi cerinţele culturii generale şi ale celei româneşti (4).

Inaugurând lucrările congresului, O. Densusianu, conducătorul Catedrei de filologie romanică cu specială privire asupra limbii române de la Universitatea din Bucureşti, a dat glas entuziasmului şi idealismului ce-i însufleţea pe filologii acelei generaţii, care prin munca lor sârguincioasă privind studierea profundă a limbii şi literaturii române în plan sincronic şi diacronic au jucat un rol de frunte în renaşterea naţională, pecetluind pentru vecie latinitatea poporului român şi a limbii sale. De la studiile însufleţitoare ale şcolii latiniste, dar pline de „prea multe exagerări, prea mult latinism şi prea multă revoltă" (I, p. 172), cum spunea O. Densusianu, s-a ajuns în primele decenii ale secolului al XX-lea, în perioada de după Primul Război Mondial, la interpretări tot mai realiste. De altfel, ideea aceasta a fost exprimată şi de alţii; de ex., de Gr. Nandriş la 18 ianuarie 1927 la deschiderea cursurilor sale de slavistică la Universitatea din Cernăuţi: „Studiile lingvistice au ieşit din faza romantismului sentimental şi din finalismul tendenţios şi au alte griji şi scopuri" (5, p.604).

În privinţa limbilor clasice şi moderne, O. Densusianu îşi exprimă la congres convingerea că „...nici modernism fără clasicism, nici clasicism fără modernism. Trăim în viaţa de toate zilele din amintiri şi înnoiri; cu atât mai mult cultura, care este exprimarea a tot ce e mai adânc şi înviorător în suflete, trebuie să armonizeze tradiţia şi aspiraţiile nouă" (4, p. 14). În acest context O. Densusianu considera că limba latină trebuie studiată în primul rând, pentru că ea contribuie la o cunoaştere aprofundată a limbii materne. Nu poate fi vorba însă de un caracter unilateral. Se cere a cerceta adânc şi limba noastră populară, care e de o rară bogăţie, „neîntrecută în idiotisme de nicio altă limbă". Anume această limbă concretă, maternă, veşnic împrospătată trebuie pusă la baza studiilor filologice.

Participând la discuţia generală din cadrul congresului, S. Puşcariu a evidenţiat necesitatea creării atlasului lingvistic român, la care să colaboreze toate cele patru universităţi. T. Papahagi a opinat pentru alcătuirea unui album etnografic şi a unui atlas folcloric (7, p. 1200).

4.1. Au urmat apoi mai multe comunicări.

Gh. Adamescu s-a pronunţat în privinţa unificării terminologiei gramaticale, iar I. Bianu a vorbit despre uniformizarea transcrierii textelor vechi slave, când încă nu era stabilit sistemul de transcriere universală.

V. Bogrea a prezentat comunicarea „Glose româneşti în patronimicele armeneşti din Ardeal” (8, p. 332-353), adăugând şi unele nume româneşti care circulă în onomastica din Vechiul Regat. Cu lux de amănunte a pus V. Bogrea problema relaţiilor dintre numele proprii şi cele comune. Autorul comunicării emite o serie de ipoteze ca „ştiinţa prin ele merge înainte”. Astfel, el era de părere că substantivul *gâde* „călău” presupune un nume propriu de călău ţigan – Gâdea. În asemenea mod „se coboară numele proprii din turnul de fildeş al izolării lor şi se confundă în marea masă a numelor comune mai adesea decât ne închipuim noi” (8, p. 334). Procesul invers este şi mai frecvent în limba noastră, pentru că aproape nu există nume propriu care să nu se bazeze pe un nume comun. De aici, spunea V. Bogrea, reiese importanţa onomasticii ca izvor de dezvoltare a limbii. Foarte interesant îi apare lui V. Bogrea „zâmbetul trist al gloselor româneşti de pe feţele străine îmbrăcate în straiele unei ortografii străine”, având şi un fonetism care nu e al nostru. Citează el exemple ca: *dajbukat* „dă-i bucate”, *taebukat, tajebukat* „taie bucate”, *dsokebin* „joacă bine”, *fridseborz* „frige borş” ş.a. (8, p. 336). V. Bogrea relevă rolul pe care-l joacă numele de botez armeneşti *(Keork, Kivork-Gheorghe, Nikula, Kula-Niculai, Niculea, Culea* etc.). El notează şi românismele din graiul armenilor ardeleni (8, p. 341-342). La congres O. Densusianu a prezentat două comunicări: a) *Substratul real al unor cuvinte latine* (4, p. 89 sqq.) şi b) *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere* (I, p. 413-420). În prima comunicare se ocupa de semantismul unor cuvinte din viaţa păstorească. Era vorba despre verbul *palor* „a rătăci, a se risipi, a se împrăştia”, legat la origine de păstorit. Cuvântul dat a fost atestat în arom. *luară padea* „se împrăştiară”, direct legat de lat. *palor.* Din contopirea acestui verb cu adverbul latin *palam* „pe faţă, sub ochii tuturor” O. Densusianu credea că a derivat *palatium* „loc de păşunat” (germ. *Bergplateau*). Soarta cuvântului *palatium* autorul o considera ca un „simbol al înălţării romane de la aşezările rustice, de păstori, ale primilor romani până la splendorile, răsărite mai târziu din aceleaşi locuri” (7, p. 1203), adică Palatium, colina palatină, palatul cezarilor, după ce August şi-a fixat reşedinţa pe Palatin.

O. Densusianu considera că aurul limbii româneşti a fost scos pentru prima dată de geniul popular. De aceea în a doua comunicare el milita pentru un studiu profund şi multilateral privind această vorbire ca un tot organic. Pe autor îl interesau acele complexităţi de asocieri speciale care pot oglindi „substratul sufletesc integral” al poporului. Autorul era preocupat de modurile speciale de redare a impresiilor de către ţăranul român. Povestirea ţăranului e vioaie, sprintenă, concentrată atunci când istoriseşte o situaţie simplă, un incident. Când e vorba de situaţii mai complicate, ţăranul se luptă cu mari greutăţi: fraza lui devine greoaie, tărăgănată, stângace şi monotonă. Pentru a lega firul povestirii, el recurge mereu la conjuncţia copulativă *şi*. În prim-plan pune obiectul, şi nu acţiunea („capu i-a tăiat”), pentru că obiectul i se pare mai concret, pe când acţiunea e mai abstractă. Vorbirea ţăranului se caracterizează prin repetarea aceluiaşi cuvânt, pentru a exprima o acţiune prelungită. Se întrebuinţează deseori onomatopeele, diminu-

tivele. În încheiere O. Densusianu considera necesară o analiză psiholigvistică, pentru relevarea substratului real al exprimării creatoare din limba populară (I, 417). După părerea lui O. Densusianu – ca şi cea a colegului sau de studii de la Iaşi G. Ibrăileanu – se impunea necesitatea unei anumite geografii a stilurilor, privită prin prisma moldovenismului şi muntenismului ca două entităţi distincte în limba şi literatura română (9, p. 251).

În cadrul comunicărilor s-a inclus şi Iosif Popovici cu tema „Fonetica experimentală şi aplicarea ei la studiul limbii”. Făcând un excurs istoric, autorul arăta că deşi fonetica în genere are o vechime de 350 de ani, totuşi în cadrul filologiei ea rămâne până astăzi în rolul de cenuşotcă (cenuşăreasă). I. Popovici milita pentru ridicarea foneticii la rangul celorlalte discipline lingvistice, pentru a putea elabora studii profunde de dialectologie, filologie propriu-zisă şi gramatică. Crearea unor catedre de fonetică şi laboratoare de fonetică experimentală ar contribui la cunoaşterea mai adâncă a limbii materne şi la o însuşire calificată a limbilor străine (7, p. 1203).

4.2. În vederea pregătirii congreselor următoare, au fost create cinci comisii (9, p. 55-56):

a) Comisia pentru ortografia română (Gh. Adamescu, I. Bianu, O. Densusianu, Al. Procopovici, S. Puşcariu);

b) Comisia atlasului lingvistic (I. A. Candrea, Th. Capidan, Christea Geagea, C. Giuglea, T. Papahagi, Al. Procopovici);

c) Comisia pentru textele chirilice (I. Bianu, N. Drăganu);

d) Comisia studiilor clasice (V. Bogrea, D. Burileanu, D. Evolceanu, D. Marmeliuc, G. Popa-Liseanu, I. Valaori);

e) Comisia pentru terminologia gramaticală (Gh. Adamescu, V. Bogrea, O. Densusianu, L. Morariu).

În general vorbind, Congresul I al Filologilor Români a fost dominat de personalitatea ştiinţifică şi organizatorică a lui Ovid Densusianu.

5.0. Exact peste un an de zile, în aprilie (23, 24, 25) 1926, a avut loc la Cluj cel de-al II-lea Congres al Filologilor Români, la care au participat 24 de membri. Ca oaspete de onoare, la lucrările congresului a luat parte şi cunoscutul lingvist francez Antoine Meillet.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de S. Puşcariu, iar O. Densusianu, ca fost preşedinte al Congresului I, a propus ca acest congres să fie prezidat de S. Puşcariu. Ca vicepreşedinţi au fost aleşi O. Densusianu, Iosif Popovici, Alexe Procopovici, iar ca secretar – T. Papahagi (10, p. 352-362).

În cuvântul introductiv S. Puşcariu a scos în evidenţă problemele ce vor fi puse şi rezolvate, avându-se în vedere cele trasate la primul congres şi care au fost date în competenţa celor cinci comisii. Cât priveşte comisia studiilor clasice, S. Puşcariu opina: „Va fi bine ca filologii clasici sa-şi alcătuiască ei înşişi o programă analitică cu sacrificarea amănuntelor, pentru ca elevul, până la absolvirea liceului, să poată agonisi în mai puţine ore săptămânale cunoştinţe mai sumare,

dar totuşi esenţiale de limbă şi să se aleagă cu o imagine mai puţin dezvoltată, dar limpede şi sintetică a culturii greco-latine" (10, p. 354). Sarcina comisiei de unificare a terminologiei gramaticale româneşti era de a impune prin diverse broşuri şi articole termeni gramaticali recomandaţi, însoţiţi de scurte definiţii.

Deosebit de complicate erau problemele ce se puneau în faţa comisiei atlasului lingvistic, care era chemată a efectua lucrările de pregătire ce priveau nu numai stabilirea principiilor teoretice şi culegerea practică a materialelor pentru atlas, ci şi – mai ales – adunarea de fonduri în vederea publicării lor. Reforma ortografică din 1904 a Academiei Române a lăsat o serie întreagă de chestiuni nerezolvate. Ortografia, fiind o haină convenţională de redare a limbii în scris, trebuie să fie simplă şi practică. Principiul fonetic („scrie cum vorbeşti") nu se poate aplica în toată exactitatea lui, pentru că va trebui să se ţină cont şi de tradiţie, şi de simţul gramatical înnăscut al fiecărui vorbitor. S-a decis că hotărârile Congresului Filologilor în privinţa ortografiei vor fi comunicate Academiei, iar aceasta le va prezenta Ministerului Instrucţiunii Publice, ca el să le decreteze oficial. Ca material didactic, va trebui prevăzută alcătuirea unui îndreptar ortografic. În privinţa transcrierii textelor chirilice S. Puşcariu considera ca e mai bine „să nu transcriem deloc, ci să le reproducem sau în fototipie, sau, când e vorba de manuscrise greu de citit, în transcriere latină".

S. Puşcariu îşi dădea bine seama că cele două congrese ale filologilor nu constituiau nişte congrese propriu-zise. De aceea el era de părere că „pentru organizarea muncii în viitor, ar fi util să se alcătuiască o comisiune cu caracter permanent care să se ocupe de chestiuni de organizare şi de o practică îndrumare a congreselor viitoare, ce ar putea deveni nişte adunări generale ale unei Societăţi a filologilor români" (10, p. 355).

5.1. În cadrul congresului au prezentat comunicări:

– O. Densusianu, *Actualizări în problemele de filologie*;

– V. Bogrea, *Emendarea unor lecturi de texte latine şi eline*;

– I. Siadbei, *Fragmentul Leviticului de la Belgrad* (10, p. 276);

– T. Papahagi, *Dispariţii şi suprapuneri lexicale* (19, p. 82-100).

5.2. Au fost audiate rapoartele celor cinci comisii alese la congresul precedent.

O. Densusianu, în calitate de raportor al primei comisii (pentru ortografie), a citit câteva observaţii introductive, precum şi toate propunerile ce au fost prezentate comisiei.

Th. Capidan a prezentat raportul comisiei atlasului lingvistic. El a opinat în sensul accelerării lucrărilor, pentru că particularităţile dialectale sunt pe cale de dispariţie sub presiunea unificatoare a limbii literare. Se propunea ca anchetele să fie realizate de doi anchetatori (unul pentru dacoromână şi altul pentru dialectele transdanubiene). O. Densusianu era pentru participarea celor patru universităţi la atlas, fiecare în parcela ei, folosindu-se şi arhivele. S. Puşcariu s-a pronunţat pentru un singur anchetator, ca să fie aceeaşi ureche pentru toate localităţile pro-

puse spre anchetare. A. Meillet susţinea alături de atlas şi monografiile dialectale. Anchetele să fie bazate pe chestionare, iar acestea pe monografii.

N. Drăganu a propus ca transcrierea textelor chirilice să se facă prin fotografierea textelor şi reproducerea fonetică latină.

S. Puşcariu a propus apoi să fie constituită o comisie centrală organizatorică în locul celei de transcriere a textelor chirilice, care nu-şi mai avea rostul de a mai exista.

I. Valaori a raportat că comisia studiilor clasice n-a avut posibilitatea de a prezenta la acest congres raportul său, care va fi gata la cel următor.

Gh. Adamescu n-a putut prezenta raportul comisiei pentru terminologia gramaticală, pe care 1-a promis pentru congresul următor. Gh. Bogdan-Duică considera că problema dată nu suferă tergiversări şi că se cere o terminologie românească, şi nu una făcută după note şi calapoade străine.

V. Bogrea a susţinut în scris propunerea de a actualiza studiile de toponomastică (10, p. 360-361). Ca urmare a acestei propuneri, a fost organizată o comisie pentru toponomastică, formată din V. Bogrea, I. A. Candrea, N. Drăganu, T. Iordănescu, Gr. Nandriş, T. Papahagi.

I. Popovici a reiterat propunerile despre dezvoltarea foneticii experimentale.

La acest congres A. Meillet a ţinut o conferinţă publică despre starea contemporană a limbii franceze.

În final s-a hotărât ca viitorul congres, al treilea, să aibă loc la Cernăuţi, iar preşedinte al lui a fost desemnat Alexe Procopovici.

În general, cel de-al II-lea Congres al Filologilor Români şi-a desfăşurat lucrările în mod evident sub dominarea concepţiilor ştiinţifice şi organizatorice ale lui S. Puşcariu, susţinut în special de clujeni şi cernăuţeni.

Făcând o dare de seamă asupra acestui congres, L. Morariu considera că el a pus la punct importante chestiuni de limbă, unele din ele cerând o grabnică soluţionare, ca aceea a reformei ortografice (21, p. 49-51, cf. 22, p. 207-209).

6.0. Al III-lea Congres al Filologilor (şi ultimul în epoca interbelică) şi-a desfăşurat lucrările la Cernăuţi între 20-22 mai 1927 cu modificări însemnate în ceea ce priveşte componenţa lui. N-au participat la congres o serie de bucureşteni (Al. Arbore, D. Burileanu, N. Cartojan, O. Densusianu, A. Lupu-Antonescu, Pericle şi Tache Papahagi, I. Valaori) şi clujeni (V. Bogrea, I. Muşlea, S. Pop, I. Popovici). În schimb, spre deosebire de primele congrese, au fost prezenţi ieşenii (I. Bărbulescu, I. Iordan, Margareta Ştefănescu). S-au adăugat cernăuţenii (I. Bacinschi, E. Herzog, D. Marmeliuc), clujenii (Şt. Bezdechi, N. Georgescu-Tistu, T. Naum) şi bucureştenii (N. Ionescu-Bujor, I. Rădulescu-Pogoneanu).

6.1. Programul de lucru a fost prezentat de Al. Procopovici, preşedinte, asistat de I. Bărbulescu, Gh. Adamescu, Th. Capidan – ca vicepreşedinţi, şi Gr. Nandriş – secretar. Preşedintele a adus omagii lui O. Densusianu, organizatorul Congresului I al Filologilor Români, exprimându-şi în acelaşi timp satisfacţia pentru prezenţa filologilor ieşeni. Cuvinte de

adâncă durere au fost exprimate în legătură cu dispariţia din viaţă a lui Vasile Bogrea.

Deschizând cea de-a doua zi a congresului, Al. Procopovici a citit procesul-verbal al comisiei ortografice cu moţiunea respectivă (15), precum şi procesul-verbal al comisiei centrale organizatorice, care considera că organizarea în societate a filologilor români se va putea înfăptui abia după congresul viitor, când se vor clasifica directivele generale ce vor fi puse la baza viitoarei societăţi.

6.2. La congres au fost prezentate comunicările:

Th. Capidan, *Aoristul ca particularitate a limbilor balcanice*, N. Georgescu-Tistu, *Organizarea bibliografiei filologice* (10, p. 369), Gh. Adamescu, *În chestiunea bibliografiei*, Şt. Bezdechi, *O emendaţie la Herodot* (IV, 94), I. Bărbulescu, *Două curente literare în literatura veche româno-slavă şi română*, M. Ştefănescu, *Influenţa traducerii medio-bulgare a cronicii bizantine a lui Manasse asupra vechii literaturi româno-slave şi române* (12), D. Marmeliuc, *Învăţământul limbilor clasice în România* (13, p. I), I. Iordan, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: **ă** neaccentuat >**a*** (10, p. 117-154), E. Herzog, *Despre fr. amour* (14, p. 115-118), Gh. Nandriş, *Predarea limbii române în învăţământul secundar* (15, p. 598-608), I. Rădulescu-Pogoneanu, *Câteva observaţii despre limba şi ortografia noastră* (16).

6.3. La congres este de menţionat atenţia concentrată asupra studierii limbilor clasice.

S. Puşcariu cerea un curs pregătitor la latină în universităţi pentru cei ce vor studia româna.

I. Rădulescu-Pogoneanu se pronunţa pentru organizarea unui congres de limbi clasice.

I. Bărbulescu considera că trebuie ca înşişi profesorii de limbi clasice să contribuie la stabilirea unei atmosfere favorabile pentru studiile clasice discreditate.

Gh. Adamescu şi I. Ionescu-Bujor, inspector şcolar, propuneau nu numai obligativitatea de a învăţa în şcoli latina, ci şi greaca, prin propagarea studiilor greco-latine.

Raportul comisiei de terminologie gramaticală românească a fost prezentat de Gh. Adamescu.

6.4. La finele congresului I. Bărbulescu a rugat ca viitorul congres al filologilor să aibă loc la Iaşi peste doi ani (10, p. 366). Acest congres însă n-a mai fost convocat, aşa încît congresul cernăuţean – la care au participat şi mulţi profesori secundari, învăţători, studenţi – a fost ultimul în perioada interbelică.

Gh. Adamescu a publicat o dare de seamă favorabilă despre congresul filologilor români de la Cernăuţi (23, p. 381-385).

7.1. După un început destul de timid, cu anumite restricţii, chiar pentru profesorii secundari de limbă şi literatură română şi latină (10, p. 367), congresele filologilor şi-au desfăşurat apoi destul de activ lucrările (în trei ani – trei congre-

se), pentru a-şi sista activitatea nu numai până la sfârşitul perioadei interbelice, ci, de fapt, 64 de ani – până în 1991.

Cauzele acestei întreruperi au fost multiple. Cred că, în primul rând, s-a aplicat dictonul latin *grammatici certant.* O. Densusianu devenise un opozant constant al propunerilor făcute de şcoala lingvistică de la Cluj, ce se înfiripa şi-şi continua productiv activitatea, susţinută cu insistenţă de N. Iorga şi alţii. O. Densusianu, în privinţa ortografiei, susţinea că grafia *â* şi *î* trebuie să se contopească, el era pentru păstrarea lui *s* intervocalic (*poesie* etc.), pentru păstrarea lui *u* final în cuvinte ca *ochiu*, pentru a-l distinge de pluralul *ochi*, era pentru forma *sunt* etc. În genere, O. Densusianu ajunsese să nu mai fie ascultat de nimeni. Autoritatea lui S. Puşcariu a fost cauza principală a neparticipării lui O. Densusianu la lucrările academice în domeniul lingvisticii şi filologiei (9, p. 48). „În lupta cu Academia, el fu cel învins. Învins de foştii colegi, de prieteni, de savanţi egali cu sine" (9, p. 293-294). De la o vreme O. Densusianu renunţase să mai participe şi la şedinţele Academiei, ca şi colegul mai în vârstă de la Iaşi Al. Philippide, care după Primul Război Mondial n-a mai participat decât de câteva ori la lucrările Academiei.

În al doilea rând, împrejurările politice şi de altă natură nu erau favorabile în niciun chip pentru continuarea cercetărilor filologice în preajma şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Iată de ce abia în 1991 (4-6 iulie) a avut loc la Timişoara cel de-al IV-lea Congres al Filologilor Români sub egida Societăţii de Ştiinţe Filologice din România cu concursul Academiei Române şi al Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova, al Ministerului Învăţământului şi Ştiinţei din România şi al Universităţii din Timişoara. La acest înalt for au participat filologi români de pretutindeni (din România, Basarabia şi Bucovina de Nord, din Banatul Sârbesc, Franţa, Germania, Olanda (18, p. 100-101).

7.1. Deşi adunările filologilor români în perioada interbelică au fost nenumeroase, având loc într-un răstimp atât de scurt (trei ani), totuşi ele au servit şi continuă să servească şi astăzi ca puncte de orientare, ca repere în activitatea ştiinţifică şi practică a filologilor şi lingviştilor până în zilele noastre, bineînţeles, urcând treptele de evoluţie a ştiinţei despre limbă nu numai în plan naţional, ci şi internaţional. În august 1967 a avut loc la Bucureşti cel de-al X-lea Congres Internaţional al Lingviştilor, iar peste un an, în 1968, cel de-al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistica şi Filologie Romanică.

Să menţionăm aici doar câteva din realizările fundamentale ale acestor repere.

a) *Atlasul lingvistic român,* apărut în trei volume (din cele zece planificate), autori fiind Sever Pop şi Emil Petrovici, conducător Sextil Puşcariu. În 1958 şi în anii următori, Em. Petrovici şi elevii săi (I. Pătruţ, P. Neiescu, B. Cazacu ş.a.) au iniţiat şi publicat un nou tip de atlas: *Atlasul lingvistic român pe regiuni (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova şi Bucovina, Transilvania, Crişana, Maramureşul şi Banatul)*.

Între 1968-1973 la Chişinău a fost publicat *Atlasul lingvistic moldovenesc* în două volume, fiecare în câte două părţi. Sub un titlu revăzut, ca o continuare directă a *ALR*, în 1993, la Chişinău a apărut *Atlasul lingvistic român pe regiuni: Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria* (autor V. Pavel). S-au inclus în acest atlas materiale dialectale şi din diverse regiuni ale Ucrainei, Federaţiei Ruse, Georgiei (regiunea Autonomă Abhază), Kazahstanului şi Kârgâstanului.

b) Între 1913-1944, sub redacţia lui S. Puşcariu, au fost publicate tomul I şi tomul II în două părţi (până la cuvântul *lojniţă*) ale *Dicţionarului limbii române*, despre care unul dintre cei mai de seamă romanişti ai vremurilor noastre, W. Meyer-Lübke, considera că este „cel mai bun dintre dicţionarele editate de o Academie în oricare din limbile romanice, o lucrare cu care redactorul, Academia şi naţiunea română au toate motivele de a se mândri" (10, p. VI).

După război, începând cu anul 1965, s-a continuat publicarea *DLR* în serie nouă (tomul VI – tomul XI), fiecare în mai multe părţi, însă lucrarea n-a fost terminată.

c) Problemele ortografiei române au fost discutate la toate cele trei congrese interbelice (20). Ca urmare, regulile ortografice au fost aprobate de Academia Română în 1932 şi decretate de Ministerul Instrucţiunii Publice. Pentru uzul învăţământului de toate gradele S. Puşcariu şi T. A. Naum au publicat în 1932 un îndreptar şi vocabular ortografic.

După război, în 1953, Academia Română a aprobat o nouă reformă ortografică (cu o modificare în 1965), confirmând aplicarea principiului fonetic şi ţinând cont de cel etimologic sau istoric-tradiţional, aşa cum se discutase la cele trei congrese filologice interbelice. Au fost publicate în consecinţă: *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (ÎOOP) în 4 ediţii (1960, 1965, 1971, 1987), precum şi *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM), 1982, 1989, Bucureşti (60.000 de cuvinte).

Drept o angajare plenară în opera de traducere în viaţă a legilor şi hotărârilor adoptate în 1989-1990 de către Sovietul Suprem al Republicii Moldova, a fost publicat la Chişinău în 1991 *Dicţionarul ortografic cu elemente de ortoepie şi morfologie* (DOEOM) cu includerea unor cuvinte ce au răspândire largă în Republica Moldova.

d) În afară de aceste trei mari categorii de lucrări fundamentale ale filologiei şi lingvisticii româneşti, cele trei congrese filologice interbelice au iniţiat cercetări sistematice şi ample de onomastică şi toponimie, de reeditare a textelor vechi, de organizare a bibliografiei noastre filologice, sarcini care, în mare majoritate, au şi fost realizate.

Nu mai vorbim de includerea plenară a profesorilor universitari în procesul de predare a limbii şi literaturii române şi a filologiei clasice şi moderne în învăţământul secundar, în pregătirea manualelor pentru aceste şcoli.

7.2. E pe deplin firesc că orice înnoire, orice progres în ştiinţă, inclusiv în cea a limbii, se datoreşte muncii înaintaşilor şi este condiţionată de aceasta. A o

neglija înseamnă a-ţi tăia craca de sub picioare, a-ţi primejdui activitatea printr-o acţiune necugetată. Aceasta o înţelegeau bine filologii în trecut şi-şi dau seama cei care sunt în viaţă, care mereu au ţinut în mod critic de principiile teoretice şi succesele practice obţinute în trecut.

Filologii şi lingviştii români cu rădăcini adânci în secolul al XIX-lea: B.-P. Haşdeu (1838-1908), Al. Philippide (1859-1933), O. Densusianu (1873-1938), I. Bărbulescu (1873-1945) ş. a., precum şi cei „călări pe două veacuri”: S. Puşcariu (1877-1948), V. Bogrea (1881-1926), Al. Procopovici (1884-1946), N. Drăganu (1884-1939) împreună cu maeştrii lor: G. Paris (1830-1903), H. Schuchardt (1842-1927), J. Gillieron (1854-1926), W. Meyer-Lübke (1861-1936), erau caracterizaţi de reprezentanţii generaţiilor care veneau după ei: I. Iordan (1888-1986), Al. Rosetti (1895-1990), Gr. Nandriş (1895-1968) ş.a., ca „pozitivişti”, ca adepţi fideli ai neogramaticilor (K. Brugmann (1849-1919), B. Delbruck (1842-1922), H. Paul (1846-1921), care considerau limba ca o activitate psihofiziologică individuală a omului, dominată de legi fonetice rigide, supuse principiului regularităţii absolute, analogia fiind considerată ca factor principal în crearea de forme noi. Studiile neogramaticilor se caracterizau prin atomistul lor, fără abordarea unor chestiuni privind caracterul de sistem al limbii.

Urmându-i pe neogramatici, S. Puşcariu, de ex., era convins că legile fonologice „nu sunt abstracţiuni sau invenţii ale gramaticilor, ci sunt realităţi lingvistice, formule existente în mintea vorbitorului” (v. „Dacoromania”, II, Cluj, 1922, p. 83).

Cu timpul, atât S. Puşcariu, cât şi colegii lui de generaţie au trecut la o „revizuire a concepţiilor fundamentale lingvistice”. Secolul al XX-lea, în special a doua jumătate a lui, se caracterizează printr-o îmbogăţire a perspectivelor de a examina limba nu numai prin studii de suprafaţă, ci şi printr-o analiză de profunzime, neglijându-se, poate, într-o oarecare măsură metodele prea dogmatice ale neogramaticilor, oferindu-se o largă libertate a fanteziei. „Orice gând, orice simţire înălţătoare sunt un cântec, un imn. Ascultaţi în fiecare zi fremătările sufletului nostru şi vă veţi minuna auzind glasurile tainice care se ridică din adâncuri, se topesc şi se armonizează într-o simfonie ce pare coborâtă din cer. Când toate glasurile vor fi unul singur şi munca lor va fi dat fiorul extazului, atunci, numai atunci, chemaţi cuvintele să cuprindă frumuseţile răsărite în sufletul vostru” (O. Densusianu, apud 9, p. 209).

NOTE

[1] I. Iordan, *Lingvistică, filologie, istorie literară*, în „Orpheus” II, 1926, nr. 4, p. 193-212.

[2] Premier Congres internaţional de linguistes a la Haye (Binnenhof) du 10-15 avril 1928, Nimegue, 1928. Programme du premier Congres internaţional de linguistes a la Haye (Binnenhof) du 10-15 avril 1928 Nimegue, 1928. Cf.O. Densusianu, L’evolution semantique de quelques termes pastoraux. Extrait des Actes du I-er Congres des linguistes, Leyden, 1929.

Despre lucrările acestui congres a scris în „Grai şi suflet”, IV, pag. 393-396, O. Densusianu. La cel de al IV-lea Congres Internaţional de Lingvistică, de la Copenhaga, deşi a fost invitat de Viggo Brondal, totuşi O. Densusianu n-a participat.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. O. Densusianu, *Opere*, I, Bucureşti, 1968.

2. Al. Philippide, *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1888.

3. *Dictionnaire de la langue française* de Émile Littré, editions universitaires, Paris, 1958.

4. I-îiul Congres al Filologilor Români, 13, 14, 15 april 1925, Bucureşti, 1926.

5. Gh. Nandriş, *Unitatea lingvistică a popoarelor slave*, în „Codrul Cosminului”, II (1925), Cernăuţi, 1927.

6. T. Papahagi, Congresul Filologilor Români de la Universitatea din Bucureşti în zilele de 13,14,-15 aprilie 1925, în revista „Peninsula Balcanică”, III.

7. I. Gherghel, I-îiul Congres al Filologilor Români, 13, 14, 15 aprilie 1925,
Bucureşti, 1926, recenzie în „Dacoromania”, anul IV, 1924-1926, partea 2, Cluj, 1927.

8. V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971.

9. Marin Bucur, *Ovid Densusianu*, Bucureşti, 1967.

10. „Revista filologica”, nr. 1-2, Cernăuţi, 1927.

12. M. Ştefănescu, *Influenţa traducerii medio-bulgare a cronicii bizantine a lui Manasse asupra vechii literaturi româno-slave şi române*, în „Arhiva” XXXIV, nr. 3-4, Iaşi, 1927.

13. D. Marmeliuc, *Învăţământul limbilor clasice în România*, în „Orpheus”, III, nr. 4, Bucureşti, 1928.

14. E. Herzog, *Despre fr. amour*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, XLVII.

15. Gr. Nandriş, Al. Procopovici, *Predarea limbii române în învăţămîntul secundar*, în „Revista generală a învăţământului”, XV, nr. 10, dec. 1927, Bucureşti.

16. I. Rădulescu-Pogoneanu, *Câteva observaţii despre limba şi ortografia noastră*, în „Omagiu lui I. Bianu”, Bucureşti, 1927.

18. V. Pavel, Congresul al IV-lea al Filologilor Români, în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară”, nr. 1, 1992.

19. Revista „Grai şi suflet”, III, Bucureşti, 1927.

20. *Ortografia românească, propunerile congresului filologilor din România din sesiunile 1925, 1926, 1927*, Bucureşti, 1927.

21. L. Morariu, *Un congres cultural*, în „Junimea literară”, XV, Cernăuţi,

22. O. Boitoş, Congresul filologilor români la Cluj, în „Transilvania”, LVII, Sibiu, 1927.

23. Gh. Adamescu, Congresul filologilor de la Cernăuţi, în „Revista generală a învăţământului”, XV, Bucureşti, 1927.

„Limba Română”, nr. 3, 1994, p. 116-126

PREMISELE ŞI REALIZAREA PROCESELOR DE NEOLOGIZARE

Înainte de a aborda tema propusă, aş dori să spun câteva cuvinte despre savantul-lingvist, literat, istoric – compatriotul nostru – multiacademicianul şi multiprofesorul onorific a peste 20 de universităţi de pe întregul mapamond – Eugeniu Coşeriu. După cum sublinia în mod deosebit Iorgu Iordan, în lingvistica mondială E. Coşeriu este socotit „un fruntaş între fruntaşi" în această disciplină ştiinţifică, situându-se pe o cale de mijloc, Domnia Sa este considerat un neotradiţionalist.

Ca un veritabil poliglot, dumnealui posedă cunoştinţe profunde privitoare la toate limbile de largă circulaţie (romanice, germanice, slave, greacă etc.). Competenţa lui lingvistică este, de fapt, universală. În cadrul lingvisticii generale E. Coşeriu consideră că limba este o creaţie individuală permanentă în planul sistemului unei limbi date şi al normei impuse de colectivitate. Sistemul include normele obligatorii (impuse de colectiv), opoziţiile funcţionale ale diverselor niveluri lingvistice, eliminându-se tot ce nu este distinctiv pentru limbă ca sistem. Concepţia teoretică a savantului nostru, expusă într-o sumedenie de lucrări, i-au asigurat unul dintre primele locuri între personalităţile cele mai de vază ale lingvisticii mondiale.

În 1991 Academia noastră de ştiinţe l-a ales printre primii săi membri de onoare. În 1997 E. Coşeriu a fost distins cu Ordinul Republicii – decoraţia supremă a Republicii Moldova.

Întreaga intelectualitate a Republicii Moldova se mândreşte cu acest mare compatriot, dorindu-i multă sănătate şi succese şi mai mari pe tărâmul ştiinţei mondiale.

Tratând problema *Premisele şi realizarea proceselor de neologizare,* am în vedere în mod special situaţia din Basarabia, care mutatis mutandis se poate referi şi la Bucovina, în speţă la nordul Bucovinei. Chiar de la început trebuie subliniat că această situaţie a devenit critică, începând cu răpirea Bucovinei în 1775 şi până în 1918 de către imperiul habsburgic şi cea a Basarabiei în 1812-1918 de către imperiul romanovilor şi apoi de cel sovietic din 1940 până în 1989. Nu mai vorbim de situaţia catastrofală, în toate aceste perioade

---

Text dedicat ilustrului lingvist basarabean Eugeniu Coşeriu omagiat la Chişinău în septembrie 1998.

şi până astăzi, din Transnistria. Răpite din trupul Moldovei istorice, în aceste teritorii au trebuit să circule mijloace verbale de comunicare cu vădite particularităţi singularizante, cauzate de izolarea aproape totală de matca naţională românească.

Cunoscutul scriitor C. Stamati-Ciurea constata: „Poate că limba din scrierile mele române va face asupra cercurilor noastre literare, mai ales însă asupra supremului nostru areopag literar de pe malurile Dâmboviţei, o stranie impresie. N-am putut scrie altmintrelea. Limba română rustică, precum o vorbeşte poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat; n-am în patria mea niciun institut naţional, nicio şcoală poporală măcar, am fost şi sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavonismului. Mai mult nu zic”. Iar C. Stere menţiona în romanul său fluviu: „Pe vremea aceea (a doua jumătate a secolului XIX) în şcolile din Basarabia nu numai că dispăruse predarea limbii româneşti, dar nu era iertată elevilor întrebuinţarea limbii materne nici chiar între ei”. Această izolare, mai întâi relativă, apoi absolută, începută în Bucovina în 1775, iar în Basarabia în 1812, de limba Moldovei istorice şi deci şi de romanitatea occidentală, le-a dat graiurilor din Basarabia şi din Bucovina o înfăţişare aparte, deosebindu-le mai ales în forma lor orală de limba română literară, dezvoltată îndeosebi în secolul al XIX-lea în mod normal, liber în condiţiile cunoscute. Avea deplină dreptate D. Caracostea când afirma: „Graiul basarabean e de o fiinţă cu cel moldovean. Deosebirea între ţăranul basarabean şi restul ţăranilor moldoveni stă în faptul că aceştia au un secol de contact cu limba literară... Graiul basarabean este graiul moldovean de acum un secol, netrecut prin prefacerile datorite limbii comune la temperatura secolului al XIX-lea”. Nu trebuie însă uitat că şi limba română pe parcursul istoriei sale a suferit influenţa elementului balcanic şi al celui slav, deosebindu-se în acest mod de romanitatea occidentală. „Suflet românesc în limba slavă”, aşa caracteriza N. Cartojan momentul intrării românilor sub influenţa culturii bizantino-slavă în cursul Evului Mediu.

Când în 1918 limba vorbită în Basarabia a intrat în nemijlocit contact cu limba română literară, aceasta era de acum stabilită în principalele ei sfere de funcţionare (literatură, ştiinţă, tehnică etc.). Basarabenii, care erau formaţi intelectualiceşte ca specialişti (în diverse domenii) în limba rusă, au trebuit să înveţe şcolăreşte (chiar) literatura română (clasică şi contemporană), preceptele ştiinţelor şi ale tehnicii, să se adapteze cursului de evoluţie firească a limbii române literare.

Între 1918-1940, datorită şcolilor de toate gradele, inclusiv a facultăţilor de teologie şi agronomie din Chişinău ale Universităţii ieşene, nivelul intelectual, cel de cunoaştere a vieţii literare, ştiinţifice, tehnice al basarabenilor, ca şi al bucovinenilor, ardelenilor, precum şi limba literară în circulaţia ei generală au tins mereu spre o atenuare a diferenţelor provinciale. Au crescut şi s-au perfecţionat specialişti de înaltă calificare în toate domeniile vieţii intelectuale. S-au ridicat

scriitori, savanţi, oameni de artă basarabeni, care în deceniile trei-patru ale secolului nostru au format o nouă generaţie de oameni de cultură şi ştiinţă. Ei militau pentru o ridicare efectivă a nivelului de trai, a culturii, a literaturii române printr-o sincronizare cu Europa Occidentală şi pentru o limbă română literară unică pe întreg teritoriul Ţării. După 1940 şi până în 1989 tendinţa aceasta a continuat în alte condiţii, deosebit de grele, în împrejurări social-economice şi culturale dificile atât în Basarabia, cât şi în nordul Bucovinei.

Fenomenele de limbă, existente în spaţiul glotic basarabean, bucovinean de nord şi transnistrean trebuie studiate şi ele din punctul de vedere al evoluţiei şi al tendinţelor normale de dezvoltare a limbii române în general, pentru că limba nu este doar un sistem de norme, ci şi un fenomen social în continuă evoluţie. Ea nu poate să nu ţină cont de apariţia unor realii şi de dispariţia altora. Aceasta cere nu atât o restructurare gramaticală (care, fără îndoială, are loc într-o anumită măsură), cât o revalorificare a mijloacelor expresive, limba fiind un adevărat acumulator de cunoaştere a realităţii. Tot ce în enunţul vorbitorului constituie o abatere de la modelele existente în limba în care se poartă conversaţia, se poate numi inovaţie. Admiterea acesteia de către ascultător în calitate de model pentru enunţurile următoare este numită de E. Coşeriu acceptare. E vorba, în asemenea situaţii, de o cale externă de evoluţie a limbii, care priveşte mai ales vocabularul, constând în îmbogăţirea lui pe contul împrumuturilor lexicale din alte limbi. Există şi o cale internă, care priveşte tendinţele de evoluţie a structurilor fonetice, gramaticale şi lexicale. E vorba de evoluţii în cadrul sistemului general al limbii date. Calchierea după model străin constituie cea de a treia cale, când apar mijloace expresive noi pe baza formanţilor morfologici proprii, dar după un model structural străin, în atare situaţie, intră în joc procesele de interferenţă ale limbilor.

Istoria limbii române, în special cea a vocabularului său, conţine încă numeroase pete albe şi nesigure, motivate prin multiplele interconexiuni ce le-a cunoscut în cursul evoluţiei sale multiseculare. Se cuvine a prezenta problema neologismului în limba noastră prin prisma pătrunderii în plan diacronic a noilor unităţi lexicale – motivate prin necesităţile de evoluţie economică, socială, naţională – în special în cadrul dezvoltării ştiinţei, tehnicii, culturii în plan sincronic.

Când urmărim scopul de a ne ridica la nivelul atins de alte popoare, să nu uităm ce au întreprins acestea nu numai pentru progresul vieţii materiale, al ştiinţei şi tehnicii, ci şi pentru dezvoltarea literaturii, artelor, a mijloacelor de comunicare, pentru că „Măsurariul civilizaţiunii unui popor astăzi este o limbă sonoră şi aptă a exprima prin sunete – noţiuni, prin şir şi accent logic – cugete, prin accent etic – sentimente” (M. Eminescu).

În vremurile noastre – când omenirea se află în pragul celui de-al treilea mileniu – societatea umană tinde din ce în ce mai mult spre o adevărată avalanşă de cunoştinţe, bazate pe cele mai recente succese ale ştiinţei, tehnicii,

culturii actuale. Ascultătorul zilelor noastre acceptă ceea ce el nu cunoaşte, ceea ce corespunde necesităţilor sale de comunicare, inovaţiile fiind acceptabile din punct de vedere social şi utile din punct de vedere funcţional. E vorba deci de un act de o anumită cultură, de un anumit gust şi de o anumită raţiune practică. Toate acestea se cer a fi transmise prin mijloace expresive în limbile vorbite şi scrise pe întregul glob pământesc. Asemenea mijloace nu pot fi născocite imediat, la cerere, în fiece moment, în fiecare dintre aceste limbi. Ca urmare, asemenea mijloace comunicative, într-o formă mai mult sau mai puţin adaptată, sunt împrumutate din alte limbi şi puse în circulaţie generală de cele mai diverse popoare sub forma neologismelor.

În procesul neologizării au loc unele transformări calitative de natură fonetică, gramaticală, cuvintele noi încadrându-se în sistemele respective ale limbii debitoare. În acelaşi timp trebuie avut în vedere şi factorul cantitativ, ţinându-se cont în mod deosebit de valoarea expresivă a inovaţiei lexicale. Neologismul trebuie să fie acceptat de mediul social, adică de mai mulţi sau chiar de majoritatea vorbitorilor limbii date. Dacă e vorba despre un singur vorbitor, neologismul rămâne un *hapax legomenon.*

La acest sfârşit de secol şi de mileniu îşi fac tot mai mult apariţia în toate limbile lumii o serie întreagă (ca să nu spun o sumedenie) de neologisme, cu toate protestele – uneori destul de vehemente – ale celor care nu sesizează întotdeauna momentul istoric actual, în care adevărul este odrasla timpului.

Deşi apar destul de rar în circulaţia generală, totuşi dicţionare de prestigiu (*DEX*, 1996; *Dicţionarul de neologisme*, 1996; *Dicţionarul L. Şăineanu*, Chişinău, 1998) includ verbe (cu derivatele lor) ca: a *atenţiona* (fr. attentionne), a *concluziona* (lat. conclusio, fr. conclusion), *a lectura* (lat. lectura, fr. lecture); substantive: *scriptor* „scriitor" (atestat în dicţionarul lui Lazăr Şăineanu, în *DN*, dar lipseşte în *DEX*), *statuar* „sculptor" (L. Şăineanu, atestat şi la acad. Al. Rosetti), *debarasor* „persoană care curăţă mesele şi vesela într-un restaurant". Peiorative sunt considerate substantive ca: *poetastru* (T. Maiorescu), *politicastru* (I. L. Caragiale), *criticastru* etc. Şi-au aflat locul în dicţionare neologisme cu totul recente: *kitsch* (din germ. *Kitsch* „obiect decorativ de prost gust" cu derivatul românesc *kitschizare* „falsificare a artei". Nu este însă îndreptăţită apariţia unor verbe ca: *a disciplinariza* (corect: a disciplina) sau *a scripţiona* (cu sens neclar), *a se panica* „a intra în panică". Nu cred că e justificată calchierea, după model rus, a adjectivului *источниковедческий*, apărut într-o publicaţie recentă la noi: *izvoristic, bază izvoristică.*

Se pot cita şi cazuri când neologismul concurează (uneori chiar putând scoate din uz) unele cuvinte devenite oarecum autohtone, adică aflate de mult în limba noastră. Astfel, *aurora* (lat. aurora, fr. aurore) i-a părut mai adecvată lui C. Negruzzi în contextul *Aurora se iveşte vestitoare dimineţii* în raport cu mai vechiul *zori* (slav. zoria). Neologismul acesta e prezent mai ales în terminologie

(auroră boreală sau polară, australă cu sensul „lumină difuză verde sau roşiatică din regiunile polare”).

Nu toate neologismele, pătrunse în limba română, au scos din uz cuvintele autohtone sau au apărut paralel cu elementele lexicale de alte origini. Astfel, lat. *culpa* n-a eliminat slavismul *vină,* iar *culpaş* (care apare la V. Alecsandri), *culpeş* (B.-P. Hasdeu, Al. Odobesu) n-au devenit semanticeşte egale cu *vinovat.* În felul acesta *culpă, culpaş, culpeş,* deşi au fost puse în circulaţie de scriitori de mare prestigiu, n-au fost acceptate de uzul general, care – cum se ştie – este suprema autoritate în privinţa circulaţiei cuvintelor. Nu vorbim aici de formula *mea culpa,* care apare uneori în anumite situaţii ca expresie consacrată latinească, exprimând „recunoaşterea unei greşeli împreună cu cererea de a fi iertat” (cf. titlul poeziei lui Andrei Lupan *Mea culpa*).

Din neatenţie sau dintr-o cunoaştere aproximativă se confundă unităţi lexicale cu statut neologic. Există în terminologia poetică verbul tranzitiv *a liriciza* „a da un caracter liric excesiv”, dar nu e atestat nicăieri (deci apare ca un *hapax legomenon*) verbul *a liriza* („naraţiunea *se lirizează* şi *se poetizează*”, „Literatura şi Arta”, 23 iulie 1998, p. 8).

Ceea ce trebuie avut în vedere în mod special este folosirea neologismelor la locul şi momentul potrivit, cu valoarea semantică ce le este proprie. Citeam deunăzi într-un ziar chişinăuian despre o treaptă *mai superioară* în ceea ce priveşte ideologia. Adjectivul comparativ latin *superior* înseamnă „aşezat mai sus, pe o treaptă mai înaltă”. Deci alăturarea adverbului *mai* în asemenea situaţii este superfluă, dovedind că autorul nu cunoaşte valoarea semantică a adjectivului *superior.*

Alteori neologismul e inclus în contexte improprii din punct de vedere semantic. Privitor la formaţiuni politice, partide se preconizează ca ele să găsească *tonalităţi lucrative,* depunând eforturi pentru a scoate ţara din impas. În genere, *tonalitate* este un termen eminamente muzical, uneori având şi nuanţe cromatice. Cum s-ar putea aplica aceasta la activitatea unui partid sau a unei formaţiuni politice? Cu atât mai puţin e adecvată în cazul dat utilizarea adjectivului *lucrativ,* care înseamnă „aducător de profit, profitabil, rentabil”, referindu-se în mod adecvat la activitatea întreprinderilor, industriei etc., lat. *lucrum,* fr. *lucre* are sensul „profit”.

În cursul dezvoltării istorice a popoarelor procesul de interacţiune lingvistică depindea totdeauna de contactele sociale, economice, culturale ale populaţiilor respective. Scriitorul clasic latin Horaţiu – deşi activa în perioada de culminaţie a culturii şi limbii latine – era constrâns a recunoaşte că „Grecia, deşi cucerită prin sabie, a contribuit la introducerea artelor în Laţiul victorios”, ceea ce a condiţionat puternica influenţă a limbii, literaturii, culturii greceşti asupra celei latine. Chiar şi scrisul latin (prin intermediul etruscilor) a fost împrumutat de la greci, folosindu-se la început doar majusculele şi abia în secolul al IX-lea d. Hr. introducându-se scrisul cu minuscule.

Cultura, literatura, limba clasică franceză, italiană, spaniolă şi a altor popoare vest-europene a crescut şi s-a dezvoltat în secolele XII-XVII pe fundamentul tradiţiilor literare şi culturale greco-latine, pentru a se ajunge mai apoi la procesul de reromanizare a lexicului limbii române.

Nu se poate nega faptul că româna, spre deosebire de celelalte limbi romanice, dispune de o anumită autonomie areală şi se află, teritorial, în afara unei influenţe directe, nemijlocite a patriei iniţiale – a latinei: Latium – la începutul istoriei romane – şi a Peninsulei Italice mai apoi. În afară de aceasta, româna nu s-a găsit în trecut şi nu se află în prezent în contact direct şi reciproc cu limbile romanice apusene. În tot cursul istoriei şi astăzi româna întreţine legături strânse cu limbi neromanice învecinate, fiind inclusă într-o unitate lingvistică balcanică, ceea ce i-a şi imprimat un caracter specific. Aceasta l-a şi constrâns pe lingvistul spaniol Amado Alonso să declare româna ca „Inagrupable" în cadrul limbilor romanice occidentale. În acelaşi sens un romanist german (probabil E. Gamillscheg), conlocutor al lui S. Puşcariu, declara că în română totul e romanic, dar altfel romanic decât în italiană, franceză sau spaniolă.

Începând cu secolul al XVII-lea şi până în prezent limba română s-a aflat şi se găseşte mereu într-un proces de relatinizare, caracterizat drept o acţiune de reîncadrare în aria lingvistică, spirituală, culturală romanică, tinzând spre occidentalizare, proces iniţiat încă de D. Cantemir cu al său glosar de cuvinte inclus în *Istoria ieroglifică* şi continuat de reprezentanţii Şcolii Ardelene.

Consecinţa nemijlocită a acestui proces a fost şi rămâne o direcţionare a limbii române literare spre anumite fapte şi principii, ce-şi află originea în clasicismul greco-latin, urmărindu-se scopul de a satisface necesităţile de comunicare socială, adică de a afla mijloace adecvate de exprimare a cugetărilor, sentimentelor, precum şi de a însuşi terminologia tehnică, ştiinţifică şi culturală în forme adecvate, cerute de progresul actual. În prefaţa la traducerea din 1837 a piesei lui Victor Hugo, *Maria Tudor,* Negruzzi declara deschis că neologismele erau necesare pentru un „stil mai adecvat civilizaţiei veacului", iar un secol mai târziu G. Călinescu formula gândul că „neologismele nu le adoptă un român cult ca să latinizeze o limbă destul de latină, ci ca să urmeze progresul ideilor europene". Mai aproape de zilele noastre Al. Niculescu sublinia că este vorba de un proces de internaţionalizare în spirit latin. Procesul de neologizare prin surse latine şi romanice (ca şi, de altfel, de alte origini) a fost şi rămâne un agent de primă importanţă în cadrul orientării către Occident, către spiritualitatea europeană a zilelor noastre. Modernizarea limbii române (literare) s-a efectuat în trecut, se realizează şi astăzi printr-un proces de reromanizare intensivă, fără a elimina însă şi cele dobândite de la vecini, în special de la slavi. De aici bogăţia de sinonime a limbii române atât de apreciată şi de regretatul lingvist suedez, Alf Lombard. Astfel, alături de *secol* avem şi *veac*, de *etern – veşnic*, de *a se baza – a se întemeia* etc. G. Călinescu prefera franţuzismul *intruvabil* (aflat doar

în dicţionarul de neologisme), dar în circulaţie generală îl aflăm doar pe *de negăsit.* Are deplină dreptate profesorul universitar timişorean Şt. Munteanu când susţine că „tendinţa românei moderne merge spre neologism fără să excludă sinonimele vechi şi populare ale elementelor noi”.

Problema proceselor de neologizare are în fiecare limbă implicaţiile sale teoretice şi practice. E vorba de implementarea lor în diferite împrejurări şi în diferite perioade, deci se are în vedere factorul istoric. În acelaşi timp se ţine cont şi de factorul teoretic, tinzându-se a explica procesele de adaptare, dar şi de adoptare a elementelor neologice în sistemul fonetic şi gramatical al limbii debitoare, fără a neglija şi aspectul expresiv, adică valoarea plastică, sugestivă a neologismelor, impusă de necesitatea de sporire a mijloacelor comunicative în noile condiţii istorice, social-economice de dezvoltare a ştiinţei, a tehnicii şi a culturii poporului dat. Cuvintele nou-formate sau împrumutate din alte limbi reprezintă concepţiile, noţiunile, obiectele, agregatele noi, elementele de cultură şi civilizaţie.

În prezent în Republica Moldova se impune o intensificare a acţiunilor de propagare şi cultivare a limbii noastre literare prin toate mijloacele de comunicare (radio, televiziune, publicaţii etc.). Realizarea teoretică trebuie să fie asigurată de institutele academice şi de catedrele universitare, de învăţătorime, iar măsurile de activitate, de propagare trebuie să cadă în sarcina nou-înfiinţatului Centru de Cultură şi Asistenţă Didactică „Casa Limbii Române” de sub egida municipalităţii Chişinău.

„Limba Română”, nr. 6, 1998, p. 36-40

PRELIMINARII LA *DICŢIONARUL DE DERIVATE*

1.0. La Institutul de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, în colaborare cu institutul respectiv al Academiei Române, se elaborează în prezent *Dicţionarul de derivate* (*DD*), primul de acest fel în lingvistica română. În cele ce urmează aş dori să exprim unele sugestii şi propuneri care – după părerea mea – ar putea contribui la stabilirea unor principii teoretice şi practice de alcătuire şi redactare a acestei lucrări lexicografice de mare importanţă pentru procesul de cunoaştere a limbii materne.

1.1. Baza teoretică a *DD* constă în studierea profundă a problemelor privitoare la formarea cuvintelor prin derivare în procesul de dezvoltare a limbii noastre în plan sincronic şi diacronic. Ca unitate de bază a *DD* va servi cuibul lexical, care include toate derivatele ce pornesc de la aceiaşi radicali morfologici, aranjaţi în ordinea alfabetică a cuvintelor-titlu. *DD* nu cuprinde lexeme aparte, ci numai acele unităţi lexicale care-şi păstrează legăturile derivaţionale şi semantice.

Prin cratimă, linie oblică, paranteze rotunde în *DD* va fi indicată nu împărţirea în silabe, ci se vor evidenţia unităţile morfematice (radicalul, afixele (vocalele de legătură), flexiunile). Ex.: *în-creng-ă/tur(ă), bio-cen-o/log(ic).* Se va ţine cont, bineînţeles, de alternanţele fonetice – caracteristică specifică pentru limba română, care priveşte atât consoanele (*fag, făg-et, făg-eţ-el*), cât şi vocalele (*vac-ă, văc-ar, văc-ăr(i), văc-ăr-it, văc-ăr-iţ(ă), văc-ăr-eas(ă).*

La împrumuturile lexicale mai recente nu va fi indicată decât flexiunea românească, adaptată neologismului respectiv. Cf. *incorporabil, incorporabil(ă)* din fr. *incorporable; incomensurabil, incomensurabil(ă) < incomensurable.* În acest mod se va scoate în evidenţă atât structura morfematică a cuvintelor bazate pe acelaşi radical, cât şi potenţialul derivaţional în procesul de îmbogăţire lexico-expresivă şi prin derivare a limbii contemporane. Cuvântul care ne interesează trebuie căutat între lexemele incluse în cuiburile de derivate, pornind de la cuvântul-titlu (substantiv, adjectiv, verb, mai rar adverb, numeral, pronume), selecţionat dintre unităţile lexicale de largă circulaţie în limba literară.

1.2. În română, ca şi în alte limbi romanice, analiza morfematică este înlesnită prin datele etimologice. Elementele morfologice componente ale marii majorităţi a lexemelor de largă circulaţie atât în limbajul curent, cât şi în limba literară şi în cea a scriitorilor se evidenţiază în mod clar încă în limba latină. Cuvintele de origine latină numesc noţiunile vitale, cele mai necesare pentru orice vorbitor de limba română. Prin aceasta se şi explică frecvenţa lor absolută. Din cele 60 de

cuvinte pe care le conţine rugăciunea *Tatăl nostru* 54 sunt de origine latină, adică 90%. Analizându-se poezia populară *Drăguţul meu bărbăţel* s-a constatat că din cele 155 de cuvinte 126 sunt moştenite din latină (81,3%). Poemul eminescian *Luceafărul* include în total 1908 cuvinte, dintre care 1688 sunt de provenienţă latină.

1.3. Elementele morfologice formative de cuvinte (prefixele, infixele, sufixele, flexiunile) sunt şi ele în cea mai mare parte de origine latină. Împrumuturile lexicale din alte limbi s-au adaptat la sistemul limbii noastre. Astfel, sufixul diminutival *-el* (lat. *-ellus*) este prezent nu numai la cuvintele de origine latină (*berbec-el:* lat. pop. *berbecem; purc-el:* lat. *porcus*), ci şi la cele cu radicalul împrumutat (*copăc-el* din alb. *kopak; cojoc-el* din slav. *kozuhu: şurub-el* din germ. *Schrube* etc.). Prefixul *în-, im-* (lat. *in-*) îl aflăm în verbele: *îm-bătrîn(i)* din lat. pop. *betranus; îm-bogăţ(i)* din slav. *bogată; în-rob(i)* din slav. *robă; în-hăm(a)* din magh. *ham; înghes(ui)* din *ghes* de origine necunoscută etc.

1.3.1. De fapt, prin evidenţierea acestor adaptări se vădeşte originalitatea şi tendinţa creatoare a fiecărei limbi naţionale. Geniul popular frământă în mod corespunzător tendinţelor sale evolutive întregul material glotic, luat de la alţii, adaptându-l la modelele sale. Se confirmă o dată în plus teza eminesciană despre relaţiile limbii române cu alte limbi şi încadrarea împrumuturilor alogene în sistemul nostru lingvistic: „Limba românească e la sine acasă o împărătească bogată, căreia multe popoare i-au plătit dare în metal aur, pe când ea pare a nu fi dat nimănui nimica. A o dezbrăca de averile pe care ea, harnică şi mlădioasă, le-a adunat în veci de mai bine de o mie de ani, însemnează a face din împărăteasă cerşetoare. Dar metalul aur ea l-a tipărit în tiparul ei propriu şi e azi al ei pentru că poartă efigia ei neschimbată, neschimbabilă chiar” [1, p. 1073].

1.4. Cuvintele din fondul latin formează, de regulă, mai multe cuiburi derivaţionale. Verbul *a duce* (lat. *ducere*) serveşte la formarea unui mare cuib derivaţional, în care se includ derivatele: (a) *con-duc(e), conduc-er(e), con-duc-ă/tor, con-duc-ă/toar(e), con-duc-tor* (persoană), *con-duc-tor* (aparat), *con-duc-tă* (termen tehnic), *con-duct* (termen anatomic); *con-duc-to-metru, con-duc-to-metr(ie), con-duc-ti-v(i)/tat(e);* (b) *re-duc(e), re-duc-er(e), re-duc-ă/tor, re-duc-tor, re-duc-ţ(ie)* (termen tehnic), *re-duc-ţi-une* (termen juridic), *re-duc-ti-bil, re-duc-ti-bil-i/tat(e);* (c) *de-duc(e), de-duc-er(e), de-duc-ţ(ie), de-duc-tiv;* (d) *in-duc(e), in-duc-er(e), in-duc-tor* (adjectiv), *in-duc-tor* (substantiv), *in-duc-ţ(ie), in-duc-tiv, in-duc-tiv-i/tat(e), in-duc-tanţ(ă).*

1.5. Diferenţierea morfematică şi semantică se poate realiza şi prin formarea de termeni din diferite domenii pe baza aceluiaşi radical latin.

În limba latină cuvântul *flamma* – în sens propriu – numea ‘focul, flacăra’, iar în sens figurat se putea vorbi la romani de *invidiae flamma* – la Cicero – ‘flacăra invidiei’, *amoris flamma* – tot la Cicero – ‘focul dragostei’, *oratoris flamma* –

la acelaşi autor – 'înflăcărarea oratorului' etc. Verbul *inflammo* pe lângă sensul propriu 'a da foc, a aprinde, a incendia' şi-a păstrat la Cicero şi sensul figurat 'a aprinde, a înflăcăra': *inflamatus ad gloriam* (= aprins de dorinţa de glorie), iar la medicul roman A. Cornelius Celsus (sec. I e. n.) *inflammatio* a căpătat de acum şi valoare de termen medical 'inflamaţie, iritare': *inflammationem sedare* (= a calma o inflamaţie). Aceasta probabil nu fără o influenţă paronimică a lui *inflatio, umflatio* 'umflare, dilatare'. În română (ca şi în fr. *enflammer*) între verbul *a se inflama* (term. medical) 'a suferi o inflamaţie, a se umfla' şi derivatele respective (*inflamaţiune, inflamator*) – pe de o parte, şi adjectivul *inflamabil* 'care se aprinde uşor' (fr. *inflammable,* abstractul *inflammabilité*), pe de altă parte – legăturile morfematice şi semantice au fost rupte, manifestându-se procesul de deetimologizare.

2.0. Cuvintele-titlu vor fi aranjate în *DD* în ordine alfabetică sub formă de scară ale cărei trepte sunt formate din derivatele acestora. În derivaţie se includ, în primul rând, părţile de vorbire flexibile.

2.1. Adjectivul *plin* (lat. *plenus*) în conlucrare cu prefixul *în-, îm-* (lat. *in-*) formează o serie de derivate: *îm-plin(i), îm-plin-ir(e), îm-plin-it.* Mai recente sunt derivatele cu prefixul latin *supra-*: *supra-îm-plin-(i), supra-îm-plin-ir(e).* În formarea de derivate se include şi prefixul negativ de origine slavă *ne-*: *ne-îm-plin(-i), ne-îm-plin-ir(e), ne-îm-plin-it.* Prefixat cu prepoziţia *de-* apar alte derivate: *de-plin(i), de-plin-ir(e)* (ambele învechite), *de-plin, de-plin(ă), de-plin-ă/tat(e).* Cf. neologismul *plenitudine* din lat. *plenitudo, plenitudinis* prin fr. *plenitude.* Urmează compuşii cu prefixul *în-*: *în-de-plin(i), în-deplin-ir(e), în-de-plin-it, în-de-plin-i/tor, în-de-plin-i/toar(e).* Se include şi prefixul negativ slav *ne-*: *ne-în-de-plin(i), ne-în-de-plin-ir(e), ne-în-de-plin-it, ne-în-de-plin-it(ă), ne-în-de-plin-i/tor, ne-în-de-plin-i/toar(e).*

3.0. Limba noastră în diverse perioade ale dezvoltării ei a împrumutat o serie de elemente lexicale din limba greacă (fie direct, fie prin mijlocirea limbii latine), dând naştere la multe derivate. De ex., grec. *prosphatos* a devenit la noi *proaspăt* cu derivatele: *prospeţ-ime, prospeţ-el, prospeţ-ea, îm-prospăt(a), îm-prospăt-ar(e), îm-prospăt-at, îm-prospăt-at(ă), re-îm-prospăt(a), re-împrospăt-ar(e).* Sunt productivi şi alţi radicali de origine grecească (*ieftin*, *folos, prisos, pedeapsă, blestem, drum, frică* etc.). Nu mai vorbim de grecismele de circulaţie universală (*aritmetică, atom, bibliotecă, fonetică, gramatică* ş.a.). Afixele (*arhi-, dia-, -ism, -ist, -iza*), precum şi afixiodele (*bios, elektron, logos, tele-*) se adaptează la radicali de diverse origini.

3.1. În cazul când radicalii de origine slavă se prezintă ca împrumuturi lexicale, afixele – inclusiv flexiunea – le încadrează în sistemul morfologic românesc. Cf. *îm-bolnăv(i), în-drăg(i), în-drăzn-eal(ă).* Radicalul de origine bulgară *lesno* formează la noi atât derivate prefixate: *în-lesn(i),* cât şi sufixate: *lesn-icios, lesn-iciun(e).*

3.2. Se pot atesta cazuri când radicalul slav e precedat de două prefixe latine: *în-de-lete,* de la care cu sufixul slav *-nic* s-au format derivate: *în-de-let-nic(i), în-de-let-nic-ir(e).*

3.3. De origine slavă (*-ujg, -ovati*) se consideră în limba noastră flexiunea unor verbe de conjugarea a IV-a (în *-ui*), ataşată la câţiva radicali de origine latină (romanică): *în-făpt-ui* din lat. *in-*, lat. *factum,* slav. *ujg*; *în-dig-ui* din lat. *in-*, fr. *digue,* slav. *-ujg.*

3.4. În acest mod se formează de la radicalul maghiar mai multe verbe şi derivatele lor: *alkotni* în rom. *alcăt-ui*; *engedni*: *îngăd-ui; fogadni*: *făgăd-ui*; *tamadni*: *tămăd-ui*; *birni*: *bir-ui*; *oltani*: *alt-oi* etc.

3.4.1. Pe bază de radical maghiar s-au format la noi şi alte lexeme cu derivatele lor: magh. *zabola*: rom. *zăbal(ă) în-zăbăl(a)*; magh. *kep*: rom. *chip, în-chip-uir(e).*

3.4.2. De origine germană sunt mai multe cuvinte: *dop* cu derivatele: *în-dop(a), în-dop-ar(e)*; *ciuf* şi derivatele: *ciuf-ul(i), ciuf-ul-eal(ă).*

3.4.3. Din turc. *düşman* avem cuvântul *duşman* şi derivatele: *duşmancă, duşmăn(ie), duşmăn-os, duşmăn-eşte, duşmăn(i), în-duşmăn-ir(e), în-duşmăn-it, în-duşmăn-it(ă).*

3.4.4. Probabil din albanezul *gjëmp* avem substantivul *ghimpe.* De aici derivatele *în-ghimp(a), în-ghimp-ar(e), în-ghimp-at.*

3.4.5. Derivatele se pot forma şi pe baza onomatopeelor. Cf. *haţ*: *în-hăţ(a), în-hăţ-ar(e); hârşti: (a) hârşt(i).*

4.0. Au fost atestaţi şi radicali cu etimologie necunoscută, ca, de exemplu, în formaţia lexicală: *îm-breben(a)* cu sensul 'a înflora', 'a împodobi o cămaşă cu flori ţesute sau brodate'. Verbul *a îmbrebena* are la bază cuvântul *breabăn* 'plantă cu flori roşii' (Dentaria glandulosa). Cf. *brebenel, brebenea* – diferite plante cu flori purpurii, albe sau gălbui (Corydalis). Radicalului nu i se cunoaşte etimologia, dar se ştie că termenii botanici, de obicei, sunt urmaţi de sufixe de origine latină *-ea, -el.*

Nu e cunoscută nici originea cuvântului *cătăramă,* devenit productiv prin derivatele: *în-cătărăm(a), în-cătărăm-ar(e), în-cătărăm-at.* În situaţia similară se află *ghiont* cu derivatele: *ghiont(i), ghiont-ir(e), în-ghiont(i), în-ghiont-ir(e).*

5.0. Părţile de vorbire neflexibile pot fi incluse şi ele în procesele de derivare.

5.1. Din două prepoziţii şi un adjectiv – toate de origine latină – s-a format adjectivul *îndelung* cu derivatele: *în-de-lung(a), în-de-lung-ar(e), în-de-lung-at.*

Aceleaşi prepoziţii şi substantivul *mână* au dat naştere adverbului *în-de-mână,* destul de productiv: (a) în plan morfologic: *în-de-mân-at-ic, în-de-mân-os* 'comod', *în-de-mân(a);* (b) în plan frazeologic: *la îndemână* 'accesibil', *a face cuiva îndemână* 'a înlesni', *a da îndemână* 'a fi prielnic', *a sta îndemână* 'a sosi momentul prielnic'.

În procesul derivării s-a inclus şi prefixul negativ slav *ne-în-de-mână* 'nepotriveală', *ne-în-de-mân-ar(e), ne-în-de-mân-at-ic, ne-în-de-mân-os.*

5.1.1. Adverbul *îndărăt* (lat. *in-de-retro)* în unire cu sufixul slav *-nic* stă la baza derivatelor *îndărăt-nic, îndărăt-nic(i), îndărăt-nic-ir(e), îndărătnic (ie), îndârăt-nic-i/tor.* Forma articulată *îndărătul* 'în dosul cuiva, ceva' devine substantiv. Cf. *Mireasa Viorica i-aştepta'ndărătul uşii* (Eminescu).

5.1.2. La fel de productiv e şi adverbul *departe* (lat. *de parte*): a) atât în formă iniţială neprefixată: *depărt(a), depărt-ar(e), depărt-at, de-părt-i/şor, depărcior, depărt-ă/tor* (term. medical); b) cât şi în cele cu prefixul *în-*: *în-depărt(a), în-depărt-ar(e), în-depărt-at, în-depărt-at(ă), în-depărt-ar(e).*

6.0. În latină, ca un împrumut lexical din limba galilor, circula substantivul *braca,* frecvent mai ales în forma de plural *bracae, bracarum* cu sensul 'pantaloni largi, iţari, purtaţi de gali'. Cuvântul era simţit de romani ca alogen şi de aceea adjectivul *bracatus* avea şi sensul figurat 'străin, barbar'. Circula la romani şi termenul geografic *Gallia bracata,* probabil cu sens ironic pentru Galia transalpină sau Galia Narboneză. Elementul lexical dat se întrebuinţează în limbile romanice apusene: în span., port., cat. cuvântul *braga* 'scutec', pl. *bragas* 'pantaloni'; în it. *brache,* fr. *braie* 'scutec'. În Bucovina circulă substantivul pluralia tantum *brace, braci* [vezi: 2, p. 62; 3, p. 240]. A fost restabilit etimologiceşte lat. **imbracare* [vezi: 4, nr. 4281] cu derivate destul de numeroase atât în română*: îmbrăc(a), îmbrăc-ar(e), îmbrăc-ă/mint(e), îmbrăc-at,* cât şi în alte limbi cu corespondentele respective: it. *imbracare,* fr. *embrayer,* prov. *embragar* 'a înfăşură în scutece'. S-a restabilit şi antonimul **disbracare* [vezi: 5] pentru a îndreptăţi derivatele: *dezbrăc(a), dezbrăc-ar(e), dezbrăc-at* cu corespondentele: prov. *desbragat,* sp. *desbragado,* port. *desbragar,* fr. *debrailler* [vezi: 4, nr. 4281]. E vorba în română despre aşa-numitele cuvinte cu radical legat, adică acele care în forma radicalului (*-brac-, -brac-*) nu apar în mod independent. Excepţie fac doar cuvintele atestate ca dialectale în Bucovina.

6.1. Bogat în derivate era în latină verbul *calceo, calcio* 'a încălţa', *calceatus* (participiu perfect şi substantiv) cu sensul 'încălţăminte', *calceus, calceolarius* 'cizmar', *calcearia* 'cizmărie'. Derivate romanice apusene: it. *calzare,* sp. *calzar,* port. *calgar,* cat. *calcar,* prov. *causar,* fr. *chausser.*

În română radicalul latin nu s-a păstrat independent, ci a devenit radical legat: *încălţ(a), încălţ-ar(e), încălţ-at, încălţ-ă/tor, încălţ-ă/toar(e), încălţ-ă/mint(e).* W. Meyer-Lübke în dicţionarul său etimologic dă forma **incalceare* (cu asterisc, adică restabilită), pe când *Dicţionarul explicativ al limbii române* îi elimină asteriscul, ceea ce înseamnă că e o formă atestată deja în texte [vezi: 5].

7.0. Trebuie remarcate şi unele formaţii lexicale stabilite pe calea calchierii după un model romanic.

Verbul latin *canto, cantare* s-a păstrat în toate limbile romanice, inclusiv în limba noastră: it. *cantare;* prov., cat., sp., port. *cantar;* fr. *chanter;* rom. *cânta,*

cântare. Cât priveşte verbul *încânta, încântare* acesta trebuie considerat ca un calc lingvistic după francezul *enchanter.* O moştenire directă din latină (*incantare*) nu este îndreptăţită din cauza semanticii latine (‘a fermeca’). A. Ciorănescu vorbeşte în acest caz de o creaţie calchiată de scriitorii romantici [vezi: 6, nr. 1938].

7.1. După modelul francez au fost calchiate verbe româneşti cu elemente formative împrumutate din limbile de contact istoric. Verbul francez *enchainer* e format în întregime din elemente de origine latină *(in-chaine* din lat. *catena* ‘lanţ’, -er din (lat. *are*). Corespondentul român *în-lănţ-ui* are numai prefixul latin *în-* (lat. *in-*), pe când *lanţ* e un împrumut din limbile est-slave (*lanĭcŭ*), iar sufixul flexionar *-ui* este din slav. *-ujg* a verbelor în *-ovati.* Acest sufix flexionar e specific – cum am văzut mai sus – formaţiilor noastre verbale de origine maghiară.

8.0. E de observat că în cursul dezvoltării istorice a limbii noastre elementele formative (afixele) tind a se adapta şi ele la sistemul lingvistic român, mai ales în cadrul împrumuturilor lexicale din alte limbi. Un caz interesant ne prezintă substantivul *uncrop* (de origine slavă *ukropu* cu un *-n-* neetimologic, cf. şi *cinste* din slav. *cęsti*). În limba noastră *un-* a fost simţit ca element prefixal (dar fără lexeme analogice). De aceea a fost asimilat cu prefixul *in-, în-*, formându-se cuvintele respective: *încrop, încrop(i), încrop-ir(e), încrop-it,* păstrându-şi semantica ‘a face călduţ un lichid”. Pentru alcătuitorii *DD* apare îndoiala cum trebuie considerat *în-:* prefix: *în-crop(i)* sau radical: *încrop(i),* întrucât derivă de la *uncrop.* Or, de la acesta derivatele sunt *uncrop(i), uncrop-ir(e), uncrop-eal(ă), uncrop-el.* Aceasta ar însemna că adaptarea la sistemul morfologic românesc: *încrop(i), în-crop-ir(e), în-crop-eal(ă), în-crop-i/tor, încrop-i/toar(e)* s-a realizat paralel cu păstrarea radicalului iniţial slav, vorbitorul român şovăind între *uncrop(i)* şi *în-crop(i).*

9.0. Unele nume proprii se încadrează şi ele în procesul de derivare si deci trebuie incluse şi ele în *DD*.

9.1. Vechea cetate de pe malul Bosforului tracic purta în antichitate denumirea grecească *Byzantion* (lat. *Byzantium*). Importanţa capitalei Imperiului Roman de Răsărit în trecutul istoric al Europei a făcut ca termenul geografic respectiv să fie productiv în toate limbile europene, inclusiv în română. Locuitorii acestui oraş se numeau *bizantin(i)* (substantiv), împărăţia era *bizantin(ă)* (adjectiv), cercetătorii acestui stat se numesc *bizantin-(o)log(i)* sau *bizantin-işt(i),* iar ştiinţa poartă numele de *bizantin-ist-ic(ă)* sau *bizantin-o/log(ie).* Sens ironic are termenul *bizantin-ism,* prin care se caracterizează modul de a acţiona în viaţa publică şi particulară prin intrigi, subtilităţi inutile sau frivole, ceea ce era specific cercurilor superioare din Bizanţ.

9.2. Un cartier al Bizanţului (Constantinopolului de mai târziu), locuit de păturile înstărite greceşti, se numea Fanar. În perioada anilor 1711-1821 mai mulţi domni din Moldova şi Muntenia erau recrutaţi de turci anume din acel cartier. Termenul dat a devenit destul de productiv: *fanar-iot* (substantiv şi adjectiv), *fa-*

nar-iot-ic (adjectiv), iar *fanar-iot-ism* se include în *DD* cu două valori semantice: a) sens propriu – 'dominaţie a domnilor fanarioţi'; b) sens figurat – 'ipocrizie, făţărnicie'. Există şi verbul (învechit acum) *a (se) fanar-iot-iz(a), fanar-iot-iz-ar(e)* 'a însuşi obiceiurile, limba, cultura grecească din epoca fanarioţilor'.

10.0. *Dicţionarul de derivate* va reprezenta o lucrare fundamentală, înlesnind studierea avuţiei expresive a limbii noastre, trecute printr-o cercetare istorico-etimologică profundă şi multilaterală. E vorba nu numai de o repartizare a morfemelor componente ale marii majorităţi a fondului lexical, ci şi de o evidenţiere vădită a întrepătrunderii şi influenţării reciproce a tuturor nivelurilor lingvistice (fonetico-fonologic, morfologico-derivativ, sintactico-stilistic, lexico-semantic). Faptele concrete ale limbii noastre contemporane sunt trecute prin prisma diacronică, menită a determina mai precis şi detaliat locul limbii române între celelalte limbi romanice, ţinându-se cont şi de contribuţiile alogenetice în cursul dezvoltării multiseculare a idiomului est-romanic.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. M. Eminescu, *Opere,* XV, Bucureşti, 1993.
2. S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, Bucureşti, 1892.
3. I. G. Sbiera, *Poveşti populare româneşti*, Cernăuţi, 1896.
4. W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Fünfte Auflage, Heidelberg, 1972.
5. *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975.
6. Alejandro Cioranescu, *Dicctionario Etimológico Rumano*, Universidad de La Laguna, fasciculo I, 1958.

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 6, 1994, p. 52-57

DIALOGURI
ÎN TIMP

„M-AM STRĂDUIT CA IDEEA UNITĂŢII LINGVISTICE MOLDO-ROMÂNE SĂ FIE MEREU PREZENTĂ, ÎN FORME, BINEÎNŢELES, ACCEPTABILE ÎN VREMURILE DE GREA CUMPĂNĂ”

S-au împlinit 75 de ani din ziua naşterii lui Nicolae Corlăteanu, membru titular al Academiei de Ştiinţe a R.S.S.M., doctor în filologie, profesor, laureat al Premiului de Stat al R.S.S.M., Om emerit în ştiinţă al R.S.S.M., membru al Uniunii scriitorilor din U.R.S.S.

Academicianul N. Corlăteanu este unul dintre primii savanţi care au pus bazele filologiei sovietice moldoveneşti ca ştiinţă şi în decurs de aproape 50 de ani a desfăşurat în acest domeniu o amplă activitate.

În calitate de şef al Catedrei de limba moldovenească a Universităţii de Stat „V. I. Lenin” din Moldova, de conducător al Sectorului de limbă literară contemporană al Institutului de literatură al A.Ş. a R.S.S.M. şi de director al acestui institut, N. Corlăteanu înfăptuieşte o mare muncă de organizare a cercetărilor filologice în republică, realizând în acelaşi timp lucrări ştiinţifice de prestigiu.

Academicianul N. Corlăteanu este autorul a peste 500 de lucrări ştiinţifice, analizând în ele cele mai diverse compartimente ale limbii. Într-un fel sau altul, neobositul cercetător s-a ocupat în studiile sale de aproape toate domeniile şi aspectele funcţionării şi dezvoltării structurii limbii (la nivelurile ei fonetic, lexical, morfologic şi sintactic), a varietăţilor ei stilistice (cea general literară, artistică, publicistică, vorbit-populară), a diferitelor ei etape de evoluţie (de la izvoare, prin cercetarea monumentelor de limbă scrisă din trecutul îndepărtat şi a operelor literaturii clasice din sec. XIX, până în perioada actuală). Dar principala preocupare a acad. N. Corlăteanu a fost şi continuă să rămână limba literară contemporană, în special lexicologia.

Prima sa lucrare de proporţii, mult apreciată de specialişti, este Студиу асупра системей лексикале молдовенешть дин аний 1870-1890 *(1964). Autorul supune unei analize minuţioase vocabularul unui şir de opere ale scriitorilor clasici, subliniind în mod special contribuţia lui I. Creangă la valorificarea semantică şi stilistică a lexicului contemporan al limbii noastre. Caracteristica principală a scrierilor marelui povestitor o constituie folosirea abundentă a limbii vorbite ca pe unul din aspectele funcţionale ale limbii literare. Un interes aparte îl prezintă problema corelaţiei dintre limba comună naţională, limba literară şi limba operelor literare. Autorul argumentează ideea că limba literară este forma cea mai aleasă, forma cizelată, prelucrată a limbii comune naţionale. Dispunând de două varietăţi – cea scrisă şi cea orală –, limba literară deserveşte necesităţile vieţii poporului în toate sferele de activitate socială a acestuia.*

---

* Acest text, intitulat *Nicolae Corlăteanu la 75 de ani*, a fost publicat în 1990, când Basarabia se mai afla în componenţa U.R.S.S. Astfel, terminologia folosită, inclusiv denumirea limbii noastre, plătea încă tribut uzanţelor impuse de ideologia sovietică.

O contribuţie remarcabilă la analiza proceselor şi fenomenelor din lexicul limbii literare reprezintă studiul Лимба молдовеняскэ литерарэ контемпоранэ. Лексиколожия *(ed. I, 1969; ed. II, 1982). Autorul scoate în evidenţă caracteristicile stilistice ale lexicului, stabileşte tipurile de legături semantice între cuvinte, urmăreşte schimbările cu caracter specific din lexic, tratează un şir de probleme privind stratificarea etimologică şi stilistică a elementelor lexicale, dispariţia şi crearea de noi unităţi.*

Monografia Исследование народной латыни и ее отношение с романскими языками *(M., 1974) evidenţiază preocupările savantului în domeniul romanisticii şi al istoriei limbilor romanice. În ea se analizează minuţios evoluţia fiecăreia dintre acestea, particularităţile lor specifice lexicale şi gramaticale, principalele trăsături comune şi individuale, accent punându-se pe aceea ce le apropie ca limbi provenite din acelaşi idiom-bază.*

Un important domeniu dintre cele abordate l-a constituit fonetica limbii noastre, reprezentat prin studiul Фонетика лимбий молдовенешть литераре контемпоране *(1978).*

N. Corlăteanu a fost animatorul şi unul dintre autorii sau redactorii lucrărilor colective Ортография лимбий молдовенешть *(1957, 1967),* Дикционар ортографик ал лимбий молдовенешть *(1965, 1978),* Студий де лимбэ молдовеняскэ *(1963)*, Капитоле дин история лимбий литераре молдовенешть *(1971),* Култиваря лимбий *(culegere serială, iniţiată în 1961) ş.a. Problemele cultivării limbii şi ale propagării normelor ei literare sunt tratate în cărţile de popularizare* Кувынтул ын вылтоаря веций *(1980),* Лимба ноастрэ *(1981),* Скрииторул ын фаца лимбий литераре *(1985) ş.a. Sentimentul dragostei faţă de limba maternă, grija pentru prosperarea ei sunt exprimate şi în lucrări mai recente* Аспекте але дезволтэрий вокабуларулуй молдовенеск контемпоран *(1988),* Лумя ку тоате але ей... *(1988), prin intermediul numeroaselor studii şi articole cu caracter de popularizare a ştiinţei, prin notele şi relatările din cadrul rubricilor susţinute în paginile periodicelor*, prin emisiunile de la radio şi televiziune (fiind iniţiatorul unor cicluri de emisiuni speciale cum ar fi „Limba noastră", „Grai matern" ş.a.).*

Promotor al valorificării moştenirii noastre literare, N. Corlăteanu a efectuat sondaje serioase în domeniul literaturii clasice şi celei contemporane, a elucidat momente importante din istoria relaţiilor literare şi culturale ale neamului nostru cu alte popoare.

Prin publicarea unei serii de articole şi studii în culegeri şi reviste centrale a propagat lingvistica din R.S.S. Moldovenească pe plan unional.

Ca participant la diferite congrese şi conferinţe ştiinţifice internaţionale a adus o însemnată contribuţie la cunoaşterea şi propagarea realizărilor filologiei noastre peste hotare.

N. Corlăteanu a adus contribuţii importante şi la dezvoltarea învăţământului nostru mediu şi superior prin participarea activă la elaborarea manualelor, programelor, culegerilor de lucrări şi crestomaţii pentru şcolile de cultură generală şi cele superioare. E de menţionat îndeosebi colaborarea Domniei Sale la editarea manualelor universitare (Курс де лимбэ молдовеняскэ литерарэ контемпоранэ, *vol. I-II*, *1956-1959 ş.a.), precum şi a primelor dicţionare de la noi –* Дикционар рус-молдовенеск *(1949) şi* Русско-румынский словарь *(M., 1954).*

Importante sunt meritele savantului în pregătirea cadrelor de specialişti filologi: cercetători ştiinţifici, lectori, învăţători, jurnalişti etc. Domnia Sa şi-a împărtăşit cu dărnicie cunoştinţele nu numai ca profesor universitar, ci şi în calitate de conducător de teze de candidat şi de doctor în filologie.

---

* A se vedea bibliografia completă în *Проблеме актуале де филоложие*, Chişinău, 1985, p. 11-42.

Educaţia tineretului constituie o grijă şi o preocupare de fiecare zi a profesorului N. Corlăteanu. Prelegerile şi publicaţiile sale, dedicate tineretului studios, conţin însufleţitoare sfaturi şi îndemnuri la muncă şi învăţătură, la o viaţă activă, creatoare. Deosebit de preţioase sunt îndrumările şi sfaturile sale în problemele cunoaşterii şi studierii limbii materne literare.

Deşi ştia mai bine decât toţi că e vorba de aceeaşi limbă literară pe care o folosesc şi dincolo de Prut, sub acţiunea împrejurărilor vitrege N. Corlăteanu, ca şi mulţi alţii, cu toată împotrivirea interioară, a acordat – în teorie – sprijin politicii oficiale de preconizare a două limbi, în practică însă contribuind la promovarea sau cel puţin neîmpotrivindu-se promovării faptelor de limbă ce veneau în contradicţie flagrantă cu aşa-zisa „teorie". El n-a încercat să exercite presiuni asupra colegilor şi subalternilor în vederea orientării cercetărilor în făgaşul denaturării realităţii sau al măsluirii materialului de limbă întru susţinerea ideilor teoretic eronate. Tocmai prin aceasta se şi explică în bună măsură faptul că astăzi, când gândirea lingvistică s-a eliberat în sfârşit din încorsetarea ideologică şi politică de până nu demult, se poate constata cu satisfacţie că, în afară de un număr restrâns de articole şi broşuri de circumstanţă, aproape toate celelalte lucrări lingvistice de sinteză, precum şi studiile concrete de aprofundare realizate în ultimele două-trei decenii în republică demonstrează cu prisosinţă identitatea glotică moldo-română, căci materialul cercetat în ele, deşi numit moldovenesc, este – la scară generală – singurul care putea fi: cel unic românesc. Drept incontestabilă dovadă în acest sens pot servi numeroasele recenzii şi ecouri, apărute mai ales în străinătate, în care aceste lucrări sunt tratate ca investigaţii în domeniul limbii române, ceea ce corespunde, evident, realităţii, dacă se face abstracţie de factorii extralingvistici amintiţi mai sus, ce nu permiteau afirmaţiile explicite.

Erudit om de ştiinţă, generos şi binevoitor, academicianul N. Corlăteanu rămâne şi de acum înainte un harnic plugar pe ogorul filologiei moldoveneşti. Cu ocazia jubileului îi dorim mulţi ani înainte în plină sănătate şi noi realizări ştiinţifice.

Colegiul de redacţie

Colegiul de redacţie al revistei s-a adresat către acad. Nicolae Corlăteanu cu rugămintea de a răspunde la unele întrebări, care interesează în mod deosebit acum opinia publică.

– Mai întâi o întrebare cu caracter generalizator. Trei sferturi de secol de viaţă... Ce a însemnat fiecare din ele în viaţa şi activitatea Dvs.?

– Meditând adânc asupra înnoirilor prin care trece ţara noastră în toată întinderea ei, în general, şi R.S.S.M. în hotarele ei etnice şi geografice, în special, nu putem să nu sesizăm o anumită revalorificare de idei şi concepţii existente în decursul anilor în societatea contemporană, în conştiinţa fiecărei fiinţe umane. Iată de ce se impune în prezent – poate mai mult decât oricând înainte – o incitare productivă la cugetare prin intermediul dezbaterilor de tot felul. Numai în acest mod, cred, vom adera la fertilizatorul pluralism de păreri, la un democratism adevărat în gândire şi exprimare civilizată şi la o pătrundere profundă în aprecierea faptelor privitoare la istorie, limbă, literatură, etnografie – cultură naţională în

general. Toate acestea se cer a fi bine chibzuite, rezolvate cu multă înţelepciune şi omenie.

Acum să trecem la concret. Primul pătrar de veac al vieţii mele s-a încheiat în 1940, când îmi trecusem licenţa (în drept în iunie 1939, iar în litere în ianuarie 1940) şi îmi concentrasem atenţia asupra unor probleme de filologie, în speţă textologie, studiind relaţiile lingvistice şi filologice între textul din *Faptele apostolilor* (Praxiul), inclus în *Codicele Voroneţean*, şi *Apostolul* lui Coresi, tipărit la Braşov în 1563. Ajunsesem la concluzia independenţei celor două texte în privinţa traducerii lor, fiecare având la bază un alt original slav. Faptul acesta a fost confirmat şi de N. Drăganu, C. Lacea ş.a., dar contestat de S. Puşcariu, Al. Rosetti ş.a. Lucrarea mea a fost tipărită în mai multe reviste româneşti postbelice şi recenzată între alţii şi de preotul I. Ionescu (în revista „Mitropolia Olteniei", 1961, nr. 3-4), care menţiona că „autorul aduce o contribuţie nouă şi însemnată pentru istoria literaturii noastre vechi".

După cum se ştie, în iunie 1940 basarabenii din generaţia mea au ajuns într-o situaţie foarte şi foarte dificilă. Crescuţi şi educaţi în cadrul unui regim şi în spiritul unei culturi, ei au trebuit să se adapteze la alte situaţii, cu totul diferite, privind omul, personalitatea lui, concepţiile de viaţă şi cele ştiinţifice. Auzisem de la profesorii mei din Cernăuţi că regimul stalinist a distrus nu numai intelectualitatea ţării, ci şi cele mai alese personalităţi ale forţelor armate, ale ţărănimii şi muncitorimii. Trebuie să recunosc sincer că la cei 25 de ani, câţi aveam în 1940, nu prea îmi dădeam seama de această realitate crudă. Când însă am văzut cu ochii mei deportările din iunie 1941, mi-am amintit îndată de vorbele profesorilor cernăuţeni. Ca prin minune (probabil eram prea tânăr) am scăpat atunci de soarta ce a fost hărăzită unor intelectuali de înaltă cultură ca mult respectaţii profesori Pavel Vătămanu şi E. Procopie, care în iunie 1941 au fost despărţiţi de familiile lor, ridicaţi de la şcoala medie din Ocniţa şi duşi în fundul Siberiei, unde au plătit cu viaţa numai pentru faptul că primul publicase o geografie, a judeţului Soroca, iar cel de al doilea funcţionase ca director al liceului „A. D. Xenopol" din Soroca până în iunie 1940. Înnoirile din anii restructurării le-au deschis la toţi ochii pentru a vedea prin ce perioadă straşnică am trecut şi în timpul deportărilor din 1941, şi al foametei din 1946-'47, şi al deportărilor din 1949-'51. Ne dăm seama tot mai bine că regimul stalinist, perioada de stagnare veneau de sus în jos ca furtuna şi piatra, ca grindina care bate lanurile. Deşi se vorbea şi atunci despre democraţie şi grijă de popor, acestea erau doar vorbe goale şi declaraţii nefondate pe niciun fel de fapte reale.

Îndată după anii de restrişte ai războiului, o problemă capitală care se punea cu cea mai mare acuitate în Moldova Sovietică era, fără îndoială, alfabetizarea

în sensul propriu al termenului, adică învăţarea maselor largi de moldoveni să citească şi să scrie cu litere ruseşti. Învăţători, intelectuali în genere lipseau pe meleagurile noastre, fiind fie deportaţi, fie evacuaţi în România. De aceea, împreună cu neuitatul meu coleg, răposat acum, Eugeniu Russev, am alcătuit acel *Abecedar pentru adulţi,* care a apărut în patru ediţii (1945-1962) cu un tiraj de peste o jumătate de milion de exemplare. În acele vremuri alfabetizarea nu era doar o acţiune de răspândire a cunoaşterii de carte. Ea mai însemna ceva, ceva mult mai important: a păstra şi cultiva conştiinţa apartenenţei la un anumit popor, la o entitate naţională, adică a şti să citeşti şi să scrii, folosind cuvintele limbii tale materne, a vorbi, a te comporta ca moldovean, inclus în întreaga romanitate – şi în cea proximă, şi în cea istorică. Deşi în aparenţă condiţiile păreau a fi atunci favorabile, afirmându-se sus şi tare că trebuie să dezvoltăm cultura – naţională prin formă şi socialistă prin conţinut –, totuşi în realitate situaţia era chiar contrarie, deoarece fiecare iniţiativă de popularizare a culturii naţionale, a literaturii şi limbii naţionale era caracterizată şi tratată ca naţionalism. Un fost conducător de partid al republicii noastre declara direct, că în fiecare intelectual moldovean el vede un naţionalist sadea. Iată de ce se cerea multă perspicacitate în acţiunile de promovare a limbii, literaturii, istoriei naţionale, pentru a nu trezi prea mult suspiciunea potentaţilor zilei, fără însă a renunţa la scopul urmărit. Intelectualitatea băştinaşă avea mari dificultăţi în această privinţă. Prin comisii speciale se treceau principiile ortografice, dicţionarele, manualele de limbă, literatură, istorie etc. Şi cu toate acestea, „umăr lângă umăr, crâncen / Am tăiat din blocul stâncii" (B. Istru).

E drept că, în al doilea pătrar al vieţii mele, a venit o oarecare uşurare, în special după 1956, când a adiat un suflu de liberalizare, de reînviere şi în valorificarea trecutului, a literaturii clasice naţionale: în crestomaţii şi manuale de literatură au apărut V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă ş.a. Ne dădeam seama şi căutam să-i convingem şi pe alţii că literatura este o adevărată memorie vie a poporului, care îi încălzeşte prezentul şi-i ocroteşte istoria. În acest sens trebuie să se aibă în vedere că dacă cronicarii au păstrat tradiţiile istorice, au exprimat mândria de neam romanic în sud-estul european, scriitorii clasici au înţeles, mai bine decât toţi, că literatura în limba naţională conservă şi transmite din generaţie în generaţie sufletul naţional.

În deceniul al şaselea s-a întreprins cunoscuta reformă a ortografiei, care a descătuşat spiritele creatoare ale intelectualităţii noastre. Au fost înlăturate piedicile artificiale care limitau posibilităţile de exprimare a gândurilor şi sentimentelor. Anume atunci literatura noastră, prin scriitorii mai în vârstă şi cei care numai îşi luau avânt, a început să-şi desfăşoare potenţele creatoare la nivel unional şi chiar universal, iar lingviştii şi-au intensificat activitatea, publicând monografii,

participând activ la conferinţe unionale şi congrese internaţionale de specialitate. Ştiinţa literară a căutat să ţină şi ea pasul cu cercetări de valoare. Poate de aceea, comparând aceste realizări cu situaţia deplorabilă a culturii naţionale în anii ’30-’50, a şi apărut ideea despre înflorirea ei în aceşti ani şi în cei ce au urmat.

În timpul stagnării însă, în procesul de infiltrare tot mai accentuată a limbii şi culturii ruse, graiul nostru matern – ţinut într-o aproape deplină izolare de matca românească – pierdea tot mai mult terenul mai ales în ceea ce priveşte aplicarea lui în practica vieţii de toate zilele. În acea vreme în instituţiile oficiale ale republicii se vorbea aproape exclusiv în limba rusă. În reţeaua de comerţ, transport, telecomunicaţii de asemenea. În şcolile medii şi mai ales în cele superioare cam toate disciplinele se predau în ruseşte. Până şi disertaţiile la limba, literatura, folclorul nostru trebuiau scrise şi susţinute numai în limba rusă. Situaţia aceasta prezenta un mare minus în însuşirea, folosirea şi răspândirea graiului matern, în special în forma lui de limbă vie, vorbită de masele populare. În asemenea condiţii el căpăta tot mai mult un aspect „macaronic”, de amestec a două limbi (*am fost la pravlenii, sî obrasceşte la mini, am o prosibă la tini* etc.). Toate acestea au dus la decăderea limbii moldovenilor – menţionată cu dreptate de mulţi astăzi, – la starea deplorabilă în care a ajuns şi care priveşte, îndeosebi, comunicarea nemijlocită, limba vie a populaţiei băştinaşe de diferite profesii şi nivele de cultură. În limba curentă se neglijează şi astăzi încă mijloacele expresive autohtone fie din neştiinţă (mai ales în domeniile terminologiei de specialitate), fie pur şi simplu din dorinţa de a demonstra cunoaşterea elementelor din limba rusă ce se impunea ca limbă oficială de prestigiu. În felul acesta, în locul unei limbi naţionale corecte şi expresive se cultiva un surogat inadmisibil al acesteia.

În al treilea pătrar (1965-1990) se face simţită tot mai mult o redeşteptare a conştiinţei naţionale, care culminează de acum în perioada restructurării prin actul de curaj al intelectualităţii noaste cu recunoaşterea identităţii etnolingvistice moldo-române şi a reflectării ei nemijlocite în grafia latină. Aşa ceva nu era cu putinţă până la această perioadă în condiţiile regimului administrativ de comandă, când erau încă prea aproape anii groaznici ai represiunilor, când era încă înăbuşită cu forţa orice tendinţă de renaştere a conştiinţei naţionale.

După 1985, datorită unei largi deschideri spre democraţie şi unei pronunţate tendinţe de respectare a drepturilor tuturor popoarelor, problemele limbii, literaturii, istoriei, culturii în general, încep a fi rezolvate în strictă corespundere cu tradiţiile istorice, cu datinile entităţii etnice respective.

– În cartea Dvs. despre Creangă şi în alte studii porneaţi de la I. Heliade Rădulescu, adică, în fond, de la ideea identităţii moldo-române. Exprima-

tă tot mai camuflat, ideea aceasta până la urmă pare a fi dispărut cu totul din lucrările Dvs. Ce s-a întâmplat? Schimbare de poziţie? Sau în condiţiile grele ale stalinismului şi stagnării aţi recurs la o reticenţă diplomatică?

– Ceea ce m-a atras, îndeosebi, în concepţia lui Heliade era străduinţa lui de apropiere a limbii literare de vorbirea vie a contemporanilor, care se cerea a fi reflectată şi în scris: „...pentru ce să nu scriem pentru cei ce trăiesc, iar nu pentru cei morţi?”, afirma el cu hotărâre, vizându-i, fără îndoială, pe latiniştii etimologişti în ortografie, care „n-au scris pentru ţărani şi n-au pornit în rândul întâi de la tradiţia naţională în mare parte ţărănească, a noastră, ci au plecat de la Roma cezarilor de odinioară” (N. Iorga). Acelaşi Heliade sublinia: „Scrieţi cum să înţeleagă contemporanii, dacă scrieţi pentru ei”. Asemenea opinii, ca şi realizarea lor în practică, aveau răspândire din ce în ce mai largă în acele vremuri în limba literară, comună, atât în Muntenia, cât şi în Moldova. În acest mod, cea mai clară şi mai consecventă tendinţă democratică s-a impus prin I. Heliade Rădulescu, N. Bălcescu, I. Ghica ş.a. în Muntenia, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Al. Russo, M. Kogălniceanu ş.a. în Moldova. Stabilirea normelor literare unice s-a bazat pe contribuţia intelectualilor atât munteni, cât şi moldoveni. Acest lucru se explică prin faptul că în secolul al XIX-lea, mai ales după unirea principatelor (1859), se formase deja o limbă literară comună, în care rolul de primă importanţă în privinţa normelor gramaticale (morfologice, sintactice) l-au jucat scrierile cărturarilor moldoveni, începând cu cronicarii (Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce ş.a.) şi terminând cu scriitorii clasici (Gr. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă ş.a.), iar în privinţa normelor fonetice – rostirea muntenească, reflectată în scrierile cronicarilor munteni (M. Moxa, Radu Hrizea Popescu, Radu Greceanu) şi mai ales la scriitorii clasici (V. Cârlova, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, I. L. Caragiale ş.a.).

Punând la bază hărţile *Atlasului lingvistic român*, acad. Em. Petrovici a demonstrat convingător că multe din particularităţile limbii române literare contemporane aparţin graiurilor moldoveneşti. Câteva exemple. Limba literară a admis pentru formele morfologice de persoana III singular de la conjugarea IV a verbelor cu rădăcina în *-j-*, *-ş-* nu terminaţia muntenească (*îngrijaşte, păşaşte*), ci pe cea moldovenească (*îngrijeşte, păşeşte*). Pentru verbele de conjugarea II şi III sunt admise nu formele munteneşti comune pentru persoana III singular şi plural (*el bea – ei bea, el spune – ei spune*), ci formele moldoveneşti distincte (*el spune – ei spun, el bea – ei beau*). În graiurile munteneşti, la verbul *a spune* forma de persoana I singular coincide cu cea de persoana II singular (*eu spui, tu spui*), pe când în moldoveneşte şi în limba literară lipseşte această coincidenţă (*eu spun, tu spui*). Se diferenţiază şi unele forme de imperfect şi viitor (forma II): munteneşte – *ei făcea, ei are să facă;* moldoveneşte şi în limba literară – *ei făceau, ei au să facă.* În graiurile munteneşti apar forme de prezent

ca *eu voi, pociu, crez,* pe când în moldoveneşte şi în limba literară – *eu vreau, pot, cred.* Merită a fi pomenit şi faptul că Ienăchiţă Văcărescu, în cea dintâi gramatică română tipărită (1787), sublinia că „fraţii moldoveni păzesc regula mai cu scumpătate". Scrierile munteanului T. Arghezi şi cele ale moldoveanului M. Sadoveanu includ mijloace expresive trainice şi capabile de a reda idei şi fapte privind nu numai trecutul neamului, ci şi timpurile noastre. Nu e de uitat nici contribuţia scriitorilor ardeleni I. Slavici, G. Coşbuc, L. Rebreanu, care au recurs în operele lor la multitudinea de cuvinte, forme, construcţii, bune atât în trecut, cât şi în zilele noastre, utilizate pe întreg arealul lingvistic est-romanic. Aceasta e o dovadă despre acţiunea netăgăduită de întrepătrundere a graiurilor romanice din incinta Carpaţilor în procesul de formare şi stabilizare a limbii literare unice. În asemenea condiţii nu trebuie să ne mire statornicirea unităţii lingvistice moldo-române şi consolidarea ei, în special în secolul XIX şi cel următor, datorită mai ales contribuţiei substanţiale a scriitorilor clasici din toate ţinuturile. În epoca actuală limba normată manifestă tot mai mult tendinţe vădite de a-şi lărgi domeniul comun de utilizare a mijloacelor expresive şi de a-şi reduce mereu particularităţile cu caracter dialectal, proprii vorbirii vii din uzul maselor populare de astăzi.

În ce mă priveşte, m-am străduit ca ideea unităţii lingvistice moldo-române să fie mereu prezentă, dar în forme, bineînţeles, acceptabile în vremile de grea cumpănă. Acest lucru e reflectat atât în lucrările lexicografice, cât şi în monografia consacrată latinei populare (Moscova, 1974), unde pentru fiecare caz se citează aceleaşi forme, diferite doar prin grafia lor. Se înţelege, că în condiţiile stalinismului şi stagnării în vorbele noastre mustea în surdină şi disperarea, căci declararea deschisă a identităţii lingvistice moldo-române putea avea consecinţele cele mai păgubitoare. Aveam exemplul viu al multor popoare sovietice (tătarii din Crimeea, nemţii de pe Volga, cecenii şi inguşii din Caucaz ş.a.), care au plătit scump pentru echitatea socială şi naţională spre care tindeau. Ne aflam atunci parcă în faţa unui zid enorm, când nu poţi nici să speri, nici să desperezi până la capăt..., dar şi să te dai cu capul de acest zid, tot nu putea aduce niciun folos. De aceea am făcut ceea ce se putea face într-un regim, care ameninţa în orice moment, în orice clipă fiinţa nu numai a unui individ izolat, ci şi a unui popor întreg. Pe acele vremuri se cerea nu numai reticenţă diplomatică, ci recurgerea la limba lui Esop, pentru ca lucrurile, trecute oarecum sub tăcere, să fie înţelese de cei pe care îi priveau direct.

– Aţi avut de suferit în perioada stagnării, fiind scos din postul de director al Institutului de limbă şi literatură al Academiei. Aţi fost atacat în timpul restructurării. Cum explicaţi acum aceste oscilaţii în aprecierea activităţii Dvs.?

– Am avut mari neplăceri încă pe când eram director-adjunct al Institutului, când unii „habotnici” au căutat să-mi însceneze procese de naţionalism, în legătură cu faptul că spusesem undeva, că amestecul de limbi (Sprachmischung, spun nemţii, care nu se cade a fi confundat cu bilingvismul, înţeles ca o cunoaştere conştientă a două limbi) poate duce la înghiţirea treptată şi dispariţia totală a unei limbi, care din diverse motive de natură economică, politică şi culturală se află pe poziţii mai slabe faţă de o limbă, vorbită de un colos. Devenit director, am fost mereu şicanat şi chiar urmărit în toate acţiunile mele, mai ales în timpul participării la congresele internaţionale: de slavistică (Moscova, 1958), de lingvistică generală (Bucureşti, 1967), de limbi şi literaturi romanice (Bucureşti, 1968). De aceea am şi renunţat apoi să mai particip la asemenea întruniri. Potentatul de atunci din republica noastră nu o dată afirma în mod oficial, că s-or duce pe ceea lume „gimnaziştii” (adică cei cu studii liceale, intelectualii basarabeni) şi se vor şterge orice urme de limbă, literatură, istorie, cultură a poporului de pe aceste meleaguri. Tendinţa aceasta, distrugătoare pentru însăşi fiinţarea neamului nostru, despotul de atunci al moldovenilor a realizat-o mereu, prin schimbarea sau denaturarea numirilor de sate, oraşe, străzi, prin schimonosirea numelor de familie ale multor moldoveni. Nu mai vorbim de rusificarea completă a administraţiei, a tuturor instituţiilor din Moldova Sovietică, mai ales datorită imigraţiei şi instalării în posturile de conducere a nemoldovenilor. Circula pe atunci chiar zicala, că „şeful” ura pe toţi aceia numele de familie al cărora se termină în *-anu, -eanu*: *Cornovanu, Corobceanu, Testemiţeanu, Corlăteanu.* Pe mine m-au „răbdat” doar ca profesor de limba moldovenească şi latina populară la Universitate – timp de 42 de ani, şi colaborator la Academie – timp de 43 ani. În toată activitatea mea ştiinţifică şi pedagogică m-am străduit să menţin „aurita cale de mijloc” horaţiană, cumpănită şi îndelung chibzuită, ţinând mereu seama – poate chiar inconştient – de un proverb al lui Solomon: „Înţelepciunea se preţuieşte mai mult decât mărgăritarele şi niciun lucru de preţ nu se poate asemăna cu ea”.

În 1987-1988 m-am lăsat, iarăşi, influenţat de aparatul administrativ de comandă, scriind cam în grabă, fără o meditaţie mai profundă şi în condiţii dificile de sănătate, articolul despre etapele dezvoltării limbii moldoveneşti, care a fost criticat – în multe privinţe pe bună dreptate –, deşi cine-l studiază mai atent, fără exces de emoţii, poate afla acolo şi unele lucruri care, fiind propuse atunci prin mijloace, ca să zicem aşa, paşnice, se realizează acum (tot cu anevoinţă) prin acţiuni mai energice (predarea limbii republicii în toate instituţiile de învăţământ mediu şi superior, introducerea terminologiei noastre ştiinţifice şi tehnice în vorbirea vie a maselor largi, folosirea în relaţiile zilnice, în documentaţia oficială a limbii naţionale pe întreg teritoriul republicii etc.). M-am străduit să conving populaţia nemoldovenească a R.S.S.M. să înveţe limba populaţiei băştinaşe, invocând şi părerile celor mai distinşi savanţi ruşi, autori-

tatea hotărârilor C.C. al P.C. al Moldovei privitoare la însuşirea limbii moldoveneşti de către nemoldoveni. Insistenţa aceasta însă n-a avut efectele scontate.

De aceea, am primit cu îndreptăţită satisfacţie adoptarea de către Sovietul Suprem al R.S.S.M., în august 1989, a legilor privitoare la limba de stat, unitatea moldo-română de limbă şi trecerea la grafia latină. Sunt hotărâri istorice, care trebuie să aibă efecte salvatoare pentru însăşi existenţa neamului nostru. Declaraţiile de stare înfloritoare, făcute pe vremuri şi de colaboratorii ştiinţifici (inclusiv de mine), şi de unii scriitori, şi de unii jurnalişti, se refereau în special la situaţia din literatura şi din lingvistica noastră, care se aflau la un nivel relativ satisfăcător (confirmat de multe opere literare şi lucrări ştiinţifice scrise la un nivel unional), şi nu la starea limbii vii, care se afla într-un mare impas, mai ales datorită procesului de „macaronizare”, de amestec al elementelor moldoveneşti cu cele ruseşti. În această privinţă, într-adevăr, situaţia era – şi de fapt mai este şi astăzi – catastrofală, întrucât poate duce până la urmă la pieirea limbii noastre, asimilată fiind de limba oficială de prestigiu unional şi mondial. Eram convins înainte şi cu atât mai mult cred astăzi că există o conştiinţă a limbii materne, aflată în străfundurile entităţii noastre ca neam, un element psihologic şi social, care nu poate să rămână mult timp în umbră şi să nu se ivească la lumină. Exprimarea corectă şi responsabilă a fiecărui vorbitor apare ca o condiţie *sine qua non* a liniştii sufleteşti şi a înţelegerii între toţi membrii poporului nostru muncitor, ţinând bine minte că munca – gândirea – limba constituie o trinitate a existenţei omului în cadrul entităţii sale naţional-lingvistice, stabilite istoriceşte în decursul evoluţiei noastre multiseculare.

– După recunoaşterea la nivel de stat a identităţii moldo-române de limbă, a statalităţii limbii noastre naţionale şi a revenirii la grafia latină prin ce mijloace şi cum, după părerea Dvs., ar putea spori însuşirea normelor de utilizare adecvată a bogăţiei lexicale caracteristice limbii noastre literare, de pronunţare corectă, a normelor morfologice şi a celor sintactice şi aplicarea lor în vorbirea vie a maselor populare din R.S.S.M.?

– În primul rând, se cere sporirea eficacităţii proceselor de predare a limbii şi literaturii noastre în toate şcolile secundare cu prevederea obligatorie a examenelor respective. Nu mai vorbim de faptul că în aceste şcoli limba noastră trebuie să circule ca mijloc de conversaţie în toate împrejurările. Se ştie că mai înainte şi chiar acum în şcolile moldoveneşti elevii, ieşind la recreaţie, conversează aproape exclusiv în limba rusă, fiind deprinşi aşa de mediul ambiant. În instituţiile de învăţământ superior, în toate fără excepţie (medicină, politehnică, agricultură etc.), precum şi în cele medii de specialitate materiile de studiu să fie predate doar în limba de stat, iar în grupele ruseşti aceasta să se predea în aşa măsură ca, terminând institutul respectiv, absolventul nemoldovean să fie în stare a conversa în moldoveneşte la specialitatea sa, folosind terminologia de rigoare, cu toţi aceia cu

care va veni el în contact în activitatea sa ca specialist (medic, agronom, tehnic, învăţător, jurnalist etc.). Reprezentanţii altor naţionalităţi, care îşi fac acum serviciul în diferite instituţii şi nu cunosc limba de stat, să fie incluşi, în corespundere cu legile adoptate de Sovietul Suprem al R.S.S.M., în cercurile de însuşire practică a limbii noastre. Se mai impune acţiunea consecventă de revenire la denumirile tradiţionale ale satelor, oraşelor, străzilor din republică, iar localităţile noi să capete numiri specifice pentru ţinuturile noastre. E necesară o activitate intensă de corijare oficială (în paşapoarte şi alte documente) a tuturor numelor de familie. În legătură cu aceasta e nevoie de editarea urgentă a unor îndreptare toponimice şi antroponimice cu includerea unităţilor onomastice corecte, care să fie obligatorii pentru toate organele administrative. Se înţelege că un rol de primă importanţă trebuie să-l joace documentaţia oficială, redactarea în limba de stat a tuturor actelor administrative, începând cu hotărârile organelor republicane şi terminând cu ale celor săteşti. Este absolut necesară publicarea de dicţionare speciale nu numai de terminologie ştiinţifică şi tehnică, ci şi administrativă, juridică etc. Consider că pe lângă Centrul Republican de Terminologie sau pe lângă alte instituţii trebuie să fie oficii speciale, care să dirijeze şi să coordoneze în mod unitar toată această activitate de introducere a limbii de stat în toate instituţiile din subordinea R.S.S.M. (dispoziţii, firme, numiri de străzi, persoane etc.).

* * *

Terminând cu răspunsurile la întrebările puse, aş dori în încheiere să mă adresez – miilor de foşti elevi şi studenţi, pe care i-am avut în cei peste 40 de ani de activitate ştiinţifică şi pedagogică, precum şi altor concetăţeni, care, într-un fel sau altul, cunosc lucrările şi acţiunile mele – cu vorbele bătrânului şi înţeleptului nostru străstrămoş, Marcus Tullius Cicero: *Ego plus quam feci, facere non possum*, adică „Mai mult decât am făcut, n-am putut să fac”.

Tuturor foştilor mei învăţăcei, cărora m-am străduit să le menţin trează conştiinţa de neam şi care trudesc acum în mai toate aşezămintele de cultură (şi nu numai în acestea!) din R.S.S.M. (şi din alte republici), le doresc din toată inima să-şi găsească fericirea în activitatea lor multiaspectuală de propagare şi cultivare a nepieritoarelor frumuseţi ale limbii noastre materne, de cunoaştere şi a altor limbi din ţara noastră şi din străinătate, de participare activă la toate acţiunile de înnoire ce se realizează în epoca de restructurare, de unire şi consolidare a forţelor intelectuale întru prosperarea economiei, culturii şi a graiului nostru strămoşesc. Să ţină însă cont de un gând exprimat de marele istoric N. Iorga: „Nimic mai simpatic decât omul între douăzeci şi patruzeci de ani, care crede că în fiecare din buzunarele sale se găseşte o doctrină şi e de ajuns ca doctrina să iasă din buzunarul său pentru a

lumina ca lumina soarelui şi, astfel, naţia lui întreagă să devină fericită".

Le doresc tuturor discipolilor mei să aibă deplină satisfacţie morală, îndeplinindu-şi conştiincios datoria, dictată de responsabilitatea lor în faţa generaţiilor viitoare pentru păstrarea şi dezvoltarea comorilor spirituale şi materiale ale neamului.

Iară eu voi năzui ca şi de acum înainte să activez în limita posibilităţilor fizice şi intelectuale pentru a face ca graiul nostru scump să trăiască, continuând să fie izvor de alinare şi de bucurii pentru contemporani şi pentru cei ce vor veni după noi.

Însufleţit de versul eminescian, un poet din Banatul sârbesc, Ion Ianoş, intona de curând cu mare inspiraţie: „Doina nu e numai cântec / Doina este un descântec / Frumuseţe şi speranţă / Dragostea ce ne înalţă. / Dorul este o trăire / un fior de nemurire / Între Cosmos şi Fiinţă / Între om şi suferinţă / A fi om de omenie / Este jertfă şi frăţie / Legătură de iubire / Între ins şi omenire".

Prin aceste concepte (doină, dor, omenie) ne exprimăm noi, de fapt, tot ce avem mai de preţ şi mai scump în viaţă – străduinţele veşnice spre frumosul etern, spre cunoaştere a Universului, spre relaţii umane în cel mai înalt grad.

Dixi et salvavi animam meam!

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 4, 1990, p. 64-73

„ATRIBUIREA DENUMIRII DE LIMBA ROMÂNĂ PENTRU NOŢIUNEA DE LIMBA LITERARĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA NU ŞTIRBEŞTE NICI AUTORITATEA ŞI NICI DEMNITATEA NIMĂNUI”

(Alexandru Bantoş – Nicolae Corlăteanu)

– Stimate domnule academician, aţi participat, împreună cu dnii Silviu Berejan, Nicolae Bileţchi, Anatol Ciobanu şi Haralambie Corbu, la elaborarea opiniei specialiştilor-filologi ai Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova privind denumirea limbii noastre. Răspunsul formulat şi acceptat apoi în unanimitate la şedinţa lărgită a Prezidiului Academiei din 9 septembrie 1994 constituie pe drept cuvânt o victorie a oamenilor de ştiinţă de la noi, cea mai temerară acţiune din istoria lingvisticii basarabene. De la înălţimea acestei „redute” vă invităm la o discuţie retrospectivă... Aşadar, dle academician, în calitatea Dumneavoastră de martor al istoriei noastre din ultima jumătate de secol, cum apreciaţi evoluţia mişcării pentru renaşterea naţională de la sfârşitul anilor ’80? Cum credeţi, ce va rămâne în istorie din efortul general de a proiecta un alt destin Republicii Moldova?

– Nu este de competenţa mea să vorbesc despre destinul istoric al Republicii Moldova. Cât priveşte rolul mişcării pentru renaşterea naţională de la sfârşitul anilor ’80 ai secolului nostru în istoria culturii, literaturii şi lingvisticii, consider că ea a însemnat o adevărată revelaţie, o descoperire de idei şi concepţii noi, mai ales pentru generaţiile mai tinere.

E vorba despre un proces de modernizare a mijloacelor de expresie, a concepţiei privitoare la dezvoltarea literaturii, a culturii noastre. Modernizarea limbii şi a culturii în Republica Moldova înseamnă, de fapt, o revenire la trecut, la însuşirea deplină a moştenirii clasice literare, despre care nu se poate spune că nu se vorbea şi după 1940, mai ales în anii ’50-’60, dar acest patrimoniu cultural era prezentat cu multe rezerve, fiind divizat în cel din dreapta Prutului, adică din Moldova istorică, pe de o parte, şi în cel din Basarabia şi Transnistria, pe de alta, unde se studiau cărturarii Varlaam şi Dosoftei, cronicarii moldoveni, dar nu se pomenea activitatea culturală a diaconului Coresi, care a pus bazele limbii literare româneşti prin traducerile mai multor cărţi bisericeşti în limba slavă şi română. Aceasta numai din cauza că el îşi tipărise lucrările la Târgovişte şi Braşov. Dintre cronicari se studiau numai Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, dar erau

uitate cronicile lui Constantin Cantacuzino stolnicul, Radu Hrizea Popescu, cea anonimă brâncovenească. Perioada clasică a literaturii era reprezentată doar prin C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, B.-P. Hasdeu ş.a., dar nu se vorbea despre părintele limbii şi literaturii române, I. Heliade Rădulescu, care împreună cu C. Negruzzi şi cu ardeleanul G. Bariţiu au stabilit normele limbii literare de pe întregul masiv romanic oriental. Nu mai vorbim despre scriitori ca M. Sadoveanu, L. Rebreanu, L. Blaga, ale căror opere erau puse la index. În felul acesta firul tradiţiei literar-culturale era rupt.

– Se ştie însă că între tradiţie şi modernitate există o legătură indisolubilă. Dacă aceasta lipseşte, are loc o izolare de tradiţie, iar modernizarea mijloacelor expresive devine efemeră, incompletă.

– Exact! Şi atunci se recurge la o imitare sau un împrumut direct nemotivat. Or, meritul mişcării noastre naţionale are la temelie tendinţa activă de a realiza o îngemănare reală şi completă a tradiţiei în toată complexitatea ei cu modernizarea resurselor de vocabular, cu pronunţia şi sintaxa limbii literare naţionale româneşti. Modernizarea poate şi trebuie să respire aerul, să simtă atmosfera vitală a tradiţiei literare şi culturale de pe întregul masiv dacoromân. S-ar putea spune că e vorba de realizarea unei tradiţii moderne, ţinându-se cont de progresul ştiinţific, tehnic, cultural al zilelor noastre şi prevăzându-se în măsura posibilităţilor – în virtutea faptelor prezente – evoluţia evenimentelor viitoare.

– Chiar după ce au fost aduse – în special în 1994 – suficiente şi mult prea convingătoare argumente ştiinţifice privind unitatea limbii române, unii politicieni din republică, sfidând adevărul, mai continuă să susţină că realităţile istorice, sociale, politice ce au survenit după 1812 au determinat apariţia în Basarabia a unei limbi diferită de cea de peste Prut. Dumneavoastră, domnule academician, care cunoaşteţi legităţile de constituire a unei limbi, ce aţi avea de spus în problema dată?

– Consolidarea fundamentului, dezvoltarea şi perfecţionarea unei limbi literare – care constituie chintesenţa, forma sublimată a unei limbi naţionale – nu au loc în zece sau o sută de ani de existenţă. Secole întregi le-au fost necesare celor mai diverse popoare ca să ajungă la stabilizarea normelor literare. Două exemple în această privinţă: francezilor le-au trebuit opt secole ca să ajungă la scriitorii clasici – P. Corneille, J. Racine şi J.-B. Molière – consideraţi modele de folosire a mijloacelor expresive ale limbii franceze, devenită limbă literară, iar ruşii au avut nevoie de cinci secole ca să citească şi să scrie aşa ca A. Puşkin, F. Dostoievski, L. Tolstoi.

De la primele texte scrise în limba română şi până la clasicii literaturii române au trecut nu mai puţin de patru sau cinci secole. Până la 1812 limbajul vorbit pe teritoriul dintre Prut şi Nistru, precum şi dincolo de Nistru, a fost inclus în procesul general de dezvoltare a limbajului vorbit pe tot arealul romanic

est-european. După acea dată limbajul vorbit în Basarabia timp de 106 ani s-a dezvoltat incidental, cu intermitenţe, fără să participe efectiv la perioada clasicismului român, neavând posibilitatea – aflându-se în condiţii vitrege – să dea la iveală anumiţi scriitori ce ar fi putut pune bazele unei noi limbi literare, deosebite de cea română. În Basarabia şi în Transnistria au rămas să fie în uz mijloacele de conversaţie sub forma unor graiuri ale subdialectului moldovenesc, care – ca element component alături de celelalte graiuri dacoromâne – era inclus peste Prut în limba literară română.

– Deşi prin anii ’20 ai secolului al XIX-lea în Basarabia s-au deschis unele şcoli în limba băştinaşilor, a fost editat şi un abecedar moldovenesc, au fost tipărite cărţi bisericeşti în limba noastră, după un timp relativ scurt a început procesul de rusificare masivă, de altfel ca şi în oricare altă gubernie ţaristă.

– În cunoscuta sa lucrare din 1952 academicianul rus Vl. F. Şişmariov descrie amănunţit acest proces. Din 1878 Prutul a fost închis, devenind un hotar de netrecut. Abia după 1905 s-au făcut simţite şi în Basarabia unele semne timide de renaştere naţională, inclusiv predarea limbii materne a moldovenilor în şcoli, însă fără prea mari rezultate, din cauza revenirii din şoc a ţarismului, care, până la urmă, s-a prăbuşit, în 1917. Între 1918 şi 1940 limbajul vorbit în Basarabia a fost inclus din nou în procesul general de dezvoltare a limbii române, dar cu o restanţă de 106 ani de existenţă precară în timpul rusificării ţariste, care a continuat, poate chiar mai intensiv, în timpul dominaţiei totalitarismului (1940-1989). Este o realitate istorică pe care trebuie s-o conştientizăm şi care impune, în special acum, îmbinarea strânsă a tradiţiei cultural-lingvistice a patrimoniului naţional general românesc cu ceea ce s-a conservat în vorbirea maselor populare ale românilor din Basarabia şi Transnisnistria din timpurile de stăpânire rusească şi sovietică. Vl. F. Şişmariov sublinia în mod deosebit că, deşi populaţia băştinaşă din R.S.S. Moldovenească se află în strânse legături cu ruşii şi cu alte popoare, ea nu trebuie să uite că vorbeşte o limbă romanică dominată de legile sale interne. Savantul rus atribuia un mare rol scriitorilor în statornicirea normelor unei limbi, dar nici în prima, nici în a doua perioadă în Basarabia n-a apărut vreun scriitor de talia clasicilor, care să poată fi considerat întemeietor al unei limbi literare, vorbirea de aici menţinându-se doar la nivel de grai sau subgrai.

– În opinia unora denumirea limbii nu contează şi implementarea ei în viaţa social-politică a statului moldovenesc nu poate avea niciun fel de repercusiuni. Ce părere aveţi Dumneavoastră în acest sens? Care sunt dificultăţile ce pot surveni în şcoala de toate treptele după legiferarea glotonimului „limba moldovenească”?

– Odată cu legiferarea glotonimului „limba moldovenească” în şcolile de toate gradele se creează o mare încurcătură – aş spune chiar harababură. Elevilor

şi studenţilor de la toate specialităţile li se spunea odinioară că limba noastră e cea română, manualele erau intitulate la fel. Iar la 1 septembrie 1994 învăţătorul şi profesorul au fost puşi în situaţia stupidă de a le spune discipolilor că obiectul şi-ar fi schimbat denumirea. Şi aceasta se întâmplă după ce Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova, atât înainte, cât şi după votarea din Parlament, s-a pronunţat absolut clar, fără echivoc, că limba de stat urmează să fie numită limba română, fapt motivat istoric şi ştiinţific.

– Din momentul angajării generale în inutila discuţie despre „corectitudinea" denumirii limbii noastre, am intrat într-o fază când este, se pare, tot mai mult neglijată cultivarea limbii. Radioul, televiziunea, ziarele şi revistele abordează doar sporadic problema. Ce ar trebui să întreprindem în acest context la nivel republican, cum ar putea fi orientate şi concentrate forţele pentru a demara la un nivel nou, calitativ, procesul de îngrijire a limbii vorbite şi scrise, lărgind, astfel, sfera ei de funcţionare?

– Într-adevăr, din cauza ezitării în legătură cu denumirea limbii noastre se constată o anumită neglijare a procesului de cultivare a limbii. În această situaţie, chiar dacă mai există pentru cineva unele nesiguranţe privind denumirea ei, pentru toţi este absolut clar că normele literare (fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale) sunt unice pentru limba noastră de pe tot întinsul spaţiului dacoromân. De aceea procesul de cultivare a limbii (la radio, TV, în ziare, reviste, lucrări aparte etc.) trebuie intensificat, pentru a face să pătrundă normele literare cât mai adânc în toate păturile de vorbitori (de pronunţare, anumite forme morfologice, construcţii sintactice, elemente de vocabular). În acest mod se va lărgi şi funcţionarea plenară a limbii române literare în Republica Moldova. Important este însă ca fiecare cetăţean al republicii noastre să simtă că este liber într-o ţară democratică, să se considere un demn urmaş al atâtor oameni de seamă – D. Cantemir, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, L. Blaga ş.a. – cunoscuţi în multe ţări din lume şi care au dus gloria neamului nostru, a limbii şi literaturii române pe întregul glob pământesc.

– Un vechi dicton spune: *Nec regnum non est supra gramaticos*. Altfel zis, dacă e să ne referim la situaţia de la noi, Parlamentul nu este investit cu dreptul de a stabili legi pentru gramatică, nu are dreptul să neglijeze adevărul ştiinţific, unanim recunoscut. Ce ar trebui să întreprindă oamenii politici de la Chişinău pentru a ieşi din impasul în care s-au pomenit după impactul cu ştiinţa?

– Răspunsul la această întrebare vreau să-l anticipez cu următoarea remarcă. La Consiliul catolic din oraşul elveţian Konstanz din 1414 împăratul roman german Sigismund de Luxemburg, deşi promisese nevătămarea reformatorului ceh Jan Hus, a încuviinţat arderea de viu pe rug a acestuia. Din aroganţă, împăratul – atunci când arhiepiscopul Placentius l-a corectat pentru o greşeală grama-

ticală – i-a replicat: *Ego sum rex romanus et supra grammaticam* („Sunt împărat roman şi mai presus de gramatică”). Prelatul i-a răspuns: *Caesar non est supra gramaticos* („Împăratul nu este mai presus de gramatici”). M-aş încumeta să afirm că Parlamentul nostru a abuzat de drepturile sale când şi-a asumat răspunderea de a fixa denumirea limbii literare, care nu trebuie confundată nicidecum cu vorbirea obişnuită, de conversaţie în familie, pe stradă, în alte situaţii similare, vorbire care în ştiinţa limbii se numeşte dialect, subdialect, grai, subgrai etc. B.-P. Hasdeu sublinia că funcţia principală a limbii literare este „de a unifica toate dialectele, de a şterge sau cel puţin a slăbi provincialismele, de a spori puterea graiului din statul întreg printr-o centralizare cam analoagă cu centralizarea cea menită a mări forţa administraţiei”.

Limba literară are un caracter supradialectal, ea absoarbe din dialecte şi graiuri tot ce prezintă valoare expresivă. Ea selecţionează în mod conştient, prin intermediul creaţiilor literare, lucrărilor ştiinţifice, elementele lingvistice care coexistă în limba naţională la etapa actuală sau fac parte din rezerva lingvistică a trecutului. În raport cu limba literară dialectul (cu toate subdiviziunile sale) se află cam în aceleaşi relaţii ca şi melodiile populare moldoveneşti („Am un leu şi vreu să-l beu”, „Ciocârlia” ş.a.) cu elementele componente iniţiale întrunite în mod genial de G. Enescu în *Rapsodiile sale*, în *Sonata a III-a* (pentru vioară şi pian „în caracter popular”), în suita a III-a *Sătească* pentru orchestră, în suita pentru vioară şi pian *Impresii de copilărie* etc. G. Enescu a realizat o sinteză genială între melosul popular românesc şi marile tradiţii muzicale europene, ajungând la o surprinzătoare originalitate de limbaj general european, bazată pe valorificarea potenţelor expresive ale cântecelor populare româneşti din Moldova.

Comparaison n’est pas raison, spun francezii, şi totuşi cred că perfecţionarea limbii literare româneşti i-a dat posibilitate marelui Eminescu să creeze opere nemuritoare prin împletirea potenţelor expresive ale tuturor graiurilor şi subgraiurilor de pe tot cuprinsul românesc, incluzând şi Moldova, şi Muntenia, şi Transilvania, şi Basarabia, şi Bucovina ş.a.m.d. A apărut şi s-a dezvoltat acea muzicalitate tulburătoare şi armonie în spirit folcloric ce dăinuieşte de veacuri, au fost făurite capodopere ale literaturii noastre şi s-au creat posibilităţi de exprimare pentru toate noţiunile ştiinţifice şi tehnice specifice contemporaneităţii.

În toate ţările lumii de aceste probleme filologice s-au ocupat de-a lungul veacurilor instituţii speciale, academii, aşezăminte de învăţământ şi tot felul de organizaţii de cultură.

În primele articole ale regulamentelor unor asemenea instituţii (începând cu Academia dei Lincei de la Roma, înfiinţată în 1603; Academie Française, 1635; Royal Society (Londra), 1662; Academia din Madrid, 1713; Academia din Petersburg, 1725 ş.a.) se arăta că scopul principal al academicienilor este studierea problemelor privitoare la limba şi literatura ţărilor respective.

La 1 aprilie 1886 a fost semnat decretul de înfiinţare a Societăţii Literare Române, iar la 1 august 1867, la deschiderea acestei Societăţi (devenită în 1879 Academia Română), a fost adoptat regulamentul, al cărui prim articol suna astfel: „Se va forma în Bucureşti o Societate literară cu misiunea specială:

a) de a determina ortografia limbii române;

b) de a elabora gramatica limbii române;

c) de a începe şi a realiza lucrarea dicţionarului român".

Vreau să spun prin aceasta că problemele de ştiinţă sunt de competenţa forurilor ştiinţifice. Şi numai a lor.

– Dle academician, cum ar putea fi spulberate o dată şi pentru totdeauna speculaţiile ce se fac în jurul problemei denumirii limbii noastre?

– Denumirea unei limbi nu poate fi decretată, ea rezultă din conceptul şi definiţia de limbă literară – forma superioară a oricărei limbi naţionale –, spre deosebire de dialecte, subdialecte, graiuri, subgraiuri, care pot fi diverse (moldovenesc, muntean, ardelean, crişean, bănăţean, maramureşean etc.), indiferent de faptul dacă ultimele sunt sau nu vorbite în state aparte. Cred că atribuirea denumirii de limba română pentru noţiunea de limba literară în Republica Moldova nu ştirbeşte cu nimic nici autoritatea şi nici demnitatea nimănui. Ea are însă avantajul că prin această recunoaştere avem tot dreptul de a folosi întreaga moştenire clasică literară şi lingvistică din spaţiul est-romanic, se creează posibilitatea de a pătrunde mai lesne şi mai adânc în contextul general european, în care limba română nu este în niciun chip pusă la îndoială. Trebuie să înţelegem cu toţii, o dată şi pentru totdeauna: încercările întreprinse în perioada sovietică de a crea o nouă limbă romanică diferită de română n-au dat niciun fel de rezultate.

– În continuare vă rog să vă referiţi la corelaţia dintre principialitate, consecvenţă în promovarea adevărului ştiinţific şi putere. Au putut oare oamenii noştri de ştiinţă, mulţi dintre ei oneşti, de la '40 încoace să impună adevărata denumire a limbii sau premisele reale au apărut abia acum câţiva ani?

– Puterea politică a unui singur partid – în condiţiile unei democraţii veritabile, care se extinde tot mai mult pe întregul glob pământesc –, deşi poate să se impună pentru o anumită perioadă şi în domeniul literar lingvistic (în cazul nostru – la denumirea limbii), – tocmai datorită faptului că nu se sprijină pe argumente, pe dovezi ştiinţifice şi adevăr, pe cunoaşterea istoriei, a faptelor concrete ale limbii noastre şi a multor alte limbi, nu are şanse de izbândă definitivă, ci doar temporară. Oamenii de ştiinţă nu pot fi acuzaţi de lipsă de principialitate sau de onestitate într-o anumită perioadă a vieţii lor. În condiţiile de absolutism politic şi de dictatură era vorba de evitarea unor consecinţe nefaste, adeseori chiar tragice, consecinţe referitoare nu numai la anumite persoane, ci chiar la popoare întregi, care puteau fi supuse deportărilor, surghiunurilor, exterminării fizice. În asemenea

împrejurări se recurgea la limbajul lui Esop, pentru a se evita unele afirmaţii directe, deşi aluziile de multe ori erau înţelese adecvat de cei vizaţi direct. În acele condiţii, era greu să menţii trează conştiinţa de neam şi de credinţă, de apartenenţă la unul şi acelaşi popor, la una şi aceeaşi entitate naţională. Încă înţeleptul călugăr şi medic al Evului Mediu francez François Rabelais, care credea în esenţa umană şi în ştiinţa generatoare a progresului, afirma pe bună dreptate că „ştiinţa fără conştiinţă înseamnă ruina sufletului”.

– Domnule academician, în ce context limba vorbită şi scrisă în stânga Prutului ar putea să funcţioneze nestingherit, să atingă nivelul de dezvoltare din dreapta Prutului?

– Neavând posibilitatea de a se dezvolta liber, în strâns contact cu matca românească în perioada 1812-1918 şi apoi în anii de stăpânire sovietică, limbajul vorbit şi mai ales limba literară au fost lipsite de o evoluţie normală, în special în privinţa îmbogăţirii vocabularului cu caracter romanic, a însuşirii terminologiei ştiinţifice şi tehnice. Limbajul vorbit pe malul stâng al Prutului şi mai ales pe cel al Nistrului a fost inundat de multe elemente alogene ruseşti, forme calchiate, cuvinte create artificial, care ameninţau destrămarea lui completă în lipsa tradiţiei lingvistice şi literare clasice şi a dezvoltării limbii literare în corespundere cu procesele comunicative specifice epocii moderne din viaţa popoarelor civilizate.

În încheierea interviului m-aş referi la unele aspecte ale comportării noastre într-un stat care a pornit de curând pe calea democraţiei şi a independenţei. În diverse ţări contemporane au loc mari schimburi de populaţie, datorită unor fapte şi evenimente ce se produc în viaţa curentă (războaie civile, conflicte interetnice, persecuţii, deportări, acte teroriste etc.). În acest mod se creează situaţia când trebuie să convieţuiască oameni de diverse origini etnice, adică să trăiască paşnic împreună în cadrul aceluiaşi stat. Drepturile şi obligaţiile convieţuitorilor trebuie să aibă un caracter reciproc: majoritatea să respecte prin toate legile patrimoniul lingvistic şi cultural al etniilor minoritare în statul dat şi invers – minorităţile sunt datoare nu numai să nu neglijeze în niciun fel moştenirea literară, lingvistică şi culturală a populaţiei de bază, majoritare, ci şi s-o respecte. În lipsa unei atare înţelegeri a fenomenelor sunt inevitabile şi conflictele. Cu alte cuvinte, se cere creată o unitate în diversitate, inclusiv în plan lingvistic şi literar. Ideea aceasta nu este nouă. La ea s-au gândit predecesorii noştri. Astfel, marele ierarh-cărturar Dosoftei, aflându-se în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în condiţii grele, poate chiar mai grele decât ale noastre de astăzi, a găsit totuşi cuvinte înţelepte de propovăduire a bunei înţelegeri nu numai între fraţii de aceeaşi limbă şi neam, ci şi între aceştia şi străini:

„Cine face zid de pace,

Turnuri de frăţie
Duce viaţă fără greaţă
'Ntr-a sa bogăţie,
Că-i mai bună, depreună,
Viaţa cea frăţească
Decât arma ce destramă
Oaste vitejească".

Să luăm aminte la sfaturile înaintaşilor, căci ele pot avea efecte benefice şi asupra comportamentului nostru acum, la sfârşit de mileniu, când se impune în mod imperios frăţia între cei de un neam şi de-o lege:

„Fraţilor, rămâneţi fraţi
Într-o ţară, într-o lume,
Într-o limbă, într-un nume.
Asta v-o doresc anume –
Fraţilor, rămâneţi fraţi"
(V. Romanciuc).

„Limba Română", nr. 1, 1995, p. 65-72

DESPRE EVENIMENTE,
OAMENI ŞI VREMURI

JUBILEU PUBLICISTIC

Simt o deosebită satisfacţie morală de a prezenta două volume de studii privitoare la limba noastră cea română.

Este vorba despre nr. 3-4 (1996), jubiliar, al revistei „Limba Română” şi despre antologia *Limba română este patria mea*. Cinci ani în urmă revista „Limba Română” apărea de 4 ori pe an, la Chişinău, sub tutela Ministerului Ştiinţei şi Învăţământului din Republica Moldova, fiind condusă de neuitatul Ion Dumeniuk, fostul meu student şi apoi coleg de catedră la U.S.M. El era ajutat de un alt fost student de al meu, energicul Al. Bantoş, în calitate de redactor-şef adjunct, şi de matematicianul Leo Bordeianu – un factotum organizatoric al colectivului redacţional compus atunci din oameni de ştiinţă şi cultură atât din Republica Moldova, cât şi din România (acad. I. Coteanu – Bucureşti; profesorii M. Drăgan, D. Irimia – Iaşi ş.a.).

Nr. 3-4 din 1996 se deosebeşte mult de primul număr din 1991. Al. Bantoş – acum redactor-şef – a ştiut să mobilizeze energia creatoare a multor personalităţi ştiinţifice româneşti nu numai din Republica Moldova, ci şi din alte ţări. Acea mână de oameni, care activează în colectivul de redacţie, au creat o veritabilă revistă de ştiinţă şi cultură lingvistică, dispunând de un colectiv de autori foarte divers, bine pregătit pentru a rezolva nu numai cele mai dificile probleme de filologie, ci şi ale unor discipline adiacente (ştiinţa literară, folclor, istoria românilor, istoria artelor plastice, etnografie etc.).

Publicaţiile de care vorbim sunt dedicate jubileului de 75 de ani de viaţă a marelui nostru concetăţean, Eugeniu Coşeriu, originar din Mihăileni (Bălţi), absolvent al Liceului „I. Creangă” din Bălţi, care datorită studiilor sale fundamentale, publicate în diverse limbi europene, a ajuns, prin concepţiile sale lingvistice, filozofice, unul dintre cei mai reputaţi lingvişti ai contemporaneităţii. Două dintre lucrările coşeriene de primă importanţă în domeniul lingvisticii româneşti (*Latinitatea orientală* şi *Unitatea limbii române – planuri şi criterii*) au fost incluse în antologia de care vorbim aici.

1. În cele ce urmează voi căuta mai întâi să descifrez în linii generale cele 28 de compartimente ale nr. 3-4 /1996 al revistei „Limba Română”.

În cuvântul său de salut Grigore Vieru scrie: „«Limba Română» (revista) apără limba română, iar cine apără acest fundamental mod al nostru de supravieţuire naţională, apără o Patrie în mijlocul altor popoare din cuprinsul planetar, care şi ele îşi cinstesc nu mai puţin această fără de preţ comoară, acest dumnezeiesc dat”.

În felicitarea expediată la Tübingen lui E. Coşeriu, cu ocazia jubileului, redacţia revistei „Limba Română”, urându-i multă sănătate, „o perpetuă regenerare a forţelor creatoare, noi lucrări şi revelaţii pe sinuosul făgaş al ştiinţei”, consideră că prodigioasa activitate a savantului va fi „în stare să ne smulgă definitiv din mrejele ignoranţei şi ale servilismului politic”. Cuvinte de înaltă apreciere a concepţiei lingvistice şi filozofice coşeriene au exprimat pe paginile revistei: acad S. Berejan, membrul corespondent, prof. univ. A. Ciobanu, prof. univ. N. Mătcaş (Chişinău), prof. univ. Flora Şuteu, acad. Em. Vasiliu, cercetătorul principal A. Avram, prof. univ. A. Bidu-Vrănceanu (Bucureşti).

Demne de toată atenţia cititorilor sunt articolele consacrate altor lingvişti şi literaţi români. A. Ciobanu prezintă *Un celebru romănist basarabean în Franţa*. E vorba de Valeriu Rusu, originar din nordul Republicii Moldova, ajuns profesor la Universitatea din Aix-en-Provence (Franţa). Tânărul intelectual basarabean D. Crudu ia un interviu profesorului de literatura română de la Universitatea „Transilvania” din Braşov, Ovidiu Moceanu, despre situaţia din prezent a literaturii române în general şi a încadrării celei basarabene în procesul literar românesc. În rubrica *Starea de veghe* I. Melniciuc, în dialog cu A. Eremia, lămureşte starea în care se află limba română literară în Basarabia, iar prof. univ. I. Borşevici consideră că tânăra generaţie trebuie să ţină tot mai sigur în mâini drapelul respiraţiei naţionale de la 1989.

La compartimentul consacrat istoriei limbii române remarcăm recenzia lui Cristian Moroianu la monografia cunoscutului cercetător al substratului lingvistic român, prof. univ. Gr. Brâncuş *Cercetări asupra fondului traco-dacic al limbii române* (partea I), Bucureşti, 1995.

Bogate sunt materialele consacrate epocii clasice: I. Buzaşi, *Eminescu şi Transilvania*. E vorba de cartea lui D. Vatamaniuc cu acelaşi titlu, apărută în 1995 cu ocazia împlinirii a 130 de ani de la călătoria poetului în acea parte a ţării; V. Guţu, *Spre unitatea limbii prin Eminescu*; A. Rusu. (Aix-en-Provence), *Omul: limită şi aşteptare în timp* – despre proza literară eminesciană.

Perioada actuală a limbii şi literaturii române este abordată în articolele: *Sacru şi profan în poezia lui L. Blaga (II)* de Ana Bantoş; *Lucian Blaga şi mitul mioritic din Dorne* de Petru Ţăranu; *Mioriţa lui N. Labiş* de M. Şleahtiţchi.

La rubrica *Antologia „L.R.”* aş evidenţia articolul lui Al. Bantoş şi ciclul de poezii ale lui Ion Caraion, cu bibliografia lui Emil Manu. Foarte importantă îmi pare rubrica *Pro didactica.* Remarc: *Probleme ale culturii limbii române în şcoală*; Vl. Pâslaru, *Educaţia lingvistică şi literară în contextul reformei învăţământului*; C. Şchiopu, *Creativitatea elevilor la lecţiile de literatură*. Notez în mod deosebit articolul lui I. Iachim, *Trepte şi paralele la predarea literaturii vechi,* precum şi cel al El. Lelea, *Activităţi extraşcolare şi cultivarea limbii în Banatul sârbesc*.

S-ar cere în această rubrică mai multe materiale de metodică a predării diferitor teme de gramatică şi literatură, exemple concrete prezentate de învăţători cu mare experienţă.

În rubrica *Ora de istorie* locul de frunte cred că trebuie să-l ocupe *Memoriul* prof. Grigore Nandriş, adresat în 1946 Conferinţei de pace de la Paris, despre *Drepturile naţiunii române asupra Basarabiei şi Bucovinei* cu expunerea bine documentată şi argumentată a destinului acestor ţinuturi, cu menţionarea părerilor scriitorilor ruşi (P. Svinin, A. Zaşciuk, L. Tihomirov ş.a.). În încheierea *Memoriului* Gr. Nandriş scria: „Ne îndreptăm solicitarea expresă spre Marile Puteri Occidentale şi spre celelalte ţări ale căror popoare se bucură de beneficiile inestimabile ale libertăţii pentru a le cere să ia apărarea populaţiei Basarabiei şi pentru a căuta mijloace de a determina Uniunea Sovietică să respecte principiile drepturilor omului şi Carta atlantică".

La aceeaşi rubrică au fost publicate importante documente şi moţiuni ale istoricilor din Republica Moldova privitoare la predarea istoriei românilor în şcolile republicii.

În general vorbind, revista „Limba Română", care apare la Chişinău, devine din ce în ce mai mult o veritabilă publicaţie nu numai de ştiinţă şi cultură filologică, ci şi de însumare a tuturor valorilor artistice, prin care trebuie să se distingă ştiinţele socioumane în procesul de cultivare şi propagare a forţelor creatoare, specifice îndeosebi tineretului nostru în perspectiva viitorului.

2. Biblioteca revistei „Limba Română" s-a îmbogăţit cu un volum de importanţă istorică, intitulat scurt, dar cuprinzător, prin cunoscutul vers al lui Nichita Stănescu: *Limba română este patria mea*. Este vorba de o antologie de studii, comunicări, documente, care au văzut lumina tiparului pe paginile revistei „Limba Română" în cursul celor cinci ani (1991-1996). Acum aceste materiale sunt adunate într-un tot întreg, într-o singură carte, care trebuie să ne ajute să cunoaştem „adevărul despre noi", să conştientizăm cine suntem, ce limbă vorbim, ce conştiinţă naţională avem.

Prin veridicitatea argumentelor invocate de fiecare autor, antologia devine o sursă valoroasă şi pe deplin accesibilă în procesul de promovare a adevărului ştiinţific privitor la limba noastră strămoşească. Este într-adevăr o carte de căpătâi pentru toţi acei care vor să ştie realitatea lingvistică şi culturală din Republica Moldova.

„Limba Română", nr. 5-6, 1996, p. 203-205

UN ACT DE ÎNSEMNĂTATE ISTORICĂ

Onorată asistenţă!

Aş începe această alocuţiune cu evocarea unor amintiri de acum 70 de ani, când în 1927 am păşit pentru prima oară pragul Liceului „Alexandru Donici", situat aici în apropiere, unde este acum Institutul de Stat al Artelor. Aflasem atunci că în această casă sau în apropierea ei sălăşluieşte un călugăr smerit de la mănăstirea Suruceni, devenit apoi stareţ al acestei mănăstiri şi mai apoi episcop de Ismail. Îl chema în călugărie Dionisie Erhan.

Stăpânul casei, Dionisie Erhan, după vorbele lui Gala Galaction, cunoştea pe de rost întreaga Biblie şi multe cărţi de slujbă bisericească.

Astăzi, după atâţia ani, ne-am adunat aici, noi, urmaşii acelor generaţii, ca să vorbim şi să punem la cale lucruri nu mai puţin sfinte, ce ţin de limba noastră cea română, care să ne spună în biserică şi acasă, în ştiinţă şi cultură veşnicele adevăruri.

Ce poate fi mai sfânt decât limba pe care am învăţat-o de la mama, de la părinţi, de la fraţi şi surori? Cu ea ne asigurăm comunitatea etnică, fiinţa şi demnitatea, putând apărea în faţa lumii întregi ca un popor demn de originea sa, de apartenenţa la etnia română.

Crearea acestei instituţii de cultură şi asistenţă didactică în Chişinăul nostru drag, în condiţii economice atât de grele, se cere a fi apreciată ca un act de însemnătate istorică pentru dezvoltarea limbii, culturii noastre, în special, pentru cunoaşterea şi însuşirea ei, nu numai de către populaţia autohtonă, ci şi de către alolingvi.

Această nobilă iniţiativă aparţine unor intelectuali conduşi de un înalt sentiment patriotic. E vorba, în primul rând, de neobositul jurnalist Alexandru Bantoş şi distinsa lui consoartă Ana, de profesorul universitar Vasile Melnic, om iscusit în iniţiative ştiinţifice, culturale, didactice ş.a., care au ştiut să-l convingă pe cel mai bun şi vrednic gospodar al municipiului Chişinău, dl Serafim Urecheanu, de oportunitatea deschiderii unei atare instituţii şi în consecinţă astăzi, în ziua marii sărbători, să asistăm la inaugurarea acestui aşezământ cultural atât de necesar Chişinăului. Să-i felicităm din toată inima pe autorii acestui proiect, să le dorim tuturor mulţi ani spre binele neamului nostru, performanţe în activitatea de promovare a limbii şi culturii noastre. Aşa să ne ajute Dumnezeu!

„Limba Română", nr. 4, 1998, p. 17

Cuvânt rostit la 31 august 1998 cu prilejul inaugurării Casei Limbii Române la Chişinău.

CVADRAGENARA

O revistă a unui institut de cercetări ştiinţifice reflectă ca într-o bună oglindă activitatea şi nivelul investigaţional al colaboratorilor de la instituţia dată. „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară” **(**RLŞL**)** nu face excepţie de la acest deziderat.

Această publicaţie periodică a prezentat timp de patru decenii cele mai importante evenimente din viaţa ştiinţifică a două institute (cel de lingvistică şi cel de istorie şi teorie literară), care până la scindare (1990) formau o singură instituţie academică. Prin grele şi înjositoare furci caudine au trecut intelectualii basarabeni (lingvişti, cercetători literari, folclorişti, istorici şi reprezentanţi ai altor ştiinţe, mai ales, umanistice) timp de multe decenii. Abia după trecerea în nefiinţă a tiranului au început să se ivească zorii unei redeşteptări naţionale, când s-a întrezărit speranţa unor activităţi ştiinţifice mai intense în stabilirea adevărului asupra situaţiei limbii, literaturii, istoriei noastre naţionale.

„Peste olimpul tău dispreţuit
fantastici nouri împletesc cunună,
iar tu rămâi în jilţ liniştit,
versificând trădarea şi minciuna”
(Andrei Lupan).

Într-adevăr, fraţii întru verbul sfânt al *Mioriţei* au îndurat cât au îndurat, dar până la urmă a sosit şi clipa când s-au ridicat mai hotărâţi, mai curajoşi, biruindu-şi expectativa, căutând să-şi valorifice avutul dacic de viţă romană. Treptat s-a luminat în conştiinţa majorităţii moldovenilor din Basarabia că limba de toate zilele, limba de conversaţie, de comunicare cu sătenii sau cu oamenii mai puţin versaţi în treburile lingvistice nu poate şi nu trebuie confundată cu limba aleasă, cu limba prelucrată de scriitorii preclasici şi clasici timp de multe secole în scrieri religioase şi laice, limbă reglementată apoi prin norme literare unitare pentru toţi cei ce aparţin neamului românesc.

Acum 50 şi ceva de ani, în condiţiile social-politice de atunci, nu se putea recunoaşte deschis în fosta U.R.S.S. (şi cu atât mai puţin în fosta R.S.S.M.) unitatea glotică moldo-română. Nici chiar cei mai timizi paşi în această direcţie, imediat după finele celui de-al Doilea Război Mondial, nu puteau fi făcuţi în condiţiile regimului stalinist. S-a recurs atunci la diverse stratageme esopice întru îndeplinirea scopului final, pentru ca prin limbă să fie întreţinută şi apoi înviată conştiinţa naţională şi credinţa moştenită din bătrâni. Astfel s-au realizat diferite reforme ortografice (în grafie rusească) ale limbii „moldoveneşti”, în special cea

din 1957. A început publicarea unor opere ale scriitorilor clasici, mai întâi sub formă de crestomaţii. Au apărut apoi *Opere alese* şi monografii (M. Eminescu, I. Creangă, V. Alecsandri, C. Negruzzi ş.a.). N-au lipsit şi studii serioase, profunde, mai ales sub forma tezelor pentru obţinerea de titluri ştiinţifice. S-au publicat şi cursuri universitare de limbă literară şi literatură etc.

Un adevărat eveniment de o deosebită importanţă culturală şi ştiinţifică a fost apariţia revistei „Limba şi literatura moldovenească" (nr. 1, iulie-septembrie 1958, patru numere anual a câte 5 coli de tipar). Era organul de presă al filologilor din republică, la care participau autori nu numai din Republica Moldova. Sub titlul indicat au apărut până în 1989 126 de numere, iar din 1990 sub titlul nou („Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară") încă 50 de numere – în total 176. În cei 40 de ani de existenţă a revistei au fost publicate circa 1130 coli de tipar.

Cât priveşte tematica articolelor publicate în decursul cvadragenarului, aceasta a corespuns cerinţelor stringente ale vremii, tinzând – în limita posibilităţilor – să satisfacă necesităţile de propagare a cunoştinţelor privitoare la ştiinţele umanistice (lingvistice, literare, folclorice, istorice etc.) care îi încurajau şi îi stimulau pe cercetători să studieze moştenirea clasică nu numai în plan literar (aceasta fiind, de fapt, principalul), ci şi sub aspectul grafic (ortografic), cel mai apropiat de matca românească. Dezgheţul hruşciovist i-a dat posibilitate intelectualităţii din Ţara Sovietelor să-şi canalizeze activitatea spre o redeşteptare naţională. Se înţelege că la sesiunile ştiinţifice consacrate problemelor de lingvistică şi literatură moldovenească din 1951 şi 1955, realizate şi cu sprijinul savanţilor de mare prestigiu din Rusia (acad. V. F. Şişmariov, V. V. Vinogradov, D. E. Mihalci, R. A. Budagov ş.a.) şi din alte republici unionale, s-au pus şi s-au rezolvat, parţial, probleme privind moştenirea clasică. Era vorba însă doar despre scriitorii din Moldova istorică, pentru că cei din Muntenia, Transilvania şi din alte ţinuturi româneşti se considerau că n-ar face parte integrantă din spiritualitatea noastră comună. Ca urmare a hotărârilor adoptate la sesiunile menţionate au început să apară nu numai articole în diverse periodice şi ziare, ci şi manuale pentru uzul elevilor, studenţilor şi publicului larg basarabean. Linia oficială impusă de partidul comunist prevedea orientarea atenţiei cercetătorilor asupra relaţiilor literare, lingvistice, istorice, culturale mai ales cu vecinii răsăriteni. Primul redactor-şef al revistei „Limba şi literatura moldovenească", I. C. Varticean, sublinia, într-un articol din 1968, necesitatea de a alimenta revista noastră cu articole privind relaţiile culturale moldo-ruso-ucrainene, influenţa literaturii ruse asupra celei moldoveneşti. Nimic nu se spunea atunci despre legăturile culturale, literar-lingvistice cu fraţii din dreapta Prutului. Tabu!!! Deşi în articolul *Către cititori* din primul număr (1958) al revistei LLM se preconiza valorificarea operelor unor scriitori doar din Moldova istorică, totuşi printre autori au răzbătut, în numărul citat al re-

vistei, şi Gr. Tocilescu, G. D. Teodorescu, G. Tăzlăuanu, T. Pamfile, L. Şăineanu, S. Marian, T. Speranţia, O. Densusianu ş.a. care nu se născuseră în Moldova.

În genere, în primii ani de existenţă ai revistei cuprinsul ei era axat în principal pe problematica pedagogic-educativă, avându-se în vedere şcolile de toate gradele, pe chestiunile de popularizare a cunoştinţelor practice de gramatică, de ortografie etc.

După adoptarea – de către sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al R.S.S. Moldoveneşti la 31 august 1989 – a limbii moldoveneşti ca limbă de stat şi a funcţionării ei pe bază de grafie latină, nr. 4 (1989) al revistei LLM s-a publicat în grafie slavă şi doar parţial în cea latină – adresarea *Stimaţi cititori* (coperta, I, pag. 2) şi *Legile despre limbi* (pag. 3-12). Primul număr, din 1990, deja cu titlul nou – „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", s-a publicat intercalându-se texte cu grafie latină (p. 3-25, 79-82, 91-92, 104) şi grafie slavă (26-78, 83-90, 92-103). Tot cu intercalări s-au publicat numerele 2-5/1990. Începând cu nr. 6/1990 revista a trecut complet la grafia latină.

Un rol deosebit de activ l-a jucat RLŞL după ce Parlamentul, adoptând în iulie 1994 noua Constituţie a Republicii Moldova, prin articolul 13 a legiferat că „Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba moldovenească", neţinând cont de faptul că anterior Forul legislativ Suprem al R.S.S.M. recunoscuse unitatea glotică moldo-română şi revenirea la grafia latină. Articolul 13 din Constituţie se cerea a fi redactat astfel: „Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română", deoarece în noile condiţii poate fi vorba nu de două limbi (moldovenească şi română), ci numai despre o singură limbă – limba română ca limbă literară, a scriitorilor clasici şi contemporani, limbă supusă unor norme literare, pe când moldoveneasca îndeplineşte funcţiile doar de grai, adică este un mijloc de comunicare orală, aşa cum a demonstrat-o ştiinţa naţională şi cea mondială. În acest sens, Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova a răspuns la solicitarea Parlamentului privind istoria şi folosirea glotonimului „limba moldovenească" (vezi RLSL, nr. 1/1995, p. 131-132).

Cu fiecare nou an de apariţie revista făcea paşi energici în privinţa calităţii, a nivelului teoretic al materialelor ce vedeau lumina tiparului pe paginile ei, datorită colaborării unor savanţi – lingvişti, cercetători literari, folclorişti, istorici – de un prestigiu ştiinţific sporit. Diversificarea, precizarea continuă a rubricilor din revistă s-a datorat unei tematici de înaltă ţinută teoretică. Realizarea şi menţinerea acesteia – aş spune la nivel ştiinţific european – se poate explica prin faptul că, mai ales în ultimii zece ani de apariţie, la conducerea redacţiei se află un colectiv bine pregătit teoreticeşte şi dornic de a aduce o contribuţie efectivă la creşterea nivelului investigator, mai ales al unor autori mai tineri. După umila mea părere, actuala componenţă a colegiului redacţional a fost selectată într-o formă optimă, dacă ţinem seama de condiţiile social-politice de astăzi. Redactorul-şef –

acad. Silviu Berejan – a trecut prin toate stadiile activităţii redacţionale ale revistei noastre (secretar responsabil – 1958-1973, secretar general de redacţie – 1974-1978, membru în colegiul de redacţie – 1979-1988, redactor-şef – din 1989). Este singurul colaborator ce s-a menţinut în cadrul redacţiei în toţi aceşti 40 de ani. Pe potrivă şi-a ales adjuncţii: din 1989 – Nicolae Bileţchi, membru corespondent al Academiei noastre, şi – din 1991 – dr. h. Ion Eţcu; din 1991 – secretar responsabil de redacţie – Tamara Răileanu; din 1992 – şef de redacţie Boris Iarincovschi. Ceilalţi membri ai colegiului redacţional îşi îndeplinesc cu toată conştiinciozitatea obligaţiile de a selecta articolele spre publicare.

Noi, cititorii şi autorii RLŞL, apreciem în cel mai înalt grad străduinţa colegiului de a pregăti şi a publica acest rod al specialiştilor umanitarişti spre cunoaşterea de către publicul larg a fondului ştiinţific şi cultural atât de necesar pentru menţinerea conştiinţei noastre naţionale.

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 3, 1998, p. 5-7

LA SEMICENTENAR

În octombrie 1996 oamenii de ştiinţă, întreaga intelectualitate, toţi cetăţenii de bună credinţă din Republica Moldova marchează jubileul de 50 de ani al investigaţiilor ştiinţifice organizate pe acest meleag în cadrul unor instituţii academice.

1. Înainte de a expune faptele şi evenimentele care au avut loc în acei ani în fosta R.S.S. Moldovenească, intenţionez să mă refer şi la perioadele anterioare de dezvoltare a cercetărilor literare, lingvistice, ştiinţifice în general, efectuate în vederea conservării specificului acestei regiuni şi păstrării conştiinţei naţionale a populaţiei locale.

Ar fi nedrept să se creadă că basarabenii, aflându-se sub stăpânire ţaristă (1812-1918) şi sub cea sovietică (1940-1941, 1944-1989), au trăit într-o izolare istorică deplină, fiind rupţi cu totul de ceea ce se realiza în Ţară în plan nu numai naţional, ci şi european şi mondial. Deşi au fost prinşi în acele perioade în cleştele necruţător al ţarismului, iar apoi al regimului sovietic (care într-un anumit mod continua politica precedentului regim), totuşi basarabenii n-au cedat nimic constitutiv din personalitatea lor ca apartenenţă naţională, din tradiţiile populare, din conştiinţa de neam, păstrând cu sfinţenie spiritualitatea, înţelepciunea înaintaşilor – luptători şi apărători de neam şi lege, începând cu Ştefan cel Mare şi Sfânt, întregitorii de ţară – Mihai Viteazul, Cuza Vodă ş.a. S-a manifestat în toate timpurile acelaşi sentiment, conştientizându-se apartenenţa la o unitate etnică, la atâtea fapte eroice, vrednice de mândrie naţională şi, totodată, grija de a-şi păstra cultura şi civilizaţia proprie.

„Instinctiv păstrând sufletul naţional, limba şi mândria de popor cu trecutul uitat, dar simţit (sunt român!), basarabeanul e ca şi un pământ bun, dar lăsat în părăsire, totul e ca să se arunce sămânţa – şi rodul va fi îmbelşugat şi binefăcător pentru toată românimea. Trebuie numai semănători buni care şi-ar lua fără nicio ezitare acea grea misiune faţă de oropsitul căruia nimeni nu vine să-i lumineze mintea, să-i mângâie sufletul", scria Alexis Nour [1, p. 30],

Deci basarabenii nu şi-au pierdut eul naţional şi spiritual, bazat pe genialitatea eternă a poporului, în special a ţărănimii. Încercările literare din diferite perioade n-au răsărit pe un pământ sterp. „Ele au avut ca izvor energia naţională a poporului de la sate, care a trăit în condiţiile culturale, în obiceiurile şi datinile strămoşeşti, în cântecele şi basmele neamului românesc [2, p. 331]. Asemenea orientări au existat întotdeauna, există ele şi astăzi.

2. Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra unor anumite perioade istorice, în speţă cele ale secolelor XIX-XX, ne dăm seama că pătura intelectuală a Moldovei, aflându-se sub asuprire străină, a căutat mereu să-şi găsească sprijin în păstrarea conştiinţei de neam, a limbii strămoşeşti. (O privire de ansamblu referitoare la aportul substanţial al moldovenilor basarabeni în decursul veacurilor la dezvoltarea culturii, literaturii, ştiinţei, tehnicii altor popoare vezi în [1, p. 317-336].)

În secolul al XIX-lea s-a dezvoltat literatura clasică română, s-a produs marele progres ştiinţific şi tehnic european şi mondial. Răsunetele acestor activităţi iluministe au ajuns şi în Basarabia, unde s-au făcut, de asemenea, încercări de abordare, în primul rând, a unor probleme privitoare la limba şi literatura maternă.

În 1827-1828 la Petersburg a apărut *Gramatica ruso-română* a lui Ştefan Mărgeală[1], în care se puneau bazele cunoştinţelor lingvistice ce trebuiau însuşite de basarabenii aflaţi în contact nemijlocit cu lumea slavă[2].

A urmat Iacob Ghinculov (Hâncu), originar din Ovidiopol (reg. Odesa), ce a făcut studii la Seminarul teologic din Chişinău, fiind apoi profesor la acelaşi Seminar. Ajuns la Petersburg, ca funcţionar la Ministerul de Externe, publică acolo *Descrierea regulilor gramaticii valaho-moldoveneşti* şi *Adunare de scrieri şi traduceri în proză şi versuri pentru exerciţii în limba valaho-moldovenească* (1840), precum şi *Concluzii pe marginea gramaticii valaho-moldoveneşti* (1847). În aceste lucrări autorul include fragmente din *Descrierea Moldovei* de D. Cantemir, poezii de Gh. Asachi, fragmente din poemul puşkinian *Ţiganii* în traducerea lui A. Donici ş.a. Activitatea lui I. Ghinculov a fost apreciată de C. Negruzzi în *Scrisoarea XV* (1844).

Primele manuale de limbă şi literatură română în Basarabia îl au ca autor pe Ioan Doncev, care în 1865 a scos de sub tipar un manual pentru şcolile elementare şi altul (*Cursul primitiv de limbă română*) pentru clasele I-IV de gimnaziu, în care – pe lângă bucăţi folclorice – a căutat să popularizeze în Basarabia operele scriitorilor clasici: Gh. Asachi, V. Alecsandri, A. Donici ş.a.

Începuturile acestea destul de timide s-au resimţit şi în alte domenii.

Polihronie Sârcu (1855-1905), originar din Străşeni, printr-o muncă asiduă, ajunge doctor în filologie slavă la Petersburg, unde a publicat o serie de lucrări privitoare la relaţiile dintre limba şi literatura română şi cea rusă. S-a ocupat P. Sârcu şi de activitatea culturală a cunoscutului cărturar (după unii – grec, după alţii – român din Macedonia) Grigore Ţamblac (1634-1419), care a fost preot pe lângă mitropolia din Suceava şi despre care se spune că ar fi scris *Viaţa sfântului Ioan cel Nou.* P. Sârcu a mai publicat lucrările: *Obiceiurile şi cântecele de Anul Nou la basarabeni* (1874), *Reminiscenţe ale literaturii slave în Rusia* [vezi 4].

O bogată activitate ştiinţifică a desfăşurat lingvistul, istoricul, criticul li-

terar A. I. Iaţimirski, originar din Hânceşti (1873-1925), care a studiat manuscrisele slavone de la mănăstirea Neamţ (1898), a publicat în 1904 o monografie despre Gr. Ţamblac, precum şi lucrări despre activitatea cronicarilor moldoveni din secolul al XVI-lea Macarie şi Azarie. A. Iaţimirski a propagat folclorul, cultura, literatura română în Rusia [vezi 4].

Ştiinţa juridică, literatura şi astronomia în Basarabia secolelor XIX şi XX sunt legate în mod special de numele doniceştilor.

În 1814 Andronachi Donici, pe baza dreptului bizantin, a obiceiului pământului şi a jurisprudenţei locale, a alcătuit un codice de legi, care a servit ca bază de formare a terminologiei juridice româneşti şi a fost aplicat în tot cursul secolului trecut [vezi 5].

De un cerc larg de cititori sunt savurate fabulele lui Alexandru Donici (1806-1865), născut în satul Stanca de lângă Orhei, caracterizat admirativ drept „cuib de-nţelepciune" în *Epigonii* lui M. Eminescu [6; 7].

De notorietate mondială se bucură numele savantului astronom Nicolae N. Donici (1874-1956), fost membru al Uniunii Internaţionale Astronomice şi membru de onoare al Academiei Române, care la cotul Nistrului de lângă Dubăsarii Vechi a înfiinţat, a condus şi a finanţat de unul singur un modern observator astronomic timp de peste 30 de ani (1908-1940), furnizând date şi observaţii ştiinţifice despre bolta cerească, utilizate de multe centre de specialitate din lumea întreagă.

De pe aceste meleaguri s-au ridicat mulţi profesori secundari şi universitari, medici, agronomi, oameni de ştiinţă de diverse specialităţi. Astfel, în domeniul medicinii sunt de menţionat teza de doctorat în medicină, scrisă în limba latină, a lui Constantin Vârnav (1806-1877), susţinută la Buda (Ungaria) în 1836, precum şi teza de doctorat, tot în medicină, *Contribuţii la studiul pediatriei populare,* susţinută la Bucureşti în 1895 de către cunoscutul medic şi scriitor V. Crăsescu (1850-1917).

În ultimul pătrar al secolului al XIX-lea cultura şi literatura română au fost supuse unor interdicţii stricte din partea autorităţilor ţariste, eliminându-se orice manifestări literare la şcolile basarabene, precum şi manualele de limba şi literatura română; chiar şi biserica a fost lipsită de cuvântul în limba maternă. Mulţi oameni de ştiinţă şi de litere au luat atunci calea spre centrele de cultură din Rusia, România sau din Occident.

3. Un suflu de redeşteptare naţională s-a făcut simţit abia la începutul secolului nostru (1905-1907).

Din iniţiativa şi cu ajutorul profesorului universitar ieşean Constantin Stere, originar din satul Ciripcău, Soroca, sub redacţia bătrânului avocat Emanoil Gavriliţă din satul Nicoreşti, Soroca (1847-1910), a apărut timp de 9 luni (24 mai 1906 – 4 martie 1907) ziarul „Basarabia", fiind condus efectiv de energicul Ion Pelivan,

susţinut de Pan. Halippa. Pe paginile acestui ziar au apărut mai multe lucrări ale clasicilor literaturii noastre: *Cuvânt introductiv la cursul de istorie naţională* al lui M. Kogălniceanu, poeziile *Deşteptarea României, Adio Moldovei, Pohod na Sibir* de V. Alecsandri, *Deşteaptă-te, române* de A. Mureşanu, *Doina* de M. Eminescu, *Cântarea României* de Alecu Russo, un fragment din schiţa *Moş Ion Roată şi Vodă Cuza* de I. Creangă, *Eu cânt* şi *Cântecul zorilor* de A. Mateevici.

Au urmat alte publicaţii: „Viaţa Basarabiei" (6 numere, aprilie-mai 1907), unde a văzut lumina tiparului *Şalul negru* în traducere, săptămânalul „Moldovanul" (ianuarie 1907 – octombrie 1908), ce căutau să popularizeze operele clasicilor moldoveni (D. Cantemir, I. Neculce, G. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă ş.a.), precum şi ale celor ruşi (A. Puşkin, I. Krâlov, L. Tolstoi ş.a.).

O viaţă relativ lungă pentru acea perioadă a avut ziarul „Cuvânt moldovenesc" (cu revistă cu aceeaşi denumire, ca anexă), care în nr. 47 din anul 1917 a publicat poezia lui A. Mateevici *Limba noastră.* În 1915 revista consacrase două numere împlinirii unui sfert de veac de la stingerea din viaţă a poetului Vasile Alecsandri.

* * *

În perioada de după 27 martie 1918 o intensă activitate de familiarizare a populaţiei din Basarabia cu realizările culturii româneşti au desfăşurat intelectualii basarabeni care-şi făcuseră studiile la diferite centre universitare ale Rusiei ţariste. Astfel, N. Popovschi a publicat (cu sprijinul secretarului general al Academiei Române prof. I. Bianu) două ediţii (1920, 1922) ale unui *Dicţionar român-rus,* care cuprindea circa 24 mii de cuvinte, anexând şi o schiţă a foneticii româneşti. El recunoaşte că n-a putut completa dicţionarul cu termeni neologici, păstrând şi unele arhaisme şi istorisme, care puteau lipsi într-un dicţionar modern [vezi 8].

Din Scorţenii Orheiului s-a ridicat Axinte Frunză, care după studiile făcute la Seminarul teologic din Chişinău, apoi la Harkov, Odesa, Kiev, ajunge profesor de limba şi literatura latină la Iaşi, având ca elevi la liceul internat sau în anturajul de la „Viaţa românească" astfel de personalităţi marcante ieşene ca: Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, M. Codreanu, I. Simionescu ş.a. Ca să-i ajute pe basarabenii dornici de carte, A. Frunză tipăreşte *Gramatica limbii române* (Chişinău, 1918) [vezi 9], în care prezintă o analiză detaliată a limbii literare române şi o scurtă istorie despre formarea şi evoluţia ei.

Un rol de primă importanţă în popularizarea culturii, literaturii şi limbii române în Basarabia în perioada interbelică l-a jucat revista „Viaţa Basarabiei", care a apărut la Chişinău din ianuarie 1932 şi până în aprilie 1940, iar la Bucureşti din iulie 1940 şi până în iulie 1944.

În această revistă au văzut lumina tiparului studii privitoare la istoria, geografia, etnografia, folclorul, viaţa economică, ştiinţifică, artistică, literară din Basarabia. Pe paginile „Vieţii Basarabiei" a fost analizată viaţa şi creaţia literară şi artistică a unor autori ca: B.-P. Hasdeu, Z. Arbore, A. Mateevici, T. Roman etc. Cititorii erau informaţi despre apariţiile literare locale şi de peste hotare. Se publicau articole privitoare la teoria şi practica traducerilor de opere literare, efectuându-se traduceri din operele clasice ale literaturii universale (Ovidiu, Puşkin, Goethe), fragmente din epopeea indiană *Mahabharata, Panciatantra* etc. [vezi 10].

Aici a publicat un articol despre poezia *Limba noastră* de A. Mateevici şi V. Harea, fost elev la Seminarul teologic din Chişinău, apoi colaborator la ziarul „Cuvânt moldovenesc", conferenţiar şi profesor la Iaşi, revenit la Chişinău în calitate de director al Liceului „B.-P. Hasdeu". El prezenta în acest articol ezitările poetului la definitivarea textului, subliniind că „abia O. Densusianu a deschis ochii tuturor asupra valorii adevărate a acestei poezii, care ne evocă o mulţime de imagini de o frumuseţă rară, care se adresează tuturor, putând fi înţeleasă şi gustată de un ţăran de la glie, cum poate fi detectată de un rafinat intelectual" [11].

Profesorul secundar R. Marent s-a ocupat de rolul lui C. Stere în propagarea creaţiei eminesciene în Basarabia. Profesorul chişinăuian evidenţia influenţa lui M. Eminescu asupra lui A. Mateevici, lucru confirmat şi de P. V. Haneş şi V. Ţepordei [vezi 12].

O încercare de stabilire a terminologiei cromatice româneşti din Basarabia îl constituie articolul tipărit în paginile „Vieţii Basarabiei" de T. Porucic, după ce publicase un studiu monografic despre termenii entopici [13; 14].

În revista „Viaţa Basarabiei" au fost discutate şi alte probleme filologice [vezi 15-19].

Timp de mai mult de un deceniu, prin temele discutate şi aprofundarea problemelor puse, redacţia revistei se prezenta, de fapt, ca un veritabil institut de cercetări ştiinţifice, organizat (cum se spunea pe timpul regimului sovietic) pe baze obşteşti. Deci fără nici un fel de sprijin financiar din partea statului.

Tot pe atunci a fost organizată Societatea scriitorilor basarabeni, care în 1937 număra 125 de membri (poeţi, prozatori, critici literari, publicişti, cercetători literari, folclorişti).

La pregătirea elevilor în plan literar şi ştiinţific un rol de seamă l-au jucat revistele şcolăreşti: „Crenguţa" (Liceul „I. Creangă" din Bălţi), „Unirea" (Liceul „Al. Donici" din Chişinău), „Licurici" (Liceul „B.-P. Hasdeu" din Chişinău), „Ghiocei" (Şcoala Eparhială de fete din Chişinău), „Luminiţă-n colţ de ţară" (Liceul din Cetatea Albă). Pe paginile unor astfel de reviste şi-au făcut ucenicia cunoscutul lingvist de talie mondială Eugeniu Coşeriu (absolvent al liceului din Bălţi), poeta Magda Isanos (Şcoala Eparhială), poetul George Meniuc (Liceul „M. Eminescu" din Chişinău), folcloristul Petre V. Ştefănucă, istoricul Eugen

Russev, lingvistul Nicolae Corlăteanu, fizicianul Tadeuş Malinovschi (toţi de la liceul „Al. Donici" din Chişinău).

* * *

Toate acestea au fost însă până în 1946, de când începe răbojul ştiinţei academice din fosta Basarabie, devenită după război R.S.S. Moldovenească, care n-a început, cel puţin în domeniul ştiinţelor umanistice, chiar pe loc gol, cum cred unii. Tradiţiile culturale şi ştiinţifice au constituit baza ştiinţei locale, organizate după 1946 în instituţii specializate de tip academic.

4. Cei care au început să activeze atunci la instituţiile academice, şi o fac unii până astăzi, retrăiesc afectiv şi lucid amintiri privitoare la experienţele istoriei de pe această bucată de pământ românesc.

Pentru mine, ajuns la o vârstă respectabilă, Moldova dintre Prut şi Nistru şi dincolo de el, Chişinăul, Academia, Universitatea îmi apar acum ca tot atâtea încercări de a înălţa cultura, ştiinţa, învăţământul, spiritualitatea noastră basarabeană la nivel european şi mondial în situaţia în care nu vieţuiam nici în Occident, nici în Orient, ci eram acolo, unde ne aflam, cu toţi vecinii noştri mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi. Noile instituţii academice de cercetări ştiinţifice, care începuseră a se înfiripa în 1946, continuau într-un fel sau altul cele începute cu ani în urmă.

În afară de acel Institut (aş spune, universal) de istorie, limbă, literatură, folclor, economie de pe lângă Sovietul comisarilor norodnici al R.S.S.M., transferat în 1940 de la Tiraspol la Chişinău, au mai luat fiinţă secţiile de economie, fizică, matematică, biologie, chimie ş.a., care la 29.06.'46 au fost unite în prima organizaţie academică din republică. După modelul altor instituţii academice din fosta U.R.S.S. această organizaţie a primit denumirea Baza Moldovenească de Cercetări Ştiinţifice a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice. Pentru o mai mare pondere, ca director al Bazei a fost numit vicepreşedintele Academiei unionale, academicianul V. Volghin, specialist în istoria socialismului şi a ideilor comuniste de dinainte de K. Marx, cu referinţe speciale la gândirea socială franceză din secolul al XVIII-lea. El avea o bogată experienţă organizatorică în domeniul ştiinţific, dar ca director al Bazei moldoveneşti, în decursul celor 3 ani (1946-1949) cât s-a aflat la conducerea ei, n-a acordat prea mare atenţie acestei prime instituţii academice de pe teritoriul Moldovei Sovietice. Nu l-am văzut niciodată nici la Chişinău, nici la Moscova. Toată activitatea Bazei era condusă de directorul adjunct de atunci, M. M. Radul.

Organizarea Bazei a dat un evident impuls elaborării a tot felul de studii, căci nu aveam nici manuale şcolare, niciun curs universitar de limbă sau literatură tipărit, operele scriitorilor clasici nu erau editate, lucrările publicate în România erau trecute la index şi strict interzise (nu se admitea nici cel puţin citarea lor).

Un prim pas a fost iniţiativa Institutului de istorie, limbă şi literatură de a publica două crestomaţii – una de folclor şi literatură veche (inclusiv secolul al XVIII-lea) şi alta de literatură clasică propriu-zisă (secolul al XIX-lea). În aceste crestomaţii, în afară de cronicari, au fost incluşi scriitorii originari din Basarabia, care activaseră în Moldova (de la Carpaţi până la Nistru). Nu se admitea niciun cuvânt despre cei din Muntenia sau Transilvania. Aceştia erau români, şi nu moldoveni, şi deci fără nicio legătură între ei! La sesiunile ştiinţifice de la Chişinău din 1951 şi 1955 s-a preconizat stricta lor delimitare. Recunoaşterea, deşi parţială, a unor scriitori clasici a fost totuşi o izbândă, care s-a datorat şi filologilor de la Moscova şi Leningrad (academicienii V. F. Şişmariov şi V. V. Vinogradov, membrii corespondenţi ai Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. B. Serebrennicov şi F. P. Filin, profesorii D. E. Mihalci, S. B. Bernştein, R. G. Piotrovski ş.a.). S-a recunoscut, de asemenea, că „limba moldovenească" e de origine romanică, şi nu slavă (cum se preconizase până atunci). Dar cam atât. Altfel nici nu se putea în perioada când I. V. Stalin îşi publicase lucrările de lingvistică (unde era pomenită şi „limba moldovenească"), considerate litere de evanghelie, dacă nu mai mult!

Şi subsemnatul, alături de alţi filologi (I. D. Ceban, Eugen Russev, Gheorghe Bogaci, Vasile Coroban) şi scriitori (Bogdan Istru, George Meniuc, Ramil Portnoi) din R.S.S.M a contribuit la publicarea de articole (despre I. Creangă, I. Neculce) şi eseuri (ca *Începuturile scrisului în limba moldovenească).* Editarea clasicilor, monografiile asupra creaţiei lor (I. Creangă, V. Alecsandri, C. Negruzzi, M. Eminescu etc.) au constituit o bază solidă pentru rezolvarea problemelor capitale ale limbii literare, ale reformei ortografice din anii 1957-1967, iar apoi si a celei din 1989 [20-22].

Menţionând toate acestea, trebuie subliniat că toţi activiştii de pe tărâmul culturii, literaturii, lingvisticii, ca şi din domeniul altor discipline ştiinţifice, n-au căzut de undeva din cer. Ei s-au format încă în perioada anilor '20-'30, acumulând cunoştinţe solide de la înaintaşii lor, la şcolile primare, secundare şi la universităţi. Aflându-se, după 1940 şi mai ales în perioada postbelică, în noi condiţii sociale, politice, economice, culturale, deosebit de complicate şi grele, intelectualii generaţiei patruzeciste a secolului XX au depus eforturi maxime ca să menţină nivelul necesar de cunoştinţe la învăţăceii lor.

Alături de Baza de cercetări ştiinţifice, la 1 octombrie 1946 şi-a deschis uşile Universitatea de Stat a Moldovei cu cinci facultăţi, printre care şi cea de istorie şi filologie. Ambele aceste instituţii (Baza de cercetări şi Universitatea) erau centre de formare a unor specialişti ce ar fi putut ţine aprinsă flacăra culturii naţionale la poporul nostru.

Prin înfiinţarea instituţiilor academice şi a celor universitare Chişinăul, Moldova în întregimea ei au deschis calea spre cercetarea ştiinţifică.

Cu trecerea anilor, a fost înfiinţată Academia de Ştiinţe a R.S.S.M. (1961). Primul ei preşedinte a fost I. S. Grosul, doctor în istorie.

Sub egida Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova s-au creat şcoli prestigioase în diverse domenii ştiinţifice, atingându-se culmi europene cu deschidere spre cele mondiale.

5. E uşor de înţeles că în acele condiţii grele, când pe orice cale se inoculau preceptele ideologice şi dogmele marxist-leniniste, nu se putea înainta fără a plăti un anumit tribut. Despre acest lucru au scris unii scriitori: „Îs vinovat pentru tributul / ce l-am plătit la nătărăi / c-o stihuire mai limbută / şi c-un glosar ştampat de ei... / Ruşinea asta arzătoare / la ce-aş ascunde-o în deşert. / Chiar dacă toţi mi-or da iertare / eu unul nu pot să mi-o iert” (Andrei Lupan, *Mea culpa*).

Epoca poststalinistă a însemnat o deschidere spre opere şi investigaţii profunde pe care erau chemaţi să le înfăptuiască oamenii de ştiinţă. În plan filologic aceasta însemna că a apărut posibilitatea de studiere a temeliilor latine ale limbii noastre în relaţiile ei cu limbile romanice înrudite în vederea scoaterii în evidenţă a specificului graiului matern [23-25]. Reforma ortografiei din anii ’50-’60, apoi acţiunile din anii ’80 au condus la declararea deschisă a identităţii a ceea ce eram obligaţi să numim „limba moldovenească” cu cea română, pregătind, de fapt, terenul pentru revenirea la alfabetul latin.

Recunoaşterea unităţii de limbă însemna regăsirea conştiinţei de sine, a conştiinţei naţionale, a numelui specific al neamului dăinuind din străfundurile istorice şi strălucind prin figurile marilor înaintaşi – ostaşi şi oameni înţelepţi, cărturari conştienţi de sorgintea lor măreaţă, de viţa pornită de la Aeterna Romana Urbs, însemna păşire spre unitate.

Oamenii de ştiinţă din Republica Moldova, în cadrul Academiei, al Universităţii, al tuturor aşezămintelor de învăţământ mediu şi superior, fiecare prin disciplina sa, au căutat să demonstreze pe viu această străduinţă de păstrare a conştiinţei naţionale.

Urmându-i pe predecesori şi instruindu-i pe urmaşi, intelectualitatea de creaţie patruzecistă a secolului al XX-lea din Basarabia a reuşit să învingă dificultăţile întâlnite în cale şi să obţină succese importante în cele mai diverse domenii ale culturii şi ale ştiinţei, prin care se poate integra cu fraţii de acelaşi neam şi de aceeaşi limbă, ca să ducă mai departe flamura spiritualităţii noastre naţionale.

NOTE

[1] Dintr-o greşită interpretare a grafiei slave vechi, care avea circulaţie şi în Moldova, africata Џ pronunţată ca [ge], [gi]), confundată cu altă africată *Ц* (rostită ca [ţ]), numele de familie *MARЏЕЛА* a fost interpretat ca *МАРЦЕЛА (Marţela)*.

[2] În 1828 apare la Bucureşti *Граммматикъ романеаскъ* a lui I. Heliade Rădulescu.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. M. Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, 1996.

2. Şt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, 1992.

3. А. Матковски, *Полихроние Сырку*, Chişinău, 1967.

4. А. Матковски, *Александр Иванович Яцимирский. Библиографический справочник*, Chişinău, 1979.

5. O. Mitric, *Carte veche în fondurile Bibliotecii muzeului judeţean Suceava* // Suceava: Anuarul muzeului bucovinean, XVII (1990), XVIII (1991), XIX (1992).

6. Г. Чинчлей, В. Чокану, *Донич, куйб де-нцелепчуне*, Chişinău, 1968.

7. Л. Чобану, *Креация луй А. Донич ын школэ*, Chişinău, 1981.

8. *Dicţionar român-rus* / De N. Popovschi, ed. a 2-a, Chişinău, 1992.

9. А. Фрунзэ, *Грамматика румынского языка* (Сопоставительный курс с русским языком), Chişinău, 1918.

10. *Scriitori de la „Viaţa Basarabiei*" / Selecţie de Alexandru Burlacu şi Alina Ciobanu, Chişinău, 1990.

11. V. Harea, *Variantele poeziei „Limba noastră"* // „Viaţa Basarabiei", 1933, nr. 6.

12. R. Marent, *M. Eminescu şi Basarabia* // „Viaţa Basarabiei", 1939, nr. 11-12.

13. T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chişinău, 1931.

14. T. Porucic, *Terminologia cromatică în Basarabia* // „Viata Basarabiei", 1932, nr. 4.

15. P. Ştefănucă, *Din graiul războiului şi revoluţiei într-un sat basarabean* // „Viata Basarabiei", 1932, nr. 7.

16. P. Ştefănucă, [Recenzie la] D. Sandru. *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest,* 1933, nr. 7.

17. U.N. [Recenzie la] *Dicţionarul enciclopedic ilustrat /* De I. A. Candrea şi Gh. Adamescu, Bucureşti, 1931 // „Viaţa Basarabiei", 1932, nr. 2.

18. [Recenzie la] I. Iordan, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1937 // „Viata Basarabiei", 1940, nr. 12.

19. I. Buzdugan, *Permanenţa romanităţii în Basarabia* // „Viata Basarabiei", 1940, nr. 7-8.

20. *Ортография лимбий молдовенешть*, Chişinău, 1957; ed. a 2-a, 1967.

21. *Norme ortografice, ortoepice şi de punctuaţie ale limbii române*, Chişinău, 1991.

22. N. Corlăteanu, Vl. Zagaevschi, *Fonetica*, Chişinău, 1993.

23. *Исследования в области латинского и романского языкознания*, Chişinău, 1961.

24. *Вопросы романского языкознания*, Chişinău, 1963.

25. Н. Г. Корлэтяну, *Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками*, Moscova, 1974.

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 4, 1996, p. 3-10

1989

La sfârşit de deceniu, secol şi mileniu e pe deplin firesc să încercăm a stabili ce a însemnat şi ce semnifică, în raport cu fiinţarea noastră, a fiecărui român basarabean, trecerea de la un regim politic, social, economic, cultural la altul. Una dintre caracteristicile fundamentale ale acestei primeniri îmi pare că trebuie să vizeze presa, rolul ei distinct în răspândirea ideii de libertate în sensul adevărat al acestui cuvânt care înseamnă: a nu constrânge pe cineva să acţioneze contrar dorinţei şi convingerilor sale. Presa nu mai este, nu are dreptul să mai fie, acum un tribunal ce condamnă pe cei ce *se abat* de la *normele prestabilite*. Am scăpat, se pare, de indicaţiile şi hotărârile cc-ului (moscovit sau chişinăuian). Altfel vorbind, suntem pe calea redobândirii demnităţii de cetăţean, a drepturilor civice şi morale, deşi acest deceniu nu a făcut să dispară încă teama revenirii (poate sub altă formă) la trecutul nu tocmai îndepărtat.

În al doilea rând, în aceşti ani ne-am dat seama că limba pe care o vorbim noi, basarabenii, ca printr-un miracol a reînviat, asemeni păsării Phoenix, care a renăscut din propria cenuşă, datorită instinctului firesc de supravieţuire.

La sfârşitul secolului al XVII-lea marele om de ştiinţă Dimitrie Cantemir a subliniat, inclusiv în limbaj grafic, printr-o compoziţie alegorică, rolul cunoaşterii în aprecierea realităţii, constatând că omul se deosebeşte de animale prin minte şi înţelepciune. Rolul minţii, al înţelepciunii şi al cugetării este specific fiinţei umane ce se remarcă printr-o atitudine raţională a comportamentului său. Neagoe Basarab (domnul Ţării Româneşti în anii 1512-1521), în învăţăturile sale către fiul Theodosie, considera că: „Mintea este cap şi învăţătură dulce. Sfârşitul ei este preamărit. Mintea este un dar şi o comoară netrecătoare, care nu are sfârşit niciodată”. Intuiţia, critica şi discernământul sunt indispensabile accesului spre un mod de viaţă plin de demnitate. Acestea şi alte precepte i-au determinat pe cei de la 1989 să ajungă să perceapă şi să realizeze ceea ce au înfăptuit în ziua de 31 august.

Fapta lor va rămâne înveşnicită în memoria urmaşilor.

„Limba Română”, nr. 6-8, 1999, p. 22

ION HELIADE RĂDULESCU

Se dedică celei de-a 190-a aniversări de la naştere

Nimic nu există în lume ce n-are o cauză începătoare
şi un timp de începere. E o chestie de cultură de a şti toate acestea,
de a ţine seama de ele, de a avea un simţ istoric.
M. Eminescu

Prima jumătate a secolului al XIX-lea, când aflăm începuturile literaturii române moderne şi ale formării limbii literare comune contemporane, a fost o epocă plină de frământări social-politice şi culturale. Ca orice perioadă de început, ea s-a caracterizat printr-o mulţime de curente social-politice şi istorico-literare, precum şi printr-o lipsă de specializare literară a activiştilor ei, care scriau şi poezii, şi proză, şi piese de teatru, activând în diverse societăţi literare, toate cu un suport politic. Se evidenţiază mai ales tendinţele revoluţionare de eliberare naţională. Cu scopul de a trezi conştiinţa naţională se cerea în mod imperios dezvoltarea învăţământului, a presei, a literaturii artistice, a teatrului [1].

Unul dintre cei mai de seamă animatori culturali ai epocii prepaşoptiste a fost Ion Heliade Rădulescu, care a desfăşurat o vie activitate în cele mai diferite domenii. Ca scriitor şi om politic el a fost învăţătorul moral al neamului său şi iniţiatorul multor acţiuni social-politice [2] şi cultural-literare ale epocii sale [3]. G. Călinescu 1-a caracterizat astfel: „După D. Cantemir, a doua mare personalitate a literaturii române este fără îndoială I. Eliade Rădulescu, scriitor cu suflet ardent, creator pretutindeni, desfăşurat deopotrivă în viaţă şi în artă, înzestrat cu însuşiri şi cu tot atât de mari cusururi” [4, p. 131].

Nu trebuie uitată însă nici contribuţia însemnată a lui Heliade la fundamentarea şi dezvoltarea limbii literare române moderne [5]. Iar din acest punct de vedere se poate afirma fără exagerare că aproape toţi scriitorii şi oamenii de cultură ai epocii, nu numai în Ţara Românească, ci şi în Moldova şi Transilvania, într-un fel sau altul s-au aflat sub influenţa nemijlocită a acestui om de litere.

În vâltorile vieţii. La 6 ianuarie 1802 în familia lui Ilie Rădulescu din Târgovişte şi a soţiei acestuia, Eufrosinia, născută Danielopol, s-a născut Ion, numit în familie Niţă (Ioniţă). De nouă ani fiind, el învaţă carte grecească la dascălul Alexe pe baza Octoihului şi a Psaltirii. În aceeaşi vreme descifrează citirea şi scrierea chirilică fără niciun dascăl, în podul casei, citind Alexandria. În 1812-1813, în timpul vestitei ciume a lui Caragea, se află la moşia tatălui său la Gârboveni

sau Slujitori, în judeţul Ialomiţa. Acolo Niţă se împrieteneşte la o stână cu nişte ciobani, de la care împrumuta cărţi de literatură populară: *Istoria lui Arghir si a Elenei, Avestiţa* ş.a. După revenirea la Bucureşti în 1814 învaţă greceşte la un alt dascăl, „bietul Naum”. Între anii 1815-1818 îl aflăm pe Niţă la o şcoală superioară grecească de la Schitu Măgureanu*, unde cunoaşte poezia neoanacreontică a lui Athanasios Hristopoulos (1770-1847), scriitor de limbă greacă (român, se pare, din Macedonia), fost profesor la Bucureşti, participant la mişcarea Eteriei. Sub titlul „Erato” Heliade a tradus unele din poeziile acestui poet grec. Îşi continuă învăţătura la „şcoala academicească” de la „Sfântu Sava” a lui Gheorghe Lazăr, la care se predau „ştiinţele filozoficeşti şi matematiceşti” la viitorii ingineri hotarnici, pentru care Gh. Lazăr întocmise manualele *Aritmetica matematicească, Trigonometria cea dreaptă*, contribuind în acest mod la stabilirea terminologiei ştiinţifice şi tehnice. Fiind un discipol sârguincios, Heliade devine în 1820 profesor ajutor al lui Gh. Lazăr, iar după plecarea acestuia din cauză că sprijinea răscoala lui T. Vladimirescu (1821), rămâne în locul dascălului său (1822-1828), avându-i drept colegi pe oameni de cultură ca: Eufrosin Poteca (1786-1859), unul dintre cei care au contribuit la fixarea terminologiei filozofice româneşti, şi Simion Marcovici (1802-1877), care s-a ocupat de formarea terminologiei matematice române. La colegiul de la „Sf. Sava” Heliade a predat mai multe obiecte de învăţământ, întocmind şi cursurile respective: istorie, geografie, aritmetică, filozofie. În 1820 Heliade avea de acum gata manuscrisul primei gramatici moderne româneşti, pe care a editat-o abia în 1828 la Sibiu. În afară de aceasta – după cum îi scria lui C. Negruzzi – „am făcut şi am cules o geografie, am tradus cursul de matematici al lui Francouer (matematician francez – *N.C.*), logica lui Condilliac (filozof francez – *N.C.*), câteva lecţii de literatură sau de poetică şi de retorică” [5, p. 36], iar pentru a desăvârşi „limba inimii sau a sintimentului” [5, p. 87] Heliade a apelat la creaţiile poetice ale lui Lamartine şi Byron: „am vrut să văz pe cât se mlădie limba şi pe cât este destoinică să esprime acele idei atât de frumoase, pline de patimă, înalte şi posomorâte” [5, p. 88]. El ajunge la concluzia că şi limba romană e capabilă a reda noţiunile cele mai precise şi abstracte: „Vie filozofii, vie matematicii, vie naturaliştii, vie tot felul de învăţaţi, întrebuinţeze-o şi vază dacă e în stare a-i face înţeleşi” [5, p. 90].

Între timp, Heliade se lasă de învăţământ, devenind ziarist, om de cultură largă şi om politic. Împreună cu Dinicu (Constantin) Golescu, C. Câmpineanu, C. Bolliac, Gr. Alexandrescu şi alţii, Heliade este iniţiatorul *Societăţii literare* (1827), care-şi punea drept scop: răspândirea şcolilor româneşti, înfiinţarea tea-

---

* În această şcoală, după numele Ilie al tatălui său, Niţă Rădulescu e numit Eliad (grec. *Elias*, *Eliades* sau *Helias*, *Heliades*), adoptat apoi de el ca nume de familie şi inclus în multe din publicaţiile sale. După adoptarea italienismului el a adăugat şi un *-e* (final): *Eliade*, care în manieră grecească apare ca *Heliade*, folosit de majoritatea exegeţilor ulterior.

trului naţional, publicarea ziarelor, precum şi încurajarea operelor originale. La 8/20 aprilie 1829 vede lumina tiparului primul număr al celei dintâi publicaţii periodice din Ţara Românească, ziarul „Curierul românesc", care cu unele intermitenţe a apărut până la 19 aprilie 1848, iar apoi într-un scurt interval, între 29 noiembrie – 13 decembrie 1859, sub conducerea lui Heliade şi a lui C. Moroiu. Scopul pe care şi-l punea ziarul era să dea „o culegere de cele mai folositoare şi mai interesante lucruri din gazetele Europei, însemnări pentru creşterea şi sporirea literaturii româneşti, informaţii cu privire la comerţ" etc. Pe paginile ziarului s-au discutat probleme de limbă literară, s-au publicat opere originale şi traduceri de către Iancu Văcărescu, Vasile Cârlova, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, C. Bolliac şi, bineînţeles, de către I. Heliade. Tot sub direcţia lui Heliade între anii 1837-1847 la Bucureşti s-a tipărit revista literară „Curier de ambe sexe", la care a colaborat şi C. Negruzzi cu nuvela *Zoe*, traducerea povestirii *Cârjaliul* şi cea a poemului *Şalul negru* de A. Puşkin, *Cum am învăţat româneşte* ş.a. Însuşi Heliade s-a inspirat din această povestire, scriind *Dispoziţiile şi încercările mele de poezie* (1838). În aceeaşi revistă V. Alecsandri a publicat o serie de poezii populare.

Împreună cu unchiul său, N. Rădulescu, în octombrie 1830, Heliade cumpără o mică tipografie particulară, zisă „de la cişmeaua lui Mavrogheni", la care s-au tipărit „Curierul românesc", „Curierul de ambe sexe" şi multe cărţi ale scriitorilor munteni şi moldoveni. A. Donici, de exemplu, a publicat la „editura lui Eliad" traducerea poemului *Ţiganii* de A. Puşkin.

În 1833 I. Heliade, I. Câmpineanu, C. Aristia înfiinţează la Bucureşti Societatea Filarmonică, în atenţia căreia se află „cultura limbii româneşti şi înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale şi instrumentale în Prinţipat şi spre aceasta formarea unui teatru naţional". Deşi a existat doar cinci ani (până în 1838), totuşi – ţinându-se cont de scopurile sale naţionale, sociale şi politice – Societatea Filarmonică este considerată ca o precursoare a mişcării paşoptiste, care a contribuit la formarea şi dezvoltarea conştiinţei naţionale şi la promovarea culturii româneşti moderne. La realizarea acestui scop şi-au dat concursul Petrache Poenaru, Gr. Alexandrescu, fraţii Goleşti (Constantin şi Iordache) şi alţii.

La 15 ianuarie 1834 pe lângă Societatea Filarmonică şi-a deschis uşile Şcoala de muzică vocală, declamaţie şi literatură, la care director şi profesor de literatură şi mitologie era I. Heliade. Între 1 noiembrie 1835 şi 1 ianuarie 1836, între martie şi decembrie 1836 sub redacţia lui Heliade apare „Gazeta Teatrului Naţional" cu scopul de a publica „producţiile literare ce vor ieşi spre îmbogăţirea repertoriului Teatrului naţional şi critica asupra lor".

I. Heliade a desfăşurat şi o largă activitate social-politică, ajungând pe la începutul anului 1848 membru al guvernului provizoriu. În cursul revoluţiei din 1848 Heliade a manifestat o atitudine moderată, socotind că tinerii revoluţionari de atunci (N. Bălcescu, C. A. Rosetti, I. Ghica ş.a.) erau doar victime ale credu-

litäţii, entuziasmului. Pornind de la principiul său „urăsc tirania, mi-e frică de anarhie”, Heliade îl considera pe Napoleon I „mare impostor, asasin, excamator de libertăţi”. Atitudinea rezervată faţă de revoluţie îl situa, de fapt, pe Heliade în opoziţie cu paşoptiştii. Când în vara anului 1848, împreună cu Gh. Magheru şi Cristian Tell este inclus în locotenenţa domnească, Heliade s-a simţit aproape domn, redactând şi textul *Proclamaţiei de la Izlaz* (9 iunie 1848) care cuprindea însemnate revendicări sociale şi politice (împroprietărirea ţăranilor, şcoală naţională, desfiinţarea robiei, libertatea ţiganilor). La 13 septembrie 1848 a început represiunea otomană şi cea rusă. Cei trei locotenenţi sunt nevoiţi să se exileze în Transilvania. Apoi Heliade colindă Serbia, Slovenia, Styria, Bavaria. Trecu şi pe la Paris, apoi la Londra, unde s-a întâlnit cu lordul Palmerston, mai târziu prim-ministru al Angliei. În emigraţie, la Paris, Heliade are disensiuni cu mai tinerii săi colegi de surghiun, după cum se vede din publicaţiile sale de pe poziţii conservatoare: *Souvenirs et impresions d'un proscrit* (1850) şi *Memoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie* (1851) [6].

În 1858, la Paris, apare *Biblia sacră* ce cuprinde Vechiul şi Noul testament, tradusă din „helleneşte” de Heliade. La aceasta se anexează *Biblicele sau Notiţii historice, filosofice, religioase şi politice asupra Bibliei,* care este un comentariu la *Biblie* în spiritul democratismului creştin primitiv, însuşit de Heliade în timpul exilului. Din exil Heliade s-a întors abia după 11 ani, în 1859, neparticipând la înfăptuirea Unirii Principatelor Muntenia şi Moldova. Revenit în ţară, Heliade şi-a continuat intensa-i activitate literară şi ştiinţifică şi, în calitate de preşedinte, a participat la fondarea şi inaugurarea Societăţii Academice Române, a cărei deschidere oficială a avut loc la 1 august 1867. După câţiva ani însă Heliade se retrage din această Societate din cauza unor divergenţe privitoare la ortografie.

I. Heliade Rădulescu se stinge din viaţă la 27 aprilie 1872 [7].

În avânt creator. Tinzând a ridica la nivel european literatura şi cultura română, Heliade a muncit cu toată asiduitatea la traducerea unor opere clasice, începând cu cele greceşti (Sappho, Hesiod), dar concentrându-şi atenţia, mai ales, asupra celor italiene, franceze, engleze şi germane. În 1837 (în recenzia *Asupra traducţiei lui Omer*) el lansează un apel însufleţitor pentru a realiza o primă necesitate de creare a literaturii româneşti şi o exersare artistică a limbii: „Nu e vremea de critică, copii, e vremea de scris, scriţi cât veţi putea şi cum veţi putea, dar nu cu răutate; faceţi, iar nu stricaţi, că naţia primeşte şi binecuvintează pe cel ce face şi blestemă pe cel ce strică” [8, p. 98]. Cum a demonstrat convingător unul din exegeţii cei mai de seamă ai lui Heliade, nu era vorba în acest apel de o preponderenţă acordată cantităţii asupra calităţii, ci se propunea doar „o suspendare temporală de arme, impusă de structura spirituală a generaţiei” [3, p. 25].

Seria traducerilor, începută încă la şcoala de la Schitu Măgureanu, Heliade a continuat-o în deceniul al patrulea. În 1831 el traduce piesa lui Voltaire *Fanatismul sau Mahomed prorocul*, piesă cu care la 29 august 1834 elevii de la şcoala de muzică vocală, declamaţie şi literatură a Societăţii Filarmonice prezintă primul spectacol. În 1832 Heliade publică într-un volum aparte *Bărbatul bun* şi *Femeia cum sunt puţine* după povestirile *Contes moraux* de scriitorul francez Jean François Marmontel. În 1834 Heliade editează în traducere *Din scrierile lui Byron* (3 vol.), însoţite de notele traducătorului. Alte traduceri realizate în acest timp de Heliade – *Amfitrion* (1835) de Molière, o parte din *Arta poetică* a lui N. Boileau, *Julia sau noua Eloisă* (1837) a lui J. J. Rousseau, cinci cânturi din *Divina comedie* a lui Dante, *Don Juan* de Byron (1837), precum şi traduceri din Chateaubriand, Lamartine, G. Sand, Al. Dumas etc. [4, p. 140]. Unele traduceri i-au servit lui Heliade la adaptarea lor la realitatea românească. Astfel, în 1840 Heliade lucrează la *Don Chişot de la Mancha. Din scrierile lui M. Cervantes. Tradus din franţozeşte după Florian*. În timpul exilului, în 1854, la Paris, Heliade publica *Cyclopele Tristei Figure. Tantalida sau Tândală şi Păcală. Poemă eroică.* Este o adaptare la realitatea românească, „un fel de Donchicionadă" – cum spunea autorul însuşi. E vorba de „noul Tantal sau, pe româneşte, Tândală" şi scutierul acestuia, Păcală, adică o parodie în termeni populari, în care Heliade făcea aluzie la un cavaler polonez (Halcinski), aflat la Constantinopol, care milita pentru unirea ţărilor române la regatul polonez. E vizat aici, de fapt, şi Rodin (Ion Ghica), pe care Heliade îl acuza de a fi susţinut planul polonezului.

La îndemnul lui Heliade de a traduce din literatura clasică au răspuns şi alţi scriitori ai timpului. Ca iniţiator al „curentului traducerilor" Heliade urma ucenicia la cultura europeană, din care căuta să absoarbă marile valori spirituale ale umanităţii, devenind astfel un precursor al literaturii originale [9].

Heliade îşi dădea bine seama despre rolul traducerilor în perfecţionarea limbii literare, în procesul de sporire a mijloacelor expresive: „traducţiile cele bune înfrumuseţează şi nobileşte limba, prin ele intră în limbă toate trăsăturile (expresiile – *N.C.*) şi mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiţilor autori vestiţi, şi îmbrăţoşându-le le face ale sale" [5, p. 64-65]. Deşi traducerile sunt, într-adevăr, nişte punţi culturale între popoare, totuşi ritmul de viaţă literară a Apusului, pe care căuta să-l propage cu insistenţă Heliade în Principate, 1-a condus, în realitate, pe o cale care s-a dovedit apoi a fi exagerată în privinţa valorilor esenţiale ce se atribuiau traducerilor. El punea, de fapt, pe acelaşi picior literatura străină tradusă şi cea originală, naţională. Drept urmare, a fost îndreptăţită reacţia „Daciei literare", că „traducţiile nu fac literatură", cerându-se ca românii să aibă o limbă şi o literatură a lor proprie, comună pentru toţi.

Nu trebuie considerat însă că aprecierea pe care o acorda Heliade traducerilor de opere străine şi-a pierdut importanţa totală în procesul de dezvoltare ulteri-

oară a culturii şi literaturii române. C. Negruzzi şi A. Donici, Iancu Văcărescu şi C. Aristia au tradus şi adaptat multe din creaţiile autorilor străini. Nu mai vorbim de activitatea de traducător al lui M. Eminescu. De fapt şi traducerile lui G. Coşbuc ale unor opere ca *Eneida, Georgicele, Sacontala, Divina comedie* ş.a. îşi află izvorul tot în perioada de început a literaturii moderne, în prodigioasa activitate a lui I. Heliade Rădulescu.

Însuşi Heliade a trecut apoi de la exersarea artistică a limbii prin intermediul activităţii de traducător la creaţii poetice originale, cultivând:

a) Meditaţia preromantică în elegiile: *O noapte pe ruinele Târgoviştei,* în care autorul evocă trecutul prin mijloace expresive deosebite. *La moartea lui Cârlova* este o elegie în care se îmbină elemente elegiace cu reminiscenţe din Lamartine. Sunt de remarcat de asemenea odele şi elegiile romantice: *Dragele mele umbre, Poetul murind, Trecutul, Cântare dimineţii, Oda la Schiller.*

b) Poemul de sugestie autobiografică: *Serafimul şi Heruvimul*, adânc pătruns de sentimentul religios, exprimat într-o limbă bogată, încadrată într-o versificaţie mlădioasă.

c) Cea dintâi încercare la români de a realiza o largă pânză poetică naţională, epopeea eroică *Michaida,* în care Mihai-Viteazul e zugrăvit ca fiind predestinat a-i elibera pe români de sub jugul otoman. Heliade s-a oprit însă la cel de-al doilea cânt, deoarece a fost deziluzionat de eroul principal, care a legat ţăranii de glie.

d) Epopeea cosmogonică, *Anatolida sau Omul şi forţele,* unde Heliade a căutat să imite vechile epopei, dar n-a reuşit decât în parte. *Anatolida* a fost proiectată în 20 de cânturi, din care s-au publicat doar primele: *Căderea dracilor* (1840), poem de inspiraţie biblică, considerat de contemporani ca o alegorie satirică la adresa complotului iniţiat de Mitiţă Filipescu; *Hymnul creaţiunii,* în care „poetul a intuit jubilaţia sacră, hora elementelor pure şi întâiul autor de laude” [4, p. 146].

e) Satira şi fabula poetică: *Muştele şi albinele,* îndreptată contra adversarilor săi politici: C. A. Rosetti, C. Bolliac ş.a. În *Ingratul* este vizat poetul Gr. Alexandrescu, pe care între anii 1832-’34 l-a găzduit şi ajutat materialiceşte ca să urmeze cursurile de la colegiul „Sf. Sava”. Fabula *Măceşul şi florile* îl are în vedere pe agentul diplomatic Trandafilof, iar diatriba în formă de fabulă *Cântecul ursului* – pe agentul diplomatic ţarist, Duhamel, la intervenţia căruia a fost suprimat la 27 mai 1848 ziarul lui Heliade „Curierul românesc”.

f) Proza satirică pamfletară: *Coconul Drăgan, Coconiţa Drăgana, Domnul Sarsailă autorul* (porecla aceasta se referea la Cezar Bolliac), în care Heliade îşi bătea joc de cei care numai se vor a fi scriitori.

Heliade a scris şi articole de critică pozitivă, căutând să încurajeze pe diferiţi autori (C. Aristia, Barbu Paris Mumuleanu, Nicolae şi Iancu Văcărescu, C. Faca ş.a.).

Drept capodoperă literară a lui Heliade trebuie considerată realizarea în baladă a mitului folcloric *Zburătorul.* Pe drept cuvânt caracteriza N. Iorga această baladă ca o operă clasică, singura poezie egală şi definitivă a creaţiei lui Heliade, întrucât se prezintă aici viaţa de la ţară cu toate obiceiurile, naturaleţea şi prospeţimea expresiilor populare.

Apariţia acestei creaţii poetice se datoreşte unor împrejurări concrete. În deceniul al patrulea al secolului trecut fiinţa la Bucureşti un salon de literatură, patronat de Anicuţa Manu, după modelul saloanelor similare franceze. Într-o bună zi se discuta în acest salon dacă limba română este în stare să redea o baladă romantică în genul lui V. Hugo. Părerile erau împărţite, dar încrezător în sine era mai ales Heliade, care susţinea cu toată fermitatea că şi la români există teme vrednice de a fi tratate în creaţii poetice şi că limba română dispune de mijloace expresive capabile a reda asemenea subiecte veşnice. Având probabil drept model baladele *Silful* şi *La Trilby zburătorul,* traduse de C. Negruzzi [10], şi purtând la bază adâncurile folclorice româneşti, Heliade a prezentat peste câteva zile balada *Zburătorul* [11].

Deşi a pus la bază un subiect folcloric, Heliade n-a adoptat metrica populară, ci a folosit iambul de 13-14 silabe şi rima încrucişată.

În prima parte a baladei heliadiste este prezentă înmugurirea sentimentului de dragoste la tinerele fete, neliniştea, teama lor:

„Vezi, mamă, ce mă doare! şi pieptul mi se bate,
Mulţimi de vineţele pe sân mi se ivesc.
Un foc se-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
Îmi ard buzele, mamă, obraji-mi se pălesc!
Ah! inima-mi zvâcneşte!... şi zboară de la mine!
Îmi cere... nu-ş'ce-mi cere! şi nu ştiu ce i-aş da.
Şi cald şi rece, uite, că-mi furnică prin vine,
În braţe n-am nimica şi parcă am ceva”.

Monologul fetei continuă, exprimând gânduri nesigure, nu ştie cui să se adreseze, ca să scape de dureri. Găseşte de cuviinţă să facă apel la cea mai apropiată fiinţă: mama.

„Ori ce să fie asta? întreabă pe bunica,
O şti vreun leac ea doară... o fi vrun zburător!
Ori aide l-alde baba Comana sau Sorica,
Ori du-te la moş popa, ori mergi la vrăjitor.
Şi unul să se roage că poate mă dezleagă,
Mătuşele cu bobii fac multe şi desfac,
Şi vrăjitorul ăla şi apele încheagă.
Aleargă la el, mamă, că doar mi-or da de leac”.

A doua parte a baladei cuprinde pastelul înserării, năvala vitelor sosite de la păscut, mulsul vacilor.

În *Zburătorul* Heliade dădea cea mai evidentă dovadă a unei profunde cunoaşteri a vieţii şi psihologiei ţărăneşti şi demonstra cu certitudine că în mâini de maestru limba română este în stare a exprima cele mai alese sentimente şi acţiuni.

Deşi autodidact, Heliade s-a cultivat mereu, a studiat multe lucrări şi a căutat să-şi exprime ideile sale literare, publicând mai multe studii de teorie literară, aplicând principii neoclasice. Astfel, în *Regulile sau gramatica poesiei* el a tradus şi parţial a prelucrat *Cours de litterature, d'histoire et de philosophie* de Lévisac şi Moissant. În revista „Albina Pindului" de sub direcţia lui Gr. H. Grandea, Heliade a publicat în traducere *Arta poetică* după Horaţiu şi Boileau.

„Vindecător", dar şi „stricător" de limbă. În multilaterala-i activitate culturală şi literară I. Heliade Rădulescu n-a putut să nu se ocupe şi de problema limbii ca mijloc de comunicare şi de exprimare a creaţiilor artistice, precum şi de problema formării limbii literare unice pentru toţi românii.

Cum era pe deplin firesc, el pornea de la limba vorbită de popor, aducându-i un semnificativ elogiu: „În limba populară se simte adevăratul geniu al limbii, ce mai mult decât toţi, femeile îl recunosc. Acest geniu se vede în cântecele populare, în doinele culese de excelentul şi graţiosul poet V. Alecsandri... Acest geniu de şaptesprezece secoli... a condus p(e)ana Văcăreştilor, Donicilor, Bălceştilor, Alexandreştilor, Bolintinenilor, Negruzzilor şi a Bolliacilor..." [8, p. 402].

Ceea ce caracterizează, îndeosebi, scrierile în proză ale lui Heliade este folosirea frecventă a tot felul de cuvinte şi expresii ale graiului viu. De aceea T. Vianu îl încadra pe Heliade în rândul scriitorilor retorici, care „mai mult vorbesc, decât scriu" [12, p. 23].

Heliade era omul veşnic mânios, necruţându-l uneori nici chiar pe V. Alecsandri. Astfel, fără să-l numească pe poet, în *O anecdotă cu un lăutar* din *Echilibru între antiteze*, Heliade scrie: „Poeţii fac versuri şi lăutarii fac şi ei versuri de multe ori cu mult mai frumoase decât ale poeţilor. Doinele şi baladele cu care se îngâmfă nişte poeţi mari, ce pe româneşte se zic «poeţi», toată lumea ştie că sunt ale lăutarilor" [13, p. 71].

Nu trebuie uitat însă că la Heliade apar şi fragmente care ne trimit la versete biblice, întâlnite şi în *Cântarea României* de Alecu Russo.

În procesul de fundamentare şi dezvoltare a limbii literare Heliade nu se putea limita doar la mijloacele expresive ale limbii populare. El milita pentru îmbogăţirea limbii literare pe baza surselor lexicale din alte limbi, în special din latină şi din limbile romanice apusene contemporane. „Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moştenire şi de la surorile noastre partea ce ni se cuvine" [5, p. 60]. Aplicând în practică această cerinţă, Heliade a căutat să pună în circulaţie largă o serie întreagă de termeni, consideraţi atunci ca neologisme: *deputat, procuror, tribunal, instanţe, reciproc* etc. Introducând aseme-

nea lexeme, Heliade cerea „să lucrăm limba”, ceea ce însemna că împrumuturile lexicale trebuie adaptate „după geniul şi natura limbii noastre”. Să nu se spună *patriotismos, entusiasmos, cliros,* ci *patriotism, entuziasm, cler* etc. [5, p. 61].

Chiar şi în scrierile italienizante apar unele elemente lexicale, care – neavând un caracter artificial – s-au păstrat şi continuă să circule în limba literară până astăzi: *abandonat, abis, absurd, accent, amant, ambiţie, antic, artă, captiv, a celebra, a compătimi, consideraţie, consiliu, conştiinţă, culpabil, curiozitate, a defini* ş.a. [1, p. 124-125].

Heliade se pronunţa contra unor calcuri artificiale după model străin. „Unii nu voiesc nicidecum să se împrumute şi fac vorbe nouă rumâneşti. *Cuvintelnic (dixioner), cuvintelnică (logică), ascuţitapăsat (oxiton), nempărţit (atom, individ), asupragrăit (predicat), amiazăziesc (meridian)* şcl.” [5, p. 60-61].

Considerând că la baza limbii literare trebuie să se afle limba textelor religioase vechi, Heliade introduce în lucrările sale cuvinte ca: *basn, a chezăşui, crug, a desluşi, duh, glăsuire, hulă, a intina, a se întrupa, mâhnicios, milostivire, nădejde, norod, obştesc, pocăinţă, pravilă, a prociti, a proslăvi, protivnic, slavă, slobod, smerenie, a tăgădui, a tămădui, tâlcuitor, troiţă, trufie, veac, vestitor, vrednicie* ş.a. – multe fiind de origine slavă.

Heliade pune în circulaţie prin operele sale şi o serie întreagă de neologisme de origine romanică apuseană (franceză sau italiană): *adio, argument, complot, criminal, echipaj, emisfer, galant, gelozie, geniu, a imputa, infam, moral, mortalitate, mobilitate, paricid, prejudecată, profetic, reformă, sentiment, speculaţie, surpriză, traducţie* etc.

Ferm convins de originea latină a limbii române, el susţinea: „dixionarul nostru putem să-l aflăm în dixionarul latin, iar gramatica în limba norodului” [5, p. 110]. Sau în altă parte: „Când un norod are aceleaşi forme sau aceiaşi tipi gramaticali şi aceleaşi numiri sau materie, are tot o limbă, însă se poate ca într-o parte de loc să se schimbe sau pronunţia literilor, sau câţiva din tipii gramaticii... atunci acele deosebiri în pronunţie, în materie, în formă şi în fraze se numeşte dialect” [5, p. 112-113]. Heliade considera că e vorba de trei dialecte: „al nostru deobşte, al muntenilor, moldovenilor şi ungurenilor (= ardelenilor) unul, altul al românilor din Macedonia, şi altul al românilor din Elveţia sau o parte de miază zi a Franţei sau al romandilor (...). Dialectul nostru îl vom numi al Daciei, cel de al doilea al Macedoniei şi cel de al treilea al Elveţiei” [5, p. 113-114][1]. Pe baza gramaticii macedonene a lui M. Boiagi din 1813 Heliade prezintă particularităţile gramaticale şi lexicale ale acestui dialect într-o scrisoare către C. Negruzzi, promiţându-i acestuia să-i prezinte apoi dialectul romand [5, p. 114], ceea ce n-a mai reuşit s-o facă.

Străduindu-se să cunoască profund limba maternă, Heliade a apelat la „mulţi simţitori bărbaţi cari au cunoscut-o şi au ştiut să o preţuiască” [5, p. 62;]

a) Samuil Micu şi Gh. Şincai cu gramatica lor, tipărită în limba latină: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* Viena, 1780; b) Ioan (Ienăchiţă) Văcărescu ce publică *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orânduielilor gramaticii rumâneşti,* Râmnic, 1787; c) Ioan Piuariu-Molnar, „doctorul de ochi", care a editat la Viena în 1788 un manual german-român (gramatică, vocabular, conversaţii, povestiri scurte); d) Radu Tempea, ce scoate de sub tipar la Sibiu în 1797 *Gramatică românească;* e) Anton de Marki, care tipăreşte la Cernăuţi în 1810 o gramatică în româneşte şi nemţeşte; f) Diaconovici-Loga, care editează în 1822, la Buda, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor.*

Prin *Gramatica* sa din 1828 [14] Heliade contribuie la îmbogăţirea lexicului român cu neologisme adaptate la tendinţele de dezvoltare a limbii, înlăturând terminologia lingvistică, adesea ridicolă, a unora dintre predecesorii săi.

În acelaşi timp Heliade a fundamentat regulile ortografice, bazate pe principiul fonetic, susţinând că se cere „a scri după cum vorbim". El a simplificat alfabetul chirilic în circulaţie pe atunci în Principate de la 43 la 27 de litere. Considerând că ortografia bazată pe principiul etimologist al şcolii latiniste este lipsită de logică, Heliade afirma: „pentru ce să nu scrim după cum pronunţăm, când scrim pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morţi" [5, p. 53]. În aceeaşi vreme – deşi *Gramatica* lui era scrisă cu litere chirilice – Heliade milita pentru folosirea alfabetului latin în limba română. Într-o scrisoare către G. Bariţiu el menţiona: „Slovele Chiriliane... ca să fie folositoare, trebuie să fie la locul lor" şi „Părintele Chiril când le-a izvodit (literele chirilice – *N.C.*) pe aceste noroade (slave – *N.C.*) le-avut înaintea ochilor", subliniind în continuare: „Noi am avut literile noastre, aflate la moşii noştri pe trebuinţa limbei lor şi dacă şi limba noastră e şi ea ceva, mult puţin, aceea ce este, tot prin litere se poate cunoaşte" [5, p. 150]. De aceea Heliade a înlocuit caracterele chirilice întâi în titluri, iar apoi le-a suprimat cu totul în „Curier de ambe sexe" (periodul V, 1844-1847). De atunci a şi trecut Heliade la alfabetul latin. Heliade tindea spre o stabilizare a terminologiei lingvistice. Încă de pe timpul lui s-au stabilit termeni gramaticali ca: *articol, verb, a conjuga, conjugare, prezent, infinitiv* etc., deşi uneori apar şovăiri şi la el: *glasnice* şi *vocale, neglasnice* şi *consoane, singurii* şi *singular, înmulţit* şi *plural, diftonghi,* şi *diftonguri.* Termenul *son (sonuri)* înlocuieşte la el termenul *accent,* iar *neam* – termenul *gen.*

O deosebită atenţie o acordă Heliade punctuaţiei, pe care o include în ortografie: „cel mai delicat şi cu gândire lucru în ortografie şi care face cinste duhului omenesc este punctuaţia" (sic!), care „ne face şi să înţelegem, şi să ne facem înţeleşi în scrierile noastre" [5, p. 52].

În plan fonetic Heliade distinge fricativa *j (ж)* de africata *gi, ge* (u) [5, p. 94-95]. După forme ca: *faimă, ainte, înainte* el socotea literare şi formele *câine, pâine* etc., neadmise de C. Negruzzi [15, p. 98]. Dacă spunem *pace, face, tace,*

începe, cer, cină, cetate trebuie să scriem şi să pronunţăm: *civilizat, cancelarie, Cezar, Cicero* – aşa cum s-a şi generalizat în limba literară contemporană. Tot aşa Heliade recomanda numai rostirile cu africată: *registru, logică, privilegiu.* Ca să distingem rostirea *gi* de *ghi, ci* de *chi* el era pentru introducerea lui *h,* care rămâne mut.

Heliade era pentru menţinerea lui *ĭ* şi *ŭ* scurt care „înlesnesc versificaţia şi îndulcesc vorbirea” [5, p. 89].

În scrisorile sale către C. Negruzzi şi G. Bariţiu apare animatorul cultural, care a fost Heliade, în toată înţelepciunea şi sinceritatea sa, în dorinţa de a crea o limbă literară unică, punându-se la bază dialectul muntenesc, dar ţinându-se cont şi de particularităţile vorbirii din Moldova şi Transilvania. El era convins că „o limbă cu cât se lucrează, cu atâta se cultivă, se regulează şi se desăvârşeşte, legiuindu-se fiecare termen şi fiecare fras, cum să se zică şi cum să se scrie” [5, p. 84], şi afirma cu hotărâre că „singurul mijloc ca să ne unim la scris şi să ne facem o limbă generală literară este să urmăm limbii cei bisericeşti” [5, p. 95].

Heliade era contra ortografierii de tipul *puté* (cu é accentuat pentru redarea diftongului *ea.* Deci nu *puté,* ci *putea,* nu *făcem,* ci *făceam.* De asemenea el se împotrivea scrierilor de tipul *nasci, pesce* etc., susţinând formele curente *naşti, peşte* etc. Era pentru unificarea redării fricativei *ş* anume în această formă şi nu în trei feluri, cum se scria pe vremea lui (*ş, ss, sh*). Heliade nu recunoştea ca juste formele *şărpe, răpede,* cerând ortografierea şi pronunţarea literară *şarpe, repede* etc.

Nu s-au admis mai târziu în limba literară comună propunerile lui Heliade de a dubla unele consoane (*addun, addorm*), precum şi ortografierea: *pele, pept, perde* ş.a.

În morfologie Heliade era pentru conjugarea corectă a verbului auxiliar *a avea (am, ai, a, am, aţi, au),* împotrivindu-se formei neliterare *o* la pers. III sing. şi pl. [5, p. 101]. Heliade propunea forme verbale corecte ca: *recomand, recomanzi, recomandă* etc., precum şi *descriu, descrii, descrie,* care au şi fost incluse ulterior în normele morfologice contemporane. El se pronunţa contra unor forme ca: *adresuit, şerpează (şerpuieşte), domnează* şi altele, propuse de Gh. Asachi, prefera de asemenea forme de viitor ca *vom face* şi nu *om face.* La substantive Heliade era pentru forme ca: *cer, făcător, scriitor, ajutor* etc. şi nu, cum cerea D. Urziceanul, *ceriu, făcătoriu, scriitoriu, ajutoriu* etc. [5, p. 103]. Heliade milita pentru „împuţinarea silabelor”. De aceea recomanda forme de plural articulat ca: *jurămintele, mormintele* şi nu *mormânturile, jurământurile.* Tot aşa formele adjectivale: *politic, diplomatic, moral* şi nu *politicesc, diplomaticesc, moralicesc.* El era pentru demonstrativele *acesta, acela* şi nu admitea pe *ăsta*, *ăla*.

De la principiile sale juste din anii 1828-1840, privitoare la rolul limbii în societate, în special al celei literare, Heliade s-a abătut mult în activitatea sa de mai târziu, de după 1841.

Întrucât latina era o limbă moartă, Heliade s-a gândit să se adreseze limbilor romanice vii. Franceza însă – după părerea lui – era „săracă” şi ea ne-a stricat obiceiurile şi religia, prin cărţile sale „neruşinoase”, „desfrânătoare” [1, p. 115]. De aceea Heliade s-a adresat limbii italiene. Baza teoretică a italienismului său apare în *Paralelism între limba română şi italiană,* publicat în „Curier de ambe sexe” (III, 1840-1842) [vezi: 5, p. 181-250]. În aceste lucrări Heliade susţinea că româna şi italiana ar fi doar nişte dialecte ale aceleiaşi limbi, pe care o numeşte româno-italiană. Deosebirea dintre ele consistă doar în faptul că italiana este mai dezvoltată decât româna. Gramatica lor este identică. De aceea el recomanda exprimarea ca în italieneşte. Când traducea din italiană, el transcria aproape fără nicio schimbare cuvintele din original. În consecinţă, Heliade admitea în română cuvinte ca: *melioru (mai bun), peioru (mat rău), bunissimu (foarte bun), urâtissimu (foarte urât), pessimu (foarte rău)* etc. În acest mod Heliade pleda în favoarea unei italienizări a limbii române. Dacă anumite cuvinte nu se puteau prezenta ca italieneşti sau latineşti, ele trebuiau excluse.

Aplicându-şi teoria, Heliade tipăreşte în 1847 la tipografia sa *Vocabular de vorbe streine în limba română, adică slavone, ungureşti, turceşti, nemţeşti, greceşti,* în care cere înlocuirea „străinismelor” cu termeni italieni: *odorato* în loc de *miros, padre* în loc de *tată, tenebre* în loc de *întuneric* etc. [5, p. 251-317]. Păşind pe calea italienizării, Heliade şi-a republicat poeziile, dându-le o înfăţişare cu totul ciudată: nici românească, nici italienească. Astfel, poezia *Cântare dimineţii* (scrisă în 1822): „Din buzi nevinovate, / Cui altui se cuvine / Puternice părinte, / Decât ţie a da?” el o transcrie în 1861 în felul următor: „Din buzi inocente, / Cui altul se cuvine, / Omnipotente Pater / De quât ţie a da”.

După convingerea fermă a lui Heliade, italienizarea limbii române urmărea salvarea neamului, înteţirea luptei de apărare naţională. În realitate însă italienismul heliadesc se îndepărta în mod radical de la înţelegerea justă a funcţiilor principale ale limbii ca mijloc de înţelegere între oamenii de acelaşi neam. Neadresându-se, de fapt, nimănui, limba italienizată a trebuit să piară şi, cu toate eforturile lui Heliade, încercarea de a crea în mod artificial o limbă literară, precum şi literatura respectivă, a eşuat complet.

În aprecierea contemporanilor şi a urmaşilor. În cursul celor peste 70 de ani de viaţă Ion Heliade Rădulescu a desfăşurat o vie, multilaterală, dar inconsecventă activitate social-politică şi cultural-literară. El a fost profesor şi educator, filolog şi poet, prozator şi critic, ziarist şi om politic. Atât în viaţă fiind, cât şi după trecerea lui întru cele veşnice, activitatea multiaspectuală a lui Heliade s-a bucurat de aprecierile cele mai contradictorii, uneori chiar din partea aceloraşi persoane. Dacă glorificarea faptelor lui de cultură până prin deceniul al patrulea al secolului a fost aproape unanimă, apoi după anul 1845 Heliade s-a izbit de o adevărată adversitate nu numai în Ţara Românească, ci şi în Moldova şi Tran-

silvania, ceea ce a stârnit un sentiment de indignare şi chiar de ură în sufletul lui Heliade, sentiment pe care 1-a reflectat în multe din creaţiile sale literare (fabule, pamflete, epopei etc.).

În cele ce urmează vom trece în revistă doar unele aprecieri ce i s-au dat şi care ni s-au părut mai semnificative.

Pledând în favoarea unei limbi literare, bazate pe resursele largi ale limbii populare vii, Heliade şi-a atras simpatia lui C. Negruzzi. Scriitorul moldovean i-a adresat mai multe scrisori, cerându-i părerea în privinţa unor probleme de limbă. La rândul său, Heliade i-a răspuns lui C. Negruzzi prin patru scrisori (între anii 1836-1840), în care se exprima ferm în privinţa originii latine a limbii române, pentru scrierea cu caractere latine, pentru ortografia bazată pe principiul fonetic, pentru adaptarea neologismelor etc. [5, p. 84-136].

În mai multe prefeţe la traducerea unor piese de teatru C. Negruzzi şi-a exprimat admiraţia deplină faţă de Heliade pentru ideile juste privitoare la dezvoltarea limbii literare, a gramaticii, ortografiei, lexicului românesc, numindu-l „vindecător" al limbii. În operele sale C. Negruzzi se străduia să selecteze forme şi cuvinte atât din graiul moldovean, cât şi din cel muntean şi ardelean pentru a le armoniza într-o limbă literară comună, ceea ce era, fără îndoială, în asentimentul lui Heliade, care milita pentru contopirea graiurilor în vederea formării şi fundamentării limbii literare unice.

Când însă Heliade a trecut la italienizarea limbii, C. Negruzzi s-a pronunţat categoric împotriva acestei tendinţe: „Pentru ce vreţi să italieniţi pe român, a căruia limbă (precum d-ta însuţi zici) trebuie să s-arăte în haine rumâneşti?" [15, p. 98]. Iar în comedia *Muza de la Burdujeni* prin gura unui personaj îl ironizează pe scriitorul bucureştean, spunând: „dacă va fi cu volia dumnitale... să te iau de spoza" (ital. *spoza „*nevastă"). Într-o „notiţă" la aceeaşi piesă, vizându-i pe „ciuniştii" lui A. Pumnul şi italieniştii lui I. Heliade, C. Negruzzi menţiona: „Noi am fost zis... că sunt mulţi care schingiuesc şi sfâşie frumoasa noastră limbă şi în loc de creatori se fac croitori, şi croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această comedie, crezând că facem un bine arătând ridicolul unor asemenea neologişti" [16, p. 187].

Aprecieri diametral opuse ale activităţii lui Heliade sunt şi în scrierile lui Eminescu. În poezia *La Heliade,* din 1867[2], M. Eminescu considera că bardul merita pe deplin:

„Cununa cea de laur, ce sântă se-mpleteşte
Pe fruntea cea umbrită de bucle de argint...
şi că într-adevăr:
Astfel îţi e cântarea, bătrâne Heliade,
Cum curge profeţia unei Ieremiade,
Cum se răzbun-un vifor zburând din nor în nor".

În *Epigonii,* în 1870, Eminescu îi dedicase un adevărat imn de laudă aceluiaşi „bătrân bard”:

„Eliad zidea din visuri şi din basme seculare
Delta biblicelor sânte, profeţiilor amare,
Adevăr scăldat în mite, sfinx pătrunsă de-nţeles,
Munte cu capul de piatră de furtună detunată,
Stă şi azi în faţa lumii, o enigmă nesplicată
Şi vegheaz-o stâncă arsă dintre nouri de eres”.

Şi cu toate aceste accente imnice, Eminescu nu poate trece cu vederea „eresurile”, erorile comise de Heliade în a doua perioadă a activităţii sale. În articolul *Monumente* din „Curierul de Iaşi”, 11 martie 1877, Eminescu trece în revistă atât meritele, cât şi toate păcatele heliadiste: „Eliad se vede a fi fost în tinereţe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa eliminează din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărţile sale didactice a dat fiinţă limbii ştiinţifice, din tipografia sa a ieşit la lumină între anii 30 şi 50 aproape tot ce s-a tradus mai bine în româneşte”. Urmează apoi cel mai drastic, dar just rechizitoriu al activităţii culturale şi politice a lui Heliade: „Cam de pe la 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureştean o suficienţă nepomenită şi o decădere intelectuală cu atât mai primejdioasă cu cât Eliade era privit în vremea lui ca un fel de oracol. Limba «Curierului de ambe sexe» se latinizează şi se franţuzeşte, el începe să scrie c-o ortografie imposibilă şi nesistematică, un product bastard al lipsei sale de ştiinţă filozofică pozitivă şi al unei imaginaţii utopiste. Făr-a avea el însuşi talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcţii poetice, a cărei merite consistau într-o limbă pocită şi în versificarea unor abstracţiuni pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice. Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrâuririi stricăcioase a lui Eliade. Întâmplările politice de la 1848 şi petrecerea sa în străinătate îi răpiră şi restul de bun simţ, cât îi mai rămăsese. El deveni din ce în ce mai închipuit şi mai apocaliptic, încât întors în ţara lui şi făr-a înceta de-a exercita o înrâurire şi mai mare ca-n trecut, el a trăit ca o primejdie vie pentru orice aspirare adevărată şi serioasă”.

Într-o altă apreciere M. Eminescu era şi mai ferm: „Aproape tot ce-a făcut Ioan Eliad, modestul învăţător de la «Sf. Sava», a fost caricat de Heliade Rădulescu. Oricine va scrie o istorie a culturii pe malurile Dunării, va trebui să vadă într-acest singur individ doi oameni cu totul deosebiţi: unul modest, îngăduitor, plin de bun simţ, celălalt suficient, invidios, trăind în ficţiuni şi lipsit de orice bun simţ” [17, p. 301-302].

Nu trebuie să credem că de la oda *La Heliade* şi encolpionul din *Epigonii* la articolul *Monumente* Eminescu şi-ar fi schimbat atitudinea faţă de autorul muntean. Deşi îl admira pe Heliade, ca şi mai înainte, Eminescu nu manifesta în niciun chip tendinţe apologetice, ci căuta în mod obiectiv să-şi dea seama despre

importanţa personalităţii heliadiste în contextul dezvoltării literare şi culturale a timpului său. Eminescu vedea în Heliade un „munte cu capul de piatră de furtune detunată”, dar – în acelaşi timp – înţelegea bine contradicţiile din gândirea acestuia, care „stă şi azi în faţa lumii o enigmă n-esplicată”. Eminescu revine (în ziarul „Timpul” din 21 noiembrie 1881) la aprecierea dată lui Heliade, completând-o cu date pozitive şi retuşând într-o oarecare măsură neajunsurile: „El scria cum se vorbeşte, viul grai a fost dascălul său de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenţionale de scriere ale Evului Mediu şi ale cărţilor eclesiastice, a devenit unealta sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere Eliad a fost cel întâi scriitor modern al românilor şi părintele acelei limbi literare pe care o întrebuinţăm astăzi. Chipul propus de el în 1828 pentru încetăţenirea termenilor tehnici, a termenilor noi pentru idei nouă se urmează şi se recomandă şi astăzi ca cel potrivit. Dacă mai târziu, el, omul practic al bunului simţ şi al esperienţei, a început a croi sisteme apriori de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a ţinut de începuturile sale cele bune (1828-1848) şi a lăsat de o parte erorile” [15, p. 142].

Tânărul poet de atunci a fost şi a rămas toată viaţa un admirator şi un discipol care a învăţat arta de a face versuri din *Poetica* heliadistă. La acest autor a aflat Eminescu şi italienisme, pe care le-a inclus în unele poezii. De aici elogiul adus predecesorului său. După misticismul *Biblicelor* heliadiste Eminescu îşi exprimă rezervele cuvenite, redate în articolul din 1877, care nu este o negare a meritelor lui Heliade, ci o completare în planul istoriei literare a personalităţii heliadiste [18]. În articolul din 1881 Eminescu ţine să accentueze rolul lui Heliade ca părinte al limbii literare române contemporane. Poate ca o generalizare a gândurilor critice eminesciene la activitatea heliadistă trebuie înţelese cele exprimate într-o formă nemijlocită de G. Călinescu: „În cea mai mare parte opera lui Eliade este distrusă de sucitele idei lingvistice. La 1828, când scotea *Gramatica* şi ştia mai puţine, el scria ca lumea şi avea despre problema îmbogăţirii limbii părerile cele mai sănătoase... Un deceniu mai târziu Eliade era de nerecunoscut. Citise mult şi ardelenii latinişti (erau mulţi în jurul lui) îl câştigase” [4, p. 142-143; vezi şi 25].

* * *

Încheind acest expozeu, aş dori să subliniez tendinţele, îndreptăţite astăzi în opinia noastră publică, de a integra în mod organic activitatea literară şi culturală a predecesorilor noştri atât din Moldovea, cât şi din Muntenia şi Transilvania în fluxul general de dezvoltare a literaturii române, considerate în ansamblul ei, evidenţiindu-se de asemenea rolul hotărâtor al limbii literare comune ca factor de cultură şi renaştere naţională.

Între figurile de seamă ale trecutului nostru literar, lingvistic, cultural, în genere, un loc aparte îi revine lui Ion Heliade Rădulescu. Ceea ce merită a fi evidenţiat îndeosebi în opera lui este multipla activitate desfăşurată în procesul de unificare a limbii şi literaturii române [20; 21]. Acţiunile lui progresiste erau susţinute şi de contemporanii săi: de C. Negruzzi în Moldova şi G. Bariţiu în Transilvania, iar apoi şi de M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, N. Bălcescu, I. Ghica ş.a., precum şi de reprezentanţii *Junimii.* În *Almanah literar,* editat în 1839, Heliade îi evocă în cuvinte alese pe predecesorii săi „ce au contribuit sau au figurat la regeneraţiunea limbii" (D. Cantemir, Ienăchiţă Văcărescu, Paul Iorgovici, Gh. Lazăr ş.a.). Iar azi noi suntem datori să aducem elogiul nostru şi lui Heliade ca om de cultură, ca pionier al dezvoltării limbii şi literaturii române moderne.

E de relevat că Heliade nu-şi impunea autoritatea în mod necondiţionat: „La câte socotesc, domnul meu, îmi dau numai părerea, iar la câte cere limba, le cer şi eu" [5, p. 97]. El tindea să fie totdeauna imparţial, admiţând uneori formele munteneşti, alteori pe cele moldoveneşti sau pe cele ardelene. Aceasta din „dorinţa de a se generaliza limba, culegând ce e bun şi lepădând ce este rău şi barbar" [5, p. 106]. Scopul urmărit era „de a ne face o limbă deobşte" [5, p. 107]. El recunoştea direct că „n-am putere a porunci ca un despot şi că m'am supus totdeauna la poruncele şi glasul limbei" [5, p. 109]. „Dv. ziceţi... *ghine, chiatră, gnia* în loc de *bine, piatră, mie,* dar singuri vedeţi că nu e bine, pentru că în scris vă feriţi a scri astfel" [5, p. 104]. „Noi zicem *văz, auz, să vază, deprinz, pui* şcl. Dv. şi ungurenii *văd, aud, să vadă, să deprindă, pun...* şi e mai bine şi mai clasic" [5, p. 104, 85].

Ideea călăuzitoare a lui Heliade de a preface limba literară, comună pentru toţi românii, într-un mijloc comunicativ capabil de a reda concepţiile moderne ale ştiinţei, tehnicii, culturii, literaturii în forme de artă expresivă superioară la nivelul contemporaneităţii nu putea să nu fie pusă în lumină şi să nu fie acceptată de geniul poporului nostru.

Prin întreaga sa activitate Heliade s-a străduit să fie folositor societăţii, neamului său, exprimând în diverse creaţii concepţia sa despre lume şi viaţa, care avea un caracter eminamente militant şi constructiv, cu toate că prin forţa lucrurilor şi a împrejurărilor istorice s-a dovedit eronată în unele privinţe, dacă o privim prin prisma evoluţiei cultural-literare şi social-politice ulterioare [22]. Şi cu toate acestea, deşi a fost o figură plină de contradicţii, I. Heliade Rădulescu a rămas un ideal al generaţiilor de mai târziu, ceea ce a şi făcut posibilă apariţia cunoscutului encolpion eminescian din *Epigonii.*

Heliade s-a manifestat aproape în toate direcţiile literare ale timpului său, a stimulat acţiunile creatoare ale multor scriitori. În întreaga sa activitate literară şi obştească el a cuprins suflul timpurilor sale de mari frământări social-politice, cultural-literare, psihologic-individuale ale întregii sale generaţii. Prin tendinţele

sale de perfecţionare şi dezvoltare a limbii literare el a săvârşit un înalt act de cultură, care reflectă conştiinţa colectivă creatoare a neamului.

În mod cu totul just istoricul literar V. A. Urechia a formulat gândul: „Eliad nu este un om, Eliad este o epocă" – epocă de formare a limbii literare unice şi de integrare a culturii şi literaturii române în contextul european şi uman în genere.

De aceea posteritatea l-a şi înălţat pe Ion Heliade Rădulescu la rangul de părinte al limbii şi literaturii române moderne.

NOTE

[1] Heliade includea în cel de-al treilea dialect pe cei ce azi îi numim retoromani şi istroromâni.

[2] E de notat că această poezie n-a fost inclusă în ediţia principală *Poezii* de Mihail Eminescu, Bucureşti, 1884, prefaţată de T. Maiorescu, care nu-l trece printre poeţi pe Heliade nici în articolul din 1872 *Direcţia nouă în poezia şi proza română.*

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a XX-a, Bucureşti, 1927.
2. R. Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică şi filozofică,* Bucureşti, 1971.
3. D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu,* Bucureşti, 1935.
4. G. Călinescu, *Istoria literaturii române: de la origini până în prezent,* ed. a II-a, revăzută şi adăugită. Ediţie şi prefaţă de Al. Piru, Bucureşti, 1985.
5. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973.
6. I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*. Cu note de N. B. Lăcusteanu, Bucureşti, 1981.
7. M. Anghelescu, *Ion Eliade Rădulescu*, Bucureşti, 1987.
8. I. Heliade Rădulescu, *Opere*. Ediţie critică, cu introducere, note şi variante de D. Popovici, t. II, Bucureşti, 1943.
9. G. Munteanu, *Asupra reconsiderării lui Ion Heliade Rădulescu. Anii de ucenicie ai lui I. Heliade Rădulescu* // „Atitudini", Bucureşti, 1966.
10. *Scrierile lui C. Negruzzi. Poezii, II*, Bucureşti, 1872.
11. G. Bogdan-Duică, A. Manu, *O amintire tocmai la timp* // „Sămănătorul", V, 1909, nr. 13.
12. T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, 1941.
13. I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze.* Ediţia P. V. Haneş, I, Bucureşti, 1916.
14. E. Teodorescu, *Gramatica lui Eliade Rădulescu* // Analele Universităţii din Iaşi, I, 1955.
15. Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români*, Bucureşti, 1966.
16. *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1954.
17. M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, I, Bucureşti, 1905.

18. O. Papadima, *Eliade văzut de Eminescu* // „Revista de istorie şi teorie literară”, t. 21, nr. 3, 1972.

19. I. Oana, *Eminescu şi Heliade* // Culegere de studii, Bucureşti, 1961.

20. Al. Rosetti, I. Gheţie, *Limba şi stilul lui Ion Heliade Rădulescu.* Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX, 1, 2.

21. I. Gheţie, *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare* // „Limba română”, nr. 2, 1972.

22. Al. Piru, *Introducere în opera lui I. Eliade Rădulescu*, Bucureşti, 1971.

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară”, nr. 1, 1992, p. 88-94;
nr. 2, 1992, p. 53-60

POET AL ÎNTREGII ROMANITĂȚI

Caracterizându-l pe Vasile Alecsandri drept „rege al poeziei”, Mihai Eminescu avea, probabil, în vedere şi faptul că începuturile activităţii literare ale lui Vasile Alecsandri erau strâns legate de cele ale geniului popular sub toate aspectele. Alături de C. Negruzzi, Al. Donici, M. Kogălniceanu în Moldova, I. H. Rădulescu în Muntenia, G. Bariţiu în Transilvania, V. Alecsandri a pus bazele limbii literare şi ale literaturii naţionale româneşti moderne.

B.-P. Hasdeu îl considera pe V. Alecsandri drept „reprezentantul cel mai puternic, cel mai complet al gândirii şi simţirii româneşti. El a cântat toate dorinţele, el a plâns toate nevoile şi necazurile românimii, el şi-a îmbărbătat neamul. În mintea lui întreagă n-a fost loc pentru nimic ce n-a fost specific românesc şi în talentul lui nicio pornire, care să nu fi fost specific românească”. În concluzie, B.-P. Hasdeu considera că V. Alecsandri a fost „gloria indiscutabilă a literaturii româneşti”. Întreaga sa producţie literară (poezie, dramaturgie, proză), realizată în secolul în care a trăit, a fost fructificată în veacul următor, ajungând în toată complexitatea ei până în cel de-al XXI-lea secol, bardul de la Mirceşti rămânând un scriitor a cărui operă vede lumina tiparului în diverse publicaţii, culegeri, volume editate şi astăzi în România, Republica Moldova, în alte ţări.

În cele ce urmează aş dori să mă opresc la unele date, poate mai puţin cunoscute, din viaţa şi activitatea autorului, anume la atribuirea, în 1878, lui V. Alecsandri a titlului de laureat al „Jocurilor floreale” ale felibrilor. În limba provensală – vorbită în sudul Franţei – *félibre* se numeşte poetul sau prozatorul de limbă d’oc. În anul 1854 a luat fiinţă în Provence o şcoală literară numită Félibrige, având scopul de a restaura limba şi tradiţiile provensale şi ale altor dialecte ale limbii d’oc. Iniţiatorii acestei mişcări au fost scriitorii Frédéric Mistral (născut în localitatea Maillane la 8 septembrie 1830, decedat la 20 martie 1914) şi Joseph Roumanille [născut la Saint Remy (Bouches du Rhône) în 1818, decedat în 1891]. Alţi membri ai şcolii Félibrige au fost: Louis Roumieux, Gabriel Azais, Bonaparte Wise, Camille Lafargue ş.a.

La 13 mai 1878, V. Alecsandri a primit telegrama filologului francez Alphonce Roqueferrier (secretarul Societăţii pentru studierea limbilor romanice), în care i se comunica despre premierea „Cântecului gintei latine”. Era un prilej de mulţumire şi mândrie personală, un eveniment benefic pentru imaginea Patriei sale şi cu rezonanţă în întreaga romanitate orientală.

De mai multe decenii V. Alecsandri era strâns legat de mişcarea felibrilor. Încă în 1839 el vizitase Lyonul şi Marsilia. Şapte ani mai târziu făcuse o călătorie cu vaporul pe râul Rhône, oprindu-se în oraşul Avignon, unde vizitase Chateau de Papes (sediul papalităţii între 1309-1377). În 1849 trecuse prin Provence, oprindu-se în oraşul Arles cu vestitele arene romane. În 1853 vizitase mai multe oraşe din sudul Franţei (Biarritz, Toulouse, Montpellier, Nîmes, Arles, Marsilia) (vezi revista „Reflets méditerranéens", Avignon, nr. 46 din 1946, studiul: *Le poète V. Alecsandri* de El. Rădulescu-Pogoneanu şi G. C. Niculescu).

La 22 mai 1878, în oraşul Montpellier din sudul Franţei, la „Jocurile florеale" a avut loc o mare sărbătoare populară, la care au participat peste 60.000 de spectatori, în cinstea atribuirii lui V. Alecsandri a titlului de laureat al celei de-a doua ediţii a jocurilor (prima ediţie a fost în 1875). Orchestra a interpretat o arie românească, iar un cor de peste 200 de persoane – melodia „Cântecului gintei latine". Muzica a fost scrisă de compozitorul italian Filippo Marchetti (1836-1902). Poezia lui Vasile Alecsandri era de acum tradusă în limba franceză şi în cea italiană. Au urmat traducerile ei în provensală, retoromană, latină, germană, polonă, maghiară şi ebraică, fiind astfel răspândită în toată lumea. Poetul n-a participat la serbările de la 22 mai 1878, dar în anul 1882 a întreprins o lungă călătorie prin Italia şi Provence. La Milano l-a întâlnit pe cunoscutul filolog italian Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907), unul dintre cei cinci membri ai juriului, care-l premiase în 1878. Pe alţi doi foşti membri ai juriului (provensalul Tourtoulon şi Mihail Obedenaru) i-a vizitat la Montpellier. Îl cunoaşte apoi pe marele poet Frédéric Mistral (1830-1914) la Maillane, locul de naştere al acestuia. Operele principale ale lui Fr. Mistral (romancier, dramaturg şi memorialist) sunt: romanul *Miréio* (*Mireille*, 1859), *Trésor de félibrige* (1888), lucrare considerată tezaur al dialectelor occitane moderne. În 1904 lui Fr. Mistral i s-a decernat Premiul Nobel (suma primită a fost transmisă Muzeului din Arles) (vezi Emilia Tailler, *Frédéric Mistral şi Vasile Alecsandri la Congresul din Montpellier*, Bucureşti, 1915). În timpul vizitei lui Alecsandri la Maillane, poetul spaniol Albert de Quintana i-a înmânat acestuia, în prezenţa lui Fr. Mistral, cupa simbolică pentru „Cântecul gintei latine": „Latina gintă e regină / Într-ale lumii ginte mari...". Pe o fotografie a sa Quintana scria cu admiraţie şi dragoste: „Marelui poet Vasile Alecsandri de la fratele şi prietenul său".

În timpul acestei vizite V. Alecsandri îi cunoaşte pe mai mulţi dintre felibri. Scrie versuri ocazionale, iar aceştia îl primesc cu entuziasm, dedicându-i o serie de poezii.

Astfel bardul de la Mirceşti devine un reprezentant de vază al operei poetice din întreaga romanitate europeană.

* * *

Încă în octombrie 1851 V. Alecsandri îşi dezvăluise esenţa filozofică a vieţii într-o scrisoare către N. Bălcescu, care se afla atunci la Palermo. Poetul se exprima simplu, dar profund: „După socotinţa mea, cea mai frumoasă parte a vieţii se compune din simţirile ce insuflă şi primeşte un om pre pământ". La acestea G. Bogdan-Duică în cartea sa *V. Alecsandri. Povestirea unei vieţi* (Bucureşti, 1926, pag. 62) adăuga: „Filozofii vor zice că poetul era un aderent al primatului sentimentului, eu le-aş da dreptate, dar aici altceva mă mai opreşte în loc, mă opreşte *suma simţirilor ce el a dat*, suma de mulţămire, de plăcere ce el a răspândit-o în lume prin cuvântul său, prin faptele sale".

Într-adevăr, trec anii, am ajuns la începutul celui de-al treilea mileniu, dar amintirea poetului-patriot V. Alecsandri este mereu vie. Avea (şi are) dreptate G. Bogdan-Duică atunci când afirma: „Oameni ca el (Alecsandri) pier, dar nu mor. În mausoleu am închis moaşte. Duhul poetului a rămas în afară, în larg, în ţara mare, cum a dorit-o din toată inima sa. Pentru acest duh, în ţara sa, nu va exista moarte" (*op. cit.*, pag. 63).

Chiar şi G. Călinescu (în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1985, pag. 296), după ce se alătură oarecum lui Al. Macedonski, cel care a supus unei „analize critice" nu numai pe V. Alecsandri, ci şi pe M. Eminescu, a recunoscut până la urmă: „În realitate Alecsandri este un scriitor viabil", deoarece creaţia sa literară bogată şi variată întruneşte toate calităţile pentru a dura.

Premiul felibrilor a confirmat o dată în plus meritele distinsului nostru compatriot, „rege al poeziei", în întreaga romanitate.

„Limba Română", nr. 11-12, 2003, p. 83-84

LECA MORARIU – DESTIN ŞI REALIZARE

Apreciat din punctul de vedere al angajării sale în procesul de evoluţie a limbii, literaturii şi culturii române din Bucovina, Leca Morariu se prezintă ca o personalitate complexă.

Bogatele tradiţii culturale şi patriotice ale morărenilor i-au servit lui Leca Morariu drept ideal în atingerea culmilor ştiinţifice în toate domeniile ce ţin de fiinţa românească: limbă, literatură, folclor, etnografie, muzică. În acest sens, evocarea profesorului L. Morariu apare ca o obligaţie morală atât pentru acele multe generaţii care l-au avut ca mentor şi îndrumător în cultivarea spiritualităţii româneşti, cât şi pentru generaţiile de mâine.

L. Morariu s-a născut la 25 iulie 1888 la Toporăuţi şi s-a stins din viaţă la 15 decembrie 1963 la Râmnicu Vâlcea. Şi-a petrecut copilăria în frumosul sat Pătrăuţi pe Suceava. Tatăl său, preotul Constantin Morariu, nepot al marelui om de cultură bucovinean – mitropolitul Silvestru-Morariu-Andreevici, a fost unul dintre cei şapte membri ai comitetului societăţii studenţeşti „Arboroasa"[1] (Ciprian Porumbescu, Zaharia Voronca, Leon Cerneavschi, Oreste Popescu, Gherasim Buliga, Eugen Siretean) judecaţi şi întemniţaţi (la 15 noiembrie 1877) pentru că la centenarul (7 mai 1875) răpirii Bucovinei şi decapitării lui Grigore Ghica-Vodă au trimis primăriei din Iaşi următoarea telegramă de condoleanţe: „«Arboroasa», societatea junimii române din partea detrunchiată a vechii Moldove, aduce condoleanţe membrilor săi pentru ctitorul detrunchiat" [2, p. VI].

Şcoala primară a urmat-o la Pătrăuţi, „făcând iscusită zăbavă cu cetitul cărţilor". În 1908 absolveşte liceul de băieţi din Suceava, iar în 1912 – Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii din Cernăuţi, după care e numit profesor la liceul din Gura-Humorului. Apoi, ca ofiţer austriac, este trimis în Slovenia. În 1919, după o cătănie de şase ani în armata austriacă, se întoarce la casa părintească de la Pătrăuţi.

Ca şi mulţi alţi filologi cernăuţeni, L. Morariu a întreţinut strânse legături cu S. Puşcariu, titularul Catedrei de limbă şi literatură română la Universitatea din Cernăuţi (1906-1919), şi Gh. Bogdan-Duică, mentorul intelectualităţii bucovinene.

Se înscrie la doctorat la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii din Cluj şi, la 25 iulie 1921, cu teza *Morfologia verbului predicativ român,* obţine calificativul *summa cum laude*. Atmosfera clujeană s-a dovedit a fi deosebit de priincioasă pentru manifestările ştiinţifice ale lui L. Morariu.

După Primul Război Mondial la Cluj luase fiinţă Muzeul limbii române unde, săptămânal, se ţineau şedinţe cu referate, prezentări de cărţi, recenzii etc. Muzeul se prezenta deci ca o adevărată şcoală de pregătire a studiilor de lingvistică şi de cercetare literară. Din 1921 şi până în 1948 au fost editate 11 volume solide (unele în câte două părţi) cu peste 1000 de pagini fiecare, intitulate *Dacoromania* în care se tipăreau lucrări (de obicei, ale colaboratorilor muzeului) privitoare la probleme de limbă, istorie literară şi etnografie. În colecţia *Biblioteca Muzeului* s-au tipărit şi volume aparte (N. Drăganu, Al. Procopovici, G. D. Serra ş.a.). La muzeu s-a realizat opera de importanţă mondială *Atlasul lingvistic român* [3, p. 105-112]. În această atmosferă de adevărată creaţie filologică şi-a făcut ucenicia viitorul cercetător L. Morariu, participând cu referate şi comunicări bine apreciate de colegi.

L. Morariu a desfăşurat în cursul vieţii o intensă activitate pe care a început-o ca folclorist, publicând în 1909-1910 în revista „Neamul românesc literar" (Suceava) poveştile *Fata cea înţeleaptă* şi *Povestea feciorului făr'de noroc* şi două cântece populare într-o colecţie a lui T. Pamfile. În 1915, la Suceava, îi apare culegerea de folclor *De la noi. Poveşti bucovinene* (6 ediţii în ţară – ultima în 1942, şi una în Spania – tot în româneşte). La ediţia a II-a (Cernăuţi, 1920) N. Iorga publica o prefaţă elogioasă [4], iar S. Puşcariu, făcând un raport pentru premierea culegerii lui L. Morariu de către Academia română, scria: „D-l L. Morariu mi se pare că continuă opera lui Creangă. Ca şi acesta, înainte de a aşterne pe hârtie povestea auzită incidental, el a descoperit, cu intuiţia artistului adevărat, părţile tipice ale basmului românesc, aşa cum ele rezultă din istorisirea celor mai buni povestitori" [5, p. 161].

Într-o altă culegere (*Ce-a fost odată*), L. Morariu îi prezintă pe ultimii lăutari din Bucovina: Niculai Picu şi urmaşul său, Grigori Vindireu, de la care, ne comunică cercetătorul, a învăţat a cânta Ciprian Porumbescu.

Dintre cercetările asupra folclorului trebuie apreciate articolele în care L. Morariu atestă cea mai veche colecţie de cântece populare româneşti culese de N. Pauleti (elev al Blajului) în 1838 şi publicate de Al. Lupeanu-Melin (Blaj, 1927), iar apoi şi de I. Muşlea (Bucureşti, 1962). L. Morariu a studiat unele dintre *Cântecele de stea* (din ediţia 1866 a lui Anton Pann) care circulau şi în Bucovina. Cercetând folclorul eminescian, L. Morariu ajunge la concluzia că o bună parte dintre cântecele populare culese de poet sunt din Ardeal şi Banat şi deci datează din 1866, când Eminescu cutreiera acele ţinuturi. L. Morariu a acordat atenţia cuvenită şi lui P. Ispirescu, descoperind unele texte necunoscute ale acestuia. În cântecele populare culese de S. Fl. Marian şi publicate în diferite cărţi, L. Morariu constată introducerea unor interjecţii şi altor elemente de limbă nespecifice pentru vorbirea populară. Analizând poezia lui Şt. O. Iosif *La fereastra spre livadă,* i-a dezvăluit esenţa folclorică; a analizat sub aspect lexical, fonologic şi morfologic şi volumul de folclor al lui N. Plopşor, *Ceaur.*

Ca teoretician L. Morariu milita pentru constituirea folcloristicii într-o disciplină ştiinţifică aparte, cu relaţii organice între folclor şi literatura cultă. În studiile sale de teorie şi istorie a folclorului caută să dezvăluie orizontul mitologic şi diapazonul poetic al creaţiei folclorice, care se interferează, legându-se indisolubil cu operele literare din Bucovina şi din celelalte ţinuturi româneşti. Investigaţiile erau trecute atât prin prisma cercetării literare şi lingvistice, cât şi prin cea a interpretării armonioase a muzicii populare vocale şi instrumentale, ţinându-se cont de culmile muzicii clasice universale. S-ar putea spune că, în procesul de investigare a spiritualităţii româneşti, profesorul cernăuţean a cunoscut trei muze: creaţia populară, literatura clasică şi contemporană românească, muzica interpretativă în plan naţional şi internaţional.

O caracterizare adecvată a folcloristului L. Morariu a prezentat-o Traian Cantemir, unul dintre elevii profesorului [6].

După cum s-a menţionat însă, L. Morariu s-a format mai întâi ca lingvist şi filolog. În disertaţia de doctorat *Morfologia verbului predicativ român,* pe baza unui bogat material de fapte, cules din opere literare (clasice şi contemporane), din literatura populară a tuturor dialectelor române şi din scrierile vechi, a fost prezentat un studiu serios privitor la situaţia verbului în sistemul morfologic românesc, demonstrând originea multor forme verbale româneşti.

La cel de al doilea Congres al filologilor români (Cluj, 23-25 aprilie 1926) L. Morariu a prezentat comunicarea *Între gramatică şi stilistică.* În discuţiile avute cu I. Gorun (Al. I. Hodoş) profesorul cernăuţean considera că formele de singular (*Bucureştiul*) ale numirilor de oraşe pluralia tantum (*Bucureşti*) sunt admisibile, fiindcă le primeşte spiritul viu al limbii vorbite, întrebuinţându-le şi scriitorii de seamă (I. A. Brătescu-Voineşti). Tot aşa formele verbale: *suferă, acoperă, oferă, sprijină* sunt corecte (şi normele actuale le-au codificat), deşi I. Gorun cerea: *sufere, acopere, ofere* etc. Lui L. Morariu i-a rămas nepublicată monografia *Stilistica românească.*

O adevărată pasiune a lui L. Morariu au fost drumurile pe care le-a colindat de mai multe ori şi a întreţinut timp de mai multe decenii cu fraţii istroromâni o vie corespondenţă. Studiind realitatea glotică a istroromânilor, el a întreţesut tematica folclorică cu cea gramaticală. A publicat interesante texte folclorice istroromâne provenite din Jeiăni şi alte localităţi. Comentând din punct de vedere filologic şi etnografic [13] texte din Şusneviţa, L. Morariu elaborează mai întâi un serios articol de revistă, iar apoi o micromonografie intitulată *Istroromânii* (Cernăuţi, 1927). Prin aceste lucrări se completau studiile de gramatică istroromână ale maestrului său, Sextil Puşcariu. Îl cunoştea destul de bine pe primul cercetător al dialectului istroromân, Iosif Popovici, despre care a scris de mai multe ori.

Între 1 decembrie 1924 şi 1 noiembrie 1944 Leca Morariu a funcţionat ca profesor la Catedra de literatură română modernă şi folclor a Universităţii din Cernăuţi. În această calitate el prezenta studenţilor cele mai variate teme.

În anii de studii 1936/1937 şi 1937/1938 L. Morariu a predat cursul de folclor istroromân, iar în 1938/1939 – un altul de folclor dialectal. În prelegerile sale, L. Morariu se străduia să sesizeze esteticul creaţiei populare şi rolul ei în procesul de cultivare a limbii literare. În 1940, La Focşani, el publică studiul *Graiul viu, corectiv ştiinţific,* în care atacă aşa-numitul la germani „papieren Stil", iar la noi „limbă de lemn", neexpresivă, sărăcăcioasă, şablonată la culme. În procesul de cultivare a limbii literare L. Morariu apela des la clasicii literaturii române, la scriitorii bucovineni ai timpului. Timp de mai mulţi ani studenţii cernăuţeni i-au ascultat cursurile: *Epoca lui V. Alecsandri, Epoca „Junimii", Din epoca „Sămănătorului", Din literatura Bucovinei* ş. a.

Despre starea literaturii române şi a literaţilor din Bucovina scrisese S. Fl. Marian, şi – mai pe larg – C. Loghin în *Istoria literaturii române din Bucovina 1775-1918 (în legătură cu evoluţia culturală şi politică).* L. Morariu nu era satisfăcut de aceste cercetări. De aceea el a întreprins o serie de studii privind literatura română veche, clasică şi modernă din Bucovina în strânse legături cu cea din ţară.

La Pătrăuţi pe Suceava, unde a preoţit 33 de ani (1894-1927), C. Morariu, tatăl cercetătorului, a găsit o carte din 1787 a unui Manolache dascăl. În acel codice se aflau *Psalmul lui Dosoftei* şi o povestire despre moartea lui Grigore Ghica-vodă. Pe baza lor Leca Morariu scrie şi, în 1922, la Botoşani, publică lucrarea *Codicele pătrăuţean şi asasinarea lui Grigore Ghica.*

Studiind alt codice, acela al lui Constantin Popovici (1796), L. Morariu ajunge la concluzia că naraţiunea *Războiul Troadei* cuprinsă aici este textul românesc integral cu o „înfăţişare moldovenească" al celebrului roman. L. Morariu a descris manuscrisul *Isopie,* alcătuit de călugărul Ieronim Stoleriul la Voroneţ în anul 1847 constatând că o serie de forme *(fămeie, oao, mânule, blem)* şi de cuvinte *(breb, mangâri, dulf, trâmbalar, solonariu* ş.a.) ne trimit la un original vechi de la începutul secolului al XVII-lea.

L. Morariu a studiat pe larg activitatea literară a preotului Iraclie Porumbescu (Golembiovschi), despre care spunea că e „rău versificator, dar bun prozator bucovinean".

De o atenţie aparte în activitatea lui Leca Morariu s-au bucurat scriitorii Ion Creangă şi Mihai Eminescu. Activităţii de învăţător a lui I. Creangă i-a consacrat un studiu monografic intitulat *Institutorul Creangă,* apărut la Cernăuţi în 1925, în care se apreciază manualele pentru învăţământul primar alcătuite de I. Creangă în colaborare cu alţi învăţători: *Metodă nouă de scriere şi cetire pentru clasa I primară* (1867), *Învăţătorul copiilor* (1871) şi *Povăţuitorul de cetire prin scriere după sistema fonetică* (1876), evidenţiindu-se astfel personalitatea de adevărat pedagog şi educator, atitudinea părintească a humuleşteanului atestată atât în *Amintiri*, cât şi în mărturiile elevilor care l-au iubit şi l-au stimat. În acelaşi volum,

L. Morariu a căutat să fixeze data primei întâlniri a lui Creangă cu Eminescu care, conform opiniei sale, ar fi avut loc între 10 august şi 1 octombrie 1875 [7, XII, 1923, p. 455-456], a încercat să precizeze relaţiile marelui povestitor cu membrii Cercului social de la Iaşi (N. Beldiceanu, Gr. I. Alexandrescu, A. Gorovei ş. a.), a urmărit originea familiei Creangă [7, XIV, 1925, p. 330-333], a descris plastic lumea în care a trăit şi a activat Creangă. Se evidenţiază în acest sens portretele lui Isaia Teodorescu (Popa Duhu) şi Zahei Creangă (fratele povestitorului) [8, 1926, nr. 3242]. L. Morariu respinge ideea că I. Creangă ar fi fost un simplu culegător de basme populare (cum credeau Gh. Panu, L. Şăineanu ş.a.), argumentând că acesta s-a manifestat ca un veritabil geniu creator care, printr-un profund psihologism şi o perfectă unitate organică, prin fineţe şi umor bogat nuanţat, a înfăţişat ţăranul moldovean în toată complexitatea lui [9, I, 1926, p. 1-4]. Studiind substratul folcloric din *Ivan Turbincă,* L. Morariu a descoperit o variantă populară a acestei poveşti în părţile nordice ale Ardealului (povestea *Tudor, spaima dracilor* din broşura lui Gh. Tulbure *Când umbla Dumnezeu şi Sân-Petru pe pământ)* [8, V, 1930, p. 75].

L. Morariu a analizat şi unele traduceri din operele lui Ion Creangă. Cât priveşte traducerea lui G. Weigand a *Poveştii lui Harap Alb,* o consideră doar o traducere filologică şi nu una artistică, cum susţineau unii, ceea ce confirma, de fapt, şi traducătorul [7, XII, 1924, p. 373-379]. Profesorul cernăuţean respingea afirmaţiile Anei Conta-Kernbach cum că întreaga operă a lui Creangă ar fi trecut prin mâinile filozofului V. Conta, colegul marelui scriitor de la „fabrica de popi" din Fălticeni [9, V, 1930, p. 44-46], după cum critica, de asemenea, ediţia lui O. Minar *Creangă povestind copiilor,* deoarece avea multe greşeli de limbă, expresii improprii, marele humuleştean mai fiind, pe deasupra, actualizat şi bucureştenizat [9, V, 1930, p. 173].

Fără îndoială că, dintre toţi scriitorii români, figura marelui Luceafăr al literaturii noastre a atras atenţia profesorului cernăuţean. De la eseul *Frăţinii Eminescu* (1923) şi până la *Note pentru o monografie (M. Eminescu)* (1943) este o cale lungă. Mulţi ani, clipă cu clipă, lucra la întocmirea monografiei *Eminescu,* pe care n-a avut fericirea s-o vadă înfăptuită, dar din care, cu diferite ocazii, a publicat multe fragmente. Astfel, despre timpul petrecut de poet la Ipoteşti apare în 1929, în ziarul „Cuvântul nostru" din Botoşani, paragraful *Din copilăria lui Eminescu,* iar în 1930 în buletinul *Mihai Eminescu – Note pentru o monografie. Cap VI. Copilăria.* Alte fragmente mai mici apăruseră mai înainte: *Eminescu şi învăţământul clasic; Debutul literar al lui Eminescu; O confesiune autobiografică şi o îndrumare pedagogică a lui Eminescu; Pentru arheologia sonetului „S-a stins viaţa"* [9, IV, 1929, p. 130-132, 196-197]. L. Morariu considera că Eminescu este cel mai înalt simbol al jertfei creatoare în artă [12, p. 57-59].

În 1930 L. Morariu a iniţiat şi a realizat editarea buletinului *Mihai Eminescu,* susţinut de un cerc de admiratori ai poetului. S-a încercat în acest mod edificarea unei imagini bucovinene a Luceafărului poeziei noastre, crearea unui „zeu" local – tutore al culturii şi literaturii bucovinene [1, nr. 4, p. 16].

În articolul *Pentru arheologia „Luceafărului"* L. Morariu a confirmat faptul că M. Gaster a semnalat primul că ideea şi materialul poemului au fost luate de Eminescu de la germanul R. Kunisch [7, XIII, 1924, p. 2-8].

Dintre literaţii bucovineni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea L. Moranu 1-a studiat îndeosebi pe T. Robeanu care excela prin evocarea amplă a trecutului intim. Prin aceasta el este unic în literatura română, apărând ca un romantic întârziat.

La Seminarul de literatură modernă şi folclor de la Universitatea din Cernăuţi în perioada interbelică se formau şi se educau, sub conducerea prof. L. Morariu, oameni de litere, profesori secundari, cercetători în domeniul literaturii române şi al folclorului, precum şi investigatori ai realităţii glotice istroromâne. L. Morariu ştia să concentreze energiile intelectuale tinere spre studierea profundă a unor asemenea probleme.

Dintre emulii ştiinţifici ai lui L. Morariu trebuie pomeniţi Petru Iroaie, care s-a ocupat intens de istroromâni, şi Traian Cantemir, care a publicat texte şi comentarii privind situaţia glotică şi folclorică a istroromânilor. Într-un ziar de la Suceava Tr. Cantemir a analizat lucrările lingvistice ale lui L. Morariu [14].

În preajma celui de-al Doilea Război Mondial şi-au definitivat specialitatea, devenind cercetători ştiinţifici sau profesori secundari, alţi discipoli ai lui L. Morariu: Octavian Nandriş (1914-1987) din Mahala de lângă Cernăuţi, autor de studii serioase, mai ales de fonetică istorică românească; Dimitrie Vatamaniuc (1920) din Suceviţa, autor de studii despre I. Popovici-Bănăţeanul, G. Coşbuc, Ioan Slavici, I. Agârbiceanu, M. Eminescu; Ion D. Marin din ţinutul Botoşanilor, autor de studii privind locurile eminesciene; Petre Rezuş (1913) din Rădăuţi, alcătuitor al unor prestigioase culegeri de folclor.

L. Morariu a fost şi un bun organizator al studiilor ştiinţifice. Întors la Cernăuţi, după ce făcuse şcoală bună la Muzeul limbii române din Cluj, el s-a inclus activ în organizarea şi publicarea celor mai diverse materiale privind limba, literatura, folclorul român din Bucovina şi de pe întregul teritoriu românesc.

Din 1926 L. Morariu e redactor-director al revistei „Făt-Frumos", editată (6 numere pe an) cu unele întreruperi până în 1944, iar din 1930 până în 1937 redactează buletinul „Mihai Eminescu", „de un interes capital" – cum sublinia G. Călinescu [11, p. 324]. Între 1937-1939, împreună cu Gh. Bogdan-Duică, L. Morariu a editat revista „Fond şi formă". Între anii 1940-1943 a condus Institutul de literatură, filologie, istorie, etnografie-folclor de pe lângă Universitatea din Cernăuţi sub egida căruia s-a publicat buletinul respectiv, care a ajuns la fascicola a XVIII-a.

L. Morariu are şi anumite merite în cultura teatrală şi muzicală, în speţă în cea a folclorului muzical. A fost director al Teatrului naţional din Cernăuţi (1933-1935) şi preşedinte al societăţii muzicale „Armonia”, a publicat anuarul *Armonia semicentenară* (Cernăuţi, 1931) şi *Anuarul Societăţii Armonia* pe al 51-lea an (Cernăuţi, 1932), a transcris pentru violoncel şi pian *Dorul* de Ciprian Porumbescu, a publicat o serie de lucrări privind activitatea acestui compozitor.

Tot el a organizat la Râmnicu-Vâlcea un ansamblu de cameră în cadrul Sindicatului de învăţământ care a funcţionat între anii 1944-1963.

Importante sunt articolele lui L. Morariu privind folclorul muzical. El a menţionat că colectarea folclorului se face doar pe jumătate, adică se culege numai textul cântecelor, pe când, după cum menţiona G. Călinescu, „cântecul popular... nu e nimic fără melodia, în care poetul şi compozitorul anonim şi-a pus bogăţia de simţiri” [15, p. 238].

Sforţările modeste ale bucovinenilor în domeniul culturii şi literaturii nu depindeau atât de numărul „restrâns de locuitori”, cum credea G. Călinescu [15, p. 640], cât de situaţia activiştilor care, în condiţiile regimului austro-ungar, erau oprimaţi din punct de vedere economic, politic, social etc. După Unirea cea mare (1918) trecerea de la un regim la altul punea în faţa intelectualităţii bucovinene probleme grele de ordin cultural şi educativ. Ruperea de la matca românească a populaţiei timp de 143 de ani nu putea să nu aibă urmări. Personalitatea lui Leca Morariu se cuvine apreciată în cadrul evenimentelor din Bucovina proiectate pe fundalul general al celor din ţară. El a deschis larg orizontul cercetărilor ştiinţifice printr-o studiere minuţioasă a amănuntelor care trebuia să ducă la concepţii generale, şi-a învăţat elevii să îndrăznească a aborda probleme dificile în condiţii nu totdeauna favorabile din punct de vedere social, economic şi naţional.

Leca Morariu nu mai este printre cei vii de 30 de ani, deci poate fi judecat în mod obiectiv, evidenţiindu-i-se meritele ştiinţifice şi cele de pregătire profesională a multor reprezentanţi de vază ai literaturii, ştiinţei literare, lingvisticii şi folcloristicii din toate provinciile româneşti. Suntem siguri că fiecare dintre aceştia va spune un cuvânt de apreciere pentru profesorul lor. Aceasta pentru că Leca Morariu a fost un model în osârdia muncii depuse întru valorificarea creaţiei populare şi culte, pentru că a ştiut să adune în jurul său adepţi care să-i urmeze chemarea şi pilda, pentru că pe niciunul dintre ei nu l-a oprimat cu gândurile şi concepţiile sale, ci i-a dat libertatea de cugetare şi de muncă creatoare.

NOTE

[1] Sub stăpânirea domnilor Moldovei Ţara de Sus se numea Arboroasa, apoi Plonina şi mai târziu Bucovina, după pădurea de fagi (slav. *buk* ‘fag’) dintre Cernăuţi şi Vijniţa [1, nr. 6, p. 16]. O societate a studenţilor cernăuţeni, al cărei membru a fost şi subsemnatul, a purtat mult timp numele „Arboroasa”.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. *Academica*, 1991.

2. Leca Morariu, *De la noi*, Bucureşti, 1983.

3. *Istoria lingvisticii române* / Coordonator I. Iordan, Bucureşti, 1978.

4. N. Iorga, *O carte de poveşti* // „Drum drept", nr. 26, 1915.

5. S. Puşcariu, *Raport către Academia Română* // Analele Academiei Române, s. II, t. XLI, 1920-1921.

6. Tr. Cantemir, *Leca Morariu – folclorist* // „Revista de etnografie şi folclor", XXXIV, nr. 5, 1989.

7. *Junimea literară*, 1923, 1924, 1925.

8. *Glasul Bucovinei*, 1926, 1930.

9. *Făt-Frumos*, 1926, 1929, 1930.

10. G. Călinescu, *Ion Creangă. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1975.

11. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, 1975.

12. *Calendarul „Glasul Bucovinei"* pe 1930.

13. L. Morariu, *Un cântăreţ al Sucevei: T. Robeanu*, Cernăuţi, 1926.

14. Tr. Cantemir, *Studii de limbă ale lui L. Morariu* // „Zori noi", 24 martie 1968.

15. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1986.

„Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 5, 1993, p. 83-89

GRIGORE NANDRIŞ

Încerc să fiu un analist al operei profesorului meu, dar recunosc că sunt un exeget fragil, care va ceda uşor amintirilor deosebit de instructive şi antrenante din timpul studenţiei mele.

Înţelegerea şi – aş îndrăzni să spun cu toată modestia – relaţiile prieteneşti ce m-au legat de prof. Gr. Nandriş au rămas şi până astăzi un privilegiu al vieţii mele nu numai în ceea ce priveşte pasiunea cercetării problemelor de lingvistică şi literatură, ci şi în privinţa încrederii şi a curajului, insuflat de profesor în realizarea, cu eforturi susţinute, a unor investigaţii în specialitatea aleasă. El încuraja mereu pregătirea profundă a tineretului studios. Nu o singură dată auzeam din gura profesorului cernăuţean cuvintele filozofului V. Conta: „Dacă un popor n-are o tinerime entuziastă, cultă, cu dor de ţară, este pierdut pentru totdeauna. Aceste vlăstare ale tinereţei ţin pe umerii lor viitorul, precum odinioară Atlas ţinea Pământul”. În acelaşi timp Gr. Nandriş cultiva o strictă responsabilitate şi independenţă în detectarea adevărului ştiinţific, pus în serviciul idealurilor patriotice. Profesorul, cred, îşi amintea adesea versurile lui Gr. Alexandrescu din poezia *Umbra lui Mircea. La Cozia*:

„Prin ştiinţe şi prin arte naţiile înfrăţite
În gândire şi în pace drumul slavei îl găsesc”.

Tânărul Grigore (în familie Duruţă) s-a avântat în viaţă spre o cunoaştere autentică a lumii ce ne înconjoară în plan diacronic şi sincronic.

El s-a născut la 17/30 ianuarie 1895 şi a fost al treilea fecior al lui Dumitru şi al Mariei Nandriş, ţărani înstăriţi din satul Mahala.

Cunoştinţele elementare le-a obţinut în satul natal. Apoi – la îndemnul fratelui mai mare – Ion – a fugit la Cernăuţi, ca să înveţe carte la un liceu german, căci în capitala Bucovinei, aflată atunci sub stăpânirea austriacă, nu se preda în limba maternă. La un moment dat lumina cărţii era mai-mai să-i fie întunecată şi calea spre cunoştinţe să fie întreruptă sau chiar închisă definitiv. Când Grigore ajunsese în clasa a cincea, tatăl său, Dumitru, l-a prevenit că nu-l mai poate întreţine la şcoală, căci mai are doi băieţi (Ion şi Vasile) la învăţătură, şi n-are cine lucra la pământ. Însă Grigore, care învăţa foarte bine la toate obiectele, obţinând nota „excepţional” (germ. „vorzüglich”), i-a replicat tatălui său: „Eu nu mă mai pot întoarce în sat ca un neputincios. Această ruşine, n-o mai pot îndura”. Spre fericirea băiatului, chiar în acea clipă a intrat în casă bunicul (tatăl mamei, Vasile Lazăr), respectat în sat pentru înţelepciunea sa. Simţind desperarea copilului,

i-a spus lui Dumitru: „Lasă-l să meargă la şcoală, că voi avea grijă şi eu de el”. Într-adevăr, bunicul l-a ajutat pe Grigore să-şi termine nu numai învăţătura liceală, studiile universitare, ci şi cele postuniversitare. După izbucnirea Primului Război Mondial (august 1914) Gr. Nandriş a trecut la liceul din Câmpulung-Moldovenesc, unde în anul următor şi-a luat bacalaureatul.

Atunci se puneau probleme cruciale în soarta bucovinenilor. Cu mari riscuri „între fronturile rus şi austriac, sub bombardamente şi ţăcănit de mitraliere, în întuneric, noroi şi ger de iarnă, între jafurile ruşilor şi teroarea spânzurătorilor colonelului Fischer”, împreună cu alţi tineri plini de entuziasm, Gr. Nandriş trece frontiera în România pentru a se înrola ca voluntar în armata română şi a lupta contra nelegiuirilor săvârşite în Bucovina. Viaţa mondenă a bucureştenilor din preajma războiului l-a deziluzionat pe tânărul Nandriş, el crezându-se – după propriile cuvinte – „aruncat peste noapte într-o lume ireală, ce mi se părea o operetă cu un strălucit decor de mucava”. În schimb, face atunci cunoştinţă cu o serie de tineri studenţi de la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti, care i-au devenit nu numai colegi, ci şi prieteni pe viaţă: olteanul Al. Busuioceanu (devenit apoi profesor de istoria artelor la Madrid), brăileanul Vasile Băncilă (profesor de filozofie şi exeget al lui V. Pârvan), bucureşteanul C. C. Giurescu (cunoscut profesor universitar de istoria românilor), alt brăilean, Basil Munteanu (specialist în literatura română şi cea franceză) cu care a întreţinut o bogată corespondenţă (79 de scrisori), publicate la Paris în 1979.

După ce România declarase intrarea în război (14/27 august 1916), alături de Tripla înţelegere (Antanta – Franţa, Anglia, Rusia), contra Germaniei şi Austro-Ungariei (Tripla Alianţă), Gr. Nandriş este mobilizat şi trimis la Şcoala de ofiţeri de infanterie de la Botoşani. După ce a absolvit-o luptă pe frontul de la Nămoloasa-Mărăşeşti, fiind retras apoi la un spital de exantematici, care îi reamintea sublocotenentului Nandriş scena macabră din povestirea lui I. Ghica *Ciuma lui Caragea*: „Ziua se încheia cu raportul cioclului, care spunea că a transportat la groapă 13 oameni, dar a îngropat numai 12, pentru că unul a fugit”.

După trei ani de armată grea Gr. Nandriş este demobilizat şi îşi reia studiile la Bucureşti, unde alături de vechii prieteni, îi are colegi şi pe D. Caracostea, Sterie Enăchescu ş.a. Studentul Nandriş îi are în calitate de profesori pe: O. Densusianu (filologie şi folclor, literaturile romanice), D. Evolceanu (limba şi literatura latină), S. Mândrescu (limba şi literatura germană), V. Pârvan ş.a. În 1920 Gr. Nandriş îşi ia licenţa la specialităţile latina şi germana, în scurt timp este numit profesor suplinitor de germană şi latină la liceul Gh. Lazăr (Bucureşti).

Interesul sporit pentru limba, literatura, istoria concetăţenilor săi, pentru viaţa şi contactele românilor cu alte popoare îl orienta pe tânărul Nandriş spre culmile ştiinţei, care cereau noi cunoştinţe.

Se hotărăşte să-şi concentreze atenţia asupra studierii limbilor slave, astfel cunoscând mai bine evoluţia şi starea contemporană ale limbii şi literaturii româ-

ne. În acest scop îşi îndreaptă paşii în 1920-1921 spre Viena, unde profesau atunci eminenţi specialişti: W. Vondrak (limbile slave), P. Kretscmer (limba şi literatura greacă) ş.a. În 1921-1922 îl aflăm pe Gr. Nandriş studiind slavistica la Universitatea Jagellonă din Cracovia la cunoscuţi profesori polonezi cum au fost K. Nitsch, J. Rozwadowski, J. Los ş.a.

Într-o scrisoare de mai târziu către B. Munteanu (23 octombrie 1926), Gr. Nandriş mărturisea că era pe deplin satisfăcut de atmosfera creatoare din timpul studiilor în Polonia.

În 1922, la Cracovia, Gr. Nandriş îşi susţine teza de doctorat cu tema: *Aspectele verbale în Evangheliarul de la Putna* (titlul în polonă: *Postacie czasownika w Evangeliarium Putnanum*). Predecesorul lui Gr. Nandriş la Catedra de slavistică a Universităţii din Cernăuţi – profesorul Emil Kaluzniacki (1845-1914) – publicase la Viena şi Teschen în 1888 *Evangeliarium Putnanum* (Monumenta linguae paleoslovenicae, I), unul dintre cele mai vechi manuscrise slave (de redacţie ucraineană), păstrate în Moldova (21).

Studiind profund acest text, scris în Galiţia orientală sau Volhinia, Gr. Nandriş a supus unei analize exhaustive aspectul verbal al tuturor formaţiilor verbale din Evangheliarul putnean, comparându-le cu originalul grecesc şi cu Evangeliarium Assemani, de care textul putnean se apropie cel mai mult.

În scurt timp după susţinerea tezei de doctorat Gr. Nandriş e numit lector la Universitatea din Cracovia.

* * *

În 1923-1925 îl aflăm pe Gr. Nandriş în Franţa la şcoala de la Fontenay-aux-Roses, unde audiază cursurile celor mai distinşi lingvişti francezi ai timpului (A. Meillet, A. Mazon, Mario Roques, G. Millet ş.a.) de la École pratique des Hautes Études şi de la École des Langues Orientales vivantes.

În acest mod, printr-o inepuizabilă forţă de muncă, prin însuşirea metodelor de lucru ale celor mai distinşi filologi şi lingvişti din diferite ţări (România, Austria, Polonia, Franţa), Gr. Nandriş a acumulat cunoştinţe vaste şi profunde din domeniul filologiei şi lingvisticii, în special din cel al slavisticii mondiale, pentru a le pune în serviciul ştiinţei istorice şi filologice româneşti la investigarea celor mai dificile probleme ale limbii şi istoriei noastre. El îşi dădea bine seama că pregătirea ştiinţifică a unui filolog român cere o profundă cunoaştere a mai multor limbi. De aceea a căutat să se familiarizeze atât cu limbile clasice (latina, greaca, precum şi slava veche), cât şi cu limbile moderne (franceza, italiana, germana, engleza), având în vedere şi limbile slave contemporane (poloneza, rusa, ucraineana, ceha, slovaca, bulgara, sârbo-croata). În general cunoştea peste 14 limbi. Pe Gr. Nandriş îl interesa sensul profund al relaţiilor istorice dintre poporul român

şi vecinii lui, tinzând a dobândi date noi din istoria limbilor şi culturilor popoarelor învecinate pentru a explica evoluţia limbii şi culturii noastre. Existenţa noastră s-a împletit cu viaţa acestor popoare în trecut şi cu ele suntem sortiţi să trăim în reciprocitate culturală şi în viitor. Esenţa şi specificul acestor legături constă în păstrarea de către fiecare a solidarităţii cu spiritualitatea din care provine. Tinzând a pătrunde în înseşi sensurile valorilor culturale, Gr. Nandriş se străduia să surprindă dimensiunile şi profunzimea acestor entităţi naţionale în contact.

Legat prin naştere, educaţie şi cultură de realităţile bucovinene, în strânsă conexiune cu existenţa popoarelor conlocuitoare, Gr. Nandriş tindea să evidenţieze specificul creaţiei poporului român, în condiţiile istorice tradiţionale şi în contextul valorilor universale. Baza lingvistică şi culturală a poporului nostru o formează rădăcinile adânc înfipte în pământul strămoşesc, în moştenirea daco-romană, dar „noi nu ne găsim nici în apus şi nici la soare-răsare. Noi suntem unde suntem cu toţi vecinii noştri împreună – pe un pământ de cumpănă", sublinia Lucian Blaga.

Iată de ce Gr. Nandriş şi-a văzut vocaţia în studierea relaţiilor poporului român cu vecinii (polonezi, ucraineni, ruşi, bulgari, maghiari etc.). Nu toţi erau de acord atunci, aşa cum nici astăzi mulţi nu împărtăşesc asemenea poziţii, dar formulările categorice, bazate de cele mai multe ori pe emoţii, se cer a fi corectate de obiectivitatea ştiinţifică, singura care poate avea forţă convictivă. Să pornim deci de la ce este al nostru, românesc, dar să nu ne izolăm într-un turn de fildeş. Este semnificativ în această privinţă faptul că în timpul studiilor sale din Franţa, răspunzând la o scrisoare a profesorului I. I. Nistor (rectorul de atunci al universităţii cernăuţene), care-l sfătuia să lase slavistica şi să treacă la indo-europenistică, Gr. Nandriş îşi exprima convingerea că „din punct de vedere practic noi avem mare nevoie de slavişti, cât de mulţi şi cât de buni, ca să poată cuprinde întregul domeniu vast, atât de multilateral şi atât de important pentru cultura noastră şi pentru statul nostru". De aceea Gr. Nandriş respingea propunerea lui I. I. Nistor de a începe „cariera printr-un salt brusc în altă specialitate" (25, p. 96-98). Acest gest al tânărului de 31 de ani apare ca deosebit de semnificativ, oglindind fidel rectitudinea ştiinţifică şi morală a unui adevărat om de ştiinţă.

Se înţelege că legăturile cu lumea latină prevalau în concepţia ştiinţifică a lui Gr. Nandriş. El făcea parte din pleiada de lingvişti, literaţi, folclorişti, istorici, jurişti formaţi în şcolile Apusului: Al. Rosetti, C. C. Giurescu, Al. Busuioceanu, I. Muşlea, Bazil Munteanu, Gh. I. Brătianu, Th. Sauciuc-Săveanu, P. P. Panaitescu, C. Marinescu, Scarlat Lambrino ş.a., care prin lucrările lor au elucidat procesul de formare a poporului român, aflat la o încrucişare de civilizaţii estice şi vestice. Brăileanul Basil Munteanu (1897-1972) considera poporul român o „sinteză unică şi originală" care uneşte daco-romanitatea într-o „a doua fuziune" cu slavii, definind astfel pentru lumea occidentală specificul autohton al culturii române (26, 27). Cât priveşte limba română, Gr. Nandriş (împreună cu F. Miklo-

sich, S. Puşcariu, Al. Rosetti ş.a.) considera că elementul slav este un component lingvistic ce s-a adăugat după constituirea limbii noastre ca limbă romanică în sud-estul european. Deci oricât de importantă ar fi influenţa slavă asupra limbii române (îndeosebi în plan lexico-frazeologic), aceasta a fost şi rămâne limbă romanică prin structura ei morfologică, sintactică şi prin fonetism. În plan istoric amestecul etnic slavo-român n-a afectat formarea limbii române prin sinteza daco-romană, pentru că elementele lingvistice slave au jucat doar rolul de adstrat. Gr. Nandriş a publicat un studiu de ansamblu în acest sens într-o revistă engleză (28, XXX, nr. 74, 1951) cu titlul *Dezvoltarea şi structura limbii române*, în care se sublinia în special faptul că nu se poate identifica factorul etnic cu cel lingvistic.

În plan filologic-documentar Gr. Nandriş, mergând pe urmele lui I. Bogdan, a studiat cu toată acribia necesară serii întregi de documente istorice slavo-române. El a analizat documentul din 1404 (pus în circulaţie de Hr. A. Petrov), privind mănăstirea Peri (Maramureş, astăzi Hrusevo din Ucraina transcarpatică), din care reiese vechimea aşezărilor româneşti în acea regiune (37). Apoi Gr. Nandriş a publicat patru documente din epoca lui Ştefan cel Mare (1479-1480, 1490, 1497), aflate în colecţia Sion de la Biblioteca Universităţii din Cluj (38). Aici este prezentat textul original slav, traducerea românească, precum şi comentariile de rigoare (data documentului, unele informaţii despre persoanele pomenite în el, un indice de persoane şi localităţi). Gr. Nandriş a publicat o colecţie întreagă de documente slave, aflate în arhivele mănăstirilor de la Muntele Athos, folosind fotocopiile puse la dispoziţie de bizantinologul francez, Gabriel Millet (39)[1]. Culegerea cuprinde 44 de documente slavo-române, dintre care 40 se referă la relaţiile dintre domnii Munteniei (Basarab II Laiotă, Radul cel Mare, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul şi, mai ales, Matei Basarab) cu mănăstirile de la Muntele Athos (Cutlumus, Dochiariu, Iviron, Xenofon)[2]. Două documente sunt de origine moldovenească (unul de la Petru Rareş şi altul de la Ştefan Tomşa); unul provenea de la Patriarhia din Constantinopol (1372-1373), privind împărţirea mitropoliei Ţării Româneşti, iar altul – de la boierul muntean Aldea. Aceste documente datează dintr-o perioadă de aproape 300 de ani (1372-1658). Gr. Nandriş scoate în evidenţă stilul acestor documente, care – ca oricare altele – prezintă o limbă tehnică tradiţională cu influenţe şi inovaţii locale. Documentele munteneşti sunt redactate în medio-bulgară, deoarece în cancelaria Ţării Româneşti limba slavă venise din cancelaria Bulgariei. De prin secolul al XV-lea în documentele munteneşti se simte tot mai mult influenţa sârbească, păstrându-se însă structura medio-bulgară. Se observă, bineînţeles, în documentele slave şi înrâurirea limbii române vorbite, prin introducerea de cuvinte şi forme gramaticale româneşti (cf. *ot nad kolţea* „de la Colţea" ş.a.). Cât priveşte Moldova, aici e prezentă limba medio-slavă, trecută prin filiera limbii slavilor răsăriteni (ucraineni, belaruşi şi mai ales ruşi). I. Bogdan ajunsese la concluzia că „limba oficială a cancelariei moldoveneşti a fost cea rusă" (40, p. 14).

Gr. Nandriş a studiat în mod critic traducerea unor texte vechi religioase, în speţă a evangheliilor. Comparând minuţios textul românesc cu cel slav şi cu originalul grecesc, cercetătorul scoate în evidenţă faptul că la baza traducerilor au stat diferite concepţii filozofice (47). Profesorul cernăuţean a fost de asemenea preocupat de problema interacţiunii folclorice, etnografice, demografice a românilor cu vecinii lor. În această privinţă se pot distinge două direcţii principale. În primul rând, e vorba de românii din Carpaţii polono-cehi, pe care i-a studiat atât pe baza documentelor, cât şi a datelor *Atlasului lingvistic polonez*. Gr. Nandriş a examinat relaţiile istorice şi culturale româno-polono-cehe în mai multe articole. În 1923 el a întreprins cercetări de toponimie şi etnografie, demonstrând prezenţa elementului românesc în Carpaţii Galiţiei şl Moraviei. În acest sens Gr. Nandriş susţinea că guralii – populaţia românească din acea zonă – au pătruns în ţinuturile nord-carpatine ca păstori-colonişti încă prin secolele XII-XIII (43, p. 90-100). Harta prezentată în acest articol a fost reprodusă de I. Simionescu în cartea *Ţara noastră. Natură. Oameni. Muncă* (Bucureşti, 1938, p. 271). Tema respectivă apare şi într-un articol al lui Gr. Nandriş în limba polonă, în care se atrage atenţia asupra particularităţilor de limbă ale acestor „migratori" (44, p. 251-258).

Servindu-se de *Atlasul lingvistic al Poloniei Subcarpatice*, alcătuit de M. Malecki şi K. Nitsch, Gr. Nandriş a studiat soarta ciobanilor români din regiunea cuprinsă între frontiera lingvistică polono-cehă din Silezia şi cea polono-ucraineană spre răsărit de linia râului San. În graiurile poloneze, vorbite în acea regiune, apar mulţi termeni păstoreşti de origine română (*baca* „baci", *geleta, gelatka* „găleată", *dzer* „zer", *kl'ak* „chiag", *stronga* „strungă", *hurda* „urdă", *kosar(a)* „coşar", *berbec, vatra, kolyba, kornut, merynda* „merinde", *putina, ruguma, rinza, cap* „ţap", *sut, carek (carok)* „ţarc", *walbija* „albie", *kyrdel* „cârd", *valah* „păstor, cioban", *kulastra* „coraslă" etc.). Datele acestui atlas demonstrează o dată în plus că migraţiile păstorilor români au avut loc într-o perioadă timpurie. Din punct de vedere geografic termenii româneşti cuprind regiunea huţulă în Moravia şi Silezia, unde au ajuns păstorii români în migraţiile lor. Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că pe întregul întins al Carpaţilor ar fi existat unguri (popor de stepă) peste care ar fi venit populaţie românească. Mult mai aproape de adevăr este ideea că românii au luat unii termeni de la unguri în pustă, unde se învecinau cu aceştia, şi i-au transmis mai departe în timpul migraţiei lor (45, p. 148).

Împreună cu profesorul polonez M. Malecki, slavistul cernăuţean a studiat situaţia graiurilor vorbite de coloniştii polonezi în judeţul Suceava (46, p. 16-22).

În aceste lucrări Gr. Nandriş constata concordanţa datelor lingvistice ale regiunii cu cele toponimice. În toponimia şi în economia păstorească a acelei regiuni sunt prezente pretutindeni urmele ciobanilor români. Esenţială este şi omogenitatea terminologiei româneşti de-a lungul Carpaţilor până în Moravia şi Silezia (cf. 47, p. 10-56). Termenii tipic păstoreşti din regiune sunt româneşti.

În al doilea rând, Gr. Nandriş s-a ocupat de raporturile istorice, literare şi lingvistice dintre populaţia Moldovei şi cea a Ucrainei. În Anuarul Şcolii române din Franţa el a publicat o lucrare despre legăturile folclorice ale moldovenilor cu ucrainenii. Au fost analizate o serie de cântece populare ucrainene (*dume*), din care se vădesc relaţiile istorice moldo-ucrainene. În aceste „cronici poetice" ale ucrainenilor e descrisă epoca de strălucite fapte militare din timpul lui Bogdan Hmelniţchi (sec. XVII). Accentele lirice ale amintirilor despre măririle trecute sunt prezentate prin prisma decăderii şi a pierderii libertăţilor politice din secolele XVIII-XIX. În acelaşi timp în dumele şi colindele ucrainene se vorbeşte cu admiraţie despre vremurile glorioase ale lui Ştefan cel Mare, numele căruia era foarte popular, mai ales în Ucraina occidentală. Pentru prima oară Ştefan e pomenit într-o gramatică slavă a lui Jan Blagoslav scrisă în 1571 şi publicată în 1587. Aici e vorba despre un cântec popular ucrainean de la începutul secolului al XVI-lea, care a fost găsit în Veneţia. O tânără fecioară este salvată de Ştefan cel Mare de la înec în Dunăre. Acest cântec cunoaşte mai multe variante, analizate de filologii ucraineni (A. A. Potebnea ş.a.). În cântecele ucrainene se pomenesc avuţiile Moldovei (îndeosebi vinurile), cultura aleasă a moldovenilor, bisericile frumoase şi bogate, frăţia de arme a moldovenilor şi ucrainenilor. Lucrarea lui Gr. Nandriş demonstrează importanţa folclorului ca izvor de cunoaştere a evenimentelor din trecutul istoric al popoarelor învecinate (48).

Recenzând o lucrare a cercetătorului ucrainean Petro Buzuk (49, nr. 3, p. 167-169), Gr. Nandriş consideră greşită tendinţa de a trage concluzii privind etniile pe baza unor relaţii lingvistice insuficient studiate. Îl critică pe P. Buzuk pentru confuzia pe care acesta o face între influenţele slave de răsărit din documentele slave redactate în cancelariile domnilor Moldovei şi înrâuririle etno-lingvistice. În general, Gr. Nandriş consideră că articolul lui P. Buzuk nu aduce nimic nou în studiul relaţiilor ucraino-române.

Tratarea istorico-etimologică a unor termeni populari l-a preocupat pe Gr. Nandriş în analiza interjecţiilor din uzul ţăranilor: *Hăis! Cea!* (50, nr. I, p. 185-189). Susţinându-l pe N. Drăganu în privinţa originii latine a interjecţiei *Cea!*, *Ceala!* (lat. ecce-hac, ecce-hac-illae) cu sensul demonstrativului depărtat şi considerând că *hăis* derivă din *hăi + iste – acesta, aista, ista* cu sensul demonstrativului apropiat, Gr. Nandriş considera că în maghiară şi ucraineană cuvintele acestea au fost împrumutate din română, în care ele circulă în corespundere cu tehnica plugăritului, pe care autorul o explică în deplină cunoaştere. Gr. Nandriş s-a ocupat de etimologia unor termeni sociali, anume *răzeş*, având în vedere atât cuvântul, cât şi instituţia (51, nr. I, p. 325). Eliminând posibilitatea derivării cuvântului din maghiară *reszes* (din cauza dificultăţilor fonetice, *z* din *sz*), Gr. Nandriş apropie termenul dat de polonul *rycerz* (din germ. *Ritter*), având în vedere pe luptătorul călare, călăraşul, funcţie ce s-a aflat la baza instituţiei, iar privile-

giul nobiliar şi economia de coproprietar privilegiat au venit drept consecinţă a funcţiei sociale. Argumentele invocate de Gr. Nandriş n-au convins însă lingviştii români care au urmat să creadă că termenul *răzeş* este din maghiară.

În ce priveşte cercetarea istorico-literară, Gr. Nandriş a investigat originea numelui de familie a lui Eminescu. Aflându-se în Polonia la studii, Nandriş a cercetat în arhivele locale răspândirea numelui de familie Eminowicz (52, p. 86-90). Se ştie că e vorba de radicalul tătăresc Emin, care a devenit în Polonia Eminowicz, iar apoi rudele poetului s-au stabilit cu traiul în Moldova, devenind Eminovici. Istoricul I. I. Nistor (1, p. 169-170) a precizat că în satul Călineşti din jud. Suceava în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe moşia boierului Ienachi Cârstea trăia ţăranul clăcaş Petru Eminovici. Fiul acestuia – Vasile Eminovici – era şi el clăcaş pe moşia boierească, dar învăţase puţină carte la mănăstirea Dragomirna sau la Suceava, unde era o veche şcoală moldovenească. Vasile a devenit dascăl (cântăreţ) de strană în Călineşti şi a primit patru fălci de pământ în proprietate, devenind astfel răzeş[3]. În 1812 lui V. Eminovici i se născu fiul Gheorghe sau Gheorghieş Eminovici, care urmă şcoala moldovenească a dascălului Ioniţă din Suceava, cunoscând destul de bine şi limba germană. Boierul Ienachi îl face pe Gheorghe vechilul său. Gheorghe devine apoi sulger în serviciul baronului Ioan Mustazza, care arendase de la C. Balş moşia din Dumbrăveni, jud. Botoşani. Mai târziu C. Balş, luând moşia în stăpânire, dă administrarea moşiei în grija lui Gheorghe Eminovici, care în 1840 se căsători cu Raluca, fiica stolnicului Juraşcu din Joldeşti. În 1841 principele Mihai Gr. Sturza îl ridică pe Gh. Eminovici la rangul de căminar. Făcând economii, în 1849 Gh. Eminovici cu 4000 de galbeni cumpără moşia Ipoteşti de vreo 300 de fălci de pământ arabil, cu pădure şi iaz, devenind proprietar şi trecând în rândurile micii boierimi. Aici, în Ipoteşti, a văzut lumina zilei viitorul Luceafăr al poeziei noastre. În 1866 I. Vulcan, publicând poezia *De-aş avea...,* a prefăcut numele Eminovici în Eminescu. Poetul n-a renunţat niciodată la acest nume de familie.

Un alt domeniu care l-a preocupat pe Gr. Nandriş este metodica predării limbii române în şcolile secundare. Împreună cu Al. Procopovici el a prezentat un referat special la tema dată în cadrul celui de-al III-lea Congres ai filologilor români (Cernăuţi, 20-22 mai 1927 [53, p. 598-608]).

Timp de mai mulţi ani l-am cunoscut pe prof. Gr. Nandriş la cursurile teoretice: „Elemente de fonetică generală”, „Fonetismul elementelor slave din limba română”, „Evoluţii semantice slavo-române”, „Studiul vocabularului slavo-român”, precum şi cele de slavistică propriu-zisă: „Sistemul verbului slav”, „Cultura chirilo-metodiană”, „Începuturile istoriei slavilor”. Gr. Nandriş a predat şi cursul „Istoria literaturii polone de la romantism la epoca modernă”, ocupându-se în special de activitatea literară şi socială a lui Adam Mickiewicz (1798-1855), Julius Slowacki (1800-1849), Sigmund Krasinski (1812-1859). Foarte instructive

erau şedinţele de proseminar, conduse de profesor, la care se studia gramatica limbii slave vechi bisericeşti după manualul lui August Leskien *Grammatik der altkirchenslavislavischen Sprache*. Pe atunci nu se cunoştea încă traducerea eminesciană parţială a acestui manual (cu interesante comentarii). Profesorul invita studenţii să asiste şi să participe activ şi la şedinţele de seminar, la care se analizau diferite texte slave. Când a apărut traducerea franceză a *Cuvântului despre oastea lui Igor* în „Revue des études slaves" (Paris, 1938), la seminar împreună cu profesorul se analiza textul din punct de vedere lexical, morfologic şi sintactic, confruntând transpunerea în limba franceză cu cea slavă.

De la prima prelegere (8 octombrie 1934), apoi la şedinţele de proseminar şi seminar şi până la ultima mea lucrare – cea de licenţă din februarie 1940 – am fost mereu în cel mai strâns contact cu profesorul Grigore Nandriş. După această dată legăturile noastre au fost rupte din cauza evenimentelor din acel an şi a stabilirii lui Nandriş în Anglia. Relaţiile de prietenie, respect şi stimă reciprocă mă îndreptăţesc să afirm cu deplină sinceritate că prof. Gr. Nandriş era de o corectitudine exemplară în toate privinţele şi mai ales în raporturile lui cu studenţii. La prelegeri, la lucrările de proseminar şi seminar luau parte reprezentanţi ai diferitor naţionalităţi nu numai din Bucovina, de la Cernăuţi, ci şi de la Cluj şi Iaşi, Botoşani şi Bucureşti, Chişinău, Bălţi şi Cetatea Albă. Nu îngăduia nimănui, pe baza trecutului sau a forţei prezentului, să umilească sau să nedreptăţească pe cineva. Această concepţie a respectat-o cu stricteţe în întreaga sa activitate profesorală, precum şi în cea cu caracter social-cultural, urmărind idealul de unitate spirituală şi naţională a poporului român. Consecvent în aplicarea principiului ce-l formulase încă în articolul *Zile trăite în Bucovina* în legătură cu amintirile sale despre actul de la 15 noiembrie 1918, Gr. Nandriş susţinea cu toată fermitatea: „Toate naţionalităţile vor trăi viaţă liberă naţională potrivit caracterului etnic. Ele se vor putea dezvolta în toată libertatea în cadrul statului naţional român. Românii nu vor face altora nedreptatea ce li s-a făcut lor" (54, p. 250). E cunoscută atitudinea obiectivă şi binevoitoare, pe care a avut-o Gr. Nandriş faţă de predecesorul său la catedra de slavistică, Em. Kaluzniacki şi colegul său de la Facultatea de Teologie din Cernăuţi, Eugen Kozak, care, deşi ucraineni de origine, au fost după merit apreciaţi, contribuind la dezvoltarea ştiinţei româneşti (11, p. 31).

Grigore Nandriş va rămâne pentru totdeauna un model demn de urmat în procesul de formare a unei poziţii active a personalităţii unui tânăr cercetător şi profesor-îndrumător de generaţii. În tânăra generaţie Gr. Nandriş vedea sprijinul cel mai de nădejde al trecutului, făuritorul prezentului şi speranţa în viitorul întregului nostru neam. Dăruirea lui pentru ştiinţă şi cultură au lăsat amprente durabile în mintea şi inima celor care l-au cunoscut, l-au ascultat, profesorul conducându-se de spusele lui Rabindranath Tagore: „Viaţa este un dar, pe care-l merităm numai când îl dăruim altora".

În ceea ce priveşte activitatea social-culturală a lui Gr. Nandriş în perioada de până la 1940 este relevantă activitatea sa în calitate de preşedinte al „Societăţii pentru cultura şi literatura română din Bucovina" (echivalentă cu „Astra" ardeleană (55).

Se cade a sublinia faptul că scopurile înalte pe care şi le puneau fondatorii Societăţii – fraţii Alexandru, Gheorghe şi Eudoxiu Hurmuzaki – se datorau în special educaţiei lor în mijlocul ţăranilor bucovineni (de la Cernauca şi împrejurimi), pe care ei au căutat prin toate mijloacele să-i ridice la un nivel cultural, intelectual cât mai înalt. Acest ideal a fost desăvârşit mereu, până la ultimii conducători ai „Societăţii..." – feciorii de ţărani din Mahala, fraţii Grigore şi Ion Nandriş. Atât primii – fondatorii –, cât şi ultimii urmăreau consolidarea coeziunii de familie şi neam, înaltul simţ al datoriei faţă de poporul român.

Timp de 12 ani (1930-1942) sub preşedinţia prof. Gr. Nandriş „Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina" a desfăşurat o vie activitate culturală prin organizarea de prelegeri la „Universitatea liberă" din Cernăuţi, prin înfiinţarea de filiale ale Societăţii în aproape toate satele bucovinene, prin construirea în 1937-1940 a unui măreţ Palat cultural în centrul Cernăuţilor (astăzi „Casa ofiţerilor"). „Societatea..." dispunea şi de tipografie, care purta numele Mitropolitului Silvestru (Morariu Andrievici), de un internat pentru elevii români[4], precum şi de un cinematograf. La Roşa-Stânca de lângă Cernăuţi din iniţiativa lui Gr. Nandriş a funcţionat mai mulţi ani „Universitatea ţărănească", care se prezenta ca o mişcare de regenerare culturală a poporului, tinzând să sporească potenţialul intelectual al ţăranului, lărgindu-i orizontul şi făcându-l conştient de drepturile şi obligaţiile sale în conducerea ţării, a administraţiei locale.

Legat sufleteşte de idealurile „Societăţii...", Gr. Nandriş i-a păstrat făclia în toţi anii de exil de după 1940.

La aniversarea de o sută de ani de la înfiinţarea „Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina" Gr. Nandriş a publicat în diverse ediţii din Paris, Londra, Madrid, Cleveland o serie întreaga de articole, cărţi despre rolul şi activitatea acestei instituţii culturale (57).

Cu multă căldură sufletească a prefaţat Gr. Nandriş cartea unui ţăran bucovinean deportat, în care vedea un document istoric, nu o operă literară (58).

În 1946 profesorul Gr. Nandriş a adresat Conferinţei de pace de la Paris un „Memoriu. Pro Basarabia şi Bucovina" (în limba spaniolă), în care a expus în mod documentat şi argumentat destinul acestor ţinuturi, făcând trimiteri şi la scriitorii ruşi P. Svinin, A. Zasciuc, L. Tihomirov ş.a. Memoriul cheamă la respectarea principiilor drepturilor omului şi a Cartei atlantice (59).

Încă în 1938 prof. Gr. Nandriş a fost invitat să ţină conferinţe despre România la Londonderry, Cambridge, Oxford, Londra şi alte oraşe din Anglia, fapt

menţionat de unele ziare din România („Universul” din octombrie 1938) şi din Anglia („The Derry Standard”).

Aceste relaţii cu Marea Britanie nu sunt întâmplătoare. Într-o excursie pe Ceahlău Gr. Nandriş o cunoaşte pe ziarista engleză, licenţiată în litere şi filozofie a Universităţii din Dublin, Mabel Vinofred Farley, fiica preotului protestant William John Farley, profesor la Facultatea de Teologie din Londonderry (Irlanda de Nord).

În scurt timp, în 1937, Grigore Nandriş se căsătoreşte cu Mabel, care trece de la protestantism la ortodoxism, primind numele de Maria. Ceremonia căsătoriei a avut loc în Capela metropolitană din Cernăuţi.

Mabel (Maria) Nandriş-Farley a desfăşurat o vie activitate publicistică şi literară. Ea a tradus şi a editat la Londra în 1952 opera lui I. Creangă, ilustrată de pictoriţa de origine bucovineană Isidora Constantinovici. Traducerea prezentată de Mabel Nandriş a fost apreciată de G. Călinescu în „Gazeta literară” (nr. 17, decembrie 1964) la rubrica „Creangă peste hotare”. A doua ediţie a cărţii a apărut la New York.

În luna mai 1940 prof. Gr. Nandriş, soţia şi fiul lor, John Gregory, au plecat în Anglia. Profesorul cernăuţean, împreună cu prof. G. Oprescu (Bucureşti) şi prof. Gr. T. Popa (Iaşi) au fost trimişi într-o misiune diplomatică şi culturală a Ministerului de externe şi a celui de propagandă ale României. Gr. Nandriş n-a mai avut posibilitatea să calce după acea dată pe pământurile natale. Scopul misiunii, planificată doar pentru două luni (şi realizată 28 de ani), era de „a informa lumea anglo-americană, care nu ne cunoaşte şi nu e informată decât de duşmanii noştri, care sunt bine organizaţi şi mulţi la număr aici (Anglia) şi în America” (Gr. Nandriş în scrisoarea din 8 iunie 1967 către fratele său, Teodor).

„De peste un sfert de veac ciocănesc ca în piatră seacă să introduc măcar câteva idei sănătoase despre noi în această lume, unde drumul la raţiune, dreptate etică, duce prin stomac... Am intrat în toate păturile sociale, în toate vârstele să samăn sămânţa bună, ferindu-mă doar să nu plictisesc şi să nu duşmănesc pe nimeni, căci atunci toată munca e zădărnicită” (scrisoare – 20/8, 1967).

În 1962 a ţinut conferinţe şi în America (New York), în Canada (Cleveland), în Franţa (Paris), Italia (Milano) etc.

Aflându-se în Anglia, Gr. Nandriş a abordat mai multe probleme de toponimie şi antroponimie românească. Într-un mare articol de revistă, publicat la Paris (60), Gr. Nandriş critica aspru, cu argumente absolut valabile pretenţiile acelora, care vedeau în unele toponime din Moldova dovada unei vechi dominaţii politice a Ucrainei asupra pământurilor moldave. E de menţionat că în altă revistă Gr. Nandriş tipărea un substanţial articol despre contribuţia adusă civilizaţiei ruseşti de emigranţii români (28, XVIII, nr. 52, 1939) şi urmaşii acestora, care l-au însoţit pe D. Cantemir în Rusia după 1711.

În revista „The Slavonic and East European" de la Londra Gr. Nandriş a publicat o serie întreagă de articole şi recenzii privitoare la diferite probleme, inclusiv ale istoriei şi lingvisticii din R.S.S. Moldovenească (28, XXX, nr. 74, 1951; XXX, nr. 75, 1952; XXXII, nr. 78, 1953; XXXIII, nr. 80, 1954; XXXIV, nr. 83, 1956; XXXVI, nr. 87, 1958.

Titular al Catedrei de filologie comparată a limbilor slave (Comparative Slavonic Philology) la Şcoala de Studii slavone şi est-europene[5] a Universităţii din Londra (1948-1962), pensionat cu titlul de Professor Emeritus, Gr. Nandriş a publicat în limba engleză un bun manual de gramatică a limbii slave vechi, cu unele referinţe şi la limba română (61), având ca model manualul cu aceeaşi temă al lui August Leskien (62). Manualul profesorului Gr. Nandriş a fost solicitat de multe universităţi din lume, inclusiv din Siberia.

Pentru a familiariza studenţii săi cu limba română vorbită, Gr. Nandriş a alcătuit un *Colloquial Rumanian*, apărut în trei ediţii (1945, 1953, 1961).

Memoriei lui N. Iorga i-a închinat eseul despre Vlad Ţepeş, *Dracula*, cum e cunoscut Domnul muntean în literaturile europene (65).

În 1959 Gr. Nandriş a întreprins o călătorie de studii la Muntele Athos pentru a cerceta documentele slave, păstrate în arhivele mănăstireşti de acolo. În acelaşi timp el a studiat profund monumentele de artă din acele mănăstiri. Aceste cercetări au stat la baza unei monografii despre umanismul picturii murale postbizantine din Estul Europei, finalizată în 1962 şi publicată post-mortem în limba engleză la Wiesbaden (Germania în 1970) (64) şi tradusă apoi în limba română şi publicată la Bucureşti în 1985 (65). Ca un gest de înalt respect şi recunoştinţă pentru predecesorul său polonez, Wladyslaw Podlacha, profesorul Gr. Nandriş include în volumul întâi al publicaţiei sale (64) lucrarea cercetătorului polonez privind influenţa culturii bizantine asupra picturilor bucovinene, editată la Lemberg (Lwow) în 1912. În acest context trebuie să menţionăm contribuţia lui Gr. Nandriş la interpretarea unor inscripţii considerate până atunci indescifrabile. Astfel, la biserica din Voroneţ Gr. Nandriş a descifrat numele lui Homer (Imid) Sofocle (Eleu Zmovagl), Euripide (Thigilid) şi Tucidide (Undin), despre care scria: „Prezenţa filozofilor greci, a tragedienilor, a poeţilor, istoricilor în pictura neobizantină dovedeşte o resurecţie umanistă în cultura Europei de Est" (citat după 12, p. 37).

Mergând pe urmele lui N. Iorga (66), Gr. Nandriş trage concluzia că „după căderea Constantinopolului moştenirea spirituală a Bizanţului şi-a găsit refugiu în ţările ortodoxe din afara imperiului otoman, unde s-a îmbogăţit cu resurse locale. Ţările române au fost cele mai bogate ţări, care au adăpostit această zestre spirituală bizantină. Pe lângă aristocraţi, negustori, cărturari şi clerici în Moldo-Valahia s-au strămutat cu traiul şi mulţi pictori de biserici şi icoane, care au adus aici spiritul şcolii cretano-veneţiene şi a celei de la Salonic, precum şi a tradiţiei

athonite. În acest mod s-au format meşteri locali, care au urmat opera predecesorilor, completând-o cu elemente locale” (65, p. 20).

În Prefaţa lui Gr. Nandriş (65, p. 12-14) se arată că scopul lucrării este detectarea destinului artei bizantine după 1453 în spaţiul dintre Marea Baltică şi Deşertul arabic. Principala atenţie a autorului este îndreptată asupra picturii murale a bisericilor din nordul Moldovei din secolul al XVI-lea, care „reprezintă un stil arhitectural nou în istoria construcţiilor bizantine. Excelează ele atât prin perfecta armonie a limitelor şi volumului, cât şi prin varietatea siluetelor lor, dar mai ales prin frescele de pe pereţii exteriori – Voroneţ, Moldoviţa”. Bisericile din Bucovina se pot încadra printr-o apropriere de spirit cu tipologia unor opere arhitecturale cum e biserica Transfigurării din Atena sau cea a sfinţilor Apostoli din Salonic, sau chiar cu San Marco din Veneţia, ceea ce îl face pe Gr. Nandriş să-şi încheie Prefaţa printr-un citat din cartea cercetătorului A. Michelis (*O cercetare estetică a artei bizantine*, Londra, 1955), care considera că „acele capele bizantine au ceva din inefabila lumină ce străluceşte pe chipul unui copil, ceva din dulceaţa inocenţei” (65, p. 14).

Monografia lui Gr. Nandriş îşi bazează interpretarea valorilor estetice pe lucrările unor cunoscuţi specialişti în materie de artă bizantină precum: prof. J. Strzygowski (Viena), Al. Busuioceanu[6], specialist în El Greco (1541-1614), pictor de origine greacă, dar care a lucrat mai ales în Spania, Charles Diehl (1859-1944), specialist în istoria şi arta Imperiului Bizantin; Paul Herry – bun cunoscător al artei medievale româneşti şi al celei bizantine (cf. „De l’originalité des peintures bucoviniennes dans l’application des principes byzantins”); I. D. Ştefănescu, specialist în arta medievală românească şi cea bizantină, ş.a.

Cunoscutul istoric de artă, Vasile Drăguţ, sublinia că „Grigore Nandriş adăuga noi şi preţioase argumente pentru punerea în lumină a unui excepţional proces de continuitate culturală, în cadrul căreia ţările române au jucat un rol de eminenţă” (65, vol. I, pag. 21-22).

Cunoştinţele lui Gr. Nandriş în domeniul artelor se evidenţiază şi în amintirile lui despre întâlnirile din 1951 şi 1952 cu marele sculptor român C. Brâncuşi (*Întâlnire cu Brâncuşi* în revista „Fiinţa românească”, Paris, nr. 6, 1967). Gr. Nandiş a dat o originală interpretare operei sculptorului. „Se opri (Brâncuşi) mai îndelung lângă *Oul perfect* şi-mi explică în cuvinte domoale, care cădeau ca cei dintâi stropi ai unei ploi de vară, că acesta este cel mai desăvîrşit lucru al creaţiei, începutul şi sfârşitul a toate. Am întrezărit atunci înţelesul apariţiei frecvente a formei ovale în sculptura lui Brâncuşi. Această formă îl apropie şi mai mult de misterul infinitului, de Creatorul cel dintâi. Şi m-am gândit la confirmarea filologică a acestui sens al *oului* (lat *ovum,* grec. *oon*). În toate limbile indo-europene cuvântul e derivat de la verbul *a fi, a exista*, deci el exprimă ideea vieţii originale, a existenţei, principiul fiinţei însăşi... Cunosc un singur caz paralel, în compatrio-

tul Ion Creangă, care a turnat în cuvinte ceea ce Brâncuşi a cioplit în piatră, metal, lemn şi marmură”.

La prima vedere, ca şi într-o relaţie oficială, Gr. Nandriş era tăcut, interiorizat. În realitate însă, în relaţiile cu fraţii şi rudele apropiate el apărea cu totul altfel – sociabil, deschis, plin de inspiraţie poetică şi cugetare filozofică. Acest lucru îl putem deduce şi din corespondenţa sa, mai ales când se găsea departe de locurile natale, într-un adevărat exil în străinătate – când ducea dorul Patriei şi celor apropiaţi.

În corespondenţa, păstrată cu atâta evlavie de fratele său, Tudor, Grigore îi scria cu multă durere în suflet, dar şi cu speranţa revederii cu cei scumpi. Despre „cel mai bun prieten” al vieţii sale Grigore îi comunica fratelui mai mic: „Mi-a spus (Ion) şi mie într-o scrisoare că atunci când scrisori de la dânsul nu vor mai veni, să ştiu că a plecat într-o călătorie veşnică pe care toţi o vom face-o. De această lege cosmică nu vor scăpa nici cei ce l-au făcut să sufere pe nedrept” (12, p. 58). Şi mai scria Grigore: „mă tulbura gândul să nu-i iau înainte şi să-i mai fac o durere, dar aşa lucrurile au mers pe calea normală. Mă gândesc la durerea sărmanei Aniţa... Scrie-i şi întăreşte-o ca să iasă din această lovitură neîndurată a destinului senină, aşa cum a trecut prin toate”.

În februarie 1967 Grigore Nandriş vorbea – parcă prevăzându-şi sfârşitul – de puţina lui sănătate cât i-a mai rămas, citând cuvintele fratelui său mai mare, că „motoraşul” nu trage prea bine. Se gândea la propria insuficienţă cardiacă. Pomenea aici cele spuse de medicul său: „De ai şti prin ce ai trecut în viaţă, te-ai mira că mai eşti printre noi”... şi răspunsul său pe acelaşi ton: „De-ai cunoaşte neamul meu, nu te-ai mira. Strămoşii mei v-au învăţat medicina. Socrate îi certa pe medicii greci pentru că ei vedeau inimi bolnave, ficat stricat, rinichi bolnavi, boli abstracte... Strămoşii mei traci tratau trupul şi sufletul omenesc întreg, împreună, un tot” (12, p. 60-61).

În iunie 1967 Tudor i-a trimis fotografia criptei de la Rădăuţi. Ca răspuns Grigore scria că a primit fotografia căsuţei „căreia m-am închinat şi unde poate atunci când va veni vremea se va odihni şi cenuşa mea. Voi avea grijă să plătesc vămile văzduhului” (12, p. 61). În 1967: „nu mai am doruri romantice, ci o simţire cosmică ce mă leagă de unde am plecat”. În Anglia „rădăcini reale nu am prins, dincolo de familie... Acolo vă am pe voi toţi” (12, p. 63). Ca şi Ionică şi ceilalţi, Grigore „lăuda viaţa pe care a trăit-o în tradiţia părinţilor” (12, p. 65). În ultima sa scrisoare din 31 decembrie 1967 Gr. Nandriş scria că viaţa l-a constrâns „să serbeze Crăciunul în faţa focului cu gaz, cu gândul la cel din vatra străbună” (12, p. 66). Cum să nu-i treacă prin minte în asemenea situaţii gândul bătrânului Homer, că nu există ceva mai rău pentru muritori decât pribegia?

Suferinţele îndurate i-au zdruncinat lui Gr. Nandriş sănătatea tot mai şubredă, deşi se străduia din răsputeri să-şi menţină la înălţime moralul. „Când puterile

fizice slăbesc, înhămi la deal pe cele sufleteşti”, îi scria Gr. Nandriş fratelui său, Tudor, la 20 august 1967. Până la urmă au cedat şi acestea şi... a pornit şi Grigore pe calea fără întoarcere a fratelui său, Ionică. În dimineaţa duminicii de 29 martie 1968 crainicul de la postul de radio Londra anunţa că în spitalul clinic „King’s College” din capitala Marii Britanii s-a stins din viaţă Professor Emeritus Gregory Nandriş. În toamna anului 1968, soţia Mabel Nandriş a adus în România urna cu cenuşa savantului pentru a fi depusă în cripta familiei Nandriş din cimitirul ortodox din Rădăuţi. Cavoul i-a adunat la locul de veşnică odihnă la Rădăuţi pe fraţii Ion, Grigore, iar apoi şi pe Tudor, împreună cu maica lor, Maria (Măriuca), ca să sălăşluiască toţi în pace.

În cursul vieţii Gr. Nandriş şi-a publicat diverse articole în 17 periodice din ţară şi 19 din străinătate. În Repertorium bibliographicum, quo continentur opuscula Gregorii Nandriş (întocmit personal de autor) se includ: a) opuscula philologica atque historica – 89; b) Ephemerides litterariae atque historicarum rerum – 69.

Cei care l-au cunoscut pe Grigore Nandriş l-au apreciat mult ca savant, ca educator de generaţii de filologi, istorici, ca om de înaltă cultură.

Am pomenit mai sus despre distincţiile cu care a fost onorat: Academia de literatură din Varşovia l-a învrednicit cu lauri de argint şi cu ordinul „Polonia restituita” (în gradul de ofiţer şi comandor), Universitatea din Londra – cu titlul de Professor Emeritus.

La Congresul internaţional de toponomastică de la Salamanca (Spania) în 1953 Grigore Nandriş a fost ales preşedinte al acestui prestigios for al lingviştilor.

După stingerea lui din viaţă au apărut în mai multe reviste de specialitate necrologuri şi articole privitoare la viaţa şi activitatea ştiinţifică şi social-culturală a marelui dispărut.

Profesorul Eric D. Tappe de la Universitatea londoneză, în necrologul închinat lui Gr. Nandriş (67, 5-8), vorbind elogios despre activitatea ştiinţifică a acestuia, evidenţia îndeosebi publicarea documentelor slavo-române de la Muntele Athos şi semnificaţia studiilor despre picturile murale neobizantine est-europene. Cei ce l-au cunoscut pe Gr. Nandriş şi-au dat seama de vasta lui cultură şi de interesul extrem de mare faţă de tot ce ţinea de domeniul artei din ţara sa. Cu o voinţă de fier Gr. Nandriş a căutat să facă totul singur, fără ajutorul nimănui.

Profesorul Cervase Mathew, de la Universitatea din Oxford, remarca activitatea multilaterală a lui Gr. Nandriş în calitate de filolog-slavist, istoric, balcanolog şi istoric de artă.

În aceste domenii Gr. Nandriş era considerat o autoritate. Patriotismul românesc şi dragostea pentru Bucovina şi-au găsit un monument durabil în lucrarea *Umanismul creştin în pictura murală neobizantină din Estul Europei* (12, p. 36).

Cinstind memoria lui Gr. Nandriş, profesorul Norbert Reiter de la Universitatea din Berlin constata că în lista de lucrări a celui dispărut 69 de titluri ţin de istoria culturii şi 89 – de istoria limbii. Profesorul german socotea că studiind cartea lui Gr. Nandriş despre pictura neobizantină în Estul Europei ne îmbogăţim mult cunoştinţele la tema dată (12, p. 43).

Monografia lui Gr. Nandriş este un adevărat testament spiritual cu o semnificaţie pentru studiul sud-est european, considera profesorul Leopold Kretzenbacher de la Universitatea din München (12, p. 46).

Un microportret moral şi intelectual al lui Gr. Nandriş l-a făcut profesorul Em. Turtureanu de la Universitatea din Paris. „Un erudit de o probitate exemplară şi un patriot fără defect... A moştenit din Bucovina sa natală tăria şi supleţea unei lame de oţel. Era tenace şi înţelegător, egoist şi generos, aspru şi tandru. A întrunit în viaţa sa austeritatea studiilor celor mai severe cu elanul aproape romantic al luptei pentru cauza ţării sale şi poezia nostalgică a amintirilor. Avea aspectul unui om nordic şi inima colcăitoare a unui om din Sud. Avea curtuazia austriacă, împreună cu inflexiunea unei afabilităţi cu totul românească pentru prietenii săi. A fost un om bogat din punct de vedere spiritual şi intelectual şi în acelaşi timp rezervat, uneori chiar zgârcit". În încheiere Em. Turtureanu scria: „Gr. Nandriş nu a fost uitat. Noi nu avem dreptul să-l uităm. Viaţa sa, activitatea sa trebuie să ne fie un exemplu" (68).

Petru Iroaie – fost student al profesorului Grigore Nandriş la Universitatea din Cernăuţi – nota: „Aprecierile specialiştilor asupra omului şi operei didactice şi ştiinţifice sunt unanim superlative... A fost unul dintre fervenţii promotori ai modernei neolingvistice. Fire realistă, el dase severei discipline substanţiale contribuţii metodologice, controlând rostul şi aspectele faptelor supuse la studiu din cât mai multe puncte de vedere. Întreaga viaţă se strădui să pună claritate în limitele ştiinţifice ale variilor studii... Integru şi rectiliniu, iubea claritatea şi atitudinile deschise... Tocmai această notă opusă tuturor poziţiilor echivoce caracterizează firea sa de erudit... Era cărturarul rectitudinii, care-şi prelungea personalitatea dincolo de specialitatea-i atât de singulară. Era omul nobil şi corect de tip clasic, academician turnat cu măsură şi simţ social" (69).

Vl. Trebici (fost student al profesorului) caracterizează astfel personalitatea complexă a lui Gr. Nandriş: „Filologii şi lingviştii – în special slaviştii – îi cunosc bine opera. Istoricii îl rânduiesc pe profesorul Nandriş printre personalităţile cu importante contribuţii la istoria naţională. Folcloriştii îi citează studiile sale privind cultura carpatică – fiind autoritate în acest domeniu. Un istoric de artă, cum a fost Vasile Drăguţ, arată importanţa studiului profesorului Gr. Nandriş privind pictura murală postbizantină în special în Bucovina. Demografii descoperă în opera profesorului elemente de cel mai mare interes pentru cunoaşterea situaţiei etnice a populaţiei Bucovinei şi Basarabiei" (11).

Ion Negură, fost secretar al „Societăţii...”, considera că: „Prestigiul şi competenţa de dascăl universitar ale lui Gr. Nandriş s-au impus de la început studenţimii... dar şi mediului în care a activat şi ele au fost remarcate şi apreciate de foarte multe personalităţi din ţară şi străinătate... A fost un erudit în adevăratul sens al cuvântului. Cunoştea 14 limbi străine, care i-au dat posibilitatea de a acumula o imensă documentare şi de a redacta şi publica lucrările în mai multe limbi, unele de circulaţie internaţională... El s-a ridicat cu toată puterea argumentaţiei ştiinţifice contra pseudoeruditiei”.

Ca atare „trebuie să eliminăm din capul locului confuzia între etnic, lingvistic şi istorico-politic, pe care eruditii o fac din ignoranţă sau rea-credinţă cu intenţii politice” (55, p. 29-30).

Trebuie menţionate şi aprecierile contemporanilor în privinţa activităţii social-culturale ale prof. Gr. Nandriş, în special în cadrul „Societăţii...”.

Dr. Octavian Lupu prezintă situaţia în modul următor: „După unirea ţărilor române din 1918 a urmat un timp de adaptare la noua situaţie... Şi au mai existat şi tendinţe de subordonare unui politicianism şi meschin, şi incorect. Ca urmare, averea societăţii a fost acaparată de persoane care i-au pricinuit grele daune materiale, însumând milioane, urmate de anihilarea activităţii tradiţionale şi de pierderea prestigiului din trecut. A fost pierdut un timp valoros de mai bine de un deceniu, până când s-a produs inevitabila reacţiune pentru înscăunarea vechilor virtuţi în profanatul lăcaş al „Societăţii...”. În fruntea acestei mişcări se afla în 1929 Grigore Nandriş din Cernăuţi, sprijinit de majoritatea absolută a bucovinenilor”. „«Societatea...», condusă de Gr. Nandriş, devine din nou o instituţie încadrat cu oameni de mare onestitate... «Societatea...» se transformă într-un atelier de muncă neîntreruptă şi neplătită pentru cei care au condus-o ... S-au creat 29 de secţii, a fost înfiinţată o secţie a scriitorilor români bucovineni cu 45 de membri, iar tipografia lărgită a «Societăţii...» ajunge în fruntea celor din Moldova” (70). Prin conduita sa demnă şi fără compromisuri, Grigore Nandriş, înconjurat de oameni pe măsură, a reuşit să redreseze prestigiul „Societăţii...”.

Profesorul universitar Grigore Nandriş a sintetizat în persoana sa un erudit, un savant, un literat, un filozof şi – mai presus de toate – un patriot al ţării româneşti.

Erudit şi poliglot (cunoştea 14 limbi), el a prezentat în lucrările sale studii interdisciplinare exhaustive printr-o documentare strictă, riguroasă a fiecărei afirmaţii şi teze expuse.

Savant de prestigiu, Gr. Nandriş a tins totdeauna spre descoperirea adevărului ştiinţific obiectiv în cele mai dificile probleme ale ştiinţei umaniste române şi în special ale celei lingvistice şi istorice. Lucrările profesorului Gr. Nandriş se caracterizează prin cea mai strânsă legătură cu realităţile istorice şi lingvistice româneşti, fără a neglija materialul slav, germanic, grecesc, dar în special cel romanic.

Filolog de profesie, Nandriş a ştiut să-şi îmbrace gândurile cele mai profunde şi sentimentele cele mai alese într-o formă literară distinsă.

Gr. Nandriş, pe parcursul întregii vieţi, a abordat diverse probleme ale existenţei şi permanenţei firii omeneşti. Toate acţiunile sale aveau la bază sentimentul patriotic de mare intensitate – cu arma în mână a luptat în războiul de întregire; cu condeiul şi vorba aleasă s-a străduit să ducă faima ţării sale până în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii, pe toate meridianele globului pământesc, recunoscând: „n-am văzut viaţa decât prin prisma dragostei de neam şi de ţară".

NOTE

[1] Istoricul Virgil Gândea consideră că „La Muntele Athos se află „un uriaş tezaur de documente privitoare la istoria românilor", specificând că dintre istoricii români doar Gr. Nandriş şi Marcu Beza aveau acces direct la unele dintre documentele româneşti din arhivele athonite („România literară", 27 august 1987).

[2] Încă în secolul trecut se spunea că „Nici un alt popor pravoslavnic nu a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut românii" (П. Успенский, *История Афона*, III, Киев, 1877, p. 344; cf. şi Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile de la sfântul Muntele Athos*, Sibiu, 1941).

[3] La 27 noiembrie 1993 la Călineşti a fost inaugurat Centrul de creaţie „M. Eminescu" (v. revista „Limba şi literatura română", Bucureşti, 1994, nr. 1.

[4] Printre internişti s-au aflat în cursul anilor Tudor Nandriş, Ştefan Munteanu (acum profesor universitar la Timişoara) ş.a.

[5] School of Slavonic and East European Studies s-a format ca institut distinct în 1932 pe baza unui departament la King's college, înfiinţat în 1915, în cadrul căruia au activat personalităţi marcante ca profesorul Thomas G. Masaryk (înainte de a deveni preşedinte al Cehoslovaciei (1918-1935), Robert W. Seton-Watson (1879-1951) istoric englez, ziarist, politic scoţian, susţinător al cauzei româneşti. În auditoriile şcolii date au vorbit: V. Pârvan, N. Iorga, N. Titulescu (despre istoria românilor). Biblioteca „Şcolii" cuprinde multe cărţi despre români, ce au aparţinut lui Moses Gaster care în „chrestomaţia română" (2 volume – 1891) a inclus multe cărţi, manuscrise împrumutate de la M. Eminescu, B.-P. Hasdeu ş.a.

[6] Alexandru Busuioceanu este autorul unei ample „introduceri" la cartea lui Gr. Nandriş.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ediţie şi studiu bibliografic de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991.

2. Aurel Morariu, *Bucovina (1774-1914)*, Bucureşti, 1915.

3. Emilian Dan-Petrovici, *Aspecte ale activităţii cultural-naţionale româneşti din lumea satelor*, „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovina" (1990, 1991, 1992).

4. I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, în „Analele Academiei Române", secţiunea istorică, seria II, t. XXXVII, memoriul 20, Bucureşti, 1915.

5. I. Nistor, *Băjenarii ardeleni*, în „Codrul Cosminului", II-III, 1925-1926, Cernăuţi, 1927.

6. Filip Ţopa, *Profesorul şi cărturarul Gr. Nandriş*, în *Povestea Bucovinei*, vol. III, Bucureşti, 1982.

7. *Melanges linguistique et de littérature, offerts à Mario Roques*, t. III, Paris, 1952: a) Octavian Nandriş, *Le parler de Mahala (phonétique et morphologie*; b) Gr. Nandriş, *Sur l'accusatif prepositionel en roumain*.

8. Dr. I. Nandriş, *Satul nostru Mahala din Bucovina*. *Însemnări pentru mai târziu*, în revista „Glasul Bucovinei", nr. 1, 2, 3/1995; nr. 1/1996, Cernăuţi – Bucureşti.

9. *Documenta Romaniae Historica*. A. *Moldova*, vol. II (1449-1486), Bucureşti, 1976.

10. Em. Grigorovitza, *Dicţionar geografic al Bucovinei*, Bucureşti, 1908.

11. Vl. Trebici, *Profesorul Gr. Nandriş*. *Destin bucovinean*, în revista „Academica", anul III, nr. 5 (29), martie, 1993.

12. Tudor Nandriş, *Despre Grigore Nandriş (1895-1968)*.

13. Aniţa Nandriş-Cudla, *20 de ani în Siberia*. *Destin bucovinean*, Bucureşti, 1991.

14. Dr. Gh. Nandriş, *După 50 de ani* (ms.).

15. V. Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, 1989.

16. Dr. Gh. Nandriş, *Dr. S. Nandriş – participant activ la Marea Unire*, în „Foaia poporului", nr. 6, Sibiu, 1993.

17. S. Puşcariu, *Memorii*, Bucureşti, 1978.

18. Dr. I. Nandriş, *În preajma Unirii*, în vol. *Unirea Bucovinei*. Comemorarea Constituantei din Bucovina, Cernăuţi, 1934.

19. Tudor Nandriş, *Doctorul Ion Nandriş (1890-1967)* (ms).

20. *Din viata medicilor bucovineni*. Teodor Nandriş (1906-1989) (ms.).

21. E. Kaluzniacki, *Evangeliarum Putnanum*, Wien – Teschen, 1888.

22. *Contribuţie la morfologia verbului slav*. *Aspecte verbale în Evangheliarul slav de la Putna (sec. XIII-XIV)*, în „Codrul Cosminului", I, 1924, Cernăuţi, 1925.

23. „Bulletin de la Société de linguistique", XXVI, nr. 80, Paris, 1925.

24. Th. Simenschi, *Le complement des verbes qui signifient „entendre" chez Homer. Étude de syntaxe historique et comparative*, Bucureşti, 1927.

25. D. Olaru, *O scrisoare inedită a lui Grigore Nandriş*, în „Almanahul pentru cultura românească *M. Eminescu*", Cernăuţi, 1993.

26. Basil Munteanu, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Paris, 1938.

27. Al. Niculescu, *Basil Munteanu – marele nostru european*, în „România literară", nr. 21 din 28 iulie 1992.

28. *The Slavonic and East European Review*, London:

– XVIII, nr. 52, 1939; *The earlies contacts between Slavs and Rumanians*.

– XXVI, nr. 67, 1948; Recenzie la M. V. Sergiewskij, *Toponimija Bessarabiji i jego svidetelstvo zaselenija teritorii*.

– XXX, nr. 74, 1951; *The developement and structure of rumanian*.

– XXX, nr. 75, 1952; Recenzie la S. B. Bernstein, *Razyskania v oblasti bolgarskoj istoriceskoj dialektologii*, t. I, Moskva, 78.

– XXXII, nr. 78, 1953; Recenzie la *Cahiers S. Puşcariu*, I, Paris, 1952.

– XXXIII, nr. 80, 1954; Recenzie la *Probleme ale lingvisticii moldoveneşti*, Moscova – Leningrad, 1953.

– XXXIV, nr. 63, 1956; *The beginnings of Slavonie culture in the Rumanian countries.*

– XXXVI, nr. 87, 1958; Recenzie la Em. Petrovici, *Kann das Phonemsystem eine Sprache durch fremden Einfluss auf das Rumänische Lautsystem*.

29. Gr. Nandriş, *Unitatea lingvistică a popoarelor slave*, Cernăuţi, 1927 (Extras din „Codrul Cosminului", II, 1925).

30 I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Bucureşti, 1929.

31. Grigore Nandriş, *Dare de seamă critică la cartea lui I. Bărbulescu* (v. 30), în „Revista istorică română", vol. II, fascicula IV, Bucureşti, 1932.

32. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930.

33. F. Miklosich, E. Kaluzniacki, *Über de Wanderunger der Karpathen*, Wien, 1879.

34. Gr. Nandriş, *Les diphtongue à liquides dans les elements slaves du roumain*, in „Melanges de l'École Roumaine en France", II-e partie, Paris, 1925.

35. Gr. Nandriş, *Despre metateza lichidelor în elementele slave din limba română*, în „Dacoromania", VI, Bucureşti, 1931.

36. Gr. Nandriş, *Les criteriums phonétiques dans l'etude des elements slaves du roumain*, in II Congrès international des slavistes, Varsovie, 1934.

37. Vezi revista „Grai românesc", II, Bucureşti 1928.

38 Gr. Nandriş, *Patru documente de la Ştefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române", Memoriile secţiunii istorice, seria III, tomul VIII, memoriul 10, Bucureşti, 1928.

39. *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, publicate de Gr. Nandriş, Bucureşti, 1936.

40. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, publicate de I. Bogdan, Bucureşti, 1913.

41. Gr. Nandriş, *Sur l'origine de* ***io*** *dans les titres de souverains bulgares et roumains*, in *Hommage A. Vaillant*, Paris, 1962.

42. Gr. Nandriş, *Contribuţii la traducerea evangheliilor (Luca, II, 14)*, „În memoria lui V. Pârvan", Bucureşti, 1934. Vezi şi nota lui N. Drăganu în „Dacoromania", VIII, 1936, p. 232.

43. Gr. Nandriş, *Migraţiuni româneşti în Carpaţii Galiţiei şi Moraviei*, în revista „Grai românesc", I, Bucureşti, 1927.

44. Gr. Nandriş, *O wendrow rumaów na terenie zachodnislowianskim*, în revista „Slavia Occidentalis", t. XII, Poznan, 1934.

45. Gr. Nandriş, *Păstoritul românesc în carpaţii poloni în lumina* ***Atlasului lingvistic al Poloniei subcarpatine***, în „Dacoromania", VIII, Bucureşti, 1936.

46. M. Malecki et Gr. Nandriş, *Remarques sur le dialecte polonais en Bucovine*, in „Bulletin de l'Academie Polonaise de Sciences et des Lettres", Krakow, 1936.

47. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV*, *pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933.

48. Gr. Nandriş, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien*, in „Melanges de l'Ecole roumaine en France", premiers partie, Paris – Bucarest, 1924.

49. Vezi „Revista filologică", vol. II, Cernăuţi, 1928-1929.

50. Gr. Nandriş, *Hăis! – Cea!*, în „Revista filologică", I, Cernăuţi, 1927.

51. Gr. Nandriş, *Răzeş (despre cuvânt şi instituţie)*, în „Revista filologică", vol. I, Cernăuţi, 1927.

52. Gr. Nandriş, *Familia Eminowicz în Polonia*, în „Junimea literară", Cernăuţi, 1923.

53. „Revista generală a învăţământului", XV, Bucureşti, 1927.

54. Gr. Nandriş, *Zile trăite în Bucovina*, în volumul lui I. Nistor, *Amintiri răzleţe din timpul Unirii*, Cernăuţi, 1938.

55. I. Negură, *Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina*, în „Almanahul Muzeului judeţean", IV, Suceava, 1977.

56. T. Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria*, în „Convorbiri literare", 1868.

57. Gr. Nandriş, *La culture au service de l'existence nationale. La société pour la Culture,* în „La nation roumain", nr. 215, Paris, 1963.

– *Societatea pentru Cultură*, în „România", an. VIII, nr. 67, New York.

– *Din istoria Societăţii pentru Cultură. Bucovina şi Basarabia*. *Centenarul Societăţii pentru Cultură,* 1862-1962, vol. I, partea I-II, Londra – Madrid, 1968.

– *The Society for Culture and Literature in Bucovina (1862-1962)*, *Calendarul America,* 1963.

58. Dumitru Nimigean, *Însemnările unui ţăran deportat din Bucovina*, *Prefaţă de Gr. Nandriş*, Paris, 1958.

59. Memoriu *prezentat de Grigore Nandriş la Conferinţa de pace de la Paris, 1946*. În 1996 acest *Memoriu* a fost publicat în revista „22", Bucureşti, nr. 17 (323), 18 (324), 20 (326), 28 (supliment al revistei „22").

60. Gr Nandriş, *Excursie toponimică. Un sufix toponimic şi o teorie politică*, în „Fiinţa românească", nr. 6, Paris, 1967.

61. *Handbook of Church Slavonie*, part I, in *Old Church Slavonic Grammar* by G. Nandriş. University of London. First impresion, 1959. Reprinted with correction, 1965.

62. A. Leskien, *Grammatik der altbulgarischen, altkirchenslavischen Sprache*, Leipzig, 1919.

63. Gr. Nandriş, *The Historical Dracula*, *The Thema of His Legend in the Western and the Eastern Literatures of Europa,* in „Comparative Studies", III, 4, 1966.

64. *Christian Humanism*, in the neo-byzantine mural-painting of Eastern Europa by Grigore Nandriş, Wiesbaden, 1970.

65. Wladyslav Podlacha, Grigore Nandriş, *Umanismul picturii murale postbizantine din Estul European*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985; vol. I, Wladyslaw Podlacha; *Pictura murală din Bucovina*. Prefaţă de Vasile Drăguţ. Cuvânt înainte de Mabel Nandriş. Traducere de Grigore Nandriş şi Anca Irina Ionescu, 360 pag.; vol. II, Grigore Nandriş, *Umanismul picturii muraie postbizantine din Estul European***.** Introducere de Alexandru Busuioceanu. Traducere şi note de Anca Vasiliu, 238 p.

66. N. Iorga, *Byzance apres Byzance*. *Continuation de la vie byzantine*, Bucureşti, 1935.

67. E. D. Tappe, *Grigore Nandriş*, in „The Slavonic and East European Review", vol. XLVIII, nr. 108, ian. 1969, p. 5-8.

68. Emil Turdeanu, în „Revista de studii române", Paris, octombrie 1969.

69. P. Iroaie, *Grigore Nandriş – cărturarul rectitudinii*, în „Revista scriitorilor români", Roma, 1970.

70. „Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena", XI, 1972.

71. Monica Lovinescu, *Adevărata aristocraţie*, în revista „22", nr. 11 (112), martie 1992.

72. Basil Munteanu, *Corespondenţe*, Paris, 1979.

Nicolae Corlăteanu, *Nandrişii*,
colecţia Biblioteca revistei „Limba Română", Chişinău, 1998, p. 21-55

NANDRIŞII – PROBLEMA ADAPTABILITĂŢII

Pe baza multor publicaţii, date documentare culese din diferite izvoare autorul cărţii s-a străduit să evidenţieze conduita de înaltă demnitate a primilor reprezentanţi ai acestei familii, în special a lui Vasile Lazăr, care prin înţelepciune şi cumsecădenie ţărănească au adunat în cursul anilor o adevărată avere spirituală, respectul şi preţuirea semenilor şi a consătenilor.

În acest mod s-a constituit o veritabilă zestre a urmaşilor din a doua generaţie, care – abandonând tradiţia moşilor şi strămoşilor – au mers la şcoală. Studiile le-au oferit posibilitatea de a-şi pune în valoare potenţele intelectuale, de a contribui mai efectiv la ridicarea nivelului de ştiinţă şi cultură nu numai al măhălenilor, al Bucovinei întregi, ci şi al altor ţinuturi româneşti.

În cele ce urmează, voi încerca să clarific cum, prin ce mijloace şi acţiuni au reuşit ei să se adapteze la un mediu nou şi la nişte condiţii noi de viaţă, realizându-şi idealurile pe care şi le fixaseră, fiecare în parte.

Toţi membrii acestei ilustre familii – nandrişii – au demonstrat şi o vădesc şi astăzi, cei care sunt în viaţă, că scopul lor suprem a fost şi rămâne patriotismul, iubirea de locurile natale, de neam în toate împrejurările şi situaţiile, chiar şi în cele mai grele.

Aflându-se în străinătate, Gr. Nandriş a cutreierat multe ţări, ca să susţină cauza românilor de pretutindeni. „La Londra îmi spunea cu tristeţe profesorul Seton-Watson[1]: «dacă n-aş fi convins că mulţi români sufăr ca şi mine de pe urma celor ce se petrec la voi, aş pune cruce la tot ce am scris şi am făcut pentru cauza românească şi aş întoarce foaia». I-am răspuns: «un prieten în nenorocire are mai multă nevoie de sprijinul prietenului său decât atunci când îi merge bine»”. Acesta a fost Gr. Nandriş, care întreaga sa viaţă de 73 de ani şi-a închinat-o slujirii Patriei.

De fapt, toţi Nandrişii n-au pregetat nicio clipă să susţină cu toate forţele şi cunoştinţele acele acţiuni care erau menite a ridica cultura ţărănimii, din care ieşiseră ei singuri, precum şi toate celelalte pături sociale româneşti, în special din Bucovina.

Am în vedere doar câteva generaţii de Nandrişi, a căror comportare scoate în evidenţă procesul de adaptare a lor la mediul ambiant, în care le-a fost sortit să-şi ducă viaţa.

În general, biologic vorbind, adaptarea reprezintă o modificare cu sens de acomodare a organismelor vii, în urma căreia rezultă o corelare a structurii mor-

fologice şi a funcţiilor fiziologice a vieţuitoarelor în raporturile lor cu mediul înconjurător, adică o potrivire a vieţii în corespundere cu condiţiile noi de trai.

La oameni mai au loc în plus şi modificări importante de rang intelectual, despre care pomeneşte Gr. Nandriş într-o scrisoare către prietenul său apropiat, Basil Munteanu (72, p. 534).

Întorcându-se în satul natal de la nunta fratelui său, care avusese loc la vreo 20 de km de Mahala, Gr. Nandriş scria: „priveam dealurile însorite de apus şi apa (Prutul) pe malurile căreia am copilărit şi am simţit atunci o ciudată dedublare a fiinţei mele. Unul parcă eram aievea din acea lume, din acel pământ, iar altul parcă nu înţelegea ce se petrece în jurul lui decât ca un străin şi se întreba ce cauţi aici, de unde ai venit?”.

Orice factor agresiv al mediului (numit de H. Selye „stress”) provoacă o reacţie de adaptare din partea organismului. În acest sens dovada cea mai reală o constituie situaţia extrem de gravă în care în timpul deportării s-au aflat Aniţa Nandriş-Cudla şi copii săi (Dumitru, Vasile, Toader) în gulagurile sovietice (13).

Dacă posibilităţile adaptive la aceşti factori se epuizează, apar bolile de adaptare, care pot avea rezultate funeste. Adaptarea cere uneori şi jertfe. Acestea au existat şi în familia Nandriş.

Vasile şi Gheorghe Nandriş (din a doua generaţie) au plătit cu viaţa poate nu atât din cauza vicisitudinilor climaterice în care s-au aflat, a bolilor pe care le-au contractat, cât din cauza străduinţelor intelectuale ce depăşeau puterile lor pentru a atinge culmile ştiinţifice în domeniul plugăritului, moştenit din moşi strămoşi, dar care – în forma lor universitară şi postuniversitară – s-au dovedit a fi superioare posibilităţilor intelectuale şi fizice de adaptare a lor. Ei s-au stins din viaţă ambii la numai 33 de ani. N-a rezistat la chinurile (de data aceasta fizice) ale gulagurilor sovietice nici Chirică Cudla, soţul Aniţei, decedat undeva în Republica Komi din U.R.S.S., probabil în martie 1942.

Toţi urmaşii bătrânilor Nandrişi au provenit din mediul rural, fiind născuţi în zodia unor împrejurări, uneori tragice, în timpul Primului Război Mondial, în răstimpul dintre cele două războaie şi mai ales în perioada totalitarismului. Predecesorii – mai puţin cărturari, uneori chiar analfabeţi, erau convinşi însă că succesorii lor trebuie să înveţe carte, ca să ajungă cineva şi să-şi poată servi poporul, să se descurce mai uşor în labirintul dificultăţilor întâlnite, să se adapteze în viaţă, pentru că „nu sunt vremile subt cârma omului, ce bietul om subt vremi” (Miron Costin). Se cuvine a scoate mereu în evidenţă izvorul nesecat de înţelepciune al primei generaţii de Nandrişi – Dumitru şi Maria, îndeosebi a tatălui ei, Vasile Lazăr, care prin conduita lor demnă de ţărani au câştigat respectul consătenilor, constituind începutul formării a serii întregi de intelectuali de înaltă cultură şi prestanţă, care au dus şi duc şi astăzi mai departe lumina cărţii, dragostea de oameni nu numai în toate ţinuturile româneşti, ci şi departe de hotarele ţării.

Generaţia a doua de Nandrişi a avut nespusul noroc şi bunăvoinţa soartei de a-l avea în frunte pe cel mai îndrăzneţ, întreprinzător şi curajos frate, care şi-a dat seama repede că înţelepciunea ţărănească a predecesorilor are nevoie de un suport ştiinţific de cel mai înalt grad. Ion al lui Dumitru Nandriş a fugit mai întâi el singur de acasă la şcoală în Cernăuţi, iar apoi i-a ademenit la carte şi pe cei doi fraţi ce l-au urmat – Vasile şi Grigore – după care au venit Gheorghe şi Teodor. Ei au ajuns în cu totul alt mediu decât cel măhălean, rural. Adaptabilitatea, trecerea de la coarnele plugului la învăţătura înaltă nu este simplă şi presupune uneori perindarea a mai multe generaţii.

Adaptabilitatea îl interesa pe Gr. Nandriş şi în cazul propriei sale persoane. Din Cernăuţi, la 16 noiembrie 1928, îi scria lui Basil Munteanu: „E ciudată firea omului, am reuşit să-mi găsesc rostul în izolarea de aici. La început plângeam de durere, când mă lovisem de mentalitatea oamenilor de aici. Dar legea adaptării la mediu e suverană, a biruit şi deşi n-am acceptat nimic din trivialitatea mediului – aşa cred – m-am adaptat. Principalul să ai ocupaţii, care să-ţi fie plăcute, să-ţi umple timpul şi să-ţi înăbuşe nostalgiile după lucruri care nu-s prezente”. Era vorba, evident, de nostalgiile pomenite în scrisoarea citată mai înainte (72, p. 534). Şi ca un sfat, îi scria prietenului său: „Nu-i bine să te pierzi în lumea asta” (72, p. 558) şi tot acolo menţiona acele „fărâmiţări spirituale dictate de porunca mediului” (72, p. 559). Gr. Nandriş era atunci profesor universitar, preşedinte al „Societăţii...”, ziarist etc. Peste un an (13 august 1930), deşi afirma mândru că se află „în absolută independenţă morală şi libertate suverană faţă de pretinşii conducătorii) vieţii, de care nu sunt cu nimic obligat să ţin seama. Trăim în lumi cu raftul deosebite”, totuşi a trebuit să primească anumite distincţii oficiale. „În mai mi-a venit o decoraţie polonă (ordinul „Polonia restituta” în gradul de ofiţer şi comandor), a cărei acordare n-am putut-o împiedica, iar acum una românească, consecinţa celei dintâi, pe care n-o pot refuza. Astea-s semne rele, Munteanu, să fie începutul unei acomodări, unei acceptări? Dar eu nu port vina” (72, p. 562).

„Grozav lucru relaţiile dintre oameni”, spunea Titu Maiorescu. Aceste cinci cuvinte simple pot explica multe fapte şi acţiuni ale celor mai diferiţi oameni, chiar şi ale celor care se opun cu îndărătnicie influenţelor mediului ambiant nu numai natural, ci şi social-politic.

Constrâns de împrejurări, Gr. Nandriş a recurs la o adaptare activă şi în domeniul vieţii politice. La 21 decembrie 1928 îi scria lui B. Munteanu: „Politica nu m-a prins, dar e greu să rezişti. În viaţa noastră primitivă trebuie să aparţii unui clan politic, altfel te sfâşie cei din celălalt trib fără frică. Asta e morala actualităţii noastre şi nu ştiu dacă până la urmă nu mă va birui dorinţa de luptă realizatoare şi nu mă va convinge morala de mai sus, căci dinţii urâtului animal rânjesc” (72, 555). Aceluiaşi prieten îi comunica la 30 iulie 1930 că din cauza activităţii la „Societatea pentru cultură...” „Am refuzat momentan să intru în mişcarea lui

Gh. Brătianu (partidul liberal georgist – *N.C.*) unde m-a chemat Giurescu, unde aş fi intrat cu ardoare" (72, p. 562). De acum la 23 februarie 1933 preciza: „Mă lupt în procese cu toate canaliile şi... fac politică" (72, p. 568) pentru ca la sfârşitul aceluiaşi an (1933) să recunoască: „Mă întorc zdrenţuit din lupta electorală" (72, p. 69). Până la urmă a şi fost ales deputat în Parlamentul României. Grigore Nandriş a rezistat la toate aceste intemperii ale vieţii, dar cu ce preţ? Aceluiaşi B. Munteanu i se confesa: „Sunt obosit până la surmenaj, care condamnă la inactivitate... fac cursuri, care obosesc şi cer muncă... aş vrea să fac multe şi n-ajung să fac nici puţin, ca flămândul care crede că va înghiţi totul şi se satură repede" (72, p. 548). „Ne-a prins viaţa între roţi... şi ne mână fără voia noastră înainte". Dar idealurile îl mânau mereu înainte ca să se adapteze şi să reziste: „Aş despera dacă nu mi-ar plăcea lupta. Sunt numai trist, că nu pot lupta în alte condiţii" (72, p. 551). „Mă hrănesc cu optimismul viguros că vom cuceri viitorul" (72, p. 550). În realitate omul are nevoie nu atât de a descoperi viitorul, ceea ce este, de cele mai multe ori, puţin posibil, cât „de a colabora" cu împrejurările, cu mediul ambiant în scopul obţinerii unui anumit rezultat. Această „colaborare" nu este altceva decât o adaptare la acest mediu, care trebuie să ducă la acţiuni în vederea unei influenţe asupra propriului său mediu social şi politic, asupra zilei de mâine.

Ceilalţi doi fraţi (Ion şi Teodor) au demonstrat aievea, că prin voinţă fermă şi nestrămutată orice idealuri se pot realiza, chiar şi atunci când se porneşte de la zero. Idealul suprem al tuturor era punerea forţelor intelectuale (uneori şi ale celor fizice) în slujba poporului iubit, a ţărănimii, din care se ridicaseră şi ei.

Curajosul Ion Nandriş s-a manifestat, în primul rând, ca luptător activ şi plin de demnitate naţională şi atunci când, în miez de noapte, ascundea arhiva societăţii „România jună" de la Viena, şi când participa la înfiinţarea Cercului studenţesc clandestin vienez, şi când transporta peste graniţă în Elveţia informaţii secrete austriece, şi când (trimis de S. Puşcariu) pleca de unul singur în Ardeal în momentele fierbinţi ale prăbuşirii imperiului habsburgic, precum şi în multe alte cazuri foarte primejdioase. Toate acestea erau săvârşite ca într-un roman poliţist. Aici însă nu era vorba de ficţiune, ci de viaţa trăită aievea, cu prieteni fideli şi cu duşmani de moarte. Iar apoi, pe timp de pace, până în 1940, şi-a consacrat toate forţele ocrotirii sănătăţii semenilor, ridicării stării economice a consătenilor.

Nu mai puţin activ a fost şi fratele cel mai mic, Teodor, care cu riscul propriei vieţi a înfruntat în fundăturile rurale ale Bucovinei tifosul exantematic şi alte boli grave în timp de pace, precum şi toate greutăţile războiului timp de patru ani, pentru a se încadra apoi din nou la ocrotirea sănătăţii ţăranilor.

Cât priveşte pe Grigore Nandriş, în perioada celui de-al Doilea Război Mondial şi în timpul exilului, el s-a străduit să ducă faima nepătată a moşilor şi strămoşilor săi, a poporului român în genere până în Marea Britanie, Franţa, Spania, Canada, S.U.A. şi pe întregul glob pământesc. Aflându-se în S.U.A. a ştiut

să-şi onoreze responsabilitatea faţă de „Societatea pentru cultură...”, participând la New York în 1962 la aniversarea centenarului ei, vorbind ca un adevărat cărturar militant. Cu arma argumentelor Gr. Nandriş apăra peste tot interesele ţării sale, fără nici un compromis. De bună seamă, cei care l-au cunoscut îndeaproape l-au caracterizat pe Gr. Nandriş drept „cărturar militant” (I. Negură) şi „cărturar al rectitudinii” (P. Iroaie).

Nu se poate trece cu vederea în niciun chip atitudinea militantă a lui Florea şi Aniţa Nandriş – rămaşi la plug, ca să urmeze îndeletnicirile strămoşilor.

El, Florea, în ochii plini de lacrimi ai familiei sale întregi, a celor mai apropiate rude – la numai 39 de ani – a fost în stare să lase mama, soţia cu trei copii în ghearele cotropitorilor, toată averea, adunată cu atâta chiverniseală, şi să plece în ţară de dragul unui ideal suprem – să rămână liber. Nu-şi dădea el seama atunci, că plecarea în România l-a scăpat de soarta pe care a avut s-o înfrunte mai târziu Chirică Cudla, cumnatul său. Născut şi crescut pe malurile mănoase ale Prutului, Florea nu s-a putut adapta însă la condiţiile sociale şi naturale ale pământurilor muscelene şi chiar la cele rădăuţene, plecând spre cele de câmpie din Banat, mai asemănătoare, probabil, cu cele din Mahala, dar şi pe meleagurile bănăţene a trebuit să înfrunte multe necazuri, inclusiv umilinţă, pentru ca să-şi susţină copiii la învăţătură.

De un adevărat eroism în procesul de adaptare la noile condiţii de viaţă în timpul deportării siberiene au dat dovadă Aniţa şi copiii săi. Deşi până la urmă se aclimatizaseră relativ bine pe pământurile de dincolo de cercul polar, ei nu au rămas acolo, visând în toţi cei 20 de ani de surghiun întoarcerea la vatra strămoşească de la Mahala. Aniţa a avut marele curaj să scrie cu toată probitatea despre patimile suferite în gulagurile sovietice şi să trimită, în 1982, în ţară manuscrisul lucrării prin nepotul său, dr. Gh. Nandriş, care a îndurat şi el nu mai puţine clipe de groază şi teamă, riscând mult pentru trecerea peste graniţă a manuscrisului. Publicată la Bucureşti în 1991, această neobişnuită carte a memoriei a făcut ocolul întregii lumi civilizate.

Ţăranii – Florea, soţia lui Agripina şi feciorul lor Dumitru – au recurs la adevărate sacrificii pentru a-i vedea pe cei trei băieţi (Gheorghe, Vasile şi Ion) ajunşi cu multă ştiinţă de carte, medici de vază în România, bine pregătiţi să contribuie la ocrotirea sănătăţii publice în cele mai diverse centre româneşti (Sibiu, Târgu-Mureş, Reşiţa), adaptându-se şi ei, ca intelectuali, la mediul social înconjurător. Sora lor mai mare, Mărioara, în calitate de profesoară de biologie, a participat activ la educarea tineretului bănăţean şi muntean. Copiii lui Florea şi ai Agripinei consideră cu recunoştinţă că cele mai grele încercări şi sacrificii le-au fost rezervate anume acestor doi ţărani – Aniţa şi Florea – care prin comportamentul lor s-au aflat totdeauna la înălţimea celorlalţi Nandrişi şi pe măsura lui Vasile Lazăr, bătrânul.

Scopul principal al autorului cărţii a fost de a scoate în evidenţă străduinţa fiecărui membru al acestei nobile familii, având cele mai alese sentimente naţionale. Nu numai sătenii lor, ci întreg neamul românesc se poate mândri cu asemenea oameni. Conduita lor morală, acceptarea riscurilor şi a sacrificiilor atunci când viaţa le-a cerut-o, vorbesc atât de mult despre sufletul lor nobil, ce trebuie păstrat în memoria tuturor celor ce îşi iubesc Patria şi neamul. Ca un corolar al faptelor şi al întregii vieţi, a fost ultima dorinţă a celor din generaţia a doua de Nandrişi de a se vedea adunaţi la locul de veşnică tihnă, anume pe pământul sfânt al Bucovinei. Urmaşii le-au împlinit dorinţa. În cimitirul ortodox din Rădăuţi fraţii Ion, Grigore şi Teodor odihnesc pentru vecie alături de iubita lor mamă, Maria.

Destinul familiei Nandriş, sfâşiată şi împrăştiată în cele patru zări, trecută prin două războaie mondiale cu toate distrugerile şi cruzimile lor şi mai ales cu târguielile marilor puteri ale vremilor (osmanlâi şi habsburgi, hitlerişti şi stalinişti) dovedeşte o dată în plus că hotărârile unor monştri ai istoriei au consecinţe distrugătoare nu numai pentru oraşe şi sate, ci şi pentru celula principală a oricărei societăţi – familia. Este un exemplu mult grăitor al înlocuirii dragostei cu ura. Este o mostră reprezentativă pentru sute şi mii de familii distruse şi sfâşiate de marile cataclisme ale secolului nostru.

Familia Nandrişilor a supravieţuit şi trăieşte prin urmaşii ei din a patra şi a cincea generaţie, care sunt demni de gloria moşilor şi strămoşilor. Ce e val ca valul trece, s-au dus pe apa sâmbetei şi osmanlâii, şi habsburgii, şi hitleriştii, şi staliniştii. Au rămas pietrele de temelie – familiile aidoma Nandrişilor. Acestea, dinastiile neamului, sunt mai tari şi mai rezistente decât orice arme sofisticate, bombardiere şi tancuri, decât ideologiile distrugătoare de ţări şi popoare. Apa vie, nemuritoare, entuziasmul neastâmpărat, solidaritatea umană constituie liantul acestor pietre nestemate – sufletul acestei familii, ca şi al multor altora, crescute şi educate în spiritul credinţei şi încrederii în viitorul omenirii şi al poporului din care fac parte. Popoarele învecinate ca şi cele mai îndepărtate ne sunt datoare cu multe personalităţi de seamă, care au deschis în patria lor noi orizonturi. Cunoaşterea vieţii predecesorilor este un tezaur de experienţe în decursul istoriei neamului, ce trebuie să ne fie – cum spunea M. Kogălniceanu – „cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naţionalităţii noastre”.

Am spus tot sau aproape tot ce am ştiut despre Nandrişi şi acum mă despart de ei. Am sentimentul că ei ne transmit în continuare, de peste timpuri, un tulburător mesaj de înaltă demnitate şi probitate morală, de adâncă iubire de ţară şi de neam, confirmând încă şi încă o dată adevărul că cele peste două secole de asuprire străină nu au reuşit să distrugă sufletul românesc, retras în ultima lui cetate, care este satul. Urcuşurile şi coborâşurile dinastiei de ţărani bucovineni sub presiunea istoriei sunt marcate de forţa de luptă şi demnitatea cu care românul ştie să se opună tuturor vicisitudinilor sorţii.

Nandrişii constituie un argument forte, ce a demonstrat o dată în plus puterea de supravieţuire a unui neam, a unei entităţi etnice, a unor ţărani simpli, fără titlu de nobleţe, dar cu o viaţă de familie şi o conduită într-adevăr aristocratice.

NOTE

[1] Robert William Seton-Watson (1879-1951), membru de onoare al Academiei Române, fost profesor de istorie la King College din Londra (cunoscut ca publicist politic sub pseudonimul Scotus Victor), a editat în 1934 cartea *A History of Roumanians from Roman Time to the completion of Unity*, în care a prezentat lupta dusă pentru reconstrucţia Europei, pe o bază naţională, pe drepturile minorităţilor şi pe puternice realităţi geografice şi economice. Era vorba despre epoca de zbucium dinainte şi în timpul Primului Război Mondial şi în perioada Conferinţei de pace de la Paris. Seton-Watson analizează rolul românilor în acest context.

Nicolae Corlăteanu, *Nandrişii*,
colecţia Biblioteca revistei „Limba Română”, Chişinău, 1998, p. 84-91

ADUCERI-AMINTE

CREZUL MEU*

ORICE OM îşi pune întrebarea ce lasă el în urma sa. Am săpat o fântână, ca să potolesc setea celor însetaţi. Am sădit un pom, ca să îndulcesc gura celor amărâţi. Am semănat ogorul, ca să satisfac foamea celor flămânzi. Am zămislit un copil, ca să sporească numele şi faima poporului nostru. Am scris o carte, să fie urmaşilor mângâiere sufletească şi învăţătură în viaţă.

Omul, asemeni unei naţiuni, îmbătrâneşte şi, cu trecerea timpului, se scufundă în neantul în care ziua de astăzi nu se va deosebi mult de cea de ieri. Fiecare şi-a jucat sau îşi joacă rolul său în istorie.

PRIMII MEI ELEVI sunt cei de la şcoala feroviară din Ocniţa (Soroca). Chiar de la fondarea Universităţii de Stat din Moldova, în 1946, şi până în 1988 am trecut prin toate treptele universitare (lector, lector superior, conferenţiar universitar, profesor universitar, şef de catedră). După pensionare nu pierd nicidecum legătura cu scumpa mea *Alma mater*. Nu mai vorbesc de activitatea ştiinţifică în cadrul instituţiilor academice, începând cu anul 1943 şi până astăzi. Aceasta a fost şi rămâne mereu o necesitate imperioasă, o condiţie *sine qua non* a însăşi fiinţării mele.

Cu cât trăieşti o viaţă mai lungă, muncind în domeniul îndrăgit, cu atât mai mult te convingi că nu te mişti într-un gol, deoarece ai la celălalt capăt al firului comunicativ un prieten, un judecător, un apreciator, care este cititorul, auditorul, elevul, studentul, colegul de breaslă, în cele din urmă, poporul din care te-ai ridicat.

Cercetarea ştiinţifică şi transmiterea tainelor acesteia consider că trebuie îmbinate cu dragostea pentru ceea ce faci. Într-o viziune arhitecturală a filologiei româneşti şi, în genere, a ştiinţei socioumane, aportul meu este modest, dar aş vrea să cred că nu e şi neglijabil.

ÎN PRACTICA mea pedagogică m-am străduit să aplic metoda de predare a umanistului ceh Jan Amos Komenský (Comenius), care în „Didactica magna” cerea ca învăţătorul de orice nivel să predea nestingherind în niciun fel iniţiativa creatoare, pentru ca elevul sau studentul să înveţe cât mai mult din îndemn propriu.

VIITORII SAVANŢI, scriitori etc., înaintând prin labirintul vieţii, îşi găsesc câte un felinar, pentru a se servi de lumina venind de la predecesori. Cu timpul felinarul luminează mai puternic, prefăcându-se într-un adevărat Soare.

---

* Din discursul rostit la festivitatea de împlinire a 85 de ani de la naştere.

Nouă, filologilor, scriitorilor, ca şi tuturor celorlalţi oameni de creaţie, ne sunt necesare asemenea felinare, care să ne direcţioneze şi să ne îndrumeze. Rezultatul şi succesul depind de priceperea şi talentul fiecăruia şi, poate în cea mai mare măsură, de asiduitatea, perseverenţa în realizarea scopului urmărit. Creaţia ştiinţifică solicită o concentrare permanentă a gândurilor.

ORICE DASCĂL, începând cu cel de la grădiniţa de copii şi până la profesorul universitar, trebuie să împrumute de la obiectul preocupărilor sale largheţea, dărnicia şi strălucirea gândurilor şi sentimentelor, iar obiectul trebuie să apară ca o fiinţă vie cu semnificaţie şi valoare educativă concretă. Cât priveşte predarea limbii materne, ea rămâne – sunt convins – una dintre cele mai importante şi nobile profesii, deoarece alimentează însăşi conştiinţa omului de a trăi împăcat cu sinea sa.

PĂRINŢII, POPORUL care te-au crescut şi instruit au încredere în tine, tinere specialist, te aşteaptă să fii Om în adevăratul sens al cuvântului, pregătit multilateral nu numai în ştiinţă şi tehnică, ci şi în artă (naţională şi internaţională), în istorie şi economie. Nimeni nu poate afirma că îi lipseşte timpul necesar pentru cunoaşterea slovei strămoşeşti, bogate şi expresive. Este vizibilă însă lipsa de cultură despre care vorbeşte în primul rând folosirea improprie, nelalocul lor a resurselor de limbă maternă.

ATRIBUIREA DENUMIRII de limba română pentru noţiunea de limba literară în Republica Moldova nu ştirbeşte nici autoritatea şi nici demnitatea nimănui. Această denumire trebuie să rămână înscrisă cu litere de aur şi în Constituţia noastră.

„Limba Română”, nr. 6-12, 2000, p. 213-214

FECI QUOD POTUI

Gânduri de octogenar

Trebuie să recunosc din capul locului că am trecut prin multe şi mari emoţii şi clipe de ezitare până m-am decis să scriu cele ce urmează: e vorba nu numai de mine personal, ci în realitate de întreaga generaţie pe care eu o numesc patruzecistă. Au fost multe şi grele încercări, suferinţe şi îndoieli, legate de însăşi fiinţarea, foarte precară uneori, a conaţionalilor mei, în această continuă schimbare de situaţii politice, sociale, economice, etnice, fapt care explică adesea ezitarea în atitudini, acţiuni, sentimente. Generaţia noastră de basarabeni, care a trecut de 80 de ani sau e în preajma acestei venerabile vârste, şi-a trăit jumătate de veleat într-un anume regim politic, cultural, naţional şi altă jumătate – într-unul cu totul diferit, aş putea spune, cu toată siguranţa, diametral opus fată de cel precedent din toate punctele de vedere. Iar viaţa omului, după cum se ştie, e ca pânza de păianjen: dacă o atingi într-un loc, vibraţiile ei se vor resimţi pe toată ţesătura.

Mă întorc cu gândul îndărăt, ca să descopăr generaţiilor mai noi adâncurile sufletului celor de vârsta a treia, pentru ca tinerii de astăzi să poată chiar trage unele învăţăminte atât din erorile noastre, cât şi, mai ales, din faptele demne de urmat, evitând, unde se poate, greşelile pe care le-am săvârşit.

Se ştie că omul îşi aminteşte mai bine de lumina soarelui decât de ploaia, vântul sau vremea friguroasă. El reţine în memorie mai ales lucrurile bune şi uită prea lesne slăbiciunile sale şi ale semenilor săi. Sigur că aş vrea – în măsura posibilului –să fiu obiectiv, adică să nu uit nici de deficienţe, aşa cum ni se prezintă ele astăzi, când putem judeca, oarecum, la rece. Tinerii ştiu prea puţin sau deloc despre toate cele ce le-am trecut şi petrecut noi. Bineînţeles, lumea se schimbă mereu şi ei vor afla şi vor trăi altele decât cele îndurate de noi, dar din ale noastre ar trebui să tragă unele concluzii, pentru că fiecare dintre noi e o oglindă a oamenilor din jur şi, dacă vrei să te înţelegi pe tine însuţi, trebuie să-i înţelegi pe ei. Şi mai e ceva. Înţelepciunea devine a ta când o dai altora: copiilor, urmaşilor. E un principiu de înaltă răspundere de care am ţinut seama în activitatea noastră de învăţători de toate gradele, ingineri, agronomi, jurişti, jurnalişti etc. – maeştri ai generaţiilor tinere, pe care le-am dorit cu sufletul curat. Căci ce este sufletul uman? Este un instrument muzical ce trebuie ţinut totdeauna în tonalitate majoră, armonică, corectă, pentru că, dacă a cântat fals o dată, va cânta fals şi mai departe. Să ţinem cont de preceptul eminescian că sufletul omului este ca un val, iar sufle-

tul naţiunii este ca un ocean, când liniştit, în acalmie, când agitat, furtunos, năvalnic. Odată format, psihicul omului nu poate fi schimbat uşor şi la cheremul cuiva. El devine constant, alcătuindu-se nu numai din cele trăite de propria persoană, ci şi din cele văzute şi auzite de la alţii, toate fiind trecute prin prisma experienţei părinţilor, moşilor şi strămoşilor.

În ceea ce mă priveşte, mă străduiesc să apar ca o voce a generaţiei mele. Din fragedă tinereţe şi adolescenţă nutream gânduri măreţe, conştient de continuitatea neamului meu a cărui cale nu mi-a fost ruşine să o urmez şi să vorbesc în româneasca lui suculentă, bogată în expresii originale, fireşti şi adecvate, nu standardizate ca în „limba de lemn" a omului şcolit de azi. Omul simplu de la ţară, dar şi cel plecat de curând de acolo, chiar dacă trăieşte o viaţă nouă, cu alte preocupări în epoca tehnicismului, nu trebuie să uite totuşi de cele ce i s-au imprimat în suflet de la moşi-strămoşi:

„Eu n-am ucis ţăranul din mine,
Şi dacă-n vârtejul de timp nou
A fost să-mi schimb eu plugul pe stilou,
Tot asudând îmi capăt drept la pâine"

(P. Cărare).

Limbajul scris leagă între ele persoane umane la diverse distanţe spaţiale şi temporale, rămânând în acelaşi timp o modalitate de corelare a gândurilor acestora cu existenţa, viaţa concretă la care se referă, iar forma de redare a gândurilor, propoziţiile, aşa cum se încheagă ele în mintea noastră şi în concreteţea lor grafică, nu comunică pur şi simplu, ci mai exprimă şi caractere, conturează un anumit mod de a înţelege firea altora, lumea cu toate ale ei. Şi nu e vorba de o fotografie neretuşată a realităţii, ci de o povestire, poate chiar de o poveste a propriilor deveniri ale personajelor într-un anumit context social, economic, cultural, evidenţierea cazurilor dramatice în scurgerea generaţiilor plasate la încrucişarea diverselor şi întortocheatelor căi ale istoriei. Se cere a găsi interesantul în lucruri şi situaţii ce pot părea banale, neînsemnate. Interesant nu atât pentru propria persoană, cât, mai cu seamă, pentru alţii, care vor şti că au trăit nu numai oameni ideali, lipsiţi de orice cusur, ci oameni ca toţi oamenii, cu tot ce-i caracterizează. „Nu e om fără un dinte de lup" – glăsuieşte un proverb german. Mulţi, iar în veacul nostru chiar foarte mulţi, sunt ipocriţi, mincinoşi, iar cel mincinos şi rău e, cum s-ar spune, ca tăciunele: dacă nu te arde, te ponegreşte. Îi poţi găsi orice nume, orice motivaţie. El va rămâne totdeauna la fel de oribil şi iraţional în faptele şi acţiunile sale. Va purta mai multe măşti, dar chipul lui va rămâne acelaşi: recunoaşte numai teroarea şi dorinţa de a înspăimânta, de a ţine mereu în înspăimântare, chiar şi pe prietenul său cel mai apropiat. Şi totuşi sunt convins că „marele brit", cum îl numea Eminescu, exagera în sonetul 66 al lui W. Shakespeare, când reda jurământul unui geniu al răului:

„Chem moartea, vreau s-o văd venind,
Vreau să văd demnitatea cerşind,
Să văd adevărul de minciună învins,
Să văd nimicnicia de auriu aprins,
Să văd perfecţiunea condamnată
Şi fecioria profanată.
Onoarea s-o întreacă umilinţa,
Puterea s-o înfrângă neputinţa,
Din bunătate vreau să iasă urâciune.
Prostia – în mască de-nţelepciune,
Puterea inspiraţiei să fie siluită,
Iar puritatea viciul s-o înghită”
(Trad. de Mihnea Gheorghiu).

Acest sonet a fost conceput, probabil, spre apusul vieţii marelui dramaturg. La bătrâneţe neputinţa, dereglarea sănătăţii şi multe alte infirmităţi pot să-l înrăiască pe om, făcându-l să vadă totul în negru. Oamenii mai în etate – aproape fără excepţie – socot că ceea ce a fost cândva, mai înainte – pe timpul copilăriei şi adolescenţei lor – era mult mai bine, mai organizat, mai la cale. Omul în etate îşi deapănă amintirile şi isprăvile din timpul copilăriei şi crede cu toată fiinţa lui că mai sinceri şi mai nevinovaţi decât copiii nu există. Şi are, într-un fel, dreptate, căci anume la acea vârstă oamenii îşi arată faţa, şi nu masca, iar când zâmbesc o fac pentru că sunt fericiţi, şi toate le îndeplinesc cu tragere de inimă. Mai apoi acea vârstă a nevinovăţiei infantile trece în cea a maturităţii şi, pe neprins de veste, copilul de odinioară, acum om în toată legea, îşi schimbă faţa într-o mască, odată cu intrarea în lumea relaţiilor interumane. Omul e una dintre puţinele specii de fiinţe din univers care poate fi modelată la infinit de mediul ambiant. Omul caută să se adapteze, să-şi potrivească firea şi comportamentul în corespundere cu împrejurările. Vine timpul când masca lui devine ceea ce este şi cum este: nesinceră. Iese la iveală Tartuffe-ul, ipocrizia din om – ca să-şi atingă un anumit scop, invidia îl mână la fapte josnice, necorecte. Alteori răutatea îl face pe om să-şi exprime într-un fel sau altul nemulţumirea: fie că bodogăneşte ca şi cum pentru sine, fie că dă în vileag protestul mai reţinut sau chiar deschis la adresa prezentului, a societăţii, a tineretului etc., din cauză că nu mai vede niciun fel de perspective pentru viitor. Mai mult decât atât: chiar şi relaţiile dintre natură şi om azi par să se fi schimbat. Înainte, când poposeai pe locurile natale, ele parcă ar fi existat într-o formă prestabilită, statică. Casa părintească dăinuia zeci, poate şi sute de ani. Natura şi toate împrejurimile purtau un aer de eternitate. Aşa era pe vremea copilăriei mele, a părinţilor, buneilor, strămoşilor. Astăzi, când păşeşti pe acele locuri, îţi pare – şi probabil că aşa şi este – totul schimbat şi în sat, şi în mahalaua ta, şi în ograda ta. Schimbările s-au

produs din cale afară de brusc. Oare natura, mediul înconjurător se schimbă mai repede decât omul?

* * *

Ochii minţii – care mi-au arătat calea spre cele ce am înfăptuit şi care mă vor sluji cât mă va mai ţine sănătatea şi vigoarea vieţii ca să mai realizez ceva – mi-au fost deschişi în satul Caracui mai întâi de bunii şi înţelepţii mei părinţi. Apoi m-au îndrumat dascălii din şcoala primară din satul natal: Gh. Irinevici şi Ion Ieşeanu.

Mai târziu, profesorii de la şcoala medie din Cărpineni (Şt. Caraghiaur, directorul şcolii, părintele Andrei Grosu, profesorii I. Iordăchescu, N. Svetlacov ş.a.) şi – mai ales – de la Liceul „Al. Donici" din Chişinău (I. I. Macovei, directorul liceului, preotul V. Doncilă, profesorii N. Popovschi, L. T. Boga, A. Smolenschi, M. Ilica, V. Repca (Repeanu), Gr. Dobândă, Th. Lujanschi, Gr. Gâdei, C. Nemţeanu, E. Maleşevschi, N. Ivanov ş.a.) m-au asigurat cu tot bagajul de cunoştinţe în cele mai diverse domenii, cunoştinţe atât de necesare în viaţă.

Profesorii de la Universitatea cernăuţeană (Gr. Nandriş, Al. Procopovici, L. Morariu, Chr. Geagea, I. I. Nistor) m-au învăţat să privesc cu dragoste şi devotament şi să pătrund mai adânc în tainele dintotdeauna ale graiului nostru strămoşesc, să studiez profund operele marilor noştri scriitori – îndeosebi ale dioscurilor literari Mihai Eminescu şi Ion Creangă –, formându-mi orientarea intelectuală în specialitatea aleasă. Nu voi uita nici prietenia şi sfaturile bune ale coloşilor lingvisticii româneşti Sextil Puşcariu, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Emil Petrovici, ale oamenilor de ştiinţă ruşi (Vl. F. Şişmariov, V. V. Vinogradov, R. A. Budagov, F. P. Filin, D. E. Mihalci, N. A. Baskakov), ucraineni (I. K. Beloded, I. V. Şarovolski), de alte naţionalităţi (Iu. D. Deşeriev, P. A. Azimov).

M-am străduit toată viaţa să transmit învăţăceilor mei (peste cinci mii din învăţământul preuniversitar şi, mai ales, de la Universitatea şi Institutul Pedagogic din Chişinău) nu numai cunoştinţele necesare în specialitatea noastră, ci şi modul de comportare în societate, faţă de prieteni şi colegi de breaslă, faţă de toată lumea civilizată.

Docendo discimus („Învăţându-i pe alţii, învăţăm noi înşine"), spuneau romanii. Predând ani în şir diverse discipline lingvistice (mai mult de jumătate de secol), am învăţat multe lucruri folositoare şi eu de la discipolii mei. Sunt mândru şi pe deplin satisfăcut moraliceşte că mulţi dintre ei s-au înălţat deasupra noastră prin cunoştinţele lor, aplicându-le adecvat şi în mod original în specialităţile alese. Ei îşi îndeplinesc cu demnitate obligaţiile faţă de cei apropiaţi, faţă de învăţătorii şi profesorii care i-au instruit şi i-au orientat pe calea ştiinţei, călăuziţi de un înalt sentiment de patriotism, de iubire neţărmurită pen-

tru pământul moşilor şi strămoşilor, pentru nepreţuita noastră limbă şi literatură română.

Feci quod potui, faciant meliora potentes („Am făcut tot ce-am putut, cine poate – facă mai bine"), mai ziceau romanii. Am făcut cât ne-au permis condiţiile în care am activat. Dacă putem rămâne cu conştiinţa împăcată că n-am dăunat cauzei neamului, înseamnă că tot am reuşit ceva. Facă cei ce vin mai mult şi în condiţii mult mai favorabile pentru libera exprimare de idei şi convingeri – ceea ce le-o doresc din tot sufletul.

Aş vrea să cred că generaţiile viitoare vor şti să menţină nestinsă torţa limbii române chiar şi în împrejurările cele mai neaşteptate, vitrege şi dificile, pentru că – *mens aequa in árduis* – se cere judecată cumpănită şi înţelepciune în tot cursul vieţii şi mai ales în clipele cele mai grele.

„Limba Română", nr. 3, 1995, p. 80-83

SORGINTEA

Am văzut lumina zilei într-o familie care nu era propriu-zis nici de ţărani, nici de intelectuali. Ceva de mijloc între aceştia, ceea ce ruşii numesc разночинцы (de diferite ranguri), dar la ruşi aceştia erau intelectuali, însă nu din clasa nobililor. La drept vorbind, părinţii aparţineau la o pătură socială greu de definit, neputând fi încadrată într-un colectiv social mai numeros. Dânşii erau oameni săraci, căci ce puteau ei agonisi, dacă aveau doar o văcuţă, care le dădea lapte pentru copii, şi o viişoară de 1,5 ha de pământ, unde crescuseră 400 de butuci de viţă de vie hibrid (zaiber, cudercă, văratică, corniţă, crască), câţiva vişini, patru nucari, doi zarzări. Pe o parte de pământ semănau păpuşoi de coasă pentru vacă, iar pe alta – năut, fasole pentru vânzare, puneau şi castraveţi, harbuji, zămoşi.

Ceea ce-i plăcea tatei era ordinea şi priceperea de a face un lucru manual, în special cioplitul cu bărdiţa. Aşa mi-a făcut mie o săniuţă de tot dragul când eram prin clasa a II-a la şcoala primară din sat. Mai ţin minte bine cum a cioplit numai cu barda doagele pentru o putină de murături. Părinţii mi-au fost înţelegători şi înţelepţi, fără multă carte, dar iubitori de învăţătură şi conduşi de înalte concepţii morale: munca, cinstea, dragostea pentru ai săi dar şi faţă de alţii. Toţi sătenii îi respectau, adresându-li-se *naşu Gore* şi *naşa Aniuta.* Mai pe ascuns, unii mai obraznici îi numeau şi: *Gore a popii, Aniuta a lu Gore a popii,* iar copiilor – *Vologhea a lu' Gore a popii, Colea a Goroaiei.*

Biata mamă pleca – cu începere din anul 1907 – la Comrat, închiria o gazdă, ţinea în pensiune elevi sau mici funcţionari, acoperind în acest mod cheltuielile de întreţinere a copiilor săi, care învăţau la liceul din Comrat. Acolo şi-au făcut stagiul liceal fratele mai mare, Alexandru, sora mai mare, Ludmila (născută în 1898), a doua soră , Lidia (1903), care a absolvit clasa a VIII-a la Chişinău, la Liceul de fete „Regina Maria", fiind găzduită de mătuşa noastră, Alexandra Nicolenco, fostă directoare a şcolii primare de pe strada Gogol (azi G. Bănulescu-Bodoni). Fratele Vladimir a făcut patru clase la liceul din Comrat, iar patru clase superioare – la Liceul „B.-P. Hasdeu" din Chişinău, absolvindu-l în 1925.

În casa noastră caracuiană se aflau puţine cărţi: câteva manuale ruseşti, *Родная речь*, cu figurile unor scriitori ruşi în perucă. Mai erau în podul casei bătrâneşti operele lui L. Tolstoi, G. Danilevski ş.a. Apoi fratele Vladimir aducea de la liceu manuale româneşti de istorie, matematică, fizică, română, geografie, poeziile lui Eminescu, Coşbuc. Tata savura îndeosebi poveştile şi amintirile din copilărie ale lui Ion Creangă şi anecdotele lui Th. Speranţia.

Toată viaţa m-a urmărit gândul de a afla originea, sorgintea Corlătenilor. Câte ceva am făcut în această direcţie, dar încă destul de puţin.

În partea de sud-est a judeţului Câmpulung Moldovenesc (astăzi judeţul Suceava), la vreo 7 km nord de orăşelul, reşedinţă de plasă, Gura Humorului, se situează comuna rurală cu patru sate Mănăstirea Humorului, care în 1929 avea 2015 de locuitori. Astăzi mănăstirea propriu-zisă – înfiinţată de marele logofăt Toader Bubuioc de pe vremea lui Ştefan cel Mare, cu picturi exterioare din 1535, ca şi la Voroneţ[1] – nu mai există[2], dar s-a păstrat biserica. Satul s-a numit în continuare Mănăstirea Humorului. Prin acest sat trece un pârâuaş, Corlata, afluent al râului Humor ce se varsă în râul Moldova. Mulţi locuitori ai comunei date poartă numele de familie Corlăţeni.

Termenul *corlată* este de origine maghiară. *Korlat* în ungureşte înseamnă „barieră, balustradă, parapet". Această etimologie e susţinută de H. Tiktin (*Dicţionar român-german*, Bucureşti, 1895-1925 şi cel reeditat în 1986-1988 de Paul Miron la Wiesbaden), *Dicţionarul limbii române*, 1940; *DEX*, Bucureşti, 1975-1984; *DELM*, I, Chişinău, 1977; *SDE*, Chişinău, 1978. Numai A. Scriban în *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939, consideră că originea cuvântului *corlată* trebuie căutată în limba gepizilor, făcând trimitere la germ. *quer-latte* cu sensul „leaţ transversal", iar în *Dicţionarul german-român*, Bucureşti, 1966, se tratează cuvântul *querleiste* „stinghie transversală".

În privinţa valorii semantice a cuvântului *corlată*, *corlat* există de asemenea diferenţe în tratarea ei. A. Scriban dă sensul: „gard de gratii, gard rar, gratii care ţin fânul sus în grajd, ca să poată trage calul câte puţin fân deodată, gratii care susţin fânul înapoia căruţei". *DEX*-ul dă următoarele sensuri ale cuvântului în discuţie: „1. Iesle; 2. Îngrăditură sau colibă pentru vite; 3. Împletitură de formă bombată care se aşază pe car când se transportă snopi sau fân; 4. Poliţă în jurul cuptorului pe care se ţin vase de bucătărie şi alte lucruri mărunte. Prichici". În satul Măţău, judeţul Muscel, *corlat* are sensul de „vatră la cuptoarele ţărăneşti". Apare şi expresia *toată ziua stai pe corlată* (despre cineva care stă degeaba în casă). În Transilvania *corletie* este obiectul pe care se aşază copaia (albia) (s. Câmpeni, Turda), iar în satul Oroiul de câmpie (jud. Mureş) *corlet* este „limba meliţei". În jud. Tutova *corlatie* e scaunul pentru albia de rufe, alcătuit din două obezi (de la roate) găurite la capete pentru a fixa în câte două picioare lungi şi subţiri (vezi Petre Coman, *Glosar dialectal*, în *AAR*, mem. secţ. lit., seria III, t. IX, 1938-1940, B., 1941, p. 85).

În lucrarea fundamentală *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea I, A-O, Bucureşti, 1991, p. 277-278, pornind de la toponimul *Corlata* (comuna Drăgoieşti, plasa Ilişeşti, judeţul Suceava), se înşiră toate variantele şi derivatele formate pe baza termenului topic citat cu documentarea respectivă deosebit de bogată, aş zice chiar exhaustivă: *Korlasa, Korlata, Corlota, Korllata, Carlate-*

le, Carlatenii, Corlătenii, Corlateştii, Corlăteştii, Corlatile, Corlatele, Corlăteni, Corlăţenii, Corlotenii, Corlăteştii de Sus, Corlăteştii de Gios, Carlăteştii de Sus, Corlateştii de Gios, Carlăteştii de Gios, Corloteştii, Curlăteştii, Corlăţele, Corlăteştii Gorii, Corlăteştii Noi, Corlăteştii Vechi, Corlăteştii Slatinei, Korlaezelly Slatina, Corlăţălile, Corlăţelele, Corlaţi, Corlăţeştii, Corlăţile, Corlăţelele de Sus, Corlăţelele Goale, Corlăţelele Gorii, Corlăţelele Slatinei, Corlăţelul, Corlăţâli, Corlăţâlile, Corleştii.

Asemenea toponime apar nu numai în judeţul Suceava, ci şi în alte judeţe (Botoşani, Vaslui, Tutova, Galaţi). În judeţul Dolj (Oltenia) e atestat satul *Corlate*, unde s-a găsit o incineraţie daco-celtică de pe la sfârşitul secolului al II-lea î.e.n. În Basarabia există satul *Corlăteni* (fost Strâmba, Leadoveni) în raionul Râşcani.

Cât priveşte antroponimul *Corlat*, e de notat că la 13 septembrie 1473 Ştefan cel Mare confirmă printr-un document că un anume Corlat avea topliţă (baltă care de obicei iarna nu îngheaţă) cu moară şi ştează (instalaţie asemănătoare vâltorii pentru confecţionarea unor ţesături casnice) şi că i se dă lui Corlat satul Berchişeşti pe Moldova.

De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, mai ales după anexarea Bucovinei la imperiul habsburgic (1775), au avut loc mari emigrări de populaţie din acele părţi spre Moldova şi Basarabia ca urmare a asupririlor feudale, militare, a politicii de catolicizare, prin care se căuta realizarea unităţii imperiului austriac, prin neglijarea individualităţilor naţionale ale popoarelor subjugate (români, ucraineni, cehi, slovaci, sârbi, croaţi, sloveni etc.). În anul 1767 se filează numărul de 24 de familii care emigraseră în Moldova dintre Carpaţi şi Nistru. Se ştie că şi familii alde Creangă, Ciubuc clopotariul de la mănăstirea Neamţului coborâseră în Moldova din părţile nordice ale Ardealului, iar apoi şi ale Bucovinei „din pricina papistăşiei", cum pomeneşte I. Creangă în *Amintiri*. Cei din neamul Corlătenilor sau Corlăţenilor se pare că au săvârşit emigrarea pe două căi principale. Unii au luat-o prin partea de sus a Moldovei, ajungând în ţinuturile nordice ale Basarabiei – astăzi raioanele Râşcani, Glodeni, Făleşti, unde se află mai multe familii Corlăteanu. Din această ramură nordică a Corlătenilor se trage, probabil, şi profesorul-medic Mihail Alexie Corlăteanu, care în prezent (1994) este şeful punctului traumatologic al oraşului Chişinău.

Altă ramură a acestei familii s-a îndreptat spre sud prin Botoşani, Dorohoi (în plasa Centru a acestui judeţ se află comuna Corlăteni, care în 1929 cuprindea 11 sate), Iaşi (în prezent aici locuieşte Sânziana Corlăteanu din Corlătenii de la Mănăstirea Humorului), Huşi (prin 1926-1927 se afla în acel oraş cofetăria „La Corlăteanu"). Trecând, probabil, Prutul pe la Ghermăneşti – Leuşeni sau poate şi mai la sud, Corlătenii sunt atestaţi în al patrulea sfert al secolului al XVII-lea prin satele Caracui, Hârtop, Gura Galbenă ş. a. În 1781 preotul Vasile al lui Ioan

Corlăteanu este prezent în Caracui, având o casă de opt copii (Maria şi Ecaterina (gemene, născute în 1811), Irodia (1814), Ioan (1815), Andrei (1817), Toma (1820), Toader (1821), Ioana (1824)). Toma, căsătorit cu Zenovia, a fost preot în Caracui. A avut trei fii: Ioan (1856-1930), Vladimir (1858-1936) şi Grigore (1861-1937).

Ioan a avut doi fii. Dumitru (fost pe vremea românilor funcţionar fiscal în Gura Galbenă) şi Nicolae (fără învăţătură, dar stăpân pe vreo 50 ha de pământ în satul Albina, judeţul Tighina, deportat în Siberia în 1941, de unde nu s-a mai întors) şi o fiică, Iulia, căsătorită cu Haralambie Samburschi, fost preot la Caracui şi Cimişlia.

Vladimir a avut un fiu, Alexandru (medic la Chişinău) şi o fiică, Elisabeta, căsătorită cu preotul Theodor Popovici din Cuizăuca, Orhei.

Tatăl meu, Grigore, când era de vârstă şcolară, bolise de vărsat de negru. Pe toată viaţa i-au rămas urmele acestei boli pe obraz. Din această cauză n-a învăţat la Seminarul teologic din Chişinău, pe care-l absolviseră fraţii săi mai mari: Ioan, ajuns preot la Gura Galbenă, şi Vladimir, tot preot, la Cuizăuca din judeţul Orhei. Fiind autodidact, tata ştia puţină carte, dar putea să citească şi să scrie. Mama făcuse vreo două clase la Şcoala eparhială din Chişinău, însă scria cu greu.

Grigore şi Ana (născută în 1879 ca fiică a preotului Nicolae Vartic din Logăneşti, plasa Hânceşti) au avut cinci copii: Alexandru (1896-1942), inginer la Bucureşti, Roşiorii-de-Vede, Turnu-Severin; Ludmila (1898-1924), decedată fiind studentă la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti; Lidia (1903), căsătorită cu medicul Mihail Tacu-Tişcovschi (1898-1988) şi care locuieşte la Iaşi; Vladimir (1905-1940), fost învăţător în satul natal, şi Nicolae (1915), autorul acestei cărţi.

Lidia (căsătorită Tacu) are un fiu, Victor (1928), medic militar (colonel), căsătorit cu Paşa, locuieşte la Bucureşti, are o fiică (Michaela) şi un fiu (Eugen); şi o fiică, Ludmila (Mica) (n. 1933) – medic (acum pensionară), căsătorită cu Horia Ţurcanu, medic la Spiridonia din Iaşi. Au şi ei doi fii: Victor (Ţucu), dr. în medicină, şi Dan (Nucu) – student la Medicina din Iaşi.

Nicolae, căsătorit cu Ana Krasnoşciokov (n. 1915), au o fiică Ludmila (Mila) (n. 1941, căsătorită cu Andrei B. Istru) şi un fiu Alexandru (Saşa, n. 1952), care fiind căsătorit cu Ludmila Pukalov (n. 1952) au şi ei un fiu, Alexandru (Săndel, n. 1979), şi o fiică, Ludmila (Mimi, n. 1988).

În Caracui mai este o ramură a Corlătenilor: Grigore (1880-1960), fiul lui Vasile Corlăteanu şi Ioana, au avut mulţi copii (vreo zece, dacă nu mă-nşel). Cel mai mare, Andrei, născut în 1914, a decedat în 1986. Un alt fiu al lui Grigore şi Ioana Corlăteanu, Petrea, de vreo 70 de ani, locuieşte în satul natal. Grigore V. Corlăteanu avea un frate, Vasile (n. 1900), căsătorit cu Ecaterina (de la Orac), şi o soră, Parascovia (n. 1908), măritată după Vasile Barbă.

În satul Hârtop, nu departe de Cimişlia, era cunoscut Călin Corlăteanu (1856-1939). Din această familie se trag Dumitru Corlăteanu, acum locotenent-colonel de poliţie în Chişinău, Valeriu Corlăteanu, sportiv, campion mondial la lupte greco-romane, ş.a.

NOTE

[1] Pe clădirea mănăstirii Voroneţ pictura exterioară e dominată de un albastru extraordinar, pe care specialiştii l-au desprins din lumea nuanţelor numindu-l „albastru de Voroneţ”. Biserica a fost zidită cu cheltuiala lui Ştefan cel Mare în 1488, iar pictura a fost efectuată cu 50 de ani mai târziu de către zugravii lui Petru Rareş.

[2] „În cursul anului 1654 venit-au Timuş Hmelniţchi cu cazacii aici în Ţara moldovenească... şi prădară şi arseră bisericile şi sfânta mănăstire a Humorului, prădând toate sculele frumoase, podoabe şi nimic n-a rămas... şi s-a întâmplat să cadă şi acest tetraevangheliar în mâinile cazacilor” (Inscripţie pe o carte veche).

Nicolae Corlăteanu, *Răspântii*,
colecţia Biblioteca revistei „Limba Română”, Chişinău, 1995, p. 24-31

EXCURSIE PRIN DULCEA BUCOVINĂ

După ce ne-am dat examenele pentru anul III la Litere, aceasta a fost în iulie 1938, ne-am înţeles cu colegul Eugen Spânu să facem un drum lung prin Bucovina.

– Vino la mine la Şcheia şi de acolo pornim la drum.

Zis şi făcut! Ne urcăm în acceleratul Cernăuţi– Bucureşti şi peste vreo oră coborâm în gara Iţcani.

– Nicolae Iorga îi zice Iţicani, pricepi de ce?, face Spânu.

De fapt, e vorba de legendarul Iaţco, pomenit în letopiseţele moldoveneşti în legătură cu descălecatul Moldovei. Maramureşenii îşi aduceau oamenii din ţara lor de obârşie, iar ucraineanul Iaţco îi chema pe cei din neamul său din Galiţia. În acest mod – potrivit legendei – s-a umplut Moldova de oameni: români în Ţara de Jos şi ucraineni în Ţara de Sus (Cronica lui Grigore Ureche).

– Ei, dar hai să urcăm pe jos dealul, ca să ajungem la Suceava, mi s-a adresat Eugen. Am trecut prin oraş şi ne-am îndreptat spre partea lui apuseană. La un moment dat, sfârşitul unei străzi a alunecat într-o vale adâncă. Am coborât pe nişte terase şi cărări până am dat de un sat.

– Iată Şcheia, de unde sunt eu de loc, mi-a spus Eugen.

Acasă era părintele Ioan, tatăl colegului meu. Om în vârstă, trecut de 70 de ani, bine făcut, cu plete dalbe, îngrijite şi barbă albă ca zăpada, cu o faţă rotundă, ochii vioi, plini de blândeţe.

– Bucuros că ai sosit, Eugene, cu bine şi succes la carte. Şi mai bine că ai adus şi pe colegul tău. Din ce părţi eşti mătăluţă?, mi s-a adresat preotul.

– Sunt din Basarabia, din judeţul Lăpuşna, dar neam din neamul meu se numără bucovineni.

– Aracan de mine şi de mine, s-a mirat părintele, da de unde şi până unde bucovineni în Basarabia?

– Preacucernicia voastră, cunoaşteţi numele meu de familie şi aceasta nu este întâmplător. I-am povestit apoi tot ce ştiam din istoria şi genealogia familiei mele.

– Păi, *corlată* cred că e de la *corlate*, şi-a dat părerea părintele Spânu.

– Da, pe deplin adevărat. Şi în balada *Corbea* (probabil, de origine ardeleană) aflăm:

„La late-corlate,
La corn de cetate,

Unde Murăş bate".

Iar în altă baladă, *Trei crai*, de prin părţile Timişoarei, citim:

„Pă vale de jos
Şi pă munţi în Criş,
La Mica Corlata,
Facă-şi ochii roată,
Vede lumea toată",

am recitat eu pe nerăsuflate, ca un veritabil culegător de folclor de prin părţile Voronețului. Cred că numele de familie se trage de la numele pârâului ce trece prin satul Mănăstirea Humorului. Există şi un sat Corlaţa lângă Berchişeşti, pe care la 13 septembrie 1473 Ştefan cel Mare l-a întărit ca ocină boierului Corlat.

– Interesant, interesant, m-a îmbărbătat părintele Spânu. Ai muncit mult ca să-ţi afli istoria neamului. Iar acum, hai, băieţi, la masă. V-am pregătit plăcintele, borş rusesc, fripturică moldovenească, salată de roşii şi alte bunătăţi.

Părintele Spânu văduvise de mult şi trăia singur într-o casă mândră din satul Şcheia de lângă Suceava. Şcheia era pe atunci (1938) comună suburbană în municipiul Suceava, numărând aproape opt mii de locuitori. Aici se află ruinele unei vechi cetăţi din secolul al XIV-lea, pe care am vizitat-o în a doua zi de ospeţie în familia Spânu. Construită de Petru I Muşat (1375-1391), cetatea a fost dărâmată pe vremea lui Alexandru cel Bun. Am aflat ceea ce nu ştiam, că în martie 1486 Ştefan cel Mare a înfrânt în preajma cetăţii Şcheia armata lui Hruet (Hronodas), pretendent la scaunul Moldovei.

– Acum să mergem la Suceava, îmi spuse Eugen, să vedem cetatea de scaun a Moldovei din timpurile lui Petru I Muşat, întărită de Ştefan cel Mare. Suceava a fost capitala Moldovei până în anul 1566, când Alexandru Lăpuşneanu (fiul nelegitim al lui Bogdan cel Orb şi al frumoasei Anastasia din Lăpuşna) a mutat reşedinţa domnească de la Suceava la Iaşi.

„Am lăsat Suceava veche...
sus şi-n ziduri crească spin
Mutând scaunul aice mai la vale la străin.
Lumea merge înainte..."

(M. Eminescu, *Alexandru Lăpuşneanu*).

Pentru prima oară în viaţă am văzut atunci o cetate medievală, împrejmuită de ziduri înalte cu creneluri pentru trageri, aruncări de proiectile, cu un şanţ adânc care în caz de primejdie se umplea cu apă. Cetatea Sucevei a rezistat asediilor oştirii sultanului Mahomet al II-lea după lupta de la Valea Alba (Războieni, nu departe de Târgu-Neamţ) din 1476 şi cele ale lui Ioan Albert, regele Poloniei, în 1497. Oastea lui Ştefan cel Mare a zdrobit armata polonă invadatoare, eveniment eternizat de V. Alecsandri în poemul *Dumbrava roşie*. Cetatea Sucevei a fost dărâmată şi arsă în 1675 din porunca turcilor.

În biserica sf. Gheorghe m-am închinat la moaştele sfântului Ioan cel Nou, aduse de Alexandru cel Bun de la Cetatea Albă (Akkerman) la Suceava. Acest mucenic era de locul său din Trebizonda (Trapezunt, azi Trabzon, din Turcia), oraş vechi întemeiat încă în sec. al VIII-lea î.e.n. pe coasta de sud a Mării Negre. Venind cu treburi negustoreşti la Cetatea Albă, a fost prins de tătarii păgâni, care au încercat să-l abată de la credinţa creştină. Împotrivindu-se cu toată puterea credinţei sale, tătarii l-au osândit la moarte. Legat de coada unui cal, el a fost târât prin tot oraşul, până s-a găsit cineva să-i taie capul. După moartea mucenicului (anul 1330) s-au arătat minuni în preajma moaştelor lui. Oamenii s-au convins că el e omul lui Dumnezeu, i-au adunat moaştele, punându-le într-un sicriu scump şi s-au închinat pentru tămăduirea suferinţelor şi mângâierea sufletului zbuciumat. Despre viaţa şi faptele sfântului Ioan cel Nou a scris Grigore Ţamblac în anul 1402. Chipul acestui mucenic este descris în partea a doua a *Cazaniei* mitropolitului Varlaam din 1643.

Impresionaţi de cele văzute şi auzite în cetatea de scaun a Marelui Ştefan, ne-am întors acasă, la Şcheia, ca să ne pregătim de drum lung pentru a doua zi. Am adormit uşor şi am visat un vis frumos. Părea că din codrii Bucovinei, de pe malurile râului Moldova, ne-a venit zimbrul, pe care l-am văzut cu ochii mei, şi s-a aşezat pe drapelul nostru, pe steagul cu trei culori. L-am văzut înălţat pe un vârf de munte, pe o înălţime golită de vegetaţie. Părea sobru şi arcuit, năduşind de căldurile verii. Zimbrul privea cu ochii săi ca două prune de cele bune, care spre toamnă se acopăr de brumă. Privea spre ţara mea, spre valea Nistrului, spre Vadul lui Vodă, fiind ademenit de un simţ ancestral foarte de departe în negura vremurilor, aducându-ne veste de la strămoşii care vieţuiră pe malurile Moldovei, la Voroneţ, Corlata şi Mănăstirea Humorului, la Vatra Dornei şi Gura Humorului.

Ce zimbru frumos şi maiestuos! O umbră solitară reaclimatizată pe pământurile blândei Basarabii!

Ne-am trezit dis-de-dimineaţă, am luat prânzul cel mic. Părintele Spânu ne-a blagoslovit şi ne-a urat drum bun, călătorie plăcută prin meleagurile bucovinene şi întoarcere cu bine şi sănătate.

Ne-am pus în gând să ajungem până seara la Câmpulung (Câmpulungul Moldovenesc, cum i se zice). Erau vreo 35-40 km. Am luat-o pe şoseaua naţională, care trece prin Ilişeşti, Păltinoasa. La Gura Humorului am poposit vreo oră. Şi hai iară la drum mai departe prin Frasin, Vama, spre Câmpulung. Aveam acolo un coleg de facultate, Vasile Sucevan, la care ziceam să înnoptăm. Ne-am ţinut de cuvânt şi pe la chindii ajungem cu bine la casa prietenului nostru, care ne-a primit cu multă bucurie, ne-a ospătat, povestindu-ne că acest oraş avea pe timpul domnilor Moldovei un anumit statut cu regim administrativ şi fiscal special. Era acolo şi un târg străvechi de până la întemeierea statului moldovenesc feudal.

SPRE HOTARUL MOLDOVEI CU MARAMUREŞUL

Dar... vorba ceea: călătorului îi şade bine cu drumul.

– Hai, Nicolae. Mai departe – cuvântul din poveste: înainte mult mai este, se dădea cu gluma Eugen.

O luăm pe la Pojorâta, ajungând la Iacobeni într-o depresiune de toată frumuseţea. Nu departe de aici se află şi o staţiune balneo-climaterică şi turistică. De acolo drumul duce pe râul Bistriţa în sus (Bistriţa aurie) spre Cârlibaba – hotarul de pe vremuri dintre Moldova şi Maramureş. Drumul era destul de anevoios, cu ridicături şi coborâşuri Am ajuns în munţi. La un moment dat vedem nişte săpături şi nişte inscripţii. Ne-au lămurit trecătorii că pe acele locuri s-au dat lupte crâncene între austrieci şi ruşi în timpul Primului Război Mondial. În ziua aceea am făcut peste 50 km şi, morţi de oboseală, ne-am oprit în poarta ogrăzii unde locuia inginerul silvic Iosef Pscheidt. Silvia, fiica lui, ne era colegă de curs, foarte simpatică, un ghem de fată inteligentă şi vioaie ca o căprioară a locurilor sale natale. Cum ne-a zărit, s-a repezit la noi, ne-a sărutat şi, una-două, hai la masă, la cină, de fapt, căci soarele era de acum pe asfinţite. L-am întrebat pe inginer, care se prezenta ca un om citit, manierat şi glumeţ:

– De unde vine numele Dumneavoastră de familie?

– Nu ştiu precis. Sunt de prin aceste părţi, cunosc aici orice colţ de pădure şi ridicătură. Ştiu unde trecea hotarul dintre imperiul austro-ungar şi România (Moldova). Poate că acest nume se trage de la cuvântul *scheide*, care înseamnă „hotar, barieră". La acest cuvânt s-a agăţat un *p-* (Pscheidt) ca o ciupercă pe un copac bătrân.

Ne-au ospătat cum se cade într-o familie aleasă. Părinţii ne-au spus: „Sunteţi rupţi de oboseală. Iată, aici, chiar în această cameră, Silvia vă va aşterne jos şi veţi odihni după un drum atât de lung. N-a terminat vorba inginerul şi aşternutul era făcut. Noi, cum ne-am întins, n-am mai simţit nimic până dimineaţa, când soarele era de acum de-o suliţă. Ni s-a părut că el era oarecum mai altfel decât la Caracui sau la Suceava. Ne-a venit în minte soarele lui Horaţiu: *alius et idem* (altul şi acelaşi).

– Staţi la noi măcar o zi-două, ne îndemnau părinţii (şi mai ales Silvia!), dar noi... nu şi nu! Trebuia să plecăm, cu atât mai mult că de dimineaţă se arăta o zi frumoasă.

Am mesit încă o dată cu mare poftă la ospitaliera familie Pscheidt şi... iar la drum.

PE BISTRIŢA ÎN JOS

– Încotro doriţi s-o luaţi mai departe? Eu v-aş propune s-o luaţi pe Bistriţa nu în amonte, ci în aval. Trec pe aici plute şi plutaşii sunt bucuroşi de tovarăşi de drum.

N-am stat mult pe gânduri şi am acceptat sfatul inginerului, care ne-a condus la locul de oprire a plutelor. Ne-a recomandat şi iată-ne aflaţi pentru prima şi ultima dată în viaţă pe acest mijloc de transport fără hurducături.

Moş Gheorghe, plutaşul, ne-a indicat unde e mai bine să ne aşezăm, prevenindu-ne ca nu cumva să umblăm pe plute în timpul călătoriei, căci, deşi trunchiurile de brad sunt prinse împreună, totuşi la tot felul de cotituri ale râului îţi poţi pierde echilibrul şi poţi cădea în Bistriţa, ceea ce este foarte periculos. Soarele strălucea, având o rară intensitate de lumină şi căldură. Când deodată, cu totul pe neaşteptate, nişte nouri răzleţi s-au ivit nici nu ştiu de unde şi un şuvoi de ploaie abundentă şi repede ne-a murat... ca pe noi. Eram doar în nişte cămeşuici de vară. Într-o clipă eram leoarcă, până la piele. Norul a trecut repede mai departe şi soarele s-a arătat parcă mai vesel, zâmbindu-ne în glumă: „Şi asta nu e ultima îmbăiere a voastră". Într-adevăr, n-a trecut nici jumătate de oră şi altă ploiţă ne-a aghezmuit cu nişte stropi cât vrabia. Iarăşi soare. Şi aceasta s-a repetat de mai multe ori în cursul plutirii noastre până după amiază, când am ajuns la Vatra Dornei. Aici plutaşii au oprit şi moş Gheorghe ne-a spus:

– Poate că azi va fi pentru voi de ajuns. Noi, peste vreo oră, o luăm mai departe, spre Broşteni, iar voi rămâneţi peste noapte aici. Vă duc eu la un cumnat de-al meu şi el vă va lua în gazdă.

Am ascultat de sfatul moşului şi el ne-a condus la dorneanul moş Lavrinte.

– Păi, cu dragă inimă vă primesc. În casă acum vara nu-i chiar aşa de bine. Suiţi-vă în podul şurii celea, acolo-i fân pentru vite. Vă faceţi câte o saltea de paie şi fân şi o să dormiţi ca-n sânul lui Avram. Ne-a dat o pâine, brânză de oi şi un ulcioraş cu vin.

– Hai, Eugene, să vedem cum e în sânul lui Avram, zic eu.

Era minunat. Am uscat rufele şi îmbrăcămintea ce-o aveam şi, culcându-ne, n-am visat legenda biblică, dar ne-am trezit fericiţi şi voioşi, gata de a ne urma călătoria încă o zi, tot cu pluta pe Bistriţa.

– Hai, băieţi, cu mine, ne zice moş Lavrinte. Azi trebuie să treacă în jos cu plutele nepotul meu, Ion, şi v-îţi duce cu el, ca să ajungeţi la Broşteni.

De la Vatra Dornei Bistriţa coteşte spre răsărit, către Dorna Arini, prin munţii Bistriţei, pe lângă vârful Petrosu (1794 m), iar la comuna Crucea o ia din nou în jos. De-a lungul Bistriţei se perindau minunate privelişti, pe care eu cu Eugen le admiram cu nesaţ. A fost, probabil, cel mai încântător mod de a călători pe care l-am întreprins cândva în viaţă. Nu erau lungile drumuri prăfuite, ci firul apei limpezi ca lacrima, ce se profila printre culmile munţilor acoperiţi de brazi, molizi, pini, ienuperi şi alte conifere.

DE LA COCIOABA IRINUCĂI SPRE HUMULEŞTI

Ajunşi la Broşteni, ne-am luat ziua bună de la plutaşi, oameni foarte prietenoşi şi buni de snoave, vânjoşi, arşi de soarele vremii de vară.

După ce ne-am potolit setea din apele minerale de acolo, am poposit la şcoală. Nu mai era cea a lui Baloş cu profesorul Neculai Nanu, dar am frunzărit împreună cu directorul şcolii şcolăria povestaşului nostru humuleştean. Am trecut spre locul de pe malul stâng al Bistriţei, unde fusese cocioaba Irinucăi, cea care avea o „fată balcâză şi lălâie, de-ţi era frică să înnoptezi cu dânsa în casă".

Trecând Bistriţa, calea ne ducea tot în jos spre satul despre care I. Creangă spunea cu mândrie: „Humuleştii, în care m-am trezit, nu-i un sat lăturalnic, mocnit şi lipsit de priveliştea lumii ca alte sate". Poate că el avea în vedere sate ca: Pârâul Cârjei, Cotârgaş, mai puţin Borca sau Fărcaşa, prin care trecusem în drum spre locul de naştere al povestaşului. Într-adevăr, Humuleştii ne-au apărut ca un sat mândru, strălucitor, probabil, de aureola crengiană. Ne-am îndreptat paşii spre casa părintelui Ioan Cosma, care-şi făcea studiile la Teologia din Cernăuţi şi pe care eu şi Eugen îl ştiam.

– Aracan de mine şi de mine, cum îmblaţi fără încălţăminte prin colbăria asta de pe drumurile noastre?!, a exclamat coana preoteasă cea simpatică cu vorba ei lată moldovenească. Uitasem să spun că, înainte de a porni în excursie, aflându-ne la Iţcani, mi-am cumpărat o pereche de bocanci de toată frumuseţea. Am dus-o minunat în aceşti bocanci până la Broşteni. În drum spre Humuleşti bocancii m-au ros că nu mai puteam umbla în ei. I-am luat de-a spinarea, urmând calea de mai departe doar în ciorapi. Ei se colbăiseră de-a binelea, de aceea preoteasa avea deplină dreptate să se înspăimânte.

Îndată m-a pus să-mi spăl picioarele şi mi-a dat nişte cipici de cârpe, în care mă simţeam minunat. Ceea ce am admirat şi savurat mai mult dintre mâncărurile şi dulciurile preotesei (ciorbă de potroace, sărmăluţe-n foi de viţă şi de curechi, învârtite ş.a.) a fost şerbetul, foarte dulce şi lipicios, preparat din zeamă de vişine cu foiţe de trandafir şi servit cu apă rece, proaspăt adusă de la fântână. Odihniţi bine, a doua zi părintele Ioan ne-a purtat prin tot Humuleştiul. Am vizitat casa unde se născuse povestaşul, am văzut stâlpul hornului, de care lega mamă-sa „şfara cu motocei, de crăpau mâţele, jucându-se cu ei", prichiciul vetrei, cuptorul – toate ca în orice casă moldovenească de la Humuleşti sau de la Caracui. Trăia în casa ceea veche un nepot de-al povestitorului, un bătrân de vreo 75 de ani din neamul Grigoriu. Ne-a dus apoi colegul nostru teolog şi la casa de sub deal a mătuşii Mărioara. Cireşul cu pricina era rodit. Am gustat şi noi din cireşele-surori ale celora care i-au adus atâta necaz lui Nic'a lui Ştefan a Petrei. Călăuza noastră ne-a arătat locul unde fusese teiul bătrân, în a cărui scorbură a prins Nică acel „cuc armenesc" ce nu-i dădea pace să doarmă în voie dimineaţa şi pe care a vrut să-l vândă pe un preţ bun în târgul de vite, dar a suferit un fiasco.

SPRE MĂNĂSTIRILE VOIEVODALE

Încălţat cu perechea de cipici dăruiţi de coana preoteasă de la Humuleşti, am luat-o spre mănăstiri.

Mănăstirile moldoveneşti au fost şi sunt pline de poezia şi atmosfera vremurilor de altădată. Ele păstrează cu sfinţenie obiceiurile, datinile de demult. Ne îndreptam paşii şi gândurile către aceste locaşuri sfinte.

Mai întâi am vizitat mănăstirea de maici, Agapia. Cel mai vechi document în care se vorbeşte de ea datează din 1569. Până în 1803 aceasta era mănăstire de călugări. Are două biserici mari. În una picturile sunt ale lui N. Grigorescu, executate între anii 1858 şi 1860. Când coboram spre mănăstire, nişte bătrâne mi s-au adresat cu întrebarea:

– Da... cărţi nu aveţi?

– Ce fel de cărţi?

– Păi... cărţi sfinte. Nu sunteţi de la Sfântul Munte?

Ne-am uitat cu mirare – eu şi Spânu – unul la altul. Apoi ne-am dumerit. Bătrânele, văzându-mă în cipici, m-au crezut hagiu (pelerin), sosit din hagialâcul de la locurile sfinte (Ierusalim, Muntele Athos (Grecia), care era socotit de către ortodocşi ca munte sfânt). De aceea au şi cerut cărţi sfinte de la mine. Cum se cuvine la orice mănăstire, ne-au primit în gazdă, ne-au ospătat şi ne-au arătat chilia unde ne puteam odihni. Era nu departe de cea – bineînţeles mai confortabilă – unde obişnuia să poposească M. Sadoveanu, când trecea vara pe acolo. Tot la etajul al II-lea se aflau chiliile lui N. Iorga, G. Ibrăileanu, C. Stere şi ale altor oameni de cultură.

Pe lângă mănăstire funcţiona un atelier de broderie, în care se confecţionau nişte pijamale cu brandenburguri deosebit de frumoase şi elegante. Ce n-aş fi dat eu ca să-mi procur o asemenea pijama, dar ele costau extrem de scump (peste 500 de lei) şi nu erau de buzunarul unui student, fie şi bursier al Universităţii cernăuţene.

Peste deal de Agapia se afla mănăstirea de călugări Secu. Plecând dis-de-dimineaţă de la Agapia, am ajuns la micul dejun la Secu (întemeiat ca un schit cu o biserică de lemn în 1560). Marele Vornic Nestor Ureche a zidit apoi o biserică de piatră, fiind înmormântat acolo cu soţia sa Mitrofana. Tot aici este înmormântat cărturarul mitropolit Varlaam.

Primindu-ne, călugării ne-au indicat chilia şi ne-au invitat la trapeză. Ne-au servit cu o ciorbă gustoasă, dar nesărată.

– Daţi-ne puţină sare sau piper, am cerut noi.

– N-avem, răspunse un călugăr.

– De ce n-aveţi?

– Ca... să nu se excite călugării, ne-a şoptit el la ureche.

Am înţeles şi ne-am resemnat.

La Secu n-am stat mult. Îndreptându-ne spre marea, vechea şi istorica mănăstire Neamţ, am dat în drum de un schit de maici, ascuns într-un loc retras de pădure. Ne-a impresionat un anunţ de la poarta schitului: „Nicio fiinţă de parte bărbătească nu poate întârzia pe teritoriul schitului după apusul soarelui".

– Da! Amară prevenire, ne-am spus noi. Hai la călugări, măi băiete, îl îndemn eu pe Eugen.

Drumul ne îndrepta acum către ctitoria lui Ştefan cel Mare, mănăstirea Putna, întemeiată de către domnitor în 1465 şi unde este îngropat ctitorul şi întreaga lui familie: Doamna Maria, Maria din Mangop (oraş în Taurida), Bogdan încrucişatul (fiul lui Ştefan cel Mare), Ştefăniţă (Ştefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan)[1], precum şi Teoctist al II-lea, mitropolitul care l-a uns la domnie pe Ştefan cel Mare.

Într-un gând cu Eugen ne-am amintit de fragmentul eminescian din *Alexandru Lăpuşneanu*, scris în anul 1868:

„Eram tineri pe atuncea, eram şapte,
Noapte era-n toată lumea şi la Putna era noapte.
Se sfârşise şi prohodul, se-ncheiase demult ruga,
Doar suna adânc şi dulce şi din vreme-n vreme Buga,
Clopotul lui Ştefan Vodă, ce când vremile se schimbă
Mişcă neatins de nime, rar, profetica sa limbă".

Impresionaţi de ecourile clopotului Buga al Marelui Voievod, eram gata să ne cufundăm în „timp adânc", în cel de al cincisprezecelea veac, în vremile lui Ştefan cel Sfânt, rămas până la noi nemuritor. Se serbează ziua lui Ştefan cel Mare la 2 iulie.

„De departe-n văi coboară tânguiosul glas de clopot"

(M. Eminescu, *Călin (file de poveste)*).

Ne-am îndreptat apoi către un alt lăcaş sfânt. Ajungem la mănăstirea Neamţ, cea mai veche şi mai importantă din Moldova, care se crede că a fost întemeiată de trei călugări în a. 1392. De atunci ar data şi biserica sf. Gheorghe. Se citează şi alte date de înfiinţare: 1326, 1367. Pe teritoriul mănăstirii, care e înconjurat de un zid gros şi înalt, se mai află: biserica sf. Ioan, construită de Alexandru cel Bun în 1402, biserica Înălţarea, ridicată din porunca lui Ştefan cel Mare în 1497. Pe pământul mănăstirii a fost îngropat fiul lui Alexandru cel Bun, Ştefan al III-lea, voievod care a domnit şi singur (1433-1435), şi împreună cu Iliuţ (1435-1444), şi în trei (Ştefan III, Roman II, Petru Aron (1444-1447)). În muzeul mănăstirii am aflat cărţi şi odoare de mare preţ. La începutul secolului al XIX-lea pe lângă mănăstire funcţiona şi o tipografie, de unde au ieşit de sub tipar multe cărţi bisericeşti, iar între anii 1855 şi 1862 tot aici a fost un seminar teologic.

Ne-am stabilit cu Eugen într-o chilie mare cu mai multe persoane, venite şi ele în excursie. Am fost preveniţi că ne vor fi asigurate timp de trei zile masa şi casa, dar cu condiţia să asistăm la polunoşniţă, adică la slujba bisericească de după miezul nopţii (când e somnul mai dulce!). Credeam că ne vom eschiva cum-va de la obligaţia luată, da... de unde? Călugărul de serviciu ne-a îndemnat, apoi ne-a scuturat, ne-a tras de picioare, ne-a luat perna. Nu era nicio scăpare. A trebuit să ne sculăm de două ori la polunoşniţă cât am stat la Neamţ.

După secularizarea averilor mănăstireşti, mai mulţi călugări s-au refugiat de la mănăstirea Neamţ, întemeind la 13 ianuarie 1864 în satul Chiţcani, de lângă Tighina, aproape de confluenţa Botnei cu Nistrul, o mănăstire care a fost numită Noul Neamţ. Călugării de la Neamţ erau nemulţumiţi şi de faptul că trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin ducea la înlocuirea cărţilor slavone, suspendându-se de asemenea săvârşirea serviciului religios în vechea slavă bisericească. Toate acestea erau considerate ca abateri de la ortodoxie. Moşia Chiţcani fusese dăruită mănăstirii Neamţ de Petru Rareş în anul 1527. În 1866 Teofan Cristea a fost ales egumen al mănăstirii Noul Neamţ cu concursul ieromonahului Andronic (1820-1893).

LA „FABRICA DE POPI”

Calea ne-o ţineam acum spre Fălticeni – „Folticeni”, cum îi zicea moş Creangă. Mergeam tot pe urmele lui şi doream să vedem cu ochii noştri acea „fabrică de popi”, care, cu pronumele conjunctive (*mi-ţi-i, ni-vi-li* şi celelalte), i-a petrecut la mormânt pe mulţi din cei ce aspirau la tagma preoţească. Humuleştea-nul vorbeşte cu mare durere despre „mustăciosul Davidică de la Fărcaşa... flăcău de munte, cu barba în furculiţă şi favorite frumoase, cu pletele creţe şi negre ca pana corbului, cu fruntea lată şi senină, cu sprâncenele tufoase, cu ochii mari, negri ca murele şi scânteietori ca fulgerul, cu obrajii rumeni ca doi bujori, nalt la stat, lat în spete, subţire la mijloc, mlădios ca un mesteacăn, uşor ca o căprioară şi ruşinos ca o fată mare”. Ce portret minunat şi câtă admiraţie şi dragoste sinceră pentru acest coleg de şcoală! „Dumnezeu să-l ierte!, continuă scriitorul, că n-avu parte să se preoţească. A murit, sărmanul, înainte de vreme, înecat cu pronumele conjunctive, peritu-le-ar numele să le peară, că au mâncat juvaier de flăcău!”.

Analizam în cugetul meu şi discutam cu Eugen problema mare a adaptabi-lităţii feciorilor de ţărani, în cazul arătat de Creangă, ţărani de la munte, care, în locul ocupaţiilor obişnuite de plutaşi pe Bistriţa sau alte îndeletniciri de la Humu-leşti sau Şcheia, trebuiau să treacă la munca intelectuală, intensă şi exclusivă, care nu se potrivea cu firea, temperamentul şi constituţia fizică a omului de la ţară. În-văţătura, „afurisita de gramatică” le scoteau peri albi nu numai celor alde Trăsnea sau Ştefănescu (cum mai era numit Creangă la Fălticeni), ci şi multor alţi copii de ţărani de pe timpul humuleşteanului şi în vremurile ce au urmat. Mi-am adus

atunci aminte de Victor Şaganovschi, de loc din Dumbrăviţa (Soroca). De prea multă stăruinţă la învăţătură (trecând uneori chiar la toceală, ca şi eroii crengieni), în clasa a IV-a Victor Şaganovschi a trecut şi el în lumea celor drepţi.

Viaţa e viaţă, şi cu toate aceste jertfe pe altarul ştiinţei, de la tăbliţele de ardezie la abecedar şi la cartea de citire, apoi la manuale de limbă şi literatură, la care se adăugau cele de istorie, geografie, chimie, fizică, astronomie, nu mai vorbesc de cele de matematică sau drept, de cele de franceză, germană, latină, greacă şi alte limbi, s-au ridicat puţin câte puţin feciorii de ţărani, care din generaţie în generaţie s-au adaptat la viaţa de intelectual, ajungând oameni de ştiinţă, filozofi, oameni de stat etc.

– Ia mai lasă-te de filozofie şi hai s-o căutăm pe Artemiza Constantinescu, îmi zice Spânu.

Am găsit-o, căci Fălticenii nu-s prea mari, iar familia ei ne-a primit cu braţele deschise, ca pe nişte fraţi.

Ne-am dus apoi cu Artemiza şi cu a sa surioară prin oraş, care acum avea puţin comun cu ceea ce era el pe vremea lui Creangă, deşi trecuseră doar vreo 70-80 de ani. Ne-au arătat unde au fost „fabrica de popi" şi casa lui Pavel Ciubotarul de pe uliţa Rădăşenilor, locul de gazdă al lui Creangă şi al celorlalţi tovarăşi ai săi de şcoală (Nică Oşlobanu, Gâtlan, Trăsnea ş.a., precum şi neuitatul moş Bodrângă care le cânta din fluier „Corăbiasca", „Horodinca", „Alivencile" şi alte „cântece sculăţele", de jucau flăcăii „până asudau podelele").

N-am mai ajuns la „cinstita crâşmă, la fata vornicului din Rădăşeni", căci Artemiza ne îndemnă:

– Hai, băieţi, acasă, că v-a ajuns, cred, soarele drept inimă.

Ne-a ospătat mama Artemizei cu cele mai alese bucate moldoveneşti „ca la Fălticeni", bineînţeles, dându-ne şi sare, şi piper, nu ca la Secu. Artemiza a pus patefonul cu plăcile la modă atunci: „Dunărea albastră", „Povestiri din pădurea vieneză" ş.a. de Johann Straus, „regele valsului" (1825-1899), „Espania", „Sirenele" – valsuri de Em. Waldteufel (1837-1915), „Valurile Dunării" de Iosif Ivanovici (1845-1902)[2]. Se dansau mult atunci tangourile[3] („Zaraza" ş.a.), foxtroturile[4], rumbele[5] şi charlestonul[6], care cereau mişcări repezi şi nu prea corespundeau firii mele. Artemiza şi Eugen însă le savurau.

Am dansat până seara târziu, poate nu chiar ca Nică a lui Ştefan a Petrei, şi nu acele dansuri, dar ştiu că am obosit de-a binelea, încât dimineaţa cu mare greu ne-a trezit mama Artemizei, căci îi lăsasem vorbă de cu seară, că vrem s-o luăm din loc odată cu răsăritul soarelui.

DE LA ŞCHEIA LA CARACUI

Obosiţi de atâta drum (cred că am făcut vreo 4-5 sute de km aproape numai *per pedes apostolorum* (cu excepţia minunatei călătorii pe Bistriţa), ne-am

întors la Şcheia, apelând la cursa auto Fălticeni – Suceava. Părintele Ioan ne-a întâmpinat cu multă bucurie şi la propunerea lui am mai zăbovit acolo câteva zile.

Spre sfârşitul lui iulie mă aflam de acum la Caracui, apucându-mă intens de traducerea din franceză a tratatului de drept roman al lui F. Girard, bazat pe *Corpus iuris civilis* (Institutele, Digestele, Novelele), aşa-numitul *Codice al lui Iustinian*, operă de compilaţie a principalelor precepte ale dreptului civil roman, adunate, sistematizate şi adaptate la noile condiţii economice de către Trebonian, cunoscut jurist de pe timpul împăratului bizantin, Justinian (527-565). Pe baza codificaţiei lui Trebonian a fost alcătuit şi publicat în 1804 *Codul lui Napoleon*, codul civil francez, care a fost pus la baza codurilor civile ale tuturor statelor dezvoltate apusene. Am avut o deosebită satisfacţie traducând lucrarea capitală a civilistului francez. O citeam şi o savuram ca pe un adevărat roman scris de cel mai distins scriitor. Mă străduiam să aleg cuvintele, termenii şi construcţiile cele mai adecvate. Cu atât mai mult că mă pregăteam să trag lucrarea la şapirograf (germ. *Schapirograph),* un aparat de multiplicare. Cu o cerneală indicată acestui scop scriam textul pe o foaie de hârtie (format 20x20 cm). Apoi suprapuneam foaia pe un cilindru acoperit cu o pastă specială şi o imprimam prin apăsare. În sfârşit, pe o foaie curată imprimam textul de pe cilindru. În acest mod scoteam până la 100-120 de exemplare. Vindeam pe bani buni aceste copii studenţilor jurişti,, care-şi pregăteau examenul la drept roman. În timpul studenţiei mele am tras la şapirograf mai multe lucrări de curs la drept, unde erau studenţi mulţi şi cu părinţi asiguraţi materialiceşte, aşa încât se răsplătea bine munca de şapirografist. Am încercat şi la litere, dar acolo, fiind studenţi puţini, nu era rentabil. Şapirografierea era un mod de sporire a resurselor financiare, astfel putându-mi continua studiile.

În toamna lui octombrie 1936 m-am prezentat la trei examene (drept civil, economie politică, drept roman). La primele două am reuşit, iar la dreptul roman (prof. dr. Ion Lunguleac) am căpătat notă netrecătoare, 5. Probabil a influenţat reaua dispoziţie din acea zi a profesorului, care se vede că pierduse la tribunal un proces important. Mai era ceva. Fiind mereu ocupat cu treburi judiciare, prof. Lunguleac fixa totdeauna examenele duminica. Studenţii s-au sfătuit să curme acest obicei. Au hotărât să facă grevă în duminica fixată de Lunguleac pentru examen. S-au postat la uşa de intrare în facultate (bineînţeles, nu erau studenţi de la drept ca să nu se răzbune profesorul pe ei) şi când a apărut I. Lunguleac, i s-au adresat politicos:

– Domnule profesor, astăzi nu va avea loc examenul la drept roman. Astăzi e duminică.

– Cum?, s-a înfuriat profesorul. Voi să mă învăţaţi când trebuie să primesc examenele? Nemernici ce sunteţi! Vreţi cu toţii să deveniţi miniştri sau cel puţin subsecretari de stat, dar carte să nu faceţi? Las-că vă-nvăţ eu! Oricum, examenul

nu a avut loc, şi de atunci înainte I. Lunguleac nu mai fixa examenul duminica, dar se simţea pica lui faţă de studenţi. Poate că eu am fost una din victime?...

ASOCIAŢIILE STUDENŢEŞTI

În perioada antebelică (până în 1939) la Cernăuţi fiinţau trei societăţi academice studenţeşti ale românilor: „Arboroasa”, în care activau mai ales feciorii de ţărani, „Junimea”, membrii căreia erau, de preferinţă, din rândurile intelectualităţii bucovinene, „Dacia”, care era între ţărani şi intelectuali. Exista atunci şi o societate a studenţilor germani, „Franconia”, a celor ucraineni, „Ivan Franco” ş.a.

În perioada studiilor universitare la Cernăuţi nu dispuneam de timp şi, probabil, nici nu aveam interesul să mă înrolez în activitatea vreunei societăţi studenţeşti sau mişcări politice. M-am înscris totuşi în societatea „Arboroasa”, participând la corul societăţii, cu care am făcut o excursie la Botoşani (prin noiembrie 1937). Am fost doar de vreo câteva ori la sediul societăţii studenţilor basarabeni. Unii dintre colegii de facultate se înrolau în organizaţia legionară, care cauza multe neplăceri conducerii universitare. Mi-aduc aminte că la deschiderea cursurilor din anul 1938-1939, în timpul când rectorul îşi ţinea discursul de inaugurare, o parte din studenţi au început să cânte un cântec legionar, ceea ce i-a determinat pe profesori să se retragă din sală. Manifestaţiile de acest fel trezeau în cugetele celor mai mulţi oameni nu un sentiment de solidaritate sau de entuziasm, ci mai mult de nedumerire, respingere, frică. Mişcările acestea zgomotoase, însoţite uneori de ceremonii religioase şi totdeauna de cântece în onoarea legiunii şi a căpitanului (C. Zelea-Codreanu), provocau în rândul unor tineri şi al unui număr foarte redus de profesori (Traian Brăileanu) un adevărat extaz, a cărui culminare s-a produs cu deosebită intensitate la congresul legionar de la Târgu-Mureş, când au fost adoptate spre a fi realizate procedeele totalitare de cucerire a puterii politice în ţară şi de nimicire fizică a unor personalităţi de talie universală (I. G. Duca, Armand Călinescu, N. Iorga, V. Madgearu, P. Andrei ş.a.). Pe bună dreptate, A. Camus afirma că intelectualii (artiştii, scriitorii, savanţii etc.) au fost totdeauna primele victime ale tiraniilor moderne – de dreapta sau de stânga –, deoarece extremiştii au văzut în operele literare, artistice, ştiinţifice anumite forţe de emancipare şi mărturii ale demnităţii umane. Nu există însă cultură, literatură, artă, ştiinţă fără tradiţie. De aceea, pentru a tăia aripile forţelor progresiste, regimurile totalitare au interzis sau marginalizat moştenirea clasică în diverse domenii. Cine nu are memorie nu poate şi nu are dreptul la viitor, trăind într-un prezent perpetuu, ca un patruped. Multe suflete tinere au fost captate în mrejele extremismului, contribuind la instalarea peste câţiva ani a regimului legionar în România, raliat la tabăra nazistă.

NOTE

[1] Despre personalitatea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi B. Şt. Delavrancea a scris trilogia dramatică: *Apus de soare* (1909), închinată Marelui Ştefan, *Viforul* (1910), despre Ştefăniţă, nepotul lui Ştefan, *Luceafărul* (1910), consacrată anilor de domnie a lui Petru Rareş.

[2] Deşi termenul *vals* este de origine germană (*Walzer*, din *walzen* „a rostogoli”, atestat încă în secolul al XVII-lea), totuşi ca dans el a apărut mai întâi în Franţa. Se dansa în Evul Mediu în Provence şi se numea *volta*, la Paris acest dans a luat numele german.

[3] Tangoul a fost pus în circulaţie de argentinianul Tono Guenar în 1908. Acesta era un *gaucho* din tată spaniol şi mamă indigenă. Se atestă acest dans din America Latină încă în 1864.

[4] În engl. *foxtrot* înseamnă „pas de vulpe”. Apare în America.

[5] Rumba (sp. *rumba*) este dans cubanez, devenit dans de salon.

[6] Charleston – dans american de salon.

Nicolae Corlăteanu, *Răspântii*,
colecţia Biblioteca revistei „Limba Română”, Chişinău, 1995, p. 77-98

MAI DEPARTE – LINIŞTE, LINIŞTE...

Ce scurte-s zilele la bătrâneţe
Şi cât de repezi anii se perindă,
Mai aburit e chipul din oglindă
Şi zborul gândurilor îndrăzneţe.
V. Eftimiu

Timpul în viaţa noastră este un duşman care nu se împacă cu nimic. El ne împinge în mod imperios înainte, când noi am vrea să ne oprim în clipa fericită. Nu se poate însă nega faptul că timpul este şi un tămăduitor al rănilor, nu numai trupeşti, ci şi al celor sufleteşti, al suferinţelor, durerilor şi necazurilor.

M-am trezit la viaţă când în Basarabia regimul Vechiului Regat abia începuse a număra anii, în perioada de reîntregire a Ţării în hotarele ei istorice fireşti. Destul de vag îmi aduc aminte de împroprietărirea ţăranilor din anii 1920-1922. La cele 1,5 ha – pe care le avea în aşa-numita vie, de la deal – tata a mai primit 4,5 ha la „ştatul popii", cum numeau caracuienii pământurile de la vreo 3-4 km dinspre răsăritul satului Caracui, pe atunci inclus în plasa Gura Galbenă (acum e al Hânceştiului). Auzeam de votare, sufragiu universal, deputaţi, senatori etc., dar tata cam rar participa la alegeri, nu mai vorbesc de mama, care în genere n-am auzit să fi votat vreodată. Se simţea atunci o voinţă constructoare, un sentiment de linişte şi siguranţă pentru ziua de mâine, încrederea în oamenii şi instituţiile ţării. Părinţii mai vorbeau de „voloste" şi „miravoi" (judecător de pace în administraţia rusă de până la 1918), dar aceasta mai mult în convorbirile cu moş Tudose Mititelu, vecinul nostru, care toată viaţa lui a umblat prin judecăţi. În asemenea condiţii am trecut prin şcoala primară, liceu, universitate.

Ca din senin a apărut anul 1940, cu toate consecinţele lui, prima încrucişare de drumuri în viaţa basarabenilor patruzecişti din secolului XX. În curs de jumătate de veac am trăit cu toţii în condiţiile sovietice, dar li s-au împlinit şi lor sorocul. Şi acum, în anii '90, când am ajuns, cum se zice, la odihna binemeritată, apare o altă răscruce cu urmări imprevizibile. Se cere şi acum o adaptare la noile împrejurări, pentru că cine cade din carul vieţii e pierdut. Se vorbeşte acum tot mai mult – după ani lipsiţi de libertate din vremurile dictatoriale – despre recucerirea libertăţii, dar ea poate deveni cea mai mare nenorocire pentru poporul care nu-i pregătit, nu-i copt să ştie cum trebuie să folosească această importantă cucerire a minţii umane. În prezent fiecare ins consideră libertatea un drept inalienabil şi sacrosanct, dar aceasta doar în plan individual. În ce priveşte organizaţia statală, libertatea semenilor săi nu este altceva decât un hatâr, care depinde de îngăduinţa

sau bunul său plac. Voltaire susţinea: „Dezaprob părerea dumitale în modul cel mai categoric, dar dreptul dumitale de a o exprima sunt gata să-l apăr chiar cu preţul vieţii”. E prea tare spus? În afară de orice îndoială însă este faptul că orice discuţie liberă contribuie la nuanţarea şi perfecţionarea părerilor noastre proprii. Libertatea de opinie a semenilor constituie o necesitate vitală şi pentru noi înşine. Fără aceasta nu poate dăinui viaţa socială.

Pe umerii mei port acum destul de mulţi ani. E pe deplin firesc să cunosc multe fapte şi evenimente, la care nu numai am fost martor, ci şi participant activ. Tinerii de astăzi nu le cunosc sau le cunosc aşa cum li s-a ordonat să le cunoască. Aceste fapte şi evenimente n-au trecut uşor pentru poporul nostru. A avut loc o adevărată tragedie, trăită pe viu de mulţi basarabeni, bucovineni, care s-au zbătut într-o înverşunată luptă cu soarta ce le-a fost hărăzită. Bieţii noştri oameni au trebuit să facă faţă la toate. E greu de spus în ce măsură au fost ei învinşi sau învingători. Aceasta nu se poate generaliza, pentru că într-adevăr unii au rămas învinşi, neputându-se adapta la noua viaţă, s-au prăbuşit în neantul necunoscutului. Alţii cu greu, dar totuşi au învins vicisitudinile sorţii, au căutat să înfrângă toate suferinţele şi să contribuie într-o măsură mai mare sau mai mică la ridicarea moldovenilor la un nivel sporit de bunăstare economică şi culturală, mai ales prin mijlocirea acelor şcoli, destul de multe, care au fost organizate. Se cereau persoane pregătite pentru învăţământ sau administraţie. A apărut necesitatea manualelor la diferite discipline de şcoală secundară şi apoi universitară. În colaborare cu bunul meu coleg Eugen Russev am pornit de la acel abecedar pentru adulţi (editat în 1945-1962 în patru ediţii), căci mulţi erau fără ştiinţă de carte. Am trecut apoi, tot în colaborare, cu Gh. Bogaci şi Bogdan Istru, Vasile Coroban, Ramil Portnoi şi alţii, la valorificarea clasicilor, limitată atunci doar la scriitorii moldoveni, prin editarea mai întâi a crestomaţiilor de literatură şi folclor, apoi a operelor alese din clasici, precum şi a unor monografii consacrate lui M. Eminescu, I. Creangă, C. Negruzzi ş.a. Cursul ţinut la noua universitate (din 1946) ne-a servit ca bază pentru tipărirea manualului de limbă contemporană la nivel superior pe atunci. În acest mod ne-am străduit – în împrejurări deosebit de dificile – să menţinem trează conştiinţă de neam a miilor noştri de elevi şi studenţi, precum şi a tuturor acelora pentru care limba şi literatura, creaţia folclorică a moşilor şi strămoşilor noştri, graiul matern sunt un bun suprem. În situaţia grea de atunci compromisurile au fost, de fapt, un preţ greu, plătit pentru a salva ceea ce se putea şi trebuia salvat. A fost o activitate îndreptăţită pentru acea perioadă şi în acele condiţii. Este tragedia unei generaţii de intelectuali (fiecare cu un anumit grad de valoare şi conştiinţă civică şi naţională), care au deschis calea unor perspective, realizate mai târziu, prin anii 1957-1967, pentru a ajunge şi la anii ’90.

Acum tineretul a luat în mâinile sale aproape toată cârmuirea vieţii. Cei tineri se socot mai înţelepţi, mai ştiutori şi – fără îndoială – mai progresişti decât părinţii, fraţii şi surorile lor mai mari. Ei sunt siguri că deţin întregul adevăr despre viaţa lor intimă, de

familie, cât şi despre cea obştească. Bătrânii nu mai au nimic sau aproape nimic de spus. Conturarea perspectivelor de viitor fiind doar în puterea lor, mai ales din cauza frânării faptelor prin sentimentalismul bătrânesc, care-i trage pe tineri mereu înapoi, în trecut.

Nouă, basarabenilor şi bucovinenilor mai în vârstă, ni s-au scos şi urmează să ni se scoată ochii mereu, demonstrându-ni-se în fel şi chip carenţele. Ne dăm seama că împrejurările istorice ne-au făcut să fim poate departe de ceea ce ar fi trebuit să fim. Nu totdeauna e vina noastră că ne aflăm unde suntem. Am fost lăsaţi în voia sorţii în acel 1940, fără ajutorul efectiv al celor ce ne sunt fraţi. Acum unii încearcă să ne judece, să ne osândească nemilos. Aceasta nu poate fi considerată decât o judecată nedemnă a unor viteji care apar după o luptă grea, pe care au dus-o pe viaţă şi pe moarte basarabenii şi bucovinenii de nord pentru a supravieţui. Dar câţi n-au fost în stare să supravieţuiască în gulagurile sovietice? Atitudinea critică plină de înţelegere e admisibilă, dacă-şi are sensul ei pozitiv, apreciindu-se atât carenţele, cât şi calităţile, care nu lipsesc şi ele în privinţa construcţiilor de institute, fabrici şi uzine ce lipseau aproape cu totul la Chişinău, Bălţi, Tighina, Soroca şi-n alte oraşe şi sate din Basarabia de până la 1940. Nu se cade să se subaprecieze toate acestea nici de cei ce nu cunosc situaţia Basarabiei, nici – cu atât mai mult – de concetăţenii noştri basarabeni, care parcă ar fi în stare să uite ce avem şi ce am realizat în cei peste 50 de ani după 1940 nu numai în plan material, ci şi spiritual, privind şcolile, instituţiile de cultură, centrele de studii istorice, filologice, folclorice de la Academie şi Universitate, care au format şi educat sute şi mii de învăţători, scriitori, ziarişti de la cele mai diverse ziare şi reviste, de la radio şi televiziune etc. Ar mai fi de observat că oameni de diferite origini etnice (ruşi, ucraineni, greci, găgăuzi, evrei etc.), care din moşi strămoşi locuiesc pe teritoriul Basarabiei sau chiar numai din tinereţea lor, manifestă deseori un adevărat patriotism (uneori interpretat ca naţionalism) mai aprins şi indiscutabil mai real decât o fac anumiţi localnici, îngâmfaţi de ideea că sunt moldoveni sadea. Mi-aduc aminte de Leonid Ivanovici Pankratiev, rus din nordul Rusiei, care înainte de Primul Război Mondial îşi făcuse studiile la Sankt Peterburg, avându-l de maestru pe însuşi cunoscutul filolog rus A. A. Şahmatov. Mobilizat în armata ţaristă, Pankratiev a ajuns pe plaiurile basarabene, s-a căsătorit cu o moldoveancă şi a rămas după revoluţia din 1917 în Basarabia, devenind profesor de latină şi greacă la Liceul „B.-P. Hasdeu” din Chişinău, iar după 1940, mai precis după 1946, profesor de latină la Universitatea din Chişinău proaspăt înfiinţată. În mediul românesc din 1918-1940 şi apoi în R.S.S. Moldovenească Pankratiev a însuşit destul de bine limba română literară (drept că diftongul *oa* nu-l putea rosti totdeauna corect, dar încolo vorbea bine limba noii sale patrii) şi se revolta amarnic contra celora care după 1940, deşi moldoveni, rosteau în mod denaturat nu numai elementele de natură fonetică (*lind'ii moldoveneşti, şi-s faşi*), ci denaturau şi construcţiile sintactice (*ce tu faci?*). Intelectuali ca Pankratiev deveneau uneori chiar fanatici, înclinaţi spre extremităţi, dispuneau de o impresionabilitate exagerată şi

răbufniri nesăbuite faţă de studenţii numiţi de el „homo tiraspolensis”. Făcea aceasta nu din răutate, ci din dorinţa sinceră ca limba, literatura, folclorul naţional să fie nu numai însuşite, ci puse în practică în vorbirea vie, în relaţiile de fiecare zi, să fie exprimate corect şi adecvat într-o limbă demnă de acest neam. L. Pankratiev şi toţi ca el îşi iubesc cu adevărat patria adoptivă, cu limba, obiceiurile, tradiţiile ei şi-şi iubesc învăţăceii, pe care doresc să-i îndrumeze pe calea culturii şi a progresului. L. Pankratiev n-a fost singurul om de acest gen. Am amintit mai sus de profesorul de matematică N. Ivanov, om distins din toate punctele de vedere. Fiii săi, absolvind Politehnica din Bucureşti, au devenit buni ingineri la rafinăriile de petrol din Ploieşti.

Vieţuiesc în Basarabia, mai ales la oraşe, alogeni care s-au stabilit aici odată cu sovieticii, în 1940 sau şi mai târziu, după 1944, care n-au înţeles şi nu înţeleg rolul lor într-o ţară cu majoritate absolută de alt neam şi de altă limbă. Aceştia cred că biruinţa contra fascismului le-ar fi dat dreptul de dominare în noul loc de viaţă (aceasta se realiza efectiv în timpul fiinţării U.R.S.S.). Acum, după declararea independenţei şi formarea Republicii Moldova, aceşti alogeni şi alolingvi nu se pot în niciun chip împăca cu situaţia lor de populaţie minoritară, nu vor sau nu sunt în stare să însuşească limba populaţiei majoritare, ceea ce duce la tot felul de neînţelegeri interetnice.

În ceea ce mă priveşte, am fost şi rămân un om ce nu m-am manifestat niciodată ca o fire înfocată, care se mistuie într-o văpaie. Sunt o fire măsurată, cumpănită, meditând mult la fiecare pas făcut în viaţă. Poate de aceea unii m-au apreciat ca persoană nehotărâtă, care nu ştie parcă ce trebuie să întreprindă în cutare sau cutare moment al vieţuirii. De fapt această aparenţă de nesiguranţă era cauzată de răgazul necesar pentru aprecierea situaţiei în care mă aflam. N-am fost şi nu sunt dintre aceia care nu ridică niciodată ochii la cer, la anumite stele călăuzitoare, ca să-mi insufle curaj, având şi bărbăţie în rezolvarea multor probleme nu numai ale propriei persoane, ci şi ale celor din jur şi poate chiar într-un sens mai larg. Nu m-am văzut un apostol sau diriguitor de conştiinţe în epoca în care am vieţuit în anii marilor răscruci. De cele mai multe ori asemenea diriguitori nu rezistă criticii şi, odată cu schimbarea vremurilor, rămân slabe repere onomastice, privite cu indiferenţă, deseori cu dispreţ şi chiar cu duşmănie. Am căutat să înţeleg perioada istorică în desfăşurare, cu toate contradicţiile, sfâşierile şi frivolităţile ei. Ca o fiinţă tentaculară m-am străduit să pipăi şi să percep diverse domenii ştiinţifice: de la matematică şi tehnică la medicină şi biologie, de la arta plastică, muzică şi sport la istorie şi literatură, în special filologie, lingvistică.

Pe când era colaborator al Institutului de istorie, limbă, literatură, economie regretatul scriitor George Meniuc m-a întrebat:

– Toţi vorbesc despre d-ta că cică n-ai şi n-ai avut niciodată duşmani în viaţă. Este adevărat?

– Şi da, şi nu! i-am răspuns. Da, pentru că oricum ar fi omul, caracterul lui, oponenţi de păreri nu poate să nu aibă chiar printre prietenii cei mai buni. Nu pentru că el le-ar cauza vreun rău sau le-ar fi contestat cu răutate atitudinile, lucrările,

concepţiile, ci pentru că însăşi existenţa lui – nu mai vorbesc de situaţia socială sau ştiinţifică – le pare la unii fără umbre. Îi enervează această situaţie şi-i preface în adversari – la locul de muncă, în activitatea obştească, ba chiar şi în familie. Simţeam adesea că sunt un fel de receptacol inert al poftelor, râvnelor şi jinduirilor unor oameni lacomi şi invidioşi ce mă înconjurau şi mă asupreau. Nu-i pot suferi în niciun chip pe cei care cheltuie o inepuizabilă energie, fiind neobosiţi şi plini de putere, pentru a defăima prin toate mijloacele posibile şi a împroşca cu cât mai mult noroi, neavând nicio clipă de răgaz, de uitare şi înseninare în distrugerea adversarilor reali, dar mai ales a celor închipuiţi şi în special a celor pe care-i invidiază pentru succesele obţinute cinstit. Nu au în gând moartea, moartea lor inevitabilă şi firească până la urmă, chiar şi cu surplusul şi abundenţa de energie de care dispun. În schimb savurează distrugerea, moartea altora, ca să rămână mai mult timp pentru viaţa lor. Ţi-aduci aminte, dragă Meniuc, că la un moment dat unul mi-a făcut chiar un proces public, învinuindu-mă că nu concep în corespundere cu ideologia marxist-leninistă problema bilingvismului. Am afirmat undeva că amestecul a două limbi (germanii spun Sprach-mischung), în speţă a celei materne şi a celei ruse, duce la o înghiţire, asimilare în favoarea celei de a doua. În realitate aşa şi este. Câţi dintre moldovenii basarabeni, dar mai ales transnistrieni şi-au pierdut mânuirea activă a limbii literare materne, însuşind – datorita anturajului lingvistic – limba rusă?

Pe unii îi incomodează şi faptul că nu reacţionez la invectivele lor. Consider că dacă răspunzi pe baza legii talionului sau, cum se zice mai simplu, ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte, trebuie să pierzi mult timp şi mulţi nervi ca să aduni material şi argumente pentru a-l combate – nu a-l convinge, căci asta este aproape imposibil – pe adversar. Timpul acesta e mult mai util şi mai bine să-l foloseşti creând ceva pozitiv, ceea ce îţi face cinste şi ţie, şi altora!

„Carte frumoasă, cinste cui te-a scris,
Încet gândită, gingaş cumpănită,
Eşti ca o floare, anume înflorită
Mâinilor mele, care te-au deschis”

(T. Arghezi, *Ex libris*).

Din îndepărtatul Ev Mediu european aş dori să pomenesc aici aprecierea admirativă a cărţii, formulată în chip minunat de episcopul englez de Durham, Ricardi de Bury (1287-1345), care în lucrarea sa *Philobiblon* menţiona: „Cărţile sunt dascălii noştri care ne învaţă, fără a recurge la vergile nesuferite şi toiagurile profesorilor, fără mânie şi strigăte, fără bani şi cadouri. Oricând vii la ele – stau de veghe, când le întrebi – nu ascund nimic, nu bodogănesc – dacă greşeşti, nu te ironizează – dacă nu cunoşti ceva. O, cărţi scumpe! Voi sunteţi comori de cea mai bună înţelegere a lucrurilor. Darnice şi libere, voi dăruiţi libertate celor ce v-o cer. Voi sunteţi acel izvor de chibzuială către care înţeleptul trimite pe fiul său, ca să dezgroape tezaurul de apă vie a înţelepciunii”.

Iar pentru un scriitor – drept exemplu poate servi opera lui G. Meniuc pe care îl cunosc încă de pe când era elev pe băncile Liceului „M. Eminescu” din Chişinău – consider că datoria de bază este să ne înveţe cea mai dificilă dintre toate artele – arta de a fi om, de a iubi omul, de a-l menaja, dar nu în sensul de a-l cocoli, a-l alinta, ci de a-l îndruma pe calea adevărului şi dreptăţii, al respectului şi stimei faţă de aproape, al libertăţii acestuia de a-şi exprima gândurile înălţătoare şi de a-i opri purtările nesăbuite.

George Meniuc a fost şi rămâne pentru mine un model demn de urmat în propagarea umanismului şi ar merita şi astăzi o apreciere mult mai favorabilă.

„Nu voi muri întreg, căci forţe vii
Mă ţintuiesc de univers legat
Şi-n veci voi fi cu voi îngemănat,
Cu voi, păduri, izvoare şi câmpii”

(G. Meniuc).

Amintirea unor fapte bune din trecut, a unor prieteni adevăraţi, dorul după cele ce s-au dus pe o cale fără întoarcere rămâne în inimile noastre, constituind o adevărată comoară, cu care trăim întreaga noastră viaţă, cât ne-a fost hărăzită de Cel de Sus.

Acestea am ţinut să le împărtăşesc cititorului, care cu gând bun şi răbdare să le treacă prin sufletul lui şi, dacă îi vor aduce o oarecare satisfacţie morală şi un îndemn la acţiune şi trudă creatoare, eu mă voi bucura. Se vorbeşte cu deplină justeţe că între autor şi cititor se creează o „inducţie verbală” similară inducţiei electromagnetice între două circuite. Cartea este şi ea un aparat de inducţie, de inducţie psihică, ce poate provoca cititorului tentaţia, ademenirea de a crea anumite mijloace specifice de exprimare a gândurilor şi sentimentelor. Limba este, de fapt, mai bogată decât intuiţia. Înţelegi, ascultând sau citind cuvintele, mai mult decât poţi vedea în lucruri şi evenimente. Iar a scrie înseamnă a gândi cuvintele, înseamnă a le asculta, înţelegându-le (cuvintele) în toată rezonanţa lor.

* * *

Fiecare crede că viaţa lui poate servi drept cheie a unui roman scris de alţii. Cel ce scrie amintiri, memorii sau un jurnal are orgoliul de a aşterne pe hârtie acest roman. În ce mă priveşte, m-am străduit să îmbin realitatea cu ficţiunea pentru a oferi generaţiilor mai tinere posibilitatea de a cunoaşte peripeţiile prin care am trecut noi, generaţia de mijloc a secolului XX.

Un autoportret al unei generaţii n-ar fi, cred, interesant decât ca o confesiune cu un anumit sens moral, poate chiar profetic.

Acest gând însă e departe de mine.

Nicolae Corlăteanu, *Răspântii*,
colecţia Biblioteca revistei „Limba Română”, Chişinău, 1995, p. 171-181

INSTANTANEE FOTOGRAFICE
CU NICOLAE CORLĂTEANU

• 1928. Capul dinastiei Corlăteanu, Grigore (1861-1937), tatăl academicianului; • 1923. Mama, Ana Corlăteanu, împreună cu fiul Alexandru şi fiicele Ludmila şi Lidia; • 1931. Liceanul Nicolae (stânga) cu mama şi fratele Vladimir (1905-1940)

• 1954. Cu fiica Ludmila, feciorul Alexandru şi soţia Ana; • 2002. În mantia de doctor honoris causa al U.S.M. împreună cu nepotul Alexandru, licenţiat al Universităţii de Medicină „N. Testemiţeanu"; • 1975. La 60 de ani împreună cu soţia

• 1971. Ion Osadcenco, Nicolae Corlăteanu şi Silviu Berejan; • 1960. Şedinţa secţiei de limbă contemporană moldovenească. De la stânga la dreapta: A. Dârul, I. Mocreac, T. Iliaşenco, N. Pecec, I. Eţco, A. Eremia, N. Corlăteanu (în picioare), M. Cosniceanu, T. Cotelnic, B. Vacsman

• 2002. Cu soţia şi feciorul Alexandru; • 1995. Ana şi Nicolae Corlăteanu
între rude şi prieteni

• Nicolae Corlăteanu şi Silviu Berejan în faţa Facultăţii de Litere la o revedere cu promoţia 1972; • 2000. N. Corlăteanu omagiat la Casa Limbii Române

• 31 august 1996. La cinci ani de la fondarea revistei „Limba Română”; • 1968, Bucureşti. La Congresul al XII-lea internaţional de lingvistică şi filologie romanică. Referent Ion Coteanu (stânga); • 21.02.1995. Cu H. Corbu şi M. Dolgan la jubileul de 50 de ani al lui Gr. Vieru

• 1989. Împreună cu (de la stânga la dreapta) A. Ciobanu, E. Coşeriu, Ia. Burghiu, şi V. Botnarciuc; • 31 august 1996. L. Bordeianu, N. Corlăteanu, N. Vicol, A. Ciobanu şi Al. Bantoş

• Alexandru Dârul şi Nicolae Corlăteanu; • E. Holban, Al. Bantoş, N. Corlăteanu şi Gh. Bologan la redacţia „Limbii Române”

• 2000. Nicolae Corlăteanu alături de Ana Bantoş, Ion Hadârcă
şi prof. Nicolae Guţu (sus, dreapta)

OMUL ŞI SAVANTUL NICOLAE CORLĂTEANU

Nicolae MĂTCAŞ

SUFLET ÎN SUFLETUL NEAMULUI

Am deplina convingere că la est de Prut nu există român care să nu fi învăţat – la figurat, dar şi la propriu – la şcoala profesorului universitar, a academicianului Nicolae Corlăteanu. De la *Abecedarul pentru vârstnici* (1946), prin etapa manualelor şi materialelor didactice pentru învăţământul preuniversitar şi a dicţionarelor de tot felul, şi până la fundamentalele cursuri universitare (tipărite) de fonetică, lexicologie, istorie a limbii literare profesorul Corlăteanu s-a aflat dintotdeauna la catedra creşterii spirituale a neamului românesc oropsit, pe care l-a vrut dezrobit întâi de toate prin lumina cărţii. Chiar prima teză de doctorat, consacrată cursului integral de limbă contemporană şi susţinută în 1949 la Kiev, viza acelaşi obiectiv practic – elaborarea unui *vademecum* prin labirinturile limbii materne pentru cei împătimiţi de setea cunoaşterii. Şi cele două lucrări ştiinţifice capitale – *Studiu asupra sistemei lexicale moldoveneşti* (1870-1890) (Chişinău, 1964, a doua teză de doctorat), *Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками* (Moscova, 1974), cunună a celor peste 600 de studii şi articole semnate de slujitorul verbului matern, – sunt în definitiv aceeaşi carte unică mereu deschisă pentru toţi, pe care a ţinut s-o definitiveze acest nobil cavaler ai graiului întru „creşterea limbii româneşti şi-a Patriei mărire”.

Este puţin a-l considera cap de şcoală lingvistică atunci când se ştie că atare şcoli pot exista mai multe, în timp ce şcoala academicianului octogenar le-a întruchipat, dar şi le-a subsumat pe toate cele existente. Nicolae Corlăteanu este patriarh al lingvisticii româneşti din această margine de Ţară nu numai în sensul venerabilei vârste pe care o rotunjeşte zilele acestea, ci şi în acela de domn, unanim şi meritoriu recunoscut, al limbii române din Basarabia. Cu tot orgoliul, cu toată rânza, cu toată invidia şi ranchiuna ce ne caracterizează, nu putem să nu recunoaştem că Nicolae Corlăteanu este, la ora actuală, în Basarabia, cel mai mare lingvist, *unus et leo*.

Generaţii la rând de elevi, studenţi, doctoranzi, profesori, colegi de breaslă îl admiră, îl iubesc, îl venerează. În preajma acestui Mont Blanc al lingvisticii şi didacticii româneşti moderne din Republica Moldova nu poţi să nu-ţi mai retezi din piscurile pe care credeai că le-ai atins, înfruptându-te din cunoştinţele D-Sale enciclopedice, pe care nu ştiu de ce ai senzaţia că ţi le serveşte cu linguriţa, ca

la împărtăşanie, nu te mai poţi lenevi să nu găseşti timp pentru a te îndrepta spre taina pe care o ascund tomurile din biblioteci. În faţa bonomiei D-Sale nu poţi să nu-ţi înăbuşi instinctul atavic de bestie. Grija D-Sale creştinească pentru aproapele ne-a insuflat tărie şi încredere, în anii grei de spionare totală, că nu s-au călătorit toţi oamenii buni. Ştiind de umbra omniprezentă a KGB-ului, fostul director al Institutului de limbă şi literatură îşi ocrotea cum putea colaboratorii: „Măi băieţi, măi, fiţi mai atenţi, căci şi uşile şi pereţii au ochi şi urechi...".

În ascensiunea sa aparent lipsită de sinuozităţi, Nicolae Corlăteanu a avut de înfruntat multe praguri şi recife. În interiorul acestui om blajin şi tihnit, parcă mulţumit de viaţă şi măgulit de nimbul de savant totalmente realizat, se ascunde totuşi un mare tragic. Ca şi în mulţi dintre noi, de altfel. Zbuciumul lăuntric al savantului Corlăteanu nu reflectă decât drama intelectualului şi în genere a românului basarabean, sortit să treacă prin Golgota infernului bolşevic rusesc numai de aceea că s-a născut român şi pentru că se află pe pământul său şi că, Doamne fereşte, ar putea fi furat de gândul că ar mai fi şi stăpânul acestui pământ. „Inflexibilul Felix" poate dormi liniştit: umilirea şi teroarea roşie au avut efectul scontat – frica a intrat în măduva oaselor, chiar în genele românilor bucovineni şi basarabeni. Fostul student al Universităţii cernăuţene nu se poate să nu fi cunoscut tragedia românilor de la Fântâna Albă, mitraliaţi de bravii grăniceri sovietici când cutezaseră să treacă râul despărţirii noastre la fraţii din Ţară. Proaspătul absolvent al facultăţii va fi fost zguduit la descoperirea gropilor cu var sau a beciurilor securităţii sovietice pline de rămăşiţele pământeşti ale martirilor neamului, exterminaţi, ori la durerea celor strămutaţi în Siberii numai de aceea că erau români şi că voiau să trăiască liberi în ţara lor. Iar un Mihail Curecheru sau un Petre Ştefănucă, a căror urmă fu zătrită de pe faţa pământului până acum câţiva ani, îi erau chiar colegi de breaslă.

Unica modalitate de a supravieţui în acele condiţii a fost resemnarea dintotdeauna a românului în faţa destinului. Generaţia patruzecistă a lui Corlăteanu îşi duce resemnată, împreună cu întreg neamul, crucea care i-a fost hărăzită de Mântuitor. Îngenuncheată, robită, umilită, ea îşi duce crucea conştiincios, unica, poate, consolare găsindu-şi-o în munca prestată. Cine îl cunoaşte îndeaproape pe academicianul Corlăteanu ştie cât de onorabil s-a achitat D-Sa de datoriile ce-i reveneau, fie că era vorba de uzina militară N din fundul Rusiei în timpul războiului sau de Institutul moldovenesc de cercetări ştiinţifice în domeniul istoriei, economiei, limbii şi literaturii evacuat în Buguruslan, fie că ne-am referi la Institutul de lingvistică de astăzi, în care activează pe o jumătate de normă.

Potentaţii vremurilor de tristă pomină i-au cerut savantului Corlăteanu nu numai executarea cu stricteţe a comenzilor de sus, ci şi sufletul. Deşi n-au putut să nu-i aprecieze acurateţea şi punctualitatea, meritele incontestabile faţă de ştiinţă şi cultură, erau conştienţi de puternicul simţ de patriot al acestui om, simţ pe care

ei îl identificau în mod intenţionat cu naţionalismul şi pe care îl contrapuneau voit internaţionalismului (pe când se ştie că ele coexistă, internaţionalismul fiind imposibil în afara dragostei faţă de poporul în sânul căruia te-ai născut), şi s-au străduit în fel şi chip să-l ţină în ghearele lor. Pe unde cu măguleli, pe unde cu sesizări. Însă totuna până la urmă l-au destituit din postul de director de institut, pentru că nu le-a cerut colaboratorilor să-şi vândă şi sufletul.

Ca mai toată lumea în situaţii identice, a plătit şi academicianul Corlăteanu tribut greu timpului. Lucrări ca *Egală între egale* (1971), *În constelaţia de limbi înfrăţite* (1982), *Молдавский язык сегодня* (1983) , *Etape ale dezvoltării limbii moldoveneşti* (1988) ş.a. sunt mărturia conlucrării diavolului cu sufletul răvăşit al unui om onest aflat între Scila şi Caribda. Prin articolul *Etape...*, scris la comanda fostului C.C. al P.C.M., în plin avânt spre publicitate şi restructurare, academicianul Nicolae Corlăteanu s-a condamnat singur la izolare de Marea Mişcare pentru Eliberare Naţională din anii 1988-1989. Combatanţii nu i-au iertat greşeala care, după „dezgheţul" gorbaciovist, nu mai putea fi concepută. În persoana neînfricatului Valentin Mândâcanu i-au ripostat hotărât, respingând tentativele de poleire a realităţilor sau de trecere sub tăcere a marilor adevăruri despre noi şi limba noastră cea română. D-Sa a suferit mult şi greu pactizarea cu forţele stagnării. Spre onoarea lui, scriitorul Valentin Mândâcanu a găsit curaj să-şi ceară scuze public în faţa dlui Corlăteanu pentru tonul cam ofensator al articolului *Veşmântul fiinţei noastre* („Nistru", nr. 4, 1988). Spre onoarea academicianului Corlăteanu, pe care îl compătimeam sincer cu toţii şi căruia îi simţeam dureros de acut lipsa în marele frământ de la 1988-'89, Domnia Sa a găsit de asemenea curaj să încerce a izgoni sclavul din sine, să recunoască şi în acest mod să se pocăiască, într-un fel, în faţa celor care-l venerau, dar mai cu seamă în faţa poporului, că l-a minţit, de nevoie, în alte timpuri, spunându-i, până la urmă, adevărul în toată puritatea lui că moldovenii sunt şi ei români şi că vorbesc o limbă care se numeşte română, faptul acesta nelezând autoritatea şi nici demnitatea nimănui (a se vedea în „Limba Română", nr. 4, 1994 răspunsul din partea Academiei la solicitarea Parlamentului Republicii Moldova privind istoria şi folosirea glotonimului „limba moldovenească", răspuns la pregătirea căruia a participat şi D-Sa, precum şi interviul D-Sale acordat revistei „L.R.", nr. 1, 1995). Prin actul acesta de curaj civic, pe care îl admirăm, domnul academician s-a detaşat – am vrea să sperăm, definitiv – de toţi renegaţii care speculau cu numele Domniei Sale şi a revenit curat, „ca aurul strecurat", înaintea poporului pe care îl slujeşte cu credinţă şi devotament mai bine de 60 de ani şi în faţa istoriei, care va şti să păstreze neîntinate numele semănătorilor de lumină şi adevăr şi să mături la groapa de gunoi numele herostraţilor. Gestul e temerar mai ales acum, când puterea de la Chişinău iarăşi încearcă să-i impună Academiei ideologia sa şi când conducerea Academiei e intimidată. Cu academicieni ca Vasile Anestiadi, Vsevolod Moscalenco, Silviu Berejan, Mihai Cimpoi,

Anatol Ciobanu, Boris Matienco, Petru Soltan, Ilie Untilă, Gheorghe Ghidirim, Nicolae Corlăteanu, Nicolae Bileţchi ş.a. minciuna şi laşitatea nu vor mai trece. *La mentira y la cobardia no pasaran!*

Cu precizarea de care vorbeam cred că mult stimatul nostru octogenar este în drept să subsemneze la spusele inimosului nostru înaintaş năsăudean:

„Sunt suflet în sufletul neamului meu...”.

Suntem bucuroşi să-l avem între noi sănătos şi descătuşat, inspirat şi cu noi proiecte de creaţie, aşa cum am fi vrut să-l avem astăzi între noi şi pe maestrul Ion Druţă. La mulţi ani, onorate dle academician, multă sănătate, verticalitate şi tărie, căci ne trebuiţi din gros acum când ni s-au subţiat atât de simţitor rândurile! Domnul să vă înzilească şi să vă întărească.

„Limba Română”, nr. 3, 1995, p. 76-79

Silviu BEREJAN

UN PROMOTOR CONSTANT AL LIMBII LITERARE ROMÂNE

În nr. 4 din 1988 al revistei „Nistru” a apărut binecunoscutul articol *Veşmântul fiinţei noastre*, semnat de Valentin Mândâcanu, în care acad. N. Corlăteanu era blamat ca unul ce a promovat „teoria” celor două limbi romanice orientale – *româna* şi *moldoveneasca*. Mai târziu, spre onoarea lui, autorul „a găsit curaj – după cum menţionează N. Mătcaş – să-şi ceară scuze public în faţa dlui Corlăteanu pentru tonul cam ofensator al articolului” (vezi L.R., nr. 3, 1995).

În luna mai 1990, la cea de-a 75-a aniversare a academicianului, „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară” (nr. 4) a inserat la rubrica *Aniversări* un material omagial semnat de colegiul de redacţie, unde dă explicaţiile de rigoare, absolvindu-l pe colegul nostru mai în vârstă de acuzele ce i s-au adus în presă, şi care se refereau, de fapt, la toţi lingviştii din republică.

Iată ce se spunea în acel material:

„Deşi ştia mai bine decât toţi că e vorba de aceeaşi limbă literară pe care o folosesc şi dincolo de Prut, sub acţiunea împrejurărilor vitrege N. Corlăteanu, ca şi mulţi alţii, cu toată împotrivirea interioară, a acordat – în teorie – sprijin politicii oficiale de preconizare a două limbi, în practică însă contribuind la promovarea (sau cel puţin neîmpotrivindu-se promovării) faptelor de limbă ce veneau în contradicţie flagrantă cu aşa-zisa teorie. El n-a încercat să exercite presiuni asupra colegilor şi subalternilor în vederea orientării cercetărilor în făgaşul denaturării realităţii sau al măsluirii materialului de limbă întru susţinerea ideilor teoretic eronate. Tocmai prin aceasta se şi explică în bună măsură faptul că astăzi, când gândirea lingvistică s-a eliberat, în sfârşit, din încorsetarea ideologică şi politică de până nu demult, se poate constata cu satisfacţie că, în afară de un număr restrâns de articole şi broşuri de circumstanţă, aproape toate celelalte lucrări lingvistice de sinteză, precum şi studiile concrete de aprofundare, realizate în ultimele două-trei decenii în republică, demonstrează cu prisosinţă identitatea glotică moldo-română, căci materialul cercetat în ele, deşi numit moldovenesc, este – la scară generală – singurul care putea fi: cel unic românesc. Drept incontestabilă dovadă în acest sens pot servi numeroasele recenzii şi ecouri, apărute mai ales în străinătate, în care aceste lucrări sunt tratate ca investigaţii în domeniul limbii române, ceea ce corespunde, evident, realităţii...” (p. 66).

Aceste explicaţii şi această susţinere, venite din partea unui grup foarte autoritar de filologi, membri pe atunci ai colegiului de redacţie al revistei (S. Berejan, N. Bileţchi, A. Borş, E. Botezatu, I. Ciornâi, H. Corbu, M. Cosniceanu, M. Dolgan, A. Eremia, I. Eţcu, M. Gabinschi, V. Gaţac, E. Junghietu, N. Onea, V. Pâslaru, V. Pohilă, C. Popovici, S. Semcinski, R. Udler), şi-au făcut efectul!

În anii următori, până prin 1995, în publicaţiile din republică apar mai multe articole, interviuri, recenzii şi aprecieri, în care se reevoluează opera ştiinţifică a savantului, demonstrându-se cu argumente de necontestat că lingvistul N. Corlăteanu s-a ocupat toată viaţa de studiul limbii române şi a adus contribuţii de valoare în acest sens.

La cea de-a 80-a aniversare a profesorului nostru, al tuturor, „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară" dedică în întregime un număr (nr. 3, 1995) acestui eveniment cultural-ştiinţific, iar revista „Limba Română" (nr. 3 din 1995) propune la rubrica *Aniversări* un grupaj de materiale, în care, prin articolele colegilor şi foştilor discipoli N. Mătcaş, I. Melniciuc, V. Melnic şi A. Ciobanu, academicianul Nicolae Corlăteanu este repus la loc de cinste în lingvistica din Republica Moldova.

Astfel, N. Mătcaş scrie că „profesorul Corlăteanu s-a aflat dintotdeauna la catedra creşterii spirituale a neamului românesc oropsit, pe care l-a vrut dezrobit întâi de toate prin lumina cărţii" (p. 76). Şi mai departe: „Nicolae Corlăteanu este patriarh al lingvisticii româneşti din această margine de Ţară nu numai în sensul venerabilei vârste pe care o rotunjeşte zilele acestea, ci şi în acela de domn, unanim şi meritoriu recunoscut, al limbii române din Basarabia".

Prof. A. Ciobanu, tot în această rubrică, subliniază că „trăind sub un regim totalitarist... un savant de talia profesorului N. Corlăteanu... trebuia să se acomodeze la absurda situaţie politico-socială. Dar ce însemna atunci „a te acomoda"? Aceasta însemna a fi duplicitar, ipocrit, făţarnic, a vorbi oficial una, dar a crede, a fi convins personal de alta, a te arăta în lume altfel de cum eşti în viaţă etc. Foarte mulţi oameni de bună-credinţă... au procedat anume aşa doar din dorinţa de a supravieţui" (p. 88-89).

În acelaşi număr al „Limbii Române" din 1995, regretatul acum prof. V. Melnic subliniază un moment esenţial ce-l caracterizează pe acad. N. Corlăteanu, anume faptul că el „ne-a învăţat şi pe noi, miile de discipoli, să păstrăm acea sfântă legătură intimă ce există între limbă şi Ţară, pentru că, cine nu are ţara în inimă, zadarnic o caută pe hartă".

„Academicianul Corlăteanu *a avut şi are* în inima sa şi Ţara, şi limba, şi istoria neamului românesc", încheie Vasile Melnic (p. 97).

Ion Melniciuc atrage atenţia asupra faptului că acad. N. Corlăteanu manifestă un deosebit interes şi faţă de manuale, participând în decursul anilor la editarea multora dintre ele, dar păstrând „o pasiune permanentă faţă de cele de

lexicologie”. El a editat în trei rânduri (în 1969, în 1982 şi în 1992 în colaborare) un manual de lexicologie ce „a servit drept carte de căpătâi pentru multe generaţii de studenţi filologi de la noi şi chiar din afara republicii...” (p. 93). „Anume acest manual, continuă I. Melniciuc, îi caracterizează plenar opţiunile sale ştiinţifice. *Lexicologia* este opera de vârf a savantului N. Corlăteanu, care, întors totalmente cu faţa spre adevărul ştiinţific, e gata să înfrunte cele mai năprasnice furtuni...” (tot acolo).

Cu aceeaşi ocazie, adică tot la aniversarea de 80 de ani, U.S.M. publică o culegere de studii, intitulată **Omagiu academicianului Nicolae Corlăteanu**, la care participă majoritatea filologilor din republică.

Între 20-21 iulie a aceluiaşi an „în incinta Parlamentului şi-a desfăşurat lucrările Conferinţa ştiinţifică *Limba română este numele corect al limbii noastre* cu participarea unor romanişti de renume din Sankt Petersburg, Kiev, Chişinău, în sală fiind prezentă aproape toată intelectualitatea de creaţie din republică (oameni de ştiinţă, cadre didactice, scriitori, parlamentari, ziarişti). Referatul de bază, prezentat de acad. Nicolae Corlăteanu, *Româna literară în Republica Moldova (istorie şi actualitate),* ca şi celelalte comunicări şi dezbaterile care au urmat, a fost transmis în direct la radio şi expus în editorialul cotidianului guvernamental „Moldova suverană” din 22 iulie.

Semnatarul materialului intitulat *Muntele a venit la Mahomed, dar Mahomed nu era acasă,* I. Stici, menţionează printre altele: „Am fost impresionat, înţelegând că magul de la Caracui s-a scuturat de zgură, a trecut prin purgatoriul conştiinţei şi ni s-a arătat mare şi tare, a devenit iar un stejar. Raportul profesorului Corlăteanu rămâne fragment de istorie...” (p. 1).

În 2000, la 85 de ani ai academicianului, iese de sub tipar cartea *Aşa am trecut până acum prin viaţă. Schiţă bibliografică*, elaborată tot la U.S.M., în care, ca într-un veritabil letopiseţ, sunt fixate toate evenimentele filologice semnificative, toate publicaţiile profesorului, toate numele celor ce au trecut prin şcoala corlăteniană în decursul a peste şapte decenii de activitate neîntreruptă.

Probabil, toate datele din această carte nu mai pot fi găsite nici în arhivele Universităţii, nici în cele ale Academiei, nici în bibliotecile personale. Fiind adunate în volum, ele devin acum patrimoniu inalienabil al filologiei româneşti din Basarabia.

Tot în anul 2000 hebdomadarul „Săptămâna” inserează la rubrica *Limba moldovenească – monument de limbă literară românească*, sub semnificativul titlu *Limba moldovenească a fost limba lui Arghezi vorbită în R.S.S. Moldovenească,* un articol semnat de redactorul săptămânalului, Viorel Mihail, în care acad. N. Corlăteanu este reabilitat pe deplin, de această dată nu numai de discipolii şi colegii săi, opera Domniei Sale fiind apreciată la justa ei valoare. „Citiţi, scrie autorul, *Lexicologia* lui N. Corlăteanu..., găsiţi în ea ceva care nu e în spiritul limbii

române? Nu veţi găsi, domnii mei”. Şi la p. 9 „Săptămâna” îi publică fotografia împreună cu doi dintre primii săi discipoli, care nu l-au părăsit şi nu l-au lăsat singur niciodată. (Vezi mai sus cele spuse de ucenicii săi în revista L.R. nr. 3 din 1995.)

Aşadar, N. Corlăteanu a organizat procesul de studiere a limbii, a literaturii şi a folclorului românesc atunci când, în condiţiile spaţiului dintre Prut şi Nistru, acest lucru era extrem de dificil, orice acţiune întreprinsă în direcţia dată fiind pe muchie de cuţit, căci riscai să intri în conflict fie cu forurile diriguitoare, fie cu adevărul istoric. Academicianul şi-a asumat acest risc, dar nu fără a plăti tribut regimului.

Se poate spune de aceea, cu toată convingerea, că şi sub denumirea de *moldovenească* patriarhul filologiei basarabene a promovat întotdeauna limba literară română, ducând după sine întreaga cohortă de continuatori, mult mai liberi azi în a-şi exprima opţiunile.

Aşa l-am cunoscut noi, discipolii, şi aşa va rămâne el în istoria ştiinţei noastre despre limbă, pe care o vor scrie tot ucenicii săi.

„Limba Română”, nr. 4, 2005, p. 10-13

Anatol CIOBANU

VIR DOCTISSIMUS ET MAGISTER ILLUSTRISSIMUS

Decanul de vârstă al filologilor din Republica Moldova, doctor habilitat, profesor universitar, academician al A.Ş.M., Nicolae Corlăteanu s-a născut la 14 mai 1915 într-o familie de ţărani din satul Caracui, Lăpuşna. În anul 1934 a absolvit Liceul „Al. Donici" din Chişinău, iar în 1939, 1940 facultăţile de Litere şi Filozofie şi cea de Drept ale Universităţii din Cernăuţi. Între 1940-1941 a fost învăţător într-o şcoală medie din orăşelul Ocniţa. În timpul războiului munceşte la o uzină militară din Rusia, iar din 1943 e angajat la Institutul Moldovenesc de Cercetări Ştiinţifice, evacuat la Buguruslan, regiunea Orenburg.

După război revine la Chişinău, susţine în 1949, la Kiev, teza de doctor în ştiinţe filologice, devine şef de secţie, apoi director (1961-1969) la Institutul de Limbă şi Literatură al filialei moldoveneşti a A.Ş. din U.R.S.S. (din 1961 – al A.Ş.M.). În 1965 susţine la Moscova teza de doctor habilitat în ştiinţe filologice. Din 1961 este membru corespondent, iar din 1965 academician al A.Ş.M. Din 1946 şi până în 1988 a muncit fără întrerupere, prin cumul, şi la Universitatea de Stat din Chişinău în calitate de lector, lector superior, conferenţiar, profesor universitar.

Acad. N. Corlăteanu a fost primul şef al Catedrei de limbă şi literatură la U.S.M., fondată în anul 1946. A condus catedra trei ani (până în 1949).

Pe parcursul lungii sale cariere ştiinţifice şi pedagogice (de mai mult de 60 de ani), acad. N. Corlăteanu a publicat circa 800 de titluri (monografii, studii, manuale, programe, crestomaţii, articole, recenzii, tablete, rezumate, note etc.). A fost decorat cu câteva ordine şi medalii. Este „Eminent al Învăţământului din U.R.S.S." şi „Eminent al Învăţământului din Republica Moldova", Laureat al Premiului de Stat al Moldovei în domeniul Ştiinţei şi Tehnicii, Om Emerit în Ştiinţă şi Tehnică din Republica Moldova, membru al Uniunii Scriitorilor, Cavaler al Ordinului Republicii.

Ariile de investigare şi tematica abordată de acad. N. Corlăteanu sunt extrem de largi, ele fiind acoperite de lucrări valoroase şi înalt apreciate. Vom numi doar unele din aceste direcţii şi cele mai cunoscute lucrări ale autorului.

Astfel, am putea delimita, în mod convenţional, 10 direcţii în activitatea de cercetare:

1. **Latina vulgară**, ca bază a **limbilor neoromanice**, şi **romanistica.** E cazul să amintim aici monografia „Issledovanie narodnoi latâni i eio otnoşenii s romanskimi iazâkami” (editată la Moscova în 1974 şi recunoscută în fosta Uniune Sovietică şi în străinătate ca una dintre cele mai reuşite sinteze în domeniul romanisticii). Acad. N. Corlăteanu a revizuit chiar în anul jubiliar (2005) această operă, a tradus-o în limba română împreună cu fosta sa studentă Lidia Colesnic, actualmente doctor conferenţiar la Catedra de filologie clasică a U.S.M. Manuscrisul a fost predat la editură. Un studiu important este şi *Romanizarea şi reromanizarea* (1999).

2. **Istoria limbii române**. De fapt, ar trebui să precizăm că aproape în toate scrierile acad. N. Corlăteanu este prezent elementul diacronic. Din lucrările cu tematică istorică menţionăm: *Începuturile scrisului în limba moldovenească* (1947), *Originea fondului lexical de bază* (1955); *În jurul unei controverse filologice* (*Raporturile dintre* „Codicele Voroneţean” şi „Lucrul sfinţilor apostoli” *al lui Coresi* (1960, 1963); *Scrisul românesc: începuturile lui* (2000) etc.

3. **Istoria limbii literare** – o direcţie preferenţiată a cercetătorului. La această temă menţionăm cercetările: *Capitole din istoria limbii literare* (1971) şi *Schiţe de istorie a limbii moldoveneşti literare* (1980) – ambele scrise în colaborare; *Româna literară în Republica Moldova: istorie şi actualitate* (1995) etc.

4. **Probleme de fonetică şi fonologie** au fost abordate în două volume de sinteză: *Fonetica limbii moldoveneşti literare contemporane* (1978) şi *Fonetica* (1993) în colaborare cu prof. V. Zagaevschi; o serie de articole ştiinţifice.

5. **Lexicologia şi lexicografia** au constituit pasiunea (şi „slăbiciunea”) dintotdeauna a maestrului. Nu vom exagera afirmând că mai mult de jumătate din opera lui se referă la cercetarea lexicului şi a frazeologiei sub diverse aspecte. În intervalul de timp dintre apariţia manualului pentru universităţi *Curs de limbă moldovenească literară contemporană*, vol. I (1956), unde *lexicul* cuprinde vreo 150 de pagini, şi volumele *Lexicologia* din 1969, apoi din 1982 şi cea din 1992 în colaborare cu prof. Ion Melniciuc, domnul profesor a fost prezent în diferite reviste şi culegeri cu zeci de articole privind sinonimia, omonimia, frazeologia, neologismele, lexicul sub aspect etimologic, lexicul terminologic etc. Un larg ecou (10 recenzii) a avut cartea *Cuvântul în vâltoarea vieţii* (1980). E valoroasă şi monografia *Încadrarea lingvistică în realităţile europene* (2001), în paginile căreia sunt tratate probleme actuale de vocabular „european”, în principiu terminologic. Originală sub aspect conceptual şi ca mod de interpretare este recenta monografie *Neologismul în opera eminesciană: Creaţia poetică. Proza literară. Eminescu – jurnalistul* (2004).

Cât priveşte *lexicografia*, N. Corlăteanu a elaborat nu numai cea mai consistentă schiţă de istorie a lexicografiei româneşti, inclusiv a celei din Basarabia secolului al XIX-lea, ci şi, în colaborare cu mult regretatul său coleg şi prieten Eugeniu Russev, un apreciat *Dicţionar rus-român* (circa 60.000 de cuvinte), publicat la Moscova (ed. I, 1954, ed. II, 1967).

6. **Probleme de gramatică,** în special cele de morfologie, cum ar fi *Categoria gramaticală a cazului la substantive* (1955), *Problema studierii substantivelor din* ***Poveştile*** *lui I. Creangă* (1959), *Perfectul simplu la Ion Creangă* (1965), *Valoarea morfologică a alternanţei fonetice* (1978), *Derivatologia* (1997) etc.

7. **Scriitorul şi limba lui; contribuţia scriitorilor clasici şi contemporani la dezvoltarea limbii literare**. Familiarizat încă din anii de liceu cu creaţia marilor clasici, N. Corlăteanu a promovat opera acestora întreaga sa viaţă, analizând moştenirea literară a lui Al. Russo, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă etc., acesta din urmă rămânând o adevărată pasiune a cercetătorului. Acad. N. Corlăteanu i-a consacrat zeci de articole, inclusiv monografia, devenită şi teză de doctor habilitat, *Studiu asupra sistemului lexical moldovenesc din anii 1870-1890* (Contribuţia lui Ion Creangă şi a altor scriitori la valorificarea stilistică a vocabularului contemporan) (1964). În cele 500 de pagini ale cercetării, autorul abordează, cu lux de amănunte, probleme generale de metodologie, cum ar fi: conceptul de limbă literară; formarea limbii literare române (controverse); principalele ei etape de dezvoltare; căile de îmbogăţire a lexicului; problema dezvoltării stilurilor limbii literare; raportul dintre limba comună naţională, limba literară, limba literaturii artistice şi limba scriitorului; contribuţia scriitorilor clasici la dezvoltarea limbii literare; particularităţile lexico-frazeologice şi stilistice ale părţilor de vorbire (substantivul, adjectivul, verbul, articolul, conjuncţia, particula, interjecţia şi onomatopeia) în opera lui I. Creangă.

Monografia impresionează prin profunzimea abordării problemelor, prin cunoştinţele autorului în domeniul istoriei literaturii române şi a celei universale, prin caracterul ei instructiv, înscriindu-se în istoria filologiei romanice ca o contribuţie importantă la opera de valorificare a moştenirii clasice.

Despre alţi scriitori: *Alecsandri* (1968), *Farmecul cuvântului – Al. Russo* (1969), *Problema limbii în concepţia lui Alecu Russo* (1975), *V. Alecsandri şi limba literară* (1978), *D. Cantemir şi limba literară* (1981), *Despre limba operei lui Andrei Lupan* (1982), *Scriitorul în faţa limbii literare* (1985), *Creaţia scriitorilor moldoveni în şcoală* (1985), *Poeta Magda Isanos* (1991).

8. **Cultivarea limbii**. Un merit incontestabil al acad. N. Corlăteanu rezidă în faptul că la începutul anilor ’60, când poluarea limbii atinge cote dramatice, practic, funcţiile ei sociale se reduseseră la minimum (ele fiind preluate de limba „fratelui mai mare”), apar concomitent două articole *Cultivarea limbii şi problemele ei actuale* şi *Ce este cultivarea limbii*? – ambele în 1961. N. Corlă-

teanu, pe de o parte, a dat alarma, arătând că am ajuns la marginea prăpastiei, iar pe de altă parte, a îndemnat pe tinerii cercetători (savanţi, pedagogi, ziarişti, artişti, crainici, editori etc.) să participe la salvarea şi salvgardarea graiului nostru. Învăţatul publică articole de cultivare a limbii, ia cuvântul la radio şi televiziune, abordând aceleaşi probleme, fondează seria de broşuri *Cultivarea limbii*, din care au apărut vreo 10 fascicule, susţine, în mod sistematic, în revista „Femeia Moldovei”, rubrica *Limba noastră* (1975-1982) şi *Ca o vatră – limba noastră* (1982-1995), organizează câteva conferinţe teoretico-practice cu tema „Cultura limbii noastre” în oraşele Chişinău, Bălţi, Cahul, Soroca, Orhei, Călăraşi ş.a. Corectitudinea limbii sub variatele ei aspecte a fost tratată în: *Normele literare şi chestiunile de cultivare a limbii* (1962), *Cultivarea limbii la etapa actuală* (1963), *Să cultivăm limba literară* (1963), *O problemă arzătoare – cultivarea limbii* (1963), *Cultivarea limbii în şcoală* (1966), *Şi vorbirea orală trebuie cultivată* (1970), *Limba presei periodice* (1971), *Cuvântul şi arta fotografică într-un sprijin reciproc* (1999), *Ecologia limbajului* (1992), *Vorbirea vie şi ortografia* (1991) etc.

Exemplul personal al acad. N. Corlăteanu privind grija faţă de corectitudinea limbii române este urmat de mulţi discipoli ai lui, precum şi de toţi acei cărora nu le este indiferentă soarta graiului matern.

9. **Sociolingvistica şi interferenţa limbilor**. Trăind şi activând în fosta Uniune Sovietică, într-un mediu lingvistic extrem de complicat, unde majoritatea limbilor naţionale (130 la număr) erau înlăturate din uzul oficial, unde factorii sociali şi cei extralingvistici erau consideraţi forţa motrice în „dezvoltarea” limbilor naţionale sub influenţa limbii ruse, nici un lingvist de bună credinţă nu putea rămâne impasibil faţă de aşa-zisul bilingvism naţional-rus, de interferenţa lingvistică la diferite niveluri ale limbii, de soarta limbilor mici, de limba de comunicare interetnică etc.

Deşi constrâns de regimul totalitar să exprime punctul de vedere oficial asupra acestui cerc de probleme, acad. Corlăteanu strecura sistematic în lucrările de sociolingvistică gânduri sănătoase cu referire la importanţa limbii materne în dezvoltarea individului şi a culturii naţionale, la necesitatea de a cultiva simţul limbii, de a însuşi norma literară, de a se feri de influenţele nefaste ce veneau în urma invaziei fizice şi spirituale ruseşti, de a păstra şi dezvolta tradiţia lingvistică, deoarece, sublinia savantul, „nu suntem o limbă neografă”.

Vom numi câteva publicaţii ale autorului pe teme sociolingvistice: *Rolul factorilor sociali în dezvoltarea limbii* (1968), *Sur l’interaction linguistique romano-slave* (1968), *Naţionalul şi internaţionalul în literatură, limbă şi folclor* (1969), *Dezvoltarea diferenţială a nivelurilor limbii şi raportarea lor la condiţionarea socială* (1970), *Bilingvismul şi polilingvismul* (1972), *Problema interacţiunii limbilor* (1974), *Rolul tradiţiilor culturale în procesul corelaţiei şi*

dezvoltării limbilor (1976), *Pentru păstrarea şi cultivarea conştiinţei naţionale* (1990) etc.

10. **Istoria filologiei**. Cunoscându-i bine pe savanţii lingvişti din trecut şi pe cei contemporani, acad. Corlăteanu a găsit timp şi bunăvoinţă să scrie despre unii dintre ei, să le analizeze opera, arătând contribuţia concretă pe care au adus-o la dezvoltarea ştiinţei despre limbă. De sub pana maestrului au ieşit aprecieri obiective despre Mihail Lomonosov (1961), despre lexicografa C. Marţişevskaia (1987), despre slavistul moscovit Filip Filin (1982), despre lingvistul ucrainean Ivan Belodid (1976) – cu ultimii doi (demult decedaţi) a colaborat îndeaproape.

A întreţinut relaţii de lucru cu mulţi romanişti din fosta U.R.S.S., dintre care îl menţionăm pe savantul din Sankt Petersburg, autorul studiului *Limbile romanice din sud-estul Europei şi limba naţională a R.S.S. Moldoveneşti* (trad. din rus., Chişinău, 1960), Vladimir Şişmariov (1973), pe moscovitul de origine română Dimitrie Mihalcea, devenit Mihalci – profesor de romanistică şi bun prieten al nostru (1980) ş.a.

Deosebit de apropiaţi sufletului îi sunt înaintaşii neamului românesc, filologii care „au cârpocit la haina limbii noastre”, dezvoltând-o, normând-o, aliniind-o la celelalte limbi-surori ale gintei latine. Prof. N. Corlăteanu s-a aplecat cu pietate asupra moştenirii lăsate de Ion Heliade Rădulescu (1992), de profesorii săi de la Universitatea din Cernăuţi Grigore Nandriş (1992) şi Leca Morariu (1993). A mai scris despre valorosul istoric Eugeniu Russev, colegul său de liceu, devenit apoi şi coleg de Academie, coautor şi prieten de familie (1986), despre folcloristul Gheorghe V. Madan (1993), despre marele patriot Nicolae Testemiţeanu (1992), despre astronomul basarabean Nicolae Donici (1994), despre prof. D. E. Mihalci (2000), despre unul dintre cei mai fideli discipoli ai săi Vasile Melnic (1994), despre profesorul Eugeniu Coşeriu ş.a.

Deşi foarte ocupat cu cercetările proprii, acad. N. Corlăteanu găseşte timp să recenzeze unele lucrări de mare valoare. Vom aminti câteva dintre ele: *Dicţionarul român-rus* de B. Adrianova şi D. Mihalci (1953), *Dicţionarul limbii române literare contemporane* în patru volume (1958), *Récueil d'études romanes publié à l'occasion du IX congrés international de linguistique romane*, Paris, 1959 (1961); *Boriba idei i napravlenii v iazâcoznanii naşego vremeni* de R. Budagov (1979).

Gata oricând să-i ajute pe foştii săi studenţi, dintre care mulţi sunt cercetători ştiinţifici, acad. N. Corlăteanu a redactat zeci de lucrări colective şi individuale. Vom indica numai câteva nume de autori care au avut fericirea de a fi îndrumaţi de savant: S. Berejan, I. Melniciuc, M. Cosniceanu, V. Melnic, V. Zagaevschi, A. Eremia, T. Cotelnic, I. Ciornâi ş.a.

* * *

Acad. N. Corlăteanu face parte din acea cohortă de oameni de ştiinţă care reuşeau să cumuleze, în mod fericit, activitatea de cercetare cu cea didactică. Din 1946 – anul fondării Universităţii de Stat din Moldova – şi până în anul 1988 N. Corlăteanu a muncit la catedră, urcând încet, dar sigur, toate treptele ierarhiei universitare: lector, lector superior, docent, profesor. A ţinut permanent două dintre cele mai prestigioase cursuri: Limba moldovenească contemporană (cu toate compartimentele ei) şi Limba latină populară, de asemenea cursuri şi seminare speciale.

Prelegerile lui captivau pe studenţi prin profunzimea gândurilor expuse, prin varietatea materialului faptic, prin logica demonstrărilor şi spiritul inovator al interpretărilor, prin atitudinea personală, deseori cu totul originală faţă de multe probleme dificile şi, desigur, prin expresivitatea formei de expunere. Zeci de studenţi care au devenit profesori de limba şi literatura română, ziarişti, cercetători ştiinţifici, scriitori, redactori, editori etc. au audiat cu mult folos cursurile maestrului, familiarizându-se cu multiple probleme de lingvistică şi de filologie, în general, şi, în primul rând, dezvoltându-şi ceea ce se cheamă „simţul limbii” materne, atât de necesar fiecărui om de cultură. Poate tocmai de aceea toţi foştii studenţi care au frecventat prelegerile profesorului universitar N. Corlăteanu îşi amintesc de ele cu mândrie şi recunoştinţă.

Savantul care nu a înfiinţat o şcoală ştiinţifică e ca pomul fără rod. N. Corlăteanu nu şi-a imaginat viaţa făcând cercetări *in vitro*, izolat de semeni. În jurul prof. N. Corlăteanu s-au adunat, începând cu anii ’50, mulţi tineri, pe care maestrul i-a îndrumat şi i-a călăuzit în cercetare. Sub conducerea prof. N. Corlăteanu şi-au scris şi şi-au susţinut tezele de doctorat Anatol Ciobanu, Maria Cosniceanu, Vasile Melnic, Anatol Eremia, Maria Bârcă, Gheorghe Colţun, Elena Pânzaru-Belinschi, Irina Condrea, Maria Graur ş.a.

Acad. N. Corlăteanu a fost referent oficial la susţinerea publică a mai mult de 40 de teze de doctor şi doctor habilitat în filologie, atât la Chişinău, cât şi în alte centre ştiinţifice. Câteva nume ale discipolilor săi „indirecţi” sunt Haralambie Corbu (academician), Silviu Berejan (academician), Alexandru Dârul (doctor habilitat), Vasile Soloviov (doctor în filologie), Vitalie Marin (doctor habilitat, profesor universitar), Victor Gaţac (membru al A.Ş. din Rusia), Mihail Dolgan (membru corespondent al A.Ş.M., profesor universitar), Nicolae Raevschi (doctor habilitat), Nicolae Bileţchi (membru corespondent al A.Ş.M., prof. universitar), Teodor Cotelnic (doctor hab., prof. universitar), Ion Eţcu (doctor hab., prof. universitar).

Omagiatul a participat activ şi la congrese, simpozioane, conferinţe ştiinţifice de lingvistică, organizate pe parcursul ultimilor 45-50 de ani, în centre uni-

versitare din Republica Moldova, Ucraina, Federaţia Rusă, Uzbekistan, Cazahstan, Tadjikistan, România, Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Italia, Armenia, Lituania, Estonia, Letonia, Georgia etc.

Istoria a făcut în aşa fel ca savantul şi profesorul Nicolae Corlăteanu să-şi desfăşoare activitatea în perioada regimului totalitar, când era „promovată" aşa-zisa teorie despre existenţa celor două limbi est-romanice diferite: româna şi „moldoveneasca". Fiind o comandă socială venită direct de la dictatorul Stalin, „teoria" în cauză apare în R.A.S.S.M. (1924). Se urmăreau scopuri de „eliberare", mai precis – de recucerire a Basarabiei „subjugate" de români (1918-1940).

Astăzi sunt cunoscute tristele rezultate ale politicii lingvistice (şi a celei naţionale) din ex-Uniunea Sovietică, în general, şi din fosta R.S.S.M., în particular. La 28 iunie 1940 basarabenii s-au trezit cu o nouă limbă – „moldovenească" – împânzită cu rusisme.

Cine îndrăznea să se împotrivească acestei *linghi* sau, doamne fereşte, să pună la îndoială existenţa ei în Moldova Sovietică, era declarat „duşman al poporului" şi ostracizat pe veci.

Ei bine, în asemenea ambianţe concrete, trăind sub un regim antinaţional, ce ar fi putut face un savant de talia profesorului N. Corlăteanu, care a absolvit două facultăţi „pe timpul românilor" şi cunoştea întreaga moştenire literară? Răspunsul stă la suprafaţă: trebuia să se acomodeze la absurda situaţie politico-socială. Asupra lui se îndreptau însă ochii ageri şi necruţători ai *partidului* (şi nu numai ai partidului), iscodind *ce* scrie, *ce* spune, *cum* tratează problemele alfabetului, ortografiei, limbii, literaturii, istoriei ş.a.

În aceste condiţii vitrege, savantul şi pedagogul N. Corlăteanu s-a văzut constrâns să facă uneori târg de conştiinţă, să susţină unele idei inconsistente, acestea fiindu-i impuse de „cursul politic al partidului". Cele spuse se referă la afirmaţiile deplasate cu privire la bilingvismul moldo-rus, „înflorirea" aşa-zisei limbi moldoveneşti, îmbogăţirea continuă a vocabularului şi sintaxei în urma calchierilor şi împrumuturilor din limba lui Puşkin etc.

Şi cu toate acestea, meritul omagiatului nostru ca savant şi ca cetăţean constă în faptul că el nu a elogiat în public pseudoteoria despre aşa-zisa limbă moldovenească. N. Corlăteanu utiliza glotonimul „limba moldovenească" (pentru că altfel nici nu se putea pe timpurile acelea!), dar conţinutul acestui termen era „umplut" *de facto* cu toată istoria limbii române literare unice, arătându-se mereu rolul cărturarilor (Gr. Ureche, I. Neculce, M. Costin, N. Costin, N. Milescu-Spătaru, D. Cantemir ş.a.) şi al scriitorilor clasici (Al. Russo, I. Creangă, M. Eminescu, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. Mateevici şi mulţi alţii).

Apelând deseori la un limbaj esopic, ambiguu şi chiar sibilic, N. Corlăteanu reuşea să rostească şi adevăruri importante. Acest lucru îl recunoaşte şi omagiatul: „Numai astfel se putea, în acele condiţii, menţine trează conşti-

inţa de neam şi de credinţă, de apartenenţă la unul şi acelaşi popor, la una şi aceeaşi entitate naţională” (vezi interviul din revista „Limba Română”, 1995, nr. 1, p. 50).

Că cele spuse reflectă adevărul, ne convingem citind lucrările academicianului N. Corlăteanu publicate după 1990, când, în sfârşit, în republică s-a instaurat libertatea cugetului şi a cuvântului, când oamenii de ştiinţă, inclusiv cei din domeniul ştiinţelor umaniste, pot să spună adevărul fără a se teme de repercusiuni de ordin administrativ şi disciplinar. Din mai multe studii, articole şi interviuri ale savantului omagiat, apărute în Republica Moldova şi în România, reiese cât se poate de clar că în estul Europei există o singură limbă romanică – *limba română*, că această limbă e a românilor de pretutindeni. Pentru o mai amplă documentare vezi interviul profesorului Corlăteanu publicat în nr. 1, 1995, al revistei „Limba Română”, din care se poate deduce atitudinea omagiatului faţă de sterila dispută ce mai continuă în republica noastră referitor la aşa-zisa limbă „moldovenească”.

Cu permisiunea cititorului, voi evidenţia (din respectivul dialog) câteva gânduri actuale şi deosebit de relevante pentru *modus*-ul *cogitandi* şi poziţia civică a lingvistului N. Corlăteanu: 1) „Cred că atribuirea denumirii de *limba română* pentru noţiunea de limba literară în Republica Moldova *nu ştirbeşte cu nimic autoritatea şi nici demnitatea nimănui* (subl.n. – *A.C.*). Ea are însă avantajul că prin această recunoaştere avem tot dreptul de a folosi întreaga moştenire clasică literară şi lingvistică de pe întreg spaţiul est-romanic, se creează posibilitatea de a pătrunde mai lesne şi mai adânc în contextul general european *în care limba română nu este în nici un chip pusă la îndoială* (subl.n. – *A.C.*)” (p. 49-50). Aceste adevăruri axiomatice nu reclamă nici un comentariu. 2) „Trebuie să înţelegem cu toţii, o dată şi pentru totdeauna: *încercările întreprinse în perioada sovietică de a crea o nouă limbă romanică, diferită de română, n-au dat nici un fel de rezultate*” (subl.n. – *A.C.*) (tot acolo).

Anume pe timpul regimului totalitar se făceau tentative de „a fonda” teoretic existenţa unei limbi moldoveneşti. După cum se ştie, ele s-au terminat cu un total eşec. La acest joc pueril de-a ştiinţa (de fapt, a fost un joc satanic) au renunţat, până la urmă, lingviştii de prestigiu – academicienii români Al. Graur şi Ion Coteanu, membrul corespondent al A.Ş. din Rusia Ruben Budagov, profesorul universitar moscovit Samuil Bernştein, academicianul şi profesorul universitar din Sankt Petersburg Rajmund Piotrovski ş.a. Spre marele nostru regret, această evoluţie firească, această deschidere spre adevărul ştiinţific privind istoria neamului şi a limbii, evenimentele din anii 1988-1994 i-au lăsat indiferenţi pe unii politicieni, care continuă să promoveze (şi să impună prin legile adoptate) dogmele vechi, respinse de argumentul ştiinţific. Politica nu ar trebui să se amestece în ştiinţă, căci deseori îi face servicii proaste şi, în consecinţă,

nu are nimeni câştig de cauză. În acest sens, acad. N. Corlăteanu menţionează: 3) „Puterea politică a unui singur partid – în condiţiile unei democraţii veritabile, care se extinde tot mai mult pe întreg globul pământesc – deşi poate să se impună pentru o anumită perioadă şi în domeniul literar-lingvistic (în cazul nostru la denumirea limbii) – tocmai datorită faptului că nu se sprijină pe argumente, pe dovezi ştiinţifice şi adevăr, pe cunoaşterea istoriei, a faptelor concrete ale limbii noastre şi ale multor alte limbi, *cred că nu are şanse de izbândă definitivă, ci doar temporară* (subl.n. – *A.C.*)" (p. 50). Sunt lucruri care nu se hotărăsc prin votare, din ambiţie sau din spirit de grup.

Menţionăm că cele spuse de acad. N. Corlăteanu au găsit susţinere în Mesajul Preşedintelui de atunci al Republicii Moldova din 27 aprilie 1995, adresat Parlamentului în vederea revotării articolului 13 din Constituţia Republicii Moldova în următoarea reformulare: „Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română". În Mesajul respectiv se poate citi: „Oare această tendinţă firească a oricărui neam şi popor de a vorbi şi a scrie o limbă cultă poate fi străină voinţei neamului şi poporului nostru, cum încearcă unii să prezinte lucrurile? Oare părinte să fie acela care-şi doreşte ca fiul lui să nu cunoască mai multe ca el? Oare făcând atâtea din puţinul pe care ni-l putem permite, în condiţiile de astăzi, pentru dezvoltarea şi funcţionarea altor limbi vorbite pe teritoriul ţării, avem dreptul să ferecăm în formule greşite, să sărăcim propriul grai, propria limbă?".

Patetismul acestor întrebări retorice exprimă un adevăr incontestabil: limba română trebuie repusă, în sfârşit, în drepturile ei inalienabile, căci numai *cu* şi *prin* ea ne vom plasa pe orbita valorilor europene, alături de alte limbi şi popoare civilizate.

* * *

Ajungând la capătul consemnărilor, vom menţiona, în mod expres, că activitatea ştiinţifică şi pedagogică a lui N. Corlăteanu a fost supusă mereu imixtiunilor şi presiunilor din partea mai marilor regimului totalitar, fapt care îi amăra sufletul, îl deruta, îl sustrăgea de la problemele de ştiinţă, pe care era chemat a le rezolva şi, în ultimă instanţă, îl împingea pe marginea prăpastiei, transformându-l, prin şantaj şi spaimă, în *homo duplex*.

Cu toate incovenientele de ordin extralingvistic, muncea în sudoarea frunţii: de sub pana lui ieşeau noi şi noi lucrări, unele dintre ele devenind opere de referinţă. Cine îşi dă osteneala să citească aceste scrieri redactate într-un limbaj echivoc, ambiguu, plasându-le în anturajele concrete istorico-politico-administrative, poate alege uşor grâul de neghină şi poate înţelege gândurile voalate, presupoziţiile autorului, ele fiind conjugate cu

cea magistrală – unitatea lingvistică, istorică şi de neam a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, bucovinenilor, bănăţenilor etc., a românilor de pretutindeni şi dintotdeauna.

* * *

La această aniversare a academicianului Nicolae Corlăteanu, discipolii săi vin cu un sincer cuvânt de omagiu şi se închină dascălului, dorindu-i multă şi durabilă sănătate, noi forţe de creaţie, dispoziţie tinerească, primăvară-n suflet, fericire, noroc şi voie bună.

Dumneavoastră, dragă domnule academician, doar la vârsta dintre 80 şi 90 de ani, aţi publicat peste 70 de lucrări, între care şi 5 cărţi: *Răspântii* (1995, 184 p.), *Nandrişii* (1998, 97 p.), *Aşa am trecut până acum prin viaţă* (2000, 130 p.), *Neologismul în opera eminesciană* (2004, 224 p.) şi *Latina vulgară* (2005, sub tipar, 160 p., în colaborare cu Lidia Colesnic). Caracterul extrem de prodigios al activităţii Dumneavoastră este un exemplu demn de urmat...

Venerandissime et carrissime academice Nicolae Corlăteanu!

VIVAS, CRESCAS, FLOREAS,
tu, qui iustissimam venerationem apud nos omnes habes!

1995; 2005

„Limba Română”, nr. 4, 2005, p. 14-23

Irina CONDREA

UN DASCĂL AL TUTUROR

Numele academicianului Nicolae Corlăteanu se asociază, întâi de toate, cu statutul de profesor – aceasta a fost vocaţia întregii sale vieţi. Sute, mii de studenţi i-au ascultat prelegerile, i-au răspuns la examene şi colocvii, au scris sub conducerea distinsului dascăl comunicări, teze de licenţă, doctorate. Pe studenţi îi cucerea ţinuta sa maiestuoasă, discursul academic de mare rafinament, minuţios documentat şi sprijinit întotdeauna de cunoştinţe enciclopedice. Profesorul Nicolae Corlăteanu ştia să păstreze o distanţă anume, să creeze un spaţiu miraculos între student şi profesor, în care nu exista loc pentru un alt comportament decât cel de respect şi demnitate. Nu-l supărau şi nu-l iritau răspunsurile slabe sau obişnuitele bâlbâieli generate de tracul din timpul examenelor – în asemenea cazuri verdictul suna mai mult ca un sfat al unui părinte – „Mata – mai învaţă, mai gândeşte-te şi pe urmă vino iar la examen". Oricare dintre foştii săi studenţi îşi poate aminti în ce situaţie profesorul i-a adresat acel celebru „MATA", încât se pare că în afară de Nicolae Corlăteanu nimeni nu mai întrebuinţa acest pronume de politeţe într-un mod atât de pitoresc.

Om de o vastă erudiţie, Nicolae Corlăteanu a înţeles să le transmită celor din jur nu numai cunoştinţe academice, dar şi acea mare bogăţie spirituală pe care omul o poate acumula numai dacă are acces la izvoarele adevăratei culturi. Multe din cărţile sale sunt adresate „nefilologilor", autorul îndemnându-i la lectură pe cei care doresc să-şi lărgească orizontul, să înveţe din experienţa generaţiilor trecute. Autorul a deschis drum pentru o serie întreagă de lucrări de popularizare prin cărţile *Egală între egale* (1971), *Cuvântul în vâltoarea vieţii* (1980), *Limba noastră. S-o cunoaştem şi s-o cultivăm fiecare!* (1981), *Lumea cu toate ale ei* (1988). În primele cărţi autorul trasează căile şi indică sursele de modernizare a lexicului, aducând multiple exemple de adaptare a termenilor din cele mai diverse domenii ale ştiinţei – din filozofie, matematică, medicină, fizică, cibernetică, astronautică. Dezvoltarea vertiginoasă a ştiinţelor exacte la sfârşitul secolului XX a generat transformări radicale în limbaj, o îmbogăţire considerabilă a terminologiilor şi academicianul N. Corlăteanu vine să explice aceste fenomene cu ajutorul legilor de dezvoltare a limbii.

Este pronunţat aspectul popularizator, mai ales în ultima carte, care, în afară de titlul *Lumea cu toate ale ei*, are şi un subtitlu: *Privire asupra universu-*

lui – din diferite puncte de vedere – prin prisma mijloacelor de limbă, iar capitolele lucrării reprezintă clar ideea autorului de a determina locul şi contribuţia limbii în dezvoltarea proceselor de cunoaştere a universului. Aceste denumiri de capitole vorbesc de la sine: *Barometru al cunoştinţelor şi sentimentelor, Lumea ca matematică, Lumea ca ştiinţă (exactă) şi tehnică, Lumea poetului, Între „lirici" şi „fizici"*. Autorul îşi motivează viziunea astfel: „Se impune a considera natura, omul, societatea într-un cadru general larg, unitar. Iată de ce ne-am propus să relevăm în această lucrare şi date din matematică, fizică, tehnică, din ştiinţele social-politice, literatură, artă, teatru, pentru a stabili – măcar în linii generale – o punte de legătură între ştiinţele fizico-naturale şi cele social-umaniste – toate găsindu-şi reflectarea în mijloacele expresive ale limbii" (p. 6). Rolul inegalabil al limbii în dezvoltarea tuturor acestor ştiinţe este demonstrat de academicianul Corlăteanu cu argumente, nume, cifre, citate din sute de surse pe care le-a consultat, cu referire la marii învăţaţi – Avicenna, Galileo Galilei, Newton, Einstein şi mulţi alţii.

În unele cazuri, de exemplu când este examinată terminologia din domeniul matematicii sau fizicii, impresia este că autorului nu-i sunt deloc străine aceste ştiinţe – este remarcabilă şi cu totul rară o asemenea aplecare a unui filolog spre ştiinţele exacte. Prin lucrările sale Nicolae Corlăteanu propagă nu numai terminologia modernă, dicţionarele de specialitate, dar şi unele fenomene, fapte interesante, face referinţă la nume sonore din domeniul ştiinţelor exacte, din domeniul artei, istoriei. De exemplu, doar într-o singură pagină din cartea *Limba noastră* citează câteva nume şi lucrări notorii ale culturii universale. În paragraful intitulat sugestiv „Omenia înainte de toate!" autorul scrie: „Tendinţa spre umanism apare încă în străvechiul poem indian *Ramaiana*, creat în secolul IV î.e.n. Rama este întruchiparea binelui, a cinstei, a bunătăţii, a datoriei îndeplinite. Când unul din reprezentanţii lui Ravan, simbolul răului, îl întreabă pe Rama de ce l-a săgetat, dacă nu i-a pricinuit lui personal nici un rău, Rama îi răspunde că orice rău trebuie distrus, deoarece răul închide calea spre bine, spre progres. «Viaţa este un dar pe care-l merităm numai când îl dăruim» – afirma pe bună dreptate un alt mare indian, Rabindranath Tagore. Bacteriologul englez Alexander Fleming (1881-1955), descoperitorul penicilinei (1929), iubea florile, grădinăritul, îl interesau păsările, copacii şi furnicile, dar cea mai mare dragoste o purta omului, omenirii în general, părându-i nespus de rău că eficienţa penicilinei nu s-a putut realiza decât după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, care a dus în mormânt atâtea milioane de oameni. «Nu sălile de marmoră dau măreţia intelectuală, ci sufletul şi creierul cercetătorului» – spunea savantul. Pornite încă de la unul dintre primii comediografi latini – Plaut (254-184 î.e.n.), cuvintele *Homo homini lupus est* («Omul este lup pentru om») au fost preluate pentru a exprima ideea degenerării relaţiilor umane..." (p. 113).

Această pledoarie a savantului pentru umanism, pentru triumful binelui este însoţită de o informaţie densă şi interesantă din istoria civilizaţiei umane. La fel de generoase sunt referinţele la diverse opere ale clasicilor literaturii române şi universale, la opere mai puţin cunoscute în acele timpuri (dar şi acum), ca, de exemplu, citatul din renumitul *Dicţionar grotesc* al lui Vasile Alecsandri, care, în calitate de exerciţiu de persiflare, nu este lipsit de interes nici pentru cititorii de azi, de aceea reproducem un scurt fragment în care V. Alecsandri îi ridiculizează cu mult umor pe cei mai pedanţi purişti: „*Amare – a iubi*! – un cuvânt inutil şi care produce conjugări comice; de pildă: *Eu am* în loc de *eu iubesc* este un calambur grotesc. *Am amat* în loc de *am iubit* este o bâiguială ridicolă. *Eu te am, doamnă!* în loc de *te iubesc, doamnă!* este o impertinenţă, care expune pe nenorocitul pedant a fi dat afară cu amoru-i cu tot; însă ce-i pasă pedantului! Nu-i rămâne gramatica drept mângâiere? El o strânge la piept *cu amoare* şi-i zice: Tu, fidela mea consoartă, eşti universul meu! *Te am, te-am amat, te amai, te voi ama, ama-te-voi.* Amorul spăriet îşi astupă urechile şi fuge”.

Generozitatea cu care autorul oferă citate şi informaţii dintre cele mai interesante şi necesare, forma accesibilă a expunerii, comentariile clare fac din aceste cărţi scrise de un savant lingvist o lectură plăcută şi utilă pentru orice om, de orice profesie sau vârstă. N. Corlăteanu are întotdeauna temele preferate pentru comentariu şi pentru exemplificare şi autori despre care are multe de spus pentru publicul larg – Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu şi, bineînţeles, Ion Creangă, de a cărui operă s-a ocupat în mod expres în lucrările sale ştiinţifice.

Academicianul Corlăteanu, cu o viaţă lungă şi plină de evenimente strâns legate de istoria patriei sale, a cunoscut multă lume, a avut numeroşi colegi şi discipoli şi pe toţi îi ţine minte, despre fiecare are ceva de spus, pentru oricine găseşte un fir de legătură cu timpul şi împrejurările în care l-a cunoscut. În cărţile sale se pot regăsi numele câtorva generaţii de intelectuali basarabeni, oameni pentru care profesorul totdeauna găseşte cuvinte onorante. În cartea *Răspântii* (1995) pomeneşte cu multă căldură despre profesorii de la Liceul „Alexandru Donici” din Chişinău, despre profesorii Leca Morariu şi Grigore Nandriş de la Universitatea din Cernăuţi, despre colegul şi bunul său prieten Eugen Russev, despre colaborarea fructuoasă cu lexicografii de la Institutul de lingvistică de la Moscova. O bună parte din memoriile savantului se referă la perioada de după război, când şi-a început activitatea de profesor la Ocniţa. Din aceste amintiri s-a desprins ideea că în Basarabia din acea perioadă erau destul de mulţi profesori bine instruiţi, cu studii universitare făcute la Cernăuţi, Iaşi, Odesa, Moscova, Sankt Petersburg. Exista un mediu intelectual, se făcea carte şi, cu toate dificultăţile cauzate de război, pulsul vieţii intelectuale, academice nu s-a oprit. Ceea ce descrie academicianul N. Corlăteanu ca martor nu corespunde cu afirmaţiile propagandistice din perioada sovietică, cum că aici predomina net analfabetismul şi incultura, că

nu erau nici măcar şcoli. Or, profesorul nostru confirmă că au existat aici rădăcini ale culturii, şi rădăcini bune, viguroase, care peste ani au dat vlăstari ce au adus ulterior multe roade, unul dintre acele vlăstare fiind chiar academicianul Nicolae Corlăteanu.

Ca un document absolut inedit se prezintă cartea *Aşa am trecut până acum prin viaţă*, apărută sub auspiciile Universităţii de Stat din Moldova şi ale Facultăţii de Litere în anul 2000. Aici profesorul Corlăteanu dă listele tuturor promoţiilor de studenţi pe care i-a avut – din 1951 (înmatriculaţi în 1946) până în 1991 – pe grupe şi specialităţi, astfel că toţi cei care i-au audiat prelegerile se pot regăsi în aceste liste, pe grupe (aşa cum am depistat şi eu lista colegilor mei de grupă, în ordinea în care eram strigaţi timp de cinci ani – Adam, Arhire, Bologan, Capmare, Căpraru, Chira, Chiriţă, Costin, Deliu şi restul, în total 32 de studenţi). Sunt inserate aici şi programele cursurilor ţinute la diferite facultăţi, avizele date de domnul academician în calitate de conducător la tezele de doctorat ale discipolilor săi (aceştia au fost Anatol Ciobanu, Anatol Eremia, Maria Cosniceanu, Elena Pânzaru, Maria Bârcă, Gheorghe Colţun, Maria Graur, Irina Condrea), recenziile Domniei Sale la doctoratele la care a fost recenzent oficial sau neoficial, avizele la autoreferate, recomandări pentru acordarea unor titluri pedagogice. Cei care i-au oferit domnului profesor o carte cu dedicaţie, vor găsi acele mici texte, scrise cu inspiraţie şi cu dragoste pentru destinatar, adunate într-un compartiment intitulat sugestiv „pe o filă de carte”, la sfârşitul căruia autorul scrie *Tuturor – Ab imo pectore* şi încheie cu o emoţionantă „Spovedanie în faţa propriei conştiinţe”.

„Limba Română”, nr. 4, 2005, p. 31-34